

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

Адабий-бадний, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Бобур Алимов	Абдуваҳоб Нурматов
Эркин Воҳидов	Баҳамдулло Нурабуллаев
Кенесбой Каримов	Абдулла Орипов
Наим Каримов	Тўра Саидов
Тўра Мирзаев	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Энахон Сиддиқова
Минҳожиддин Мирзо	Йўлдош Солижонов
Ғулом Мирзо	Хайриддин Султонов
Сувон Нажбидинов	Рустам Қосимов

Бош муҳаррир — Улуғбек Ҳамдам
Бош муҳаррир ўринбосари — Икром Отамурод
Масъул котиб в.б. — Саъдулло Қуронов
Наср бўлими мудири — Орзикул Эргаш

УШБУ СОНДА:

Шеърят

Абдували ҚУТБИДДИН

Ўвар тлағма айлантурсам эпти оғамни

Эркин шеърлар

*Томчидай сирган, томчидай
Томчила, томчилаш имкони бўлса...
Томчила...*

Наср

Ғулом КАРИМИЙ

ЛАНГАР ФОЖИАСИ

Романдан парча

“Рангу рўйлари ҳам бир хил – оқ-сарикқа мойил. Лекин мана бу қоғозлар бўйича, – Раҳимов ҳужжатларга яна бир марта кўз ташлади, – бир-бирига мутлақо бегона, исм-шарифлари ҳам бошқа-бошқа. Фақат бир жойда ўқишган экан. Қизиқ, бунча ўхшашликларини ўзлари билишармикин?”

Шеърят

Фарида АФРЎЗ

Юфайимнинг тоғи

Шеърлар

*Кунлар ўтар, кунлар бесамар,
Кумга сингган булоқ сувидек,
Учиб кетар, оҳ, тўзғиб кетар,
Вақтнинг гули қоқиғулидек.*

Йиллар, воқеалар, тақдирлар

Тўра МИРЗАЕВ

ҒОЗИ ОЛИМ ЮНУСОВ

Ғози Олим Юнусов фольклор намуналарини бахшилар, эртақчилар, кўшиқчилар ва бошқа ижодкор-ижрочилар оғзидан бевосита, айнан, ўзгартирмай айтувчи шевасида ёзиб олишни бошлаб берган олимдир.

Адабий жараён минтақалари

Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ

ЛОТИН АМЕРИКАСИ РОМАНИ

Танқидчилар миф яратиш санъатини, афсоналар ижодиёти ва “сеҳрли реализм” бадиияти хусусида баҳс-мунозара юритган бир пайтда Гарсиа Маркес ўзи ёзган китобларда ҳамма нарса ҳаётдан “кўчириб” олинган, деб таъкидлашдан чарчамайди.

Ён дафтардан

Дилшод РАЖАБ

НУР ВА СОЯ

Қайдлар

Японияда каратати деган дарахт ўсаркан. Унга қайси дарахтни пайванд қилишса ҳам барибир каратати яроғини чиқараркан. Қизиқ. Бу ҳар қандай таъсир, ҳолат ва вазиятда ҳам ўзлигини унутмайдиган собит инсонларга ўхшайди.

Адабиётшунослик

Раҳмон ҚҶҶҚОР

ДАРБАДАРЛИКНИНГ БЕДОР ТАЛҚИНИ

XXI аср ўзбек ёзувчиси Исажон Султоннинг “Боқий дарбадар” романида, Гобидаги Инсон такомили маркази томонидан юқори технологияларни қўллаш орқали сунъий бино қилинган барҳаёт одамнинг ўзини яратган инсониятга қарата айтган биринчи саволи ҳам худди шундай янграйди: “Мен кимман?”

Ёднома

Нурбой ЖАББОРОВ

АБАДИЯТГА АЙЛАНГАН ЛАҲЗА

Эссе

Инсон умри чексизликка нисбатан қиёсланганда, лаҳзанинг ҳам неча миллиарддан бирига тенгдир, эҳтимол. Лекин, бошқа яралмишлардан фарқи шундаки, у ана шу беҳад оз муҳлатда оламга татирли ишларни бажаришга улгуриши, ўз номини абадиятга муҳрлаши мумкин.

МУНДАРИЖА

ПУБЛИЦИСТИКА

Аҳрор Аҳмедов. Оила, маънавият ва матбаа. 5

ШЕЪРИЯТ

Абдували Кутбиддин. Учар гиламга айлантисам
етти оламини. Эркин шеърлар. 9
Фарида Афрўз. Юрагимнинг тори. Шеърлар. 27
Азиз Саид. Сувдаги излар. Туркум. 31
Ўктамой. Тожмаҳал. Қасида. 44
Раҳимжон Раҳмат. Мени ўзингдан сўра. Шеърлар. 62
Фарида Ҳусайнова. Ифорларин нисор этар гул. Шеърлар. 67

ЙИЛЛАР, ВОҚЕАЛАР, ТАҚДИРЛАР

Тўра Мирзаев. Ғози Олим Юнусов. 35

ИЖОДХОНАДА БИР СОАТ

Нодир Норматов, Абдулла Улуғов.
Биз излаётган ҳикматлар. Сухбат. 52

ҒАЗАЛ БЎСТОНИ

Зикрилло Неъмат. Талеим тонгин кутиб. Ғазаллар. 124

НАСР

Ғулом Каримий. Лангар фожиаси. Романдан парча. 14
Асад Дилмурод. Ранг ва меҳвар. Роман. Охири. 69
Баҳор. Ишқ манзаралари. Бадиа. 144

БИР ДАРАХТ НОВАЛАРИ

Олланазар Абдиев. Йиртиқ этик. Ҳикоя. 128

АДАБИЙ ЖАРАЁН МИНТАҚАЛАРИ

Муҳаммаджон Холбеков. Лотин Америкаси романи. 136

ИЖОД ЛАБОРАТОРИЯСИ

Рухсора Орипова. Шеър заҳмати. 131

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Ориф Тўхташ. Шундай деган экан. 134

ЁН ДАФТАРДАН

Дилшод Ражаб. Нур ва соя. Қайдлар. 147

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Дилмурод Қуროнов. Завқимдан бир шингил. 150
Раҳмон Қўчқор. Дарбадарликнинг бедор талқини. 155
Зулхумор Мирзаева. XX аср ўзбек адабиётидаги айрим
рамзий ифодаларга доир. 160
Муҳайё Ҳамроева. Амир Темур образи яратилган
ҳикоялар хусусида. 164

ЁДНОМА

Раҳматулла Баракаев. Зафар Диёрнинг зафарли ижоди. 166
Нурбой Жабборов. Абадиятга айланган лаҳза. Эссе. 169

ГУЛҚАЙЧИ

Абдураҳмон Иброҳимов. Оиланг фариштаси. Ҳажвия. 175

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2012

6-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
ЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри
таҳририят фикри деб қабул
қилинмасин.

Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
кайтарилмайди.

* Обунага монетьлик
кўрсатилса,
Тошкент – 100000,
«Амир Темур» тор
кўчаси, 2. Республика
«Матбуот тарқатувчи»
акциядорлик
компаниясига мурожаат
қилинсин.

Обуна индекси — 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
«Ўзбекистон» кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
E-mail. sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
10.10.2012 йил.

Қоғоз бичими 70x108 1/16.
Офсет босма усулида тип.
№ 1-қоғозга босилди.
Босма тобоғи 11.

Шартли босма тобоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб тобоғи 17,2.
Адади 1900 нусха.
Бююртма № 284-12

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 0562–рақам
билан рўйхатга олинган.
«Ўқитувчи» НМИУ босмахонасида чоп
этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта чоп
этилади.

Саҳифаловчи ва дизайнер:

Ақбарали Мамасолиев

Мусаххихлар:

Дилфуза Маҳмудова,

Раъно Ҳакимжоновна

Copyright © «Шарқ юлдузи»

ОИЛА, МАЪНАВИЯТ ВА МАТБАА

Инсоният тарихидаги жамики моддий ва маънавий омиллар унинг тафаккури ила бунёд этилади ва содир бўлади. Алишер Навоий: “Ки ҳар ишники қилди одамизод, тафаккур бирла билди одамизод”, дея таъкидлаб ўтган эди. Бунда, аллома “одамизод”нинг барча яхши-ёмон амаллари, унинг тафаккури маҳсули эканлигига ишора қилади.

Инсоният тафаккури, маънавияти эса, дастлаб, халқ оғзаки ижоди тарзида, сўнг, ёзма шаклда ҳамма замонларда тарғиб-ташвиқ қилинган. Зеро, унинг тинчлиги, фаровонлиги, аввало, маънавиятининг, тафаккурининг бўйига қараб белгиланган. Шу маънода: шахс, оила, демакки, мамлакат маънавияти ва уни юксалтириш воситалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Оила, дастлаб, икки шахсдан барпо бўлади, сўнг эса, ирмоқлар йиғилиб дарёни ташкил қилгани каби, улар ҳам бир юртни, дунёни ташкил этади.

Ватан, эл-юрт равнақи, умуминсоний биродарлик, башарий тинчликни сақлаб қолиш сираси инсоният тарихининг азалий долзарб масаласи бўлиб келган. Бугун атом асри, ахборот асри, деб, таърифланаётган замонда, у том маънода, ўта долзарб аҳамият касб этди. Бу муаммони ҳал этишнинг бошланғич вазифаларидан бири сифатида эса, оила мустаҳкамлиги тарзи яна бутун дунё ҳамжамияти эътиборида.

Чунки, оила мустаҳкамлиги бир хонадоннинг, бир юртнинггина эмас, умуминсониятнинг катта сиёсатига айланиб бўлди. Ҳар бир мамлакатнинг ўзи – тинчликни сақлаб қолишга, фаровонликка эришишга интилаётган катта оила. Мавзуга фалсафий нуқтаи назардан ёндошадиган бўлсак, башариятнинг тинчлиги, давомийлиги оиладан бошланишини дунё олимлари қайта-қайта таъкидлаб ўтмоқда. Оиланинг муқаддас вазифаси эса – авлодларни жисмоний ва маънавий жиҳатдан кейинги авлоди билан боғлаш эканлиги бугунги гап эмас. Ҳамма миллат, давлатлар зиммасидаги бу шарафли вазифани бажариш маънавият, маърифат мавзусига бориб тақалади.

Бугунги ёш оилаларнинг мустаҳкамлигига эътибор, эртага жамиятнинг мустаҳкамлигига эътибордир. Президи-

**Ахрор
АХМЕДОВ**

*1959 йилда туғилган.
Тошкент Давлат уни-
верситети (ҳозирги
Миллий университет)ни
1982 йилда тамомла-
ган. Ҳозирда “Шарқ”
нашириёт-матбаа ак-
циядорлик компанияси
Бош муҳаррири.
Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган журналист.*

дентимиз Ислом Каримов томонидан 2012 йилнинг “Мустаҳкам оила йили” деб эълон қилиниши ҳам мана шу жараёнга, шубҳасиз, бебаҳо, улкан омил бўлди.

Оиланинг муқаддас кўрғон эканлиги, унинг шахс камолоти, ҳаётидаги ўрни беқиёс эканлигини ҳаётий мисолларда кўп учратиш, кўриш мумкин.

Бир ҳамкасбимизни яқинда нафақага кузатдик. У шукрона кўзёши билан, оилага давлат томонидан берилаётган катта эътибор ҳақида гапириб: “Қани энди ёш бўлиб қолсаг-у, кеннойинглар билан қайтадан турмуш қурсак. Қанчалик имконият, ғамхўрлик кўрсатилаётибди. Биз ўша даврда узоқ вақт – тўрт болалик бўлгунча ҳам қозон-товоғимиз бут бўлмаганди, стол-стулларимиз йўқ эди. Ҳозирги ёш оилаларга кўрсатилаётган ғамхўрлик, имтиёзлар, кредитларни у замонларда, ҳатто орзу қилиб ҳам бўлмасди”, дегани ҳаммани тўлқинлантириб юборди.

Маънавият ва маърифатсиз оилавий фаровонлик ҳам, тараққиёт йўли ҳам бошқа ўзганга бурилиб кетишини тарихда кўп мисолларда кўриш мумкин. Инсоният илм-фанда, техника, иқтисод, тиббиёт каби энг муҳим соҳаларда қанчалик тараққиётга эришмасин, оламшумул кашфиётларни қўлга киритмасин, улардан қандай мақсадларда фойдаланиш ҳам хушёрликка ундайдиган масала. Кимёгар ва саноатчи Альфред Бернхард илк бор (1866 йил) динамит ва бошқа портловчи моддаларни кашф этгач, кейинчалик, ундан қандай ёмон мақсадларда фойдаланиш мумкинлигини ўйлаб, афсус чеккан. Унинг илм-фандаги кашфиётлар учун ўз номида халқаро Нобель мукофотига асос солишига ҳам (1901 йил) маълум маънода таассуфи сабаб бўлгандир. Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Эркин Воҳидовнинг “Инсон” қасидасида шундай сатрлар бор:

*Атомни ижод этиб,
Даҳшат бало бунёд этиб,
Оқибатни ёд этиб
Ҳайрон ўзинг, ҳайрон ўзинг.*

Инсоният ўз фаровонлиги, тинчлиги учун хизмат қиладиган янгилик, кашфиётларни фақат эзгу-мақсадларга йўналтиришида унинг маънавияти, тафаккури масаласи сўзсиз биринчи ўринда туради. Албатта, инсон баркамоллиги эса ўлмас миллий ва умуминсоний қадриятлар, урф-одатлар, анъаналар, дунёвий билимлар асосида шаклланади ва юксалади. Аммо, қадриятлар замонлар силсиласида ўзгариб туради. Яъни, инсонийлик, ҳурмат-эътибор, тинчлик-хотиржамлик, билим эгаллаш, эл-юртга хизмат қилиш каби азалий қадриятлар ўрнини ўткинчи, ҳоюҳавас, беъмани ҳузур-ҳаловат каби пуч нарсалар, ҳатто ёвуз ниятлар эгаллаши мумкин. Бу эса, инсонни шахс сифатида таназзулга олиб бораётганидан дарак берувчи ҳолат белгиси саналади.

Инсоният тарихига разм соладиган бўлсак, энг кам низолар, урушлар айнан маънавият, маданият ривожланишига имконият яратилган даврга тўғри келар экан. Бу тарихда Уйғониш даври дея алоҳида атама билан таъкидланади. Шарқ ва Ғарб мамлакатлари ана шу даврда гуллаб-яшнаган, ривожланган, маънавий юксакликка интилган. Бу йўлда эса қўлёзмалар, китоб чоп этиш кашф этилгач, матбаачилик зинапоя воситаси вазифасини ўтаб келган.

Ҳозирда, бу борада, сўз юритганда, албатта, ноширлик ва матбаа соҳаси четда қолмайди. Хусусан, юртимизнинг қадимий ва бой тарихи, халқимизнинг улкан маънавий бойлиги дунё илм-фани ривожига, демакки, маънавиятига ўз улушини қўшиб келган. Бугунги кунда, мазкур жараёнда, яъни, шахс, оила ва мамлакат маънавиятини юксалтиришда, матбаачилик ва матбуот воситалари асосий вазифани бажаришга ҳаракат қилмоқда.

Мустақилликнинг илк йиллариданоқ, юртимизда маънавият ва маърифат тарғиботининг асосий қўмакчиси матбаа ва ноширчилик фаолиятига давлат сиёса-

ти даражасида алоҳида эътибор қаратиб келинаётир. Маънавиятга тааллуқли, оммавий ахборот воситалари, ноширчиликни ривожлантиришга доир қатор қарорлар, қонунчилик ҳужжатлари мазкур фаолиятнинг янада кенг кўламда ривожланиши учун йўл очди. Бу борада, жорий йилда эълон қилинган қарорга асосан, мамлакатимиздаги ноширлик фаолияти билан шуғулланувчи ташкилот ва корхоналарга янада катта имтиёзлар берилди. Бу имтиёзлар, кенг имкониятлар, биринчи галда, халқимиз маънавиятини, маърифатини янада юксалтиришга, баҳамжиҳатлигини мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлардир.

Дунё миқёсида инсон, оила, халқ маънавиятини асраб-авайлаш тобора долзарблашиб бораётган даврда, юртимизда бу борадаги сиёсий йўналиш халқаро миқёсда эътироф этилмоқда. Унинг тарғиб-ташвиқотидаги асосий восита – матбаачилигимиз халқаро миқёсдаги турли танловлар, кўргазмаларда иштирок этиб, жаҳон стандартларига тенглашиб бормоқда.

Республикамизда, бугунги кунда, матбаа ва ноширлик фаолияти билан шуғулланувчи ташкилотлар сафида салкам бир асрлик тарих ва тажрибага эга “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси алоҳида ўрин тутади. Корхонада чоп этилаётган етмишдан ортиқ газета, йигирмадан зиёд журналлар, бошқа босма маҳсулотлар ўзининг ғоявий-бадий пишиқлиги, юксак полиграфия ижроси билан ажралиб туради.

Фаолиятимиз мазмун-моҳиятининг ўзи фахрли бўлиш билан бирга, катта масъулиятни талаб қилади. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турлари аҳолининг моддий эҳтиёжини қондириши ёки ҳордиқ чиқаришига эмас, бевосита маънавиятга, тафаккурига таъсир этиши, уни маълум йўналишга буришга хизмат қилишининг ўзи, масъулиятнинг нечоғлиқ қамровга эга эканлигини билдиради. Дарсликликлардан тортиб, илмий-оммабоп, ижтимоий-сиёсий, тарихий, бадий адабиётларнинг ҳар бири, аввало, мазмун жиҳатдан сараланиши, синчков таҳлилдан ўтказилиши лозим. Бу борада, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, унинг кенгашлари билан изчил фаолият йўлга қўйилганлигини ҳам таъкидлаб ўтмоқчи эдим. Чунки нашриётимизда давлат буюртмалари, дарсликлардан ташқари, ҳар йили икки юзга яқин номда турли йўналиш, соҳага тааллуқли китоблар ҳам чоп этилади. Уларнинг аксарияти бадий ижод намуналаридир.

Чоп этилаётган адабий асарлар ўз жанр хусусиятларига кўра, Уюшманинг тегишли кенгашларида ўқиб, муҳокама қилинади. Холис тақриз, тавсиялар олингач, кейин нашр қилинади. Шу ўринда, ҳозирги кенгашларнинг фаоллиги, ишчанлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Китобларнинг Уюшмада тақдимот маросимларини ўтказиш ҳам изчил ва амалий тус олганлиги эътиборга молик. Чунки бу янги китобнинг тарғиботида, охир-оқибат унинг ўқувчига тезроқ етиб боришига, савдосига ҳам яхши маънода таъсир қилади.

Шу ўринда, алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, аҳил оила сифатида эътироф этилган юртимизда, хусусан, “Шарқ” нашриётида дарсликлар еттита қардош тилда чоп этилади. Четдан қараганда, бу унчалик мураккабдек туюлмас, аммо унинг тайёрланиш жараёни ҳам, маънавий, ҳуқуқий асослари ҳам жуда чуқур. Буни алоҳида таъкидлашимизнинг боиси шуки, айрим қўшни ҳудудларда, ўзбек ўқувчилари учун дарсликлар чоп этилмай, синфлар ёпиб қўйилаётган бир пайтда, бизда еттита қардош тилда мактаблар ва уларга дарсликлар чоп этилиши мамлакатимиздаги барча миллатларга кўрсатилаётган беқиёс ғамхўрликнинг яққол намунасидир.

Йил сайин жаҳон стандартлари асосида жиҳозланиб, шу савияда матбаа маҳсулотлари чоп этаётган корхонанинг нуфузи билан бир қаторда, иш кўлами, ютуқ ва муаммолари ҳам бор.

Гап ўзи бадий асарларнинг, маънавият учун хизмат қиладиган китобларнинг савдосига тақалган экан, шу хусусда ҳам айрим мулоҳазаларни билдириб ўтмоқ жоиз. Республикамиздаги етакчи нашриётларда яхши асарлар чоп этилмоқда, бо-

ринки, уларнинг айримлари ҳақида танқидий фикрлар ҳам бўлиши мумкин. Ва, бу табиий ҳол. Лекин, аксарият, юксак бадиий савиядаги китоблар нашр қилинмоқда. Энди, яхши китоб тезроқ ўқувчисини топса, яхши-да. Нашриётларнинг иқтисоди шунга қараб ривожланади, умуман, фаолиятининг мазмун-моҳияти шу асосга қурилган. Худди шу ўринда, қийинчилик борлигини яширмаслик керак. Сабаб – китоб савдоси кўнгилдагидек йўлга қўйилмаган. Китобнинг газетадан фарқи – унга обуна бўлинмайди (аслида, буни ҳам жорий этса бўлади), почтальонлар уйга олиб келиб бермайди. Ҳозирча, ягона йўл – китоб дўконлари орқалигина китоб харид қилиш мумкин.

Энди ўйлаб кўринг, юртимизда нечта бундай дўкон бор? “Шарқ зиёкори” китоблар мажмуининг вилоят марказларидагина шохобчалари бор, холос. Хўш, туманлардаги китобхон, қишлоқлардаги китобсевар вилоятлар марказига бориб китоб сотиб оладими? Ҳали-ҳануз бутун бошли бир туманда битта ҳам китоб дўкони йўқ худудлар бор. Жойлардаги ҳокимлар, маънавият-маърифат тарғиботчилари нега бу масалага эътибор қилишмайди? Амалдаги китоб савдо тизими бу жараёндан четда тургани кишини ўйлантиради. Китоб дўконларини фақат нашриётлар ўзи очиб, ўзи сотиши қийин жараён. Бу борадаги тегишли ташкилотлар, халқ маорифи бўлимлари бу ишга бош қўшиши керак. Қолаверса, ҳомийлар, тадбиркорлар, фақат тўйхона, кафе очмасдан ҳар туманда икки-учта китоб дўконлари очсалар яхши бўларди. Бунга эса, жойлардаги ҳокимликлар бош-қош бўлиши лозим. Бу хайрли тадбир, савобли, маънавий жараёндан Ёзувчилар уюшмасининг вилоят бўлимлари ҳам четда қолмаслиги керак. Бўлимлар қошида савдо шохобчаларини очиш, ўйлаб кўришга арзийдиган масала. Жумладан, Фарғона вилоят Ёзувчилар бўлимида, бу борада, яхшигина тажриба бор.

Инсоннинг маънавиятга бўлган эҳтиёжи ҳеч қачон сўнмайди. Унинг тарғиботи турли воситаларда амалга оширилиши мумкин, бироқ, китобнинг азалий ўрни борки, бошқа воситалар буни босолмайди. Бадиий, илмий-оммабоп асарларнинг электрон шакллари кўпайиб боргани билан, улар китоб вазифасини бажара олмаслигини кундалик ҳаёт кўрсатиб турибди. Боғча, мактаблардан тортиб, тизимли таълим муассасаларининг барчасида китоб биринчи галдаги восита қуроли бўлиб қолмоқда.

Китоб шаклида чоп этилган бадиий ёки илмий-оммабоп асарларга, дарсликларга интернетдаги каби ҳеч ким ўзгартириш киритолмайди. Қолаверса, ҳар қандай китобни, жумладан, жаҳон адабиётининг ўлмас дурдона асарларини китоб шаклида сақлаш ва фойдаланиш қулай, ишончли. Техник воситалардаги каби улардаги ёзувлар, тасмалар, суратлар ва ҳоказолар турли сабаблар билан ўчиб кетмайди ёки тезда яроқсиз ҳолатга тушмайди. Қолаверса, электрон шаклдаги адабиёт воситаси билан китобни қўлга олгандаги таассурот, ҳиссиёт, яна жуда кўп афзалликлар яққол сезилиб туради. Замон тараққиёти билан адабиётларни тарғиб қилиш, аҳолига етказиб беришнинг янада янги шакллари кўпайиши ҳам мумкиндир, бироқ, китобнинг ўрни, юксак вазифаси сақланиб қолаверади.

Мамлакатимизда, бугунги кунда, ноширлик ва матбаа соҳаси деярли ҳамма йўналишларни қамраб олган. Сиёсат, ижтимоий-маданий ҳаёт, санъат, таълим ва инсон маънавияти, тафаккур олами билан боғлиқ бошқа кўплаб соҳалар ҳам унинг воситасида халққа етказилади. Катта аҳил оилани ташкил этувчи мустақил, мустаҳкам юртимизнинг равнақи, халқимизнинг маънавияти юксалишига собитлик билан хизмат қилаверади. Бу юксалиш дунё узра бўй кўрсатиб, умуминсоний тинчликка ҳамоҳанг бўлиши, шубҳасиз.

Шеърят

Ҳар гиламга айлантурсам епти оламни

Узун жумла

Ҳасратимни элакдан ўтказиб,
оҳ-воҳлашиб табассумга лойиқ

Заррани –
Умрим дарахтини эгиб, шохлари орасидаги
Аррани,
Бошим осмонга теккан пайти

завқу шавқим пайдо қилган

Сайёрани,
Хаста отамни елкасига опичлаб,
Маккага оборолмаган

Ношуд умидни,
Руҳига монанд севгилисини
Қарғага бериб қўйган йигитни –
Қизилқумда даф этсам...

Самарқанднинг Зомини гузаридан “Каптархона” гача
Мотрудлик қозғоччи қозғозларини тарқатсам,
Тўғралу Маширабни ёд билганларга,
Битинг десам ишқ байтларини...

Рафиқамнинг оқ сочларини қорайтирсам
битта силаида,

(У унутса шеърбозлигимни).

Иккимиз ҳам йигирма бирда –
Регистонда учрашсак тагин...

Ўтқизгунча учар гиламга айлантурсам
епти оламни...

Ҳеч ким мени лақиллатмаса
Ва ҳеч кимдан қолмаса кўнглим,
Устозларим мард турса адл,
Дўстларимдан кетмаса путур...

Абдували ҚУТБИДДИН

1960 йилда туғилган.
1978-1983 йилларда
ҳозирги Миллий
университетнинг
журналистика
факультетида ўқиган.
Бир қатор наишлар
ҳамда Ўзбекистон
телерадиокомпаниясида
фаолият юритган.
Айни пайтда, “Халқ
сўзи” газетасининг
шарҳловчисидир.
Абдували
Қутбиддин “Найсон”,
“Ҳумо”, “Хаёл кечаси”,
“Бахтли йил”, “Сен
ва сен учун”, “Узоқдан
олисга”, “Бор” сингари
шеърый китобларнинг,
шунингдек, кўплаб
ҳикоялар, эсселар,
бадиҳалар,
публицистик
мақолаларнинг
муаллифидир.
Абдували Қутбиддинга
2011 йили
“Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган журналист”
унвони берилган.

Ҳувиллайман носоз, қулоқ тутаман,
 Буйруқлар беради кимдир ичимда,
 Начора,
 Бу узун жумлани муҳаббат билан
 Чизиб юбораман, шуниси маъқул.
 Бағримга қайроқлар осиб кўргайман.
 Энди ўзимнимас, қайроқни ўртайман...

Эпос

Ихран... гуёки тўзон... дарахт ... абрлар...
 Деразада ўтир...
 Деразадай...
 Бош ирға, сакрасин довул қасдма-қасд...
 Синдирсин оқ шуъла тун яримлаб ўтгач...
 Оёгингни йигиб кетсин вақт лашкари...
 Кессин қўлларингни япроқлар атай...
 Томчидай сирған, томчидай
 Томчила, томчилаш имкони бўлса...
 Томчила...

Ишқ мадҳи

Дарёи маломат, анда аломатдир,
 Ошиқ овворадир, азёр саломатдир.

 Ишқнинг қирғогида, кўнгил очиб эрдим,
 Оғир малолидан, вола чочиб эрдим.

 Не қолди-ё, кўрмаги курмак эканму,
 Не қолди-ё, ҳалиям муртак эканму?

 Гуҳари андуҳми, морбоз саҳар қолмиш,
 Садқаи сармикан, шаҳди шакар қолмиш.

 Ҳайҳот, азоб сенсан, ҳассоси дард, ман-эй,
 Сўнг шароб сенсан, қассоби мард, ман-эй.

 Ман-эй, сан-эй, ман-эй, на тошу на кесак,
 Ишқдан бирубор бўлсак, ул ишқ учун ўлсак.

Асл

*Хонишу сайроқ ёқимли, бизга-да асли керак,
Тўтига мартаба қасри, бизга-да васли керак.*

*Ҳам ону ҳам жон зарур, покдомон имон зарур,
Бош урарга шон зарур, Юсуфи Канъон зарур.*

*Ки айтибдур, умр моли лаҳадга бир мисқолдир,
Ибтидо-ю интиҳо йўли чўпчак хаёлдир.*

*Ким билибдур, шамолнинг борлигин кулбасини,
Ким белгилар юракнинг интизор қибласини.*

*Ҳар нечук юрмоқ афзал, кезмоққа фалак афзал,
Карахтдан бедор афзал, нафратдан тилак афзал.*

*Аслида, бари гўзал, гўзалдан гўзал керак,
Зебодан зебо керак, энг тоза асал керак.*

*Ҳаммага аён тақдир, битиги битилгандир,
Айтсам ҳам, айтмасам ҳам сабоқлар битилгандир.*

Эрдон сувчи Оқдарёда жон берди

*Пилдирайман, чулдирайман, тиззам чўккан,
Иштихоннинг биқинида,
Оқдарёда –
Куюн дунё саманидай чопар юрак,
Қум тупроққа юзим теккан,
Оғзим теккан,
Суяклари чуригандай –
Қақшар кўкрак.*

*Маймун бўлиб юрганим йўқ эди асти,
Хотинчалиш эмас эди бўю басти.
Милтиқдайдим, шу пайтгача шарақ-шуруқ,
Не касофат нафас олсам, нафас қуруқ.*

*Эрдон отим, сув тарадим кетмон бўлиб,
Гоҳо ёмғир, гоҳо катта осмон бўлиб,
Гашитакларда гап ташладим султон бўлиб,
Курашларда қўл узатдим сиртлон бўлиб.*

Энди эса, сувга пишган мушукдайман,
Икки ёғи нов уланган тешикдайман,
Ажал ниқтаб ўйнаб турган ошиқдайман,
Аталага чўкиб қолган қошиқдайман.

Ўн чақирим қолувдия уйимгача,
Тўрт кун қовди кичкинаминг тўйигача.
Ўн бир болам сув бўйига келармикан,
Ё этимни эпкин ҳориб тилармикан?

Бу не бало, жон тиришар Оқдарёда,
Икки оёқ икки тараф кетай, дейди.
Каллам тошдай оғирлашар, бедаводай
Қум ковланган қўлим чуқур кирай, дейди.

Оловдайин тил қайтарган калима ҳам,
Болаларга тушов энди Ҳалима ҳам.
Сув судраса, гум бўлсайдим, қани тезроқ,
Лойқа тўлган хум бўлсайдим, қани тезроқ...

Эрдон отим, пирим дарё – хизмат қилай,
Арвойимни ҳазратимга хилват қилай,
Умр кўптак, қанжиқлигин кўрдим ўзим,
55 да эди ёшим, ҳасрат қилай...

Ойбуви Элмурод найманнинг отига минди

Чиябўридай алаҳсиб, қоронғуга ўраниб,
Кўзини чақчайтириб,
Олиб кетди Ойбувини Элмурод найман.
Бўридай увлаб бир гала йигит қувлади,
Қаноти етти газ бургутдай учди Ойбувининг укаси.
Ўроқни силталаб, ним яшил ёруғни ўриб,
Қирнинг ўркачига ўтириб олди Қувондиқ кайвони:
– Қувланг!
– Ойбуви Элмурод найманнинг отига минмасин!

Беш тун ўтди, Ойбувининг укаси қайтди,
Кўзи қип-қизил. Сўзи қип-қизил.
– Элмурод найманни, Ойбувини, у минган отни
Жар ютди.
Шу гап. Оғзингизда тиш михдай турсин.
Гулдургуп.

Диаграмма

*Тушунтириши мумкинми юрак тубини –
Изоҳлаш мумкинми кўнгил ичини,
Шарҳлаш мумкинми ҳаётни?..*

Асло!..

Валдираш мумкин...

*Ургутлик Худойқул галча, юз беш ёшгача
Юз бешта эчкини сўйиб еган эди.*

Нимага?

*Балки умри эчки умрига ўхшаб кетгандир,
Балки тоғни тушунишини истагандир жонивордай.*

*Дадам, Аллаёрон чўққисида қор турса, севинарди,
Олтмиш йил қор турди,*

Кейин турмади...

Дадам ҳам турмади...

Нимага?

Нималигин билмайди биров,

Лофни хуш кўради қайсар ақлу хуш.

Гарчанд, бу томонга ҳилпиратиб ялов,

У томондан ташириф буюради туш...

Наср

**Гулум
КАРИМИЙ**

1962 йилда туғилган. ТошДУнинг Шарқ факультетини тахсил олган. Айти пайтда, Шарқишунослик институтини катта илмий ходим лавозиминида меҳнат қилмоқда. “Карвон” (1988), “Турон қоплони” (1988), “Соҳибқирон ва аллома” (2002) тарихий қиссалари, “Наршах қалъаси” (2011) тарихий романи, “Арслонхон минораси” (2012) ҳикоя ва эсселар тўплами чоп этилган. Ўндан ошиқ бадиий, илмий ва таржима китоблар муаллифи.

ЛАНГАР ФОЖИАСИ

Романдан парча

БИРИНЧИ БОБ

“Қизиқ, – ўйлади мактаб директори Рўзибой Раҳимов столи устида турган ҳужжатларни бирма-бир кўздан кечирар экан. – Уларни ака-сингил деб ўйлабман! Тавбангдан кетай, шунақаси ҳам бўларкан-да!”

У нигоҳини қоғозлардан кўтариб, рўпарасидаги ўриндиқларда омонатгина ўтирган йигит-қизга тикилди. Тавба, худди бир қолипдан чиққанга ўхшайди-я!

“Рангу рўйлари ҳам бир хил – оқ-сарикқа мойил. Лекин мана бу қоғозлар бўйича, – Раҳимов ҳужжатларга яна бир марта кўз ташлади, – бир-бирига мутлақо бегона, исм-шарифлари ҳам бошқа-бошқа. Фақат бир жойда ўқишган экан. Қизиқ, бунча ўхшашликларини ўзлари билишармикин?”

Директордаги ажабланишни уққан йигит кулиб қўйган бўлса, қиз билинар-билинмас табассум қилди.

– Хаёлимдан нима ўтаётганини билиб турибсизларми дейман! – илжайди Раҳимов. – А, ўртоқ... – у йигитнинг йўлланмадаги исмига кўз ташлаб олди ва овоз чиқариб ўқиди. – Яшаржон, ростини айтсам, жуда ҳайрон қолдим. Бу тасодифми, ёки...

– Тасодиф, домла, – деди йигит самимий илжайиб, – ҳужжатлардан кўриб турганингиздек, бошқа-бошқа одамлармиз.

– Ҳм... да, лекин сизларни юборишгани яхши бўпти-да... – деди у юзига жиддий тус бериб. – Мактабимиз сиздек кадрларга жуда муҳтож эди. Хўш, аризаларингизни ҳозир ёзасизларми? Ишга қабул қилиниш ҳақида дейман-да! Тўғри, бу кимдир ўйлаб топган расмиятчилик, холос, йўлланма билан келганларга аризининг нима кераги бор! Тўғрими, ўртоқлар? – Яшар бош ирғаб, жилмайиб қўйди. – Бўпти, қочиб кетаётгани йўқ, эртага ёзилар. Бугун эса дам олинглар, йўлда чарчаб келгансиз. Ҳа, таржимаи ҳолни ҳам эртага кўшиб топширасизлар – қаерда туғилгансизлар, ота-оналарингиз ким, дегандек. – У бироз ўйланиб қолди. – Айтганча, сўрамоқнинг айби йўқ: қаерликсизлар ўзи? Бу ҳужжатлар ичида, – у қоғозларни яна титкилади, – фақат йўлланмаю, қайси ўқишни битирганларингиз ёзилган. Шу, ўзимизнинг вилоятданми? Қайси тумандан?

Яшар ерга қараганча, ўнғайсиз жилмайди:

– Билмаймиз, домла.

Кутилмаган жавобдан Раҳимов анқайиб қолди: “Бу нима дегани? Нега билмайди? Қанақасига билмайди? Нотўғри эшитмадиммикин мабодо?”

– Яъни?

– Биз етимхонада катта бўлганмиз, домла, – деди Яшар сал четга қараб. – Қаерликмиз, кимларнинг боласи бўлганмиз, ижтимоий жиҳатдан келиб чиқишимиз қандай, қариндош-уруғларимиз қаерда – ҳеч нимани билмаймиз. Мавжуд ҳужжатлар бўйича ўша пайтларда гўдак бўлганмиз.

Раҳимов бир зум ҳайрат билан унга қараб тургач, танасини стул суянчиғига ташлади, савлатли, икки юзидан қон томиб турган кабинет соҳибининг бу кутилмаган ҳаракатидан шалоғи чиқиб кетган ўриндиқ норози ғижирлади.

– Э, узр, билмабман, минг бор узр! – деди у олдинги ҳолатига қайтиб, столидаги қоғозларни беихтиёр у ёқ-бу ёққа қўяр экан. – Қаранг-а, одамзод деганининг бошига не-не кўргиликлар тушмайди. Ҳали бу кунларни унутиб юборасизлар. – Барчалари учун ноқулай бўлиб турган мавзудан чиқиб кетиш учун бўлса керак, фанерадан ясалган жомадонларга имо қилди. – Бор юкларинг шуми?

Яшар бош ирғади:

– Қолганлари ётоқхонамизда. Жойлашиб олгач, вақтимиз бўлганида келтирармиз деб, ҳозирча ўша ерда қолдиравердик.

– Айтгандек, сизларни жойлаштириш масаласи. Бу ёққа келишларингиз ҳақида хабар беришганда, ҳозирлик кўриб қўйганмиз. Яхшигина хонадон. Умид қиламанки, сизларга маъқул бўлади. Уй соҳиби ўзимизнинг ҳамкасблардан, мактабимизда ишлайди. Исмлари Эшмамат, лекин биз ҳаммамиз у кишини домла Давланов деб чақирамиз... Хўш, яна нима десам экан... ҳа, хотини Ҳожар опа ҳам яхши, оқила аёл. – Шу ерга келганда Раҳимовнинг юзи ёришди. – Ажаб эмас, сизлар ўша ерда туриб, бағрилари тўлиб қолса, фарзандларидек бўлиб кетсангиз – ҳайҳотдек уйда ўзлари... яъни, ёлғиз туришади.

– Нима, – унга саволомуз боқди Яшар, – бола-чақалари уйли-жойли бўлиб чиқиб кетишганми?

Раҳимов бош чайқади:

– Биласизми, Яшаржон, уларнинг фарзанди йўқ. Дунёдан шундай ўтишаяпти, – деди у юзига ачиниш туси бериб. – Кўриб турганингиздек, бу дунёда ҳар кимнинг бошида ҳар хил савдо.

– Домла, балки улар шу ҳаётга кўникиб қолишгандир? – деди Яшар бироз ўйланиб қолгандан сўнг. – Қандоқ бўларкин? Бориб ҳаловатларини бузмаймизми? Ростини айтсам, биз ҳеч қачон хонадонда яшамаганмиз. Ўзим айтган ўша... сабабларга кўра.

Раҳимов столини айланиб ўтиб, ёнида тўхтаганда Яшар ҳам унинг ҳурмати учун жойидан турди.

– Биз ҳам анойилардан эмас, аллақачон розилик олганмиз, – деди у тантанавор, йигитнинг “ўша сабаблар” деган сўзларини эшитмаганга олиб. – Лекин, гапнинг очиғи, икки нафар ёш мутахассисни юбораяпмиз, дейишганда мен негадир... йигитларни юбораётган бўлишса керак, деб ўйлагандим, Давлановга ҳам шунақа деб тушунтиргандим. – У Нодирага ўгринча кўз ташлаб қўйгач, давом этди. – Аммо нима фарқи бор! Қайтанга яхши – хотин-қиз ўқитувчиларимиз биттага кўпаядиган бўлди. Нима дедингиз, қизим? – деди у Нодирага, лекин кўзини ерга тикиб турган қизнинг жавобини кутмай, кўтаринки кайфиятда яна Яшарга юзланди. – Балки... тўйларингизни ҳам шу ерда, худди ўша ҳовлида ўтказармиз! А? Нима дедингиз? – ҳар иккисига навбатма-навбат муғомбирона кўз ташлади у.

Раҳимов ўз-ўзидан (балки ҳаётини тажрибаларига суяниб) бу икки ёшнинг бирга келиши текликка эмас, деган хулосага келган, лекин аниқликни жуда яхши кўрганидан (касби бўйича бекорга математика ўқитувчиси эмас-да!), ўзини тутиб тура олмаганди.

Яшар унга аввал ҳайрон бўлиб, сўнг қовоқларини солиб қаради:

– Сиздан илтимос домла, фақат иш ҳақида гаплашсак, – деди у совуққина, суҳбатдошининг кўзларига тикилиб.

Йигитнинг бетгачопарлигидан ўзини йўқотиб қўйган Раҳимов ғарибона илжайди. “Баттар бўл! – ичида ўзини ўзи сўқди у. – Жуда керак эди сенга шу нарса! Аммо йигит тушмагурнинг феъли сал тез, шекилли? Айтадилар-ку, бир ориқдан, бир сариқдан кўрқ деб! Чўрткесарлигини-чи! Бекорга етимхонада катта бўлмаган-да! Сал эҳтиёт бўлиб муомала қилиш керакка ўхшайди. Майли, кўлим остида бир-икки ой ишлагач, ипақдек мулойим бўлиб қолади!”

– Хўш, нега турибмиз унда? Кеч бўлмасдан сизларни уй эгалари билан таништириб қўй. Мактабдан кўп олисда эмас. Қани, жомадонларни кўтаринг, – деди у Яшарга худди ҳеч нарса бўлмагандек, лекин буйруқнамо оҳангда.

Икки кўлини орқасига қилиб улардан сал олдинда, тошлоқ йўл бўйлаб оёқлари тагига тикилганча бораётган Раҳимовни йигитнинг нега бунча кескинлик билан жавоб бергани ажаблантираётганди.

“Йигит киши ўз йўлига, аммо нега қиз у билан бу ерга – дунёнинг бир четигадаги қишлоққа келади? – ўйларди у. – Йўлланмами? Менимча, бир жойда бўлишларини ўзлари сўрашган ва балки “ҳаммасини” аллақачон ҳал қилиб қўйишгандир! Нега энди шундай бўлмасин! Ахир, шунча йил бирга бўлиб...”

У ўз тахминларида жудаям тубанлашиб кетмаслик учун, йигитни гапга солишга қарор қилди:

– Яшаржон, режалар қандай? Йўқ, йўқ, мен бу сафар бошқа нарса ҳақида, яъни, бирон нимани баҳона қилиб, қайтиб кетмайсизларми, демоқчиман? Кадрларни сақлай билмабсиз, деб мени сўқиб юришмайдими раҳбарлар? Сизлардаги мажбурият каби, менга ҳам бу борада масъулият юкланган.

Яшар жомадонларни ерга қўйди:

– Қўрқманг, домла, гап тегмайди, – жилмайди у хийла олдинроқ қилган “бетгачопар” лигини юмшатиш учунми. – Бир йилга юборилганмиз... то кўлимизга диплом теккунча. Қийинчиликларга келсак, кўникиб кетганмиз.

Раҳимов мамнун бош ирғади ва бунга маълум сабаблар бор эди: бундан бир йил олдин ҳам халқ таълими бўлимидан бошқа бир ёш мутахассис – физика ўқитувчисини йўлланма орқали ишга юбормоқчи бўлганларини, аммо у мансабдор таниш-билишлари орқали бу ерга ишга келишдан бўйин товлаганини эшитганди. Мана, мактабда ҳануз ҳамон ушбу фандан дарсларни билим юртини сиртқида битирган меҳнат ўқитувчиси олиб боради. Умуман, бу борада катта масъулият нафақат ишга келувчилар, балки иш берувчиларга ҳам юклатиларди – улар янги ходимларнинг тўлақонли фаолият юртишлари учун барча шароитни яратиб беришлари керак эди.

– Бир йил-ярим йил деб ўтирманг! Насиб қилган бўлса, шу ерда илдиз отиб кетасизлар! Одамларимиз жуда яхши. Об-ҳавоси-чи! – деди у худди ўзи ҳам биринчи маротаба кўраётгандек ҳавас билан узоқ-узоқларга кўз ташлаб. – Қаранг, бундай тоғларни қаерда кўргансиз?

– Ростдан ҳам гўзал жойлар, – унинг фикрига қўшилди Яшар. – Туман халқ таълими бўлимида бўлганимизда роса мақтовини келтиришганди, айтганларича бор экан. – У ўнғайсизланганча кулиб қўйди. – Мен ҳатто бу ерларни қачонлардир... кўргандек бўлаяпман. Балки тушимдадир. Нимаси биландир Бахмал тоғларига ўхшаб кетаркан. Тўғрими, Нодира?

Негадир хомушланганча кетиб бораётган қиз йигитнинг гапига фақат бош ирғабгина қўйди.

Раҳимов иккаласини кўрганидаёқ қизнинг чеҳрасидаги мана шу доимий хомушликни пайқаган, аммо буни йўл чарчоғига йўйганди. Энди эса у ҳатто тундлашгандек! Нимадан бўлса? Ҳа, кераксиз савол бериб, бунинг устига, қайғули ўтмишларини ёдга солиб, айниқса, қизни хафа қилганга ўхшайди.

Шу ўйларга борган Раҳимов бирозгина бўлса-да, “айбини” ювишга киришди.

– Ҳали баҳорда кўрасизлар, бу ернинг қанақа бўлиб кетишини! – деди у очик чеҳра билан. – Бутун атрофни лола босиб кетади. Чукирини¹ айтмайсизми! Ҳа, айтгандек, Яшар, от минишни биласизми?

¹ Равоч

– Нимаиди? – ажабланди Яшар. – Ёки ишга отда бориб келаманми? Биз борадиган уй мактабдан унча олис эмас, дегандингиз-ку. – У оёқлари тагида турган зил-замбил жомадонларга хавотирланиб кўз ташлаб олди. – Ҳали кўп юрамизми?

– Йўқ, келиб қолдик ҳисоб, – кулди Раҳимов. – Отга келсак, қишлоғимиз мақтовини келтирганлар бу ердаги тўйларнинг кўпкарисиз ўтмаслигини айтишмаганмиди? Энг керакли нарсани-я! Э, бу ернинг кўпкарисини кўрмабсиз, оламга келмабсиз! Насиб бўлса, рўзғорни тиклаб олганларингиздан сўнг, битта от сотиб оласиз. Нега кулаяпсиз? Агар маошнинг яхшигина эканлигини ҳисобга олсак, бунинг сира қийин жойи йўқ. Балки кейинроқ қишлоқнинг олд чавандозига айланарсиз. Кўринишингиз шундан далолат бераяпти, – деди у Яшарнинг самбитдек қоматига кўз ташлаб кўярган.

– Мактаб ўқитувчилари кўпқарида қатнашади, деб сира ўйламаганим.

– Нима, ўқитувчи одам эмасми? – калта, дўмбоқ кўллари ниқки томонга ёйди Раҳимов. – Бизда ҳатто ўқувчилар ҳам улоқ чопади-ку!

– Нима, улар мен билан улоқ талашадими? – кулди Яшар. – Ўқитувчиси билан-а?

– Бўлмасам-чи! Ҳатто улоқни тортиб олиб, изза қилишлари мумкин! Шунақалари бор... айниқса, юқори синфларда. Бизда ўсмир ва кучга тўлган йигитлар тугул, қартайган чоллар ҳам улоқ чопишади. – Муюлишдаги пастаккина тош девор билан ўралган ҳовли яқинида тўхтаганларида отнинг кишнаган товуши эшитилди. – Келдик. Эшитаяпсизми? Балки домланинг мана шу отини сотиб оларсиз? Қайси бир гурунгда, яхши харидор чиқса, сотишини айтган экан. Зўр от лекин, зарар қилмайсиз.

Жавоб ўрнида одоб билан кулимсираган Яшарнинг хаёли шу тобда кишнаш овозида эмас, бутунлай бошқа – ўзи кўз ташлаб турган томонда эди.

– Домла, – юзланди у бир пайт Раҳимовга. – Анави... узокдан кўриниб турган, тепадаги обида... масжидми? Жуда чиройли экан. Худди катта шаҳарлардагидек. Қачон қурилган?

Раҳимов ҳам энди ўша томонга кўз ташлади:

– Кўп бўлган қурилганига, тахминан... ўн тўрт-ўн бешинчи асрларда. Шунақа мустаҳкамки, беш асрдан бери қилт этмайди.

– Ҳали бу ердан шунақа зўр усталар чиққанми? – деди обидага мафтун бўлганча тикилиб турган Яшар. – Қизик, мен тарихчи бўлганим билан, у ҳақда ҳеч нарса эшитмаган эканман. Ким қурган уни?

Раҳимов иккиланиб қолди:

– Билмадим. Масжид ва хонақоҳ пештоқидаги мармар лавҳада ким, қачон қургани... қурдиргани араб имлосида ёзиб қўйилган. Асос солганлар аслида ким бўлганини билмадим-у, лекин қурувчи уста ва меъморлар... Миср томондан келишган экан.

– Наҳотки, ўша ёқлардан? – ишониб-ишонмай қаради Яшар. – Дунёнинг бир чеккаси-ку! Ҳатто бугунги тараққиёт даври – поезд, машиналар замонида ҳам бу осон эмас! Қандай келиб қолишган?

– Ким билади, балки... туяда келишгандир? – масжиддан кўз узмай жавоб берди Раҳимов. – Балки эшакда! Ахир, ота-боболаримиз ҳам мана шунақа уловларда ҳажга боришган-ку! – кулди у. – Кўпчилиги умрлари якунини ўша ерда кутиб, уйларига қайтмаган, боришда ва қайтишда йўлда ҳалок бўлганлари ҳам бор гап. Ҳатто ҳажга боришдан асосий мақсад ҳам шу бўлган, дейишади. Бу обиданинг асосчиларига келсак, бу ҳали ҳаммаси эмас – ривоятларга қараганда, улардан энг биринчи келгани бу ерга ўзи билан Қуръоннинг бир нусхаси ва пайғамбарнинг тўнини олиб келган экан... хирқаи муборак, дейишади.

Нодира сал нарида уларнинг суҳбатига жимгина қулоқ солиб турар, Яшар эса ўзи биринчи марта эшитиб турган “хирқаи муборак” атамасига эътибор ҳам бермай, билинар-билинемас жилмайди:

– Қуръон? Ҳа, майли, бу мумкиндир. Аммо тўнингиз нимаси? Чопонми? Қайси пайғамбарники экан? Уларни жуда кўп бўлган, деб эшитганман.

Бир умр етимхоналарда яшаган, университетда эса илмий атеизмдан фақат беш олган (бундан паст баҳо қўйишга домланинг ҳақи йўқ бўлиб, икки, уч ёки тўрт баҳо олган талабалар “художўйлар” сафига кириб қолиши мумкин эди). Яшарнинг бу борада билими ниҳоятда саёз, деярли йўқ ҳисоби, Раҳимов эса раҳбар ва фирқа аъзоси эди.

Шунинг учун, гарчи бу борада у баъзи бир нарсалардан хабардор бўлса-да, негадир “жуда чуқурлашиб” ўтирмади:

– Билмадим, биронтасиникидир-да. Ҳар хил гаплар юради. Лекин мен кўпам ишонавермайман.

– Улар ҳозир ҳам шу ердами? Чопон билан Қуръонни айтаман?

Раҳимов бу мавзуни очганидан пушаймон ея бошлади:

– Билмадим, бу ҳақда ҳам турли гаплар юради. Биров у дейди, биров бу. Лекин ҳеч ким ўз кўзи билан кўрмаган. Чопон... э-э, тўн деганим, энди хонақоҳнинг ўзида эмас, бир хонадонда ҳануз-ҳамон сақланади, қалин мато билан ўраб-чирмаб ташланган. Уни тавоф қилгани келган зиёратчилар нарироқдан кўз ташлашлари мумкин – ушлаб кўриш қатъий ман қилинади.

– Ўзим ҳам шунақа – бор-йўғи чўпчак бўлса керак, деб ўйлаб тургандим, – деди овоз чиқариб кулиб юборишдан ўзини аранг тийган Яшар. – Чопон ҳар қандай сифатли матодан қилингани билан, бунчалик узоқ сақланмайди. Лекин мени аллақандай афсонавий чопон ёки Қуръоннинг нусхаси эмас, ўша келганлар, масжидни бунёд этганлар кўпроқ қизиқтираяпти. Нега шунча жойдан бу ёққа келишган экан? Биргина шуни қуриш учунми? Наҳотки, Лангар бир пайтлар шу қадар катта мавқега эга бўлган? Катта шаҳарларга мос-ку, бу иншоот?

Раҳимов одати бўйича қўлларини яна икки томонга ёйди:

– Бу энди ёш болага ҳам маълум – мусулмончиликни тарғиб қилиш учун-да! Айтишларича, уни аллақандай сўфийлар қурдирган экан. Номлари ҳам ғалати – “ишқия”. Ислонда... нима деса бўлади... шунақа оқим бўлган, ҳозир ҳам дунёнинг турли бурчакларида бор дейишади.

– Тарғиб? – ажабланди Яшар “оқим” деган сўзга умуман эътибор бермай. – Ўн бешинчи асрда-я? Нима, ўша пайтда бу ерларда ислон бўлмаганми? Уни араблар юртимизга саккизинчи асрдаёқ олиб келишмаганми? Яъни, бутун Мовароуннаҳрни босиб олганларида? Менимча, ўн бешинчи асрга келиб, уни тарғиб қилишга ҳеч бир ҳожат қолмаганди.

Раҳимовнинг у билан баҳслашгиси келмади.

– Мен фақат бир нимани кўшимча қилишим мумкин – ҳозирги кунда масжид ҳам, хонақоҳ ҳам қулф, – деди у мавзуга тезроқ нуқта қўйиш учун тўмтоқ қилиб. Бир зум сукут сақлаб тургандан сўнг эса ғалати илжайганча давом этди. – Нима рўй берган бўлмасин, ўлкамизнинг узоқ ўтмиши билан қизиқишингиз яхши, Яшаржон. Бунинг устига, мутахассислигингиз ҳам шунга тўғри келади. Лекин, сиздан илтимос, бундай нарсаларга чалғиманг – сиз янги авлодга илм бергани келгансиз! Бизда сиёсат қандай? Биласиз-а? Баракалла: дин давлатдан ажратилган, давлат эса – диндан! Қани, кетдикми? Бошқа нарсани қўйиб, сиз ҳозирча мактабда қандай иш бошлашингизу Давлановнинг оти ҳақида ўйланг!

Яшар обида томонга яна бир марта қараб қўйди-да, оёқлари тагида турган зилзамбил жомадонларни ердан узди.

ИККИНЧИ БОБ

Юз тузилишидан анчайин ёш кўрингани билан чекка сочларига аллақачон оқ оралаган Давланов титраётган қўлидаги пиёлани ҳушидан кетиб қолган аёлининг лабига тутар, аммо чайқалаётган сув очиқ қолган ёқаларига тўкиларди, холос.

– Ҳожар! – деди у бошини лўлаболиш устига қўйиб ётган аёлни ўзига келтириш учун. – Кўзингни очсанг-чи! Нима бўлди сенга?

Ҳамма лолу ҳайрон бўлиб қолган, жумладан, Яшар ҳам кўзларини тороқи гилам устида ётган аёлдан олмас ва нима бўлганини тушуна олмаётганди.

– Илгари ҳам шунақа бўлиб турардимми? – деди Раҳимов Давлановга юзланиб.

Давланов хотинидан кўз узмаган ҳолда бош чайқади:

– Йўқ, биринчи марта. Ҳожар! – Аёлнинг нафас олаётгани сезилиб турса-да, худди жонсиздек ётарди.

– Балки Вағизни чақирармиз?

Давланов эғнидаги чопонини ечиб, хотини устига ташларкан, Раҳимовга юзланди.

– Рост айтасиз, мен Вағизга бориб келай, – деди-да, кўзлари кўркувдан катта-катта очилиб, бир четда ранги ўчинқираб турган Нодирага қаради. – Қизим, холангизнинг бунақа дарди йўқ эди. Ўзим ҳам ҳайрон қолаяман.

Давланов отига апил-тапил эгар-жабдуқ уриб, жўнаш учун эндигина узангига оёқ қўйган эди ҳамки, Яшарнинг баланд, ҳаяжонли товуши уни тўхтатди:

– Домла! Янгам кўзини очяпти!

Аввал Ялт этиб ортига қараган Давланов югурганча қайтиб келди-да, аёлининг тепасига энгашди.

– Ҳожар! Менга қара! Мана, рўпарангда турибман! Эшитаяпсанми? Қаёққа қараяпсан?! Ҳой! Мен бу ердаман!

Уни эшитмаётган аёл чеккаларида ёш қотиб қолган кўзлари билан гўё бошқа нарсани изларди. Ниҳоят, ҳали унчалик ҳам жон қайтмаган нигоҳи айвоннинг бир четидаги Яшарда тўхтаган:

– Кимсан? – деди узоқ вақт тикилиб тургандан сўнг.

Бу саволдан барчанинг, шунингдек, Яшарнинг ҳайрати баттар ошди: “Нима?! Кимлигим билан нима иши бор бу аёлнинг? Нега менга бунча тикилади?”

Бир-бирларига қараб олишди ва бундан тахминан беш-ўн дақиқа илгари бўлиб ўтган воқеа яна ҳаммаларининг кўз ўнгида қайта гавдаланди: дарвозани номигагина тақиллатгандан сўнг, аввал ичкарига Раҳимов кирди, ундан сўнг Яшар, Нодира эса ҳали остона ҳатлашга ҳам улгурмаганди. Ҳовлида қандайдир юмушларни бажариб, имирсилаб юрган Ҳожар хиёл жилмайиб (бегона йигитни кўргач, ёш ўқитувчилар этиб келганини англагани) уларга пешвоз юрди ва кутилмаганда ранги оқариб, жойида қотиб қолди – буни кўрган Яшар ҳатто салом беришни ҳам унутиб қўйди. Аёл бир неча сония унга тикилиб турди-да, кутилмаганда ҳушидан кетиб, ерга йиқилди...

– Исминг нима? – яна сўради аёл ҳадеганда жавоб бўлавермагач.

– Яшар.

– Нима?! – инграб юборди бошини ёстикдан сал узиб турган аёл, сўнг, пастки лабини аламли тишлаб, шифтга бироз тикилиб турди-да, яна йигит томон юзланди. – Эссизгина... адашибман, шекилли. Кечир мени, болам, сени бировга жуда ўхшатибман. Балки ишонмассан... қуйиб қўйгандек ўзинг эди... бир туки ҳам бошқача эмас. Ёши ҳам, чамаси сен қатори эди ўшанда... йўқ, каттароқ эди.

У гўё алжиётгандек эди. Гарчи ўзига келганидан кўнгли анча жойига тушган бўлса-да, аёлининг бу сўзларидан сўнг Давланов яна безовталанди:

– Кимни айтаяпсан? – сўради у мулойимлик билан. – Меҳмон кимга ўхшар экан?

Ҳожар рўмоли учини кўзига босди:

– Акамга... Ўзингиз яхшилаб қаранг, – деди у чуқур хўрсинаркан.

Нигоҳини хотинидан узиб Яшарга тиккан Давлановнинг лаблари четида синиқ табассум пайдо бўлди.

– Рост... эътибор қилмаганимни қара. Хўп, – яна аёлига юзланди у, – ўхшашлиги рост, лекин шунга одам ҳушдан кетиши керакми? Қани, ўрнингдан тур. Мажолинг етадими? Ёрдамлашайми ё?

– Шошманг, сал ўзимга келиб олай. – Шундай деб кўзларини Яшарга тиккан аёлининг кўринишидан яна нималарнидир сўрамоқчи бўлгани билиниб турарди. Шундай бўлди ҳам. – Менга яқинроқ кел-чи... – Йигит унинг истагига бўйсунди. – Ўтир ёнимга... мана бу ерга... яхши... Демак, исминг... шунақа экан-да? Отангники-чи?

Яшар худди Раҳимовнинг кабинетида бўлгани каби сал четга боқиб, қизарганча жавоб берди:

– Хола, мен отамни кўрмаганман. – У шундай деб, аёлга юзланди ва юраги шув этиб кетди: унинг жавобидан сўнг Ҳожарнинг ранги баттар оқариб кетганди. Ё тавба, яна бир балони бошламасайди!

Давланов ҳам буни сезди, ҳаммаларига аланг-жаланг боқаётган Раҳимов турган жойида оғир қимирлаб қўйди, Нодира эса...

Шу пайтгача Ҳожарнинг нигоҳи унга тушмаган, тўғрироғи, у ҳозир Яшардан бошқа ҳеч кимни кўрмаётган, пайқамаетган эди.

– Кўрмагансан?! Нега кўрмайсан?! – худди Яшарни минг йилдан бери биладиган, ҳар куни дакки бериб юрадигандек, бемалол, деярли зуғум билан сўради аёл.

– Хўп, кўрмаган бўлса нима? – деди Раҳимов Яшарнинг ер тагидан кўз ташлагани ва бу билан ўзидан нима истаётганларини сезиб. – Агар жуда керак бўлса, ўзим ҳаммасини айтиб бераман. Мен ҳам сўрагандим, тушунапсизми? Қўйинг, меҳмонни хижолат қилманг.

Аммо Ҳожар уни “эшитмади”:

– Онангни-чи?! – энди важоҳат билан сўради аёл. – Уни ҳам кўрмаганмисан?! – У айна шу саволга жавоб ҳамма нарсани ҳал қилиб берадигандек, йигитга еб юборгудек бўлиб тикилиб қолганди. Яшар аста бош чайқади, аммо бу Ҳожарни қониқтирмади. – Нима?! – деди у жон ҳолатда.

– Кўрмаганман, хола, – деди Яшар имкони борича ўзини босишга ҳаракат қиларкан. – Яна нима қизиқтиради сизни? – заҳарли табассум билан давом этди у. – Исмларими? Йўқ, буни ҳам билмайман. Қаерликсан, деб сўрамоқчи бўлаяпсизми? Мен қаердан биллай! Гўдаклигим, айтиш мумкинки, йўрғақдалигимдан етимхоналарда катта бўлганман. Қариндош-уруғларимдан ҳам хабарим йўқ. Ҳа, айтгандек, бу ерга ҳам биринчи бор келиб турибман – ҳеч кимни танимайман! Аниқса, акангизни...

Шу сўзларнинг ҳаммасини бараварига қалаштириб ташлаб, аламли жилмайганча аёлнинг кўзларига тикилиб турган Яшарнинг нигоҳида “бўлдими, сўроқ тугадими?” деган кинояни уқиш мумкин эди. Дарров Раҳимовнинг хотирасига кабинетида бўлиб ўтган ҳолат тушди.

Ҳожар яна нималарнидир сўрашга ҳозирланар, аммо, афтидан, унга йигитнинг кескинлик билан айтган жавоблари халақит берарди. Бўлаётган ҳангомалардан хижолатга тушаётган Давланов энди гапга аралашди.

– Меҳмон, хафа бўлманг холангиздан, – деди у ерга қараганча. – Биласизми, бундан анча йиллар илгари... инқилобдан бироз кейин... холангизнинг бир акаси... – бу ёғига нима дейишни билмай чайналиб қолган Давланов бироздан сўнг давом этди. – Хуллас, у Лангарни тарк этди. Янги ҳокимият унга маъқул келмаганди. Афғон томонларгами-ей, кетиб қолган. Билмадим яна – қайтиб келмагач, шунақа хулосага келганмиз. Ўшандан бери дараги йўқ – ўликми-тирикми ҳеч ким билмайди.

Ҳожар ётган жойида пиқиллади:

– Ёшгина хотини, норасида икки гўдагини ҳам олиб кетди. Олти ойлик ҳам бўлишмаганди...

Яшар ҳалигина энсаси қотиб, жаҳли чиқиб турган бўлса-да, бу сўзларни эшитиб, чўзилиб ётган аёлга нисбатан қалбида раҳм-шафқат уйғонди: бефарзандлиги, кўнгли ярим бўлиб юргани етмагандек, бундай балолар ҳам бошидан ўтган экан-да? Лекин бунинг менга нима алоқаси бор? Нима, мени ўша акасининг... ўғли деб ўйлаётими? Гўдақлар олти ойга ҳам тўлмаганди, дедими? Икки бола ҳам-а? Буни қандай тушуниш керак? Улар... эгизаклар бўлишганми?

Ҳожарнинг дард билан “уф” тортиши унинг хаёлини бўлди:

– Бор бўлганларида худди сендек бўлишармиди. Дуркунгина болалар эди, эгиз бўлишларига қарамай. Ҳаммининг ҳаваси келарди, иккаласи ҳам отасининг худди ўзи эди... янгамга ҳазиллашардим, буларингизни сиз эмас, акам туққан, деб...

– Аҳволингизни тушуниб турибман, хола, – деди Яшар унга хайрихоҳлик билан кўз ташлаб. – Ҳамдардман. Ўша жиянларингиз... Ҳасан-Ҳусанлармиди?

Ҳожар аста бош чайқади:

– Йўқ, биттаси қиз... попуқдеккина эди.

Яшар яна бошқа нарсаларни эшитишга шайлангандек, ундан кўз узмай қолди, Раҳимовнинг кўнглида эса бир нима ғамирлагандек бўлди, ялт этиб ҳамон бир чеккада турган Нодирага кўз ташлади: қизиқ!

Аммо у хулоса қилишга шошилмади (у бир марта “хулоса” қилган ва айтиш мумкинки, яхшигина таъзирини еганди) ва худди одатий нарса ҳақида гап кетаётгандек:

– Роса олатасир замонлар эди-да, ўзиям, – деди у Давлановга юзланиб. – Янгамнинг акаси қаергадир кетганлигини мен ҳам эшитгандим бир пайтлар. Лекин бунақалар, эҳ-ҳе, қанча бўлган! Биров очликдан бир бурда нон илинжида, биров бошқа сабабдан. Да-а... Демак, болаларнинг исми Ҳасан-Зухра бўлган экан-да? Ўша одамнинг, яъни, қайноғангизнинг болаларини айтаман, – аниқлик киритди у. – Одатда шунақа бўлади-ку?

– Шундай, – деди Давланов суҳбатни диққат билан тинглаб ётган хотинига қарамасликка ҳаракат қилиб. – Ҳожар ҳамон номларини тилдан қўймайди, эслаб йиғлагани-йиғлаган.

Раҳимов (у ҳали-ҳамон ўзининг дастлабки “хулосаси” таъсирида бўлиб, келганларнинг туғишганлар бўлиб чиқишини сира истамаётганди) сермаъно жилмайди ва деди:

– Бўлди, янга, туринг энди. Булар бутунлай бошқа-бошқа одам. Жиянларингиз ҳам тирик юришгандир, пешоналарида яшаш ёзилган бўлса. Акангиз ва янгангиз ҳам албатта! – қўшиб қўйди у эҳтиёткорлик билан. – Балки, пайти келиб кўриш ҳам насиб этар. Яшаржон! – мурожаат қилди у ҳамон аёлдан нигоҳини узолмай, нималарнидир ўйлаб турган йигитга. – Сизни кўриб янгам худди ўз жигарларини кўргандек бўлибди! Энди шунга муносиб бўласиз!

Ҳожар устига ёпиб қўйилган чопонни аста четга олди, йиллар соя ташлаб салқиган юзидаги ёш изини кафти билан сириб, ўрнидан ярим турди.

– Ҳозир чой қўяман, – деди у. – Яшаржонга (бу номни айтаётиб, йиғлаб юборишига бир баҳя қолди, аммо ўзини тутди) меҳмонхонани бўшатиб берамиз... энг шинам хонамиз ўша. Бундан буён нон-чойи, кир-чирига ўзим қарайман. – У ийманибгина Раҳимовга кўз ташлади. – Раҳмат сизга, Рўзибой домла, Яшаржонни (унинг киприклари аламли титраб кетди) бизникига олиб келганингиз учун. Ростдан ҳам худди жигаримни кўргандек бўлдим. Лекин минг афсуски...

– Яна бошляяпсанми? – аёлининг лаби буришаётганини кўрган Давлановнинг энди жаҳли чиқди. – Қаердаги бўлмағур гаплар билан жинни қилдинг-ку ҳаммани!

Ҳожарнинг ўрнидан тураётганини кўрган Яшар ҳам кўзғалди, лекин кўмаклашишга журъат қилмади. Ҳожар энди унга ҳадеб термилавермас, йигитни хижолатга қўйганидан, худди Раҳимов каби аянчли ўтмишини билиб-билмай ёдига солганидан ўзи ҳам ўнғайсизланмоқда эди.

Аммо, нима қилсин, шунчалик даражада акасига ўхшаш бўлса!

Ҳожар ўзига аранг бўйсунмаётган оёғини кавушига тикаркан, бошини кўтарди ва...

– Ким бу қиз? – ҳайрон қолганича эрига қаради у. – Булар билан бирга келдимми? Нега йўлақда турибди?

– Ана энди ўзингизга келаяпсиз! – кулди Раҳимов. – Томоша кўрсатишдан бўшамангиз, топганингиз шу йигит бўлиб, қизга ҳатто қарамадингиз ҳам. Танишинг – исми Нодира! Яшар билан бирга келган муаллима. Нодира қизим! – имлади у қизни. – Кел, холанг билан кўриш.

Нодира жойидан қимирламади: ҳозиргина ўзига келган, қайси бир яқинларини эслаб дийдиё қилган, аммо тахминларида адашган аёлнинг даҳшатга тўлган нигоҳи уни жойига михлаб қўйганди.

Юраги дук-дук ура бошлаган қизнинг оёқларига билинар-билинемас титроқ кирди: ҳозир яна йиқилиб тушади! Ушланглар!

Бу – ички, сассиз бир нидо эди, шу боис яна кечикишди.

УЧИНЧИ БОБ

Сочлари анчагина сийраклашиб қолган, бурни картошкани эслатадиган, ориқ елкалари бўртиб чиқиб турган Вағиз яна ўша жой – тароқи гилам устида худди ўликдек ётган Ҳожарнинг билагини тутганча юрак уришини санарди.

– Нима бўлди аёлингга? – бутунлай довдираб қолган Давлановга ўгирилди у.

Келиб чиқиши бошқирд бўлган бу одам бир пайтлар – узоқ Россияда рўй берган давлат тўнтариши Туркистонда ҳам ўз мавқеини мустаҳкамлаб, унинг чекка-чекка-

ларига етиб бораётганда янги ҳукумат томонидан бу ерга тиббиёт ходими сифатида юборилганди. Бу пайтгача нафақат руслар, балки у тегишли бўлган миллат вакиллари ҳам кўрмаган маҳаллий халқ уни хушламай қарши олди: гўдаклар узоқдан кўзи тушгандаёқ тум-тарақай бўлиб қочишар, паранжи-чачвон исканжасида бўлган хотин-қизлар, умрида қишлоқларидан нарини кўрмаган эркаклар худди ёвга қарагандек қарашарди. Янги ҳукумат томонидан тайинланган қишлоқ шўросининг раиси ўша пайтларда деярли кунора бўлиб турадиган йиғинларнинг бирида уни аҳолига таништириб, бу одам ўқимишли табиб, яъни “дўхтур” деб атаганда, кўплар бу нарса нима англиштини тушунмаган, “мабодо, бетоб бўлиб қолсаларингиз, шу одамга тўғридан-тўғри мурожаат қилишларингиз мумкин” деганларида, шубҳа билан қарашганди. Айниқса, у барча муолажаларни ҳақ олмасдан қилади, дори-дармонлари нақ Масковнинг ўзидан олиб келинган деганида, раис биз содда одамларни лақиллатяпти, бу ҳам янги ҳукуматга нисбатан бўлган мақтовли тарғиботларнинг бири бўлса керак, деб ўйлагандилар.

Шундан сўнг унга раис сўз берди ва қулоғига шивирлаб, афтидан, нималарни айтиш кераклигини уқтирди.

Вағиз қизариб-бўзарганча ўрнидан туриб, лангарликлар умрида эшитмаган ғалати лаҳжада нима учун юборилганини раис таништирувидан сўнг ҳам яна бир бор одамларга айта бошлаганда, ҳайрон қолишди: э, тили ўзимизникига ўхшайдими? Бошқирдман, дедими? Бу қанақа эл бўлди? Демак, ўрис эмас экан-да! Нега бўлмаса сап-сарик? Балки мусулмондир ҳам? Нега унда бу ҳақда ҳеч нарса айтмади – на раис, на ўзи (ўша пайтларда бу ҳақда деярли гап очилмас, шўро ҳукумати ўз ҳокимиятининг дастлабки кунларидаёқ ҳар қанақа диний тушунчаларни фуқаро миясидан сиқиб чиқаришга уринар, улар ўрнига ўз ғояларини тиқиштиришга ҳаракат қилар, “Дин – халқ учун афюн!” деган иборага катта урғу қўйиларди. Кўп ўтмай қизил чойхоналарда ва янгигина очилган идоралар, мактаблар деворларидаги “Яшасин, инқилоб!”, “Бутун ҳокимият шўроларга!”, “Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!”, “Биз ер юзида абадий коммунизм ўрнатамиз!” каби қизил алвонларга ёзилган шиорлар қаторидан у ҳам жой олди).

Вағиз учун юқорининг кўрсатмасига биноан шошилиш равишида жой қилиб беришгач, ҳовлидаги шинамроқ бир уйчани оқлаб, дераза-эшиklarини янгидан бўяб, иш кабинети қилиб олди.

Иссиқ жон эмасми, тезда унинг хизматига муҳтожлар ҳам топилди: биров қўлини кесиб олиб, боғлатиш ва малҳам қўйишга келса, кимдир от, эшак ёки нарвондан йиқилибми, оёғини синдириб олгач, гипслатиш учун ҳузурига “югурар”, баъзан эса кимнингдир боласи иситмаси чиқиб, ўт-олов ичида жон талваса қилиб ётганда, аллақандай оппоқ кукунни ичиб (Вағиз оғзини тўлдириб уни “порошок” деб атарди), “отдек” бўлиб кетганида, фарзанди тирик қолишидан умидини узган онанинг дуою олқишига сазовор бўларди.

Кейинчалик унинг кофир эмас, ўзлари каби мусулмон эканлигини ҳам билиб олишди.

Вағиз ўша пайтларда йигирма беш-ўттиз ёшлар атрофида бўлиб, ёлғиз яшарди.

Кунлардан бир кун у йўқолиб қолди ва одамлар орасида навбатдаги миш-миш тарқалди: “Дори-дармон олиб келиш учун шаҳарга кетаётганда, янги ҳукумат душманлари йўлда тутиб олиб, Қапчиғайга улоқтиришибди! Мурдасини топишибди – вужудида соғ жой қолмаган, ҳаммаёғи моматалоқ, боши эса қоқ иккига бўлиниб кетганмиш...”

Лекин ҳафта ўтмай худди ўзига ўхшаган сап-сарик, лорсиллаган бир жувон билан қишлоққа кириб келганда, ҳамма енгил нафас олди: “Хайрият! У бошлаб келган қуйруқдек жувонми? Аёли эмиш! Ҳа-да, ўшани олиб келиш учун кетган экан! У ҳам бошқирд эмиш! Ўқитувчи дейишади...”

Худди эри каби лаҳжада гапирадиган Марям янги очилган мактабда ягона аёл ўқитувчи сифатида рус тилидан дарс бера бошлади ва ҳануз-ҳамон мактабга қизларини беришга журъат қилмай турган ота-оналар – у пайдо бўлишига қадар ўқитувчиларнинг барчаси эркак эди – жувоннинг бир неча марта уйма-уй юриб қилган тарғиботидан сўнг, бирин-кетин, истар-истамай рози бўлишди.

Бир йил ўтар-ўтмас Марям ва Вағиз ўғилчали бўлишди ва бу ерларда илгари сира учрамаган исм қўйишди – Мэлс. Кўпчилик бу ном маъносини тушунмай, янги ҳукумат

ташқил қилган орган – халқ милициясига атаб қўйилган бўлса керак, деб ўйлади, аммо, кўп ўтмай, бу фараз ҳам нотўғри бўлиб чиқди.

Дуркунгина бола бўлиб етишган Мэлс эртадан кечгача қишлоқнинг ўзи тенги болалари билан турли хил – ланка тепиш, чиллак каби ўйинларда қатнашар, худди улардек кир-чир бўлиб юрар, ота-онасини ваҳимага солиб, кўпдан-кўп қаршилиқлар, ҳатто жон оғритадиган жазоларига қарамасдан Лангардарёнинг энг чуқур жойларида чўмилар, баъзан ўйиндан ўт чиққанда, кимлар биландир муштлашар, бировини урса, бошқасидан калтак ерди. Қишлоқ болаларининг “татар-молай” деган мазахларига (қишлоқ аҳолисига бошқирдлар ҳам татарлар сингари бир халқ ёки уларга жуда яқин эканлиги маъълум бўлган, бундан энди ёш болалар ҳам хабардор эди) эътибор бермас ва энг қизиғи – она тилида мутлақо гапирмасди. Ўзлари яшаётган муҳит ва ерли аҳолини ҳурмат қилган ота-она бунга эътироз билдириб ўтирмади, ҳатто хурсанд бўлишди: “Бизнинг “ғалча” тилимиздан кулаётганлар кўриб қўйишин!”

Мэлс мактабда жуда яхши ўқиб, жисмонан бақувват, келишган йигит бўлиб етишди, ҳатто – гарчи, ота-оналари ўлиб қолганларида ҳам “татар” йигитини куёв қилмасликларини яхши билишса-да! – қишлоқ қизларидан баъзи бирлари унга кўнгили қўйишга ҳам улгурди.

Учувчи бўлишни ихтиёр этган Мэлс мактабни битиргандан сўнг (ўқитувчиларнинг “Ким бўлмоқчисан?” деган саволига у бирон марта ҳам бошқача жавоб бермаганди), кўп тенгдош дўстлари, бошқа қишлоқ йигитларининг ҳавас ва ҳасадини келтириб, узоқ пойтахтга жўнади.

У ўқиши давомида Лангарга йилда бир ёки икки марта келар, шунда ҳам синфдош оғайнилари билан эртаю кеч бирга бўлганидан ота-онасининг ёнида деярли ўтирмас, бундан Вағиз ва Марямнинг баъзан ғаши келса, баъзида бир-бирига мамнун кўз ташлаб қўйишарди: “Энди у шу юртнинг одами!”.

Ҳарбий билим юртида ҳам аъло ўқиб, уни битиргандан сўнг, қишлоқ аҳли ўртасида “Мэлс ўша жойда бир ўрис – ўзи хизмат қилаётган қисм командирининг қизига уйланибди” деган гап тарқалди ва уларнинг сўровидан хижолат чекаётган Вағиз ва Марям уҳ ва оҳ тортиб, “факт”ни тасдиқлашди.

Кўп ўтмай ҳатто тўйга қақрилишга лойиқ кўрилмаган “қайнота-қайнона” келинларини кўргани жўнаб кетишиб, бир ойлardan сўнг жуда хурсанд – қишлоқ одамларининг назарида! – кўринишда қайтиб келишди, лекин эртаси куни қаеридир оғриб, эри ҳамроҳлигида “врач” қабулига борган аёллардан бири Марямнинг йиғидан кўзи шишиб кетгани, Вағизнинг эса жеркиб: “Ёшлар ўз йўлига – бу ердан ҳеч қаёққа кетмаймиз!” деб бақираётганини кўргани ва эшитганини ҳамма жойда гапириб юрди.

Уларнинг бошқа болалари йўқ эди.

Марям қишлоқда бўлиб ўтадиган тўйларда худди ўзи тўй қилаётгандек елиб-югурар, бўлар-бўлмас ҳазил-хузулларга шарақлаб кулар, чимилдиқдаги келин-куёвлар номига – кўпларнинг назарида, сал бепардароқ ҳам! – қочириқлар қилар, ўз тилида лапарлар айтар, ер тепиниб, биққи муштларини белига тираганча рақсга тушар, ҳатто баъзи бир ёш жувонларни бу “танца” ҳаракатларини ўрганишга ундар ва кўпларнинг “ростдан ҳам тўйларингизда ёр-ёр дейиш ўрнига русчалаб “руби-руби” дейишадими”, деган ҳазил саволларини эшитгач, даҳанаки жангга киришиб кетарди.

Марям келган йилидан бошлаб шу кунгача мактабда дарс берар, Вағиз эса куннинг қайси пайти бўлмасин, беморлардан ёрдамани аямасди. Энди унинг учун алоҳида тиббиёт пункти қуриб берилган ва бу ерда қийин жарроҳлик амалиётларидан ташқари барча муолажани амалга оширса бўларди.

Худди шу кунларда Лангарга Яшар ва Нодира етиб келишган, айна шу дақиқада Ҳожар барчани кўрқитиб иккинчи бор ҳушини йўқотган ва Давланов сал олдин Раҳимов томонидан Яшарга роса мақталган тулпоридан елиб бориб, Вағизни олиб келганди.

– Нима бўлди, ўртоқ Давланов? – деди Вағиз яна бир марта аёлнинг юрак уришини тингларкан, қалин кўзойнаги тепасидан унга қараб.

Гўё айтадиган гапнинг ўзи йўқдек эди, аммо Давланов ва Раҳимов бири олиб-бири қўйиб, унга нима бўлганини тушунтириб беришди. Ўзларини йўқотиб қўйган Яшар ва Нодирага бир қур кўз ташлаб олган Вағиз, ажабланганча бироз ўйланиб турди, сўнг

доим ўзи билан олиб юрадиган, темир қопқоғига қизил хоч тасвири туширилган қутини очиб, ундан ақиқдек тиниқ суюқлик солинган шишани олди.

– Нашатир спирти. Ҳозир ҳидлатамиз, – деди у Ҳожарнинг бошини авайлаб кўтараркан, қопқоғи очилган шишани унинг бурнига тутиб. Ўткир ҳид димоғига урилишидан бир сесканиб олган аёл аввал қовоқларини пирпиратиб, сўнг кўзларини очди. Аввалги сафарда бўлганидек шифт вассаларига бироз тикилиб тургач, ногаҳон ёдига бир нима тушиб қолгандек, бошини тез кўтарди ва тепасида турганларнинг биронтасига ҳам эътибор бермай, нигоҳлари билан дарҳол Нодира ва Яшарни излаб топди.

Унинг кўзларида ўт ёнарди.

– Бу ўшалар! – нола қилди у нигоҳини энди Нодирадан узмай. – Танидим уни! Тирик экан! Худого минг қатла шукур! Энди ўлсам армоним қолмайди! Қани, икковинг ҳам аммаларинг ёнига келинлар-чи! Қўрқманлар... телба эмасман!

Асабдан чаккалари тиришиб кетаётган Давланов аёли устига энгашди.

– Тур ўрнингдан! – кутилмаганда ўшқирди у. – Бу нима қилиқ! Бўлди-да энди! Ҳадеб қайтараверасанми бир гапни!

Унинг гапидан кўрқиб эмас, танига қандайдир мадор кириб жойидан кўзғалган Ҳожар Нодирани ёнига имлади.

– Мен уни танидим! Мана, сиз ҳам кўринг! Амманг айлансин сендан, бу ёққа кел. Кўрқма... – Ростдан ҳам кўрқиб кетаётган Нодира аёлнинг истагига қарши бора олмади ва индамай унинг тепасига келди. – Ўтир, мана бу ерга, – жой кўрсатди унга Ҳожар. – Яхши. Хўжайин, – энди эрига мурожаат қилди у. – Сиз ҳам бу ерга ўтиринг, тепамда бундай турманг, ҳали ўлганимча йўқ.

Давланов беихтиёр унга бўйсунди, лекин аёлининг кейинги сўзларидан энди ростдан ҳам ақлдан озиб қолмадимикин, деб хавотирга туша бошлаганди: кўзларини қаранг! Соғ одамнинг кўзлари шунақа бўладими!

– Гапир, – деди у кўрпача четига ноқулай ўрнашиб олгач тишлари орасидан.

Ҳожар кутилмаганда қўлини Нодиранинг пешонасига юбориб, аста силаганди, бу тушунарсиз ҳаракатдан қизнинг вужудига баттар титроқ кирди.

– Қаранг бу ерга! – эрига қарамасдан деди Ҳожар. – Мана бу яра изини кўряпсизми? Ёмон яра изини?!

Давланов истар-истамай у кўрсатган жойга қаради – чиндан ҳам қизнинг кенг пешонасида пашша чаққанда қоладиган, кўпчиликнинг юзи, бурни чеккасида бўладиган из ялтираб кўзга ташланиб турарди. Аммо бу из ҳам Нодиранинг кўркам ҳуснини буза олмаган, айтиш мумкинки, ҳатто ярашиб турарди.

– Хўп... кўраяпман ҳам дейлик, – деди Давланов ўша оҳангда. – Нима эди?

– Ахир, мен уларни эслаган пайтларда доимо шу ҳақда гапирардим-ку! – хўнграб юборди Ҳожар. – Наҳотки, эсингизда бўлмаса!

Давланов қизнинг пешонасида турган аёлнинг қўлини аввал пастга туширди.

– Биламан, айтардинг, – деди сўнг у. – Лекин...

– Нима “лекин?” – балки умрида илк бор эрига шанғиллади аёл.

– Лекин аканг уларни олиб Афғонга кетиб қолган! – энди Давланов ҳам бақириб юборди. – Ҳа! Бўлмаса, аллақачон дараги чиққан бўларди! Келарди қачон бўлмасин! Агар булар сен айтгандек жияларнинг бўлганда, ўзлари билмасмиди? Тўғрими? – муурожаат қилди у Раҳимовга. – Сиз ўзингиз айтинг бу ахм...

Раҳимов томоқ қирди – назарида ҳақиқатга жуда яқин ҳолат ҳақида гап кетмоқда эди ҳозир. Ҳатто белгиси ҳам мос тушаяпти-ку! Лекин, шу исботми? Наҳотки, биргина ярани деб, иккаласи ака-сингилга чиқиб қолса!

– Мен ҳам ҳайрон қолгандим... яъни демоқчиманки, улар ўртасидаги ҳайратланарли ўхшашликни мен ҳам сезгандим. Лекин меники фақат тахмин бўлганди холос, янгам эса... билмадим тагин. Ростдан ҳам мана шу яра ҳақида, – Нодиранинг пешонасига хижолатомуз кўз ташлаб олди у, – гапиришармиди? Ўзингиз кўрмаган эдингизми?

– Йўқ. Эндигина оила қургандик. Тўғри келмаганди. Ёки эътибор бермаганманми – билмадим! – бўлиб-бўлиб жавоб берди Давланов.

Вағизга бу баҳсу мунозараларнинг бари ниҳоятда ғалати туюлаётган, гап нима ҳақида кетаётганини сал-пал англай бошлаган, Ҳожарнинг ҳушидан кетиши ҳам мана

шу икки “ёш специалист” билан боғлиқ эканлигини тушуниб етган, уларни ўзининг қачонлардир йўқолиб қолган (эри “Аканг уларни олиб Афғонга кетган эди” дедими? Бу жуда қизиқ-ку!) жиянлари деб тахмин қилаётгани, баъзи бир “факт”ларни ҳам рўқач этаётганини (у ярага бир сония кўз ташлабоқ, нима эканлигини тушунганди – пиндинка чаққан! Бу ернинг одамлари терисида тез-тез учраб турадиган “ёмон яра!”) билган, ўзига ҳеч ким эътибор бермай қўйганидан фойдаланиб, Яшар ва Нодирани бемалол кузата бошлаган ва у ҳам худди бошқалардек фикрга келганди – бир-бирига “копия”! Лекин, наҳотки, шу гаплар рост бўлса?

– Тушунмадим, нега жанжаллашаяпсизлар? – вазиятни бироз бўлса-да юмшатиш учун оғзини катта очиб илжайди у. – Бу спорнинг кимга кераги бор? Қариндош бўлиб чиқсаларингиз бунинг нимаси ёмон! Яна нима керак сизларга? Шод бўлиш ўрнига жанжал қилиб... Ай-яй-яй!

Унинг сўзлари Ҳожарга мойдек ёқиб тушди:

– Айланай сиздан, дўхтуржон! Ана, ўзингиз қаранг! – илтижо қилди аёл уни ҳимоя қиладиган одам топилганидан йиғлашни ҳам бас қилиб. – Наҳотки, ўз жигарларимни танимасам! Ахир, Завранинг (Нодира титраб кетди) пешонасида шу яра пайдо бўла бошлаганда, янгамдан ташқари ўзим ҳам қўлларим билан шу жойига ҳар куни малҳам босардим! Бутунлай тузалиб кетсин, қиз бола, айбли бўлиб қолмасин деб! – У яна Нодирага юзланди. – Ўзим айланай сендан! Барчиндек қиз бўлибсан-а!

Ҳожар Нодирани аллақачон жиянига чиқариб қўйган, фақат унинг пешонасидан тортиб, қошу кўзигача термилар, ҳатто Яшарни ҳам унутиб қўйганди, ваҳоланки, бу машмашаларнинг барчаси бутунлай ўзини йўқотиб қўйган мана шу йигит илк бор дарвозадан кириб келгандан сўнг бошланганди.

Яшарнинг назарида эса фақат ёмон тушда бўладиган воқеа содир бўлмоқда эди ва у нима билан тугашини билмай, қараётган аҳволга тушганди. Унинг юраги гурс-гурс урар, кўзига Нодиранинг пешонасидаги яра изидан бошқа ҳеч нарса кўринмасди: наҳотки?! Наҳотки, бу қиз ўзи кўпдан бери – ҳатто эсини таниганидан буён! – биладиган Нодира эмас, аллақандай Завра?! Наҳотки, мана бу аёл уларнинг аммаси?! Унда ўзи ким?! Унинг эгизагимми?! Исми... Ҳасанми?! Шу ерда туғилганми?! Наҳотки, улар – кўпчилик шу пайтгача тахмин қилганидек! – ростдан ҳам ака-сингил?!

У оқариб кетди, Ҳожар эса худди бир нима тўсатдан эсига тушгандек ялт этиб Раҳимовга қаради:

– Домла! Шуларми сиз айтган ёш ўқитувчилар? Назаримда, сиз... – у энди қўлини ўз пешонасига юбориб, нималарнидир эшлашга урина бошлади.

– Ҳа. Лекин сизлардан жой сўраётганимда, икки нафар йигитни юбораётган бўлишса керак, деган хаёлда эдим. Қайдан билай! Аммо, кўриб турганингиздек, булар экан... Яшар ва Нодира.

У беихтиёр айтиб юборилган исмлардан сўнг аёлга қўрқ-писа кўз ташлади: шовқин кўтармаса эди яна!

Аммо Ҳожар ундай қилмади, наҳотки барча айтганларим у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетди дегандек, унга узоқ пайт тикилиб турди, сўнг надомат билан бошини чайқади, нафақат Раҳимов, қолганлар ҳам бу ҳаракат маъносини тушундилар.

Энди аёлни Нодирадан бошқа ҳеч ким қизиқтирмасди.

– Айланай ўзимнинг сулувимдан! – деди у ёнида ўтирган қизнинг сочини силаб. – Акам... яъни, сизлар Афғонга кетмовдиларингми ўшанда?

Нодиранинг киприкларида ёш пайдо бўлди:

– Билмайман, хола.

– Хола?! – бирдан ранги ўзгарди Ҳожарнинг. – Нега ундай дейсан?! – қичқирди у. – Айтдим-ку, аммаларингман деб! Наҳотки, сен ҳам ишонмаётган бўлсанг?! – Нима дейишни билмай бошини янада пастга эгган Нодиранинг кўзларидан шашқатор ёш тўкила бошлаганини кўрган Ҳожар уни бағрига олди. – Йиғлама, нега йиғлайсан? Энди топишганимизда-я! – Сўнг қизни ўзидан сал узоқлаштириб, юзига қаради. – Акам қаерда?! Тирикми у?! Гапирсанг-чи!!! – телбаларча қичқирди у, сал олдин Нодира, ундан-да илгари Яшарнинг ота-оналарини умуман кўрмаганлари ҳақида айтган кескин, бироз кинояли сўзларини мутлақо ёдидан чиқариб.

Нодира пиқиллади:

– Билмайман, хола... – шундай дебоқ хавотир ила бошини кўтарган қиз ўзига еб қўйгудек бўлиб тикилиб турган аёлнинг нигоҳига дош беролмай, яна ерга тикилди. – Мен... отамни сира кўрмаганман. Яшар ҳам.

– Қанақа Яшар?! – энди бор овозда ҳайқирди Ҳожар. – Нималар деяпсан, тентак қиз?! У сенинг аканг бўлади – Ҳасан! Наҳотки шу пайтгача билмасанг?! Иккаланг бирга катта бўлмадиларингми ҳали? Нега бирга юрибсизлар унда?! Нега бу ерга бирга келдиларинг?!

Раҳимовнинг назарида кетма-кет берилаётган бу саволлардан қиз хушидан айриладигандек эди. У яна аралашмаса бўлмасди.

– Янга! Ўзингизни босинг! У ҳеч нарсани билмайди! Илтимос, сал ўзингизни қўлга олинг! – овозини кўтарди у. – Бас қилсангиз-чи бечора қизни қийнашни! Кўрмаяпсизми аҳволини! – Нодиранинг аҳволига ростдан ҳам ачинмасдан қараб бўлмасди: бутун вужуди дир-дир титрар, кўзёшлари шашқатор бўлиб оқарди. – Мен ҳаммасини сизга айтиб бераман! – Ҳожарнинг оғзини очганча қараб қолганини кўриб (“Ҳаммасини”, дейдими?! Нега шу пайтгача жим турибди унда?!) ўзига ортиқча баҳо бериб юборганини сезган Раҳимов чайналиб қолди. – Янга... айтишди-ку, *буларингиз* (у ҳеч қанақа исми атамаслик учун атайин шундай деди) гўдаклигидан етимхоналарда катта бўлишган. Балки, сиз ўйлаётгандек, акангизнинг фарзандлари бўлиб чиқишар, аммо буни билишмайди! Бирга бу ерга келганларига сабаб эса – доимо бирга бўлишган, бир жойда ўқишган. Бироз сабр қилсангиз-чи! Мана, иккови ҳам ёнингизда турибди – ҳаммаси аниқланар, жой-жойига тушар!

Вағиз мамнуният билан унга қаради: “Молодец, директор! Бу аёл жуда шошиляпти!”

Ўртага тўсатдан тушган жимликни энди фақат юм-юм йиғлаётган Нодира бузарди, холос.

Ҳожар яна уни бағрига босди, ҳўл бўлиб кетган юз-кўзидан чўлп-чўлп ўпди, титраётган қўллари билан сочларини силаб-сийпалади:

– Амманг ўлсин... Ҳали шундай кўргиликларга дуч келдиларингми! Бўлди, йиғлама! Мен ҳам йиғламайман! Хаҳ, замонанга ўт кетсин-а! Хаҳ сенларни шу қўйга солганларнинг бошига бундан баттар кунларни солсин-а, худойим!

Шундай дер экан, гарчи йиғламасликка ваъда берган бўлса-да, кўзидан тинмай ёш оқар, тили учиди ҳамон турфа хил саволлар айланар, аммо ўзига зуғум билан қараб турган эридан, ҳозиргина дакки берган Раҳимовдан ҳайиқиб, индай олмасди.

Ўзи сира кутмаган можаро бошланиб кетгани боис Ҳожарнинг ёнида чўккалаб ўтирганича қолган ва буни эндигина пайқаган Вағиз яна илжайди, ҳамон қўлида тутиб турган нашатирли шишани қутига қайта жойлаб, ўрнидан турди.

– Мен борай энди, – деди у ҳеч кимга қарамай. – Бу ерда қиладиган ишим қолмади, шекилли. – Аммо кетар олдидан Яшар ва Нодирага яна бир бор кўз ташлаб олиб, бошини маъноли чайқади-да, дарвоза томон юрди. Ҳовлидан чиққач эса кузатгани ортидан эргашган Давлановнинг енгидан енгилгина тутди. – Агар яна тоби қочиб қолса, уйда бўламан. Лекин айтиб қўяй – аёлинг рост сўзлаётганга ўхшайди!

– Ақл бовар қилмайди! – унга маъносиз кўзларини тикди Давланов. – Наҳотки сен ҳам шунақа деб ўйлаётган бўлсанг?

Жавоб беришни лозим топмаган Вағиз қалин шишали кўзойнаги ортидан унга таънаомуз боқди: “Мнение”сини айтди, шекилли? Яна қайтариш шартмикин?”

Давланов қайтиб ҳовлисига кирганда Раҳимов, Яшар, Нодира жой-жойларида турганларича хаёлга толишган, ўзини бироз босиб олган шекилли, ошхонада куймаланаётган Ҳожар энди меҳмонларга дастурхон ёзишга ҳозирлик кўраётганди. Ора-сирада унинг куйиниб, ўртаниб йиғлаётгани, кимнидир, ниманидир қарғаётгани эшитиларди:

– Хаҳ, замонларингга ўт кетсин-а! Хаҳ, сенларни бу қўйга солганларнинг...

Шеърят

Юфалимнинг поғри

* * *

Бир талтинсам сизга етаман,
Бир зарб билан эшик очилур.

Аммо,
нечун,
ташлаб
кетаман,

Сизни десам, юрак сочилур?

Бир талтинсам, бахтни қучасиз,
Бир хўрсинсам қайтар дарёлар.

Аммо,
нечун,
дарё
бўлолма,

Умр ўтар, ўтар дунёлар?

Бир талтинсам, олам гулистон,
Бир шахт билан гина тўкилур.

Аммо,
нечун,
сиртмоқдир
алам,

Оёғимга кишандир гурур?

Бир талтинсам меникидирсиз,
Ўзим экиб, ўзим ўрганам.

Бу
шабистон
қисматлар
аро

Кўзим очиб... кўрганам.

Бир талтинсам, юрак ҳам тўхтар,
Қумга синггар умр тўлқини.

Одам
бўлиб
одам
бўлмадик,

Учрашамиз руҳ бўлган куни.

Фарида АФРЎЗ

1956 йилда
туғилган. Қўқон
Давлат педагогика
институтида таҳсил
олган. Шоиранинг
“Қирқ кокиллигим”,
“Изтироб кўйлаги”,
“Тунлар исёни”,
“Кўзим манам...”,
“Ўзимдан ўзимгача”,
“Ушиоқ”, “Тасбеҳ”
каби шеърӣ
тўпламлари нашр
этилган. Фарида Афрўз
1999 йилда “Шухрат”
медали билан
тақдирланган.

* * *

Дунё,
     Сенсиз,
             Чалажон гўдак,
 Тамшанади,
     Ҳансирар ночор.
 Ночор юрак,
     Бир кесак – юрак,
 Нафас зилдир,
     Нафасдир душвор.

Дунё,
     Сенсиз,
             Эски қайрагоч,
 Қушлар қўнмас,
     Қуртлар гимирлар.
 Пўстлоқ – ажин,
     Ҳасрат – япроқлар,
 Ер депсиниб,
     Титрар томирлар.

Дунё,
     Сенсиз,
             Дастасиз кетмон,
 Ер тишлайди,
     Занглар ютади.
 Боши хамдир,
     Унутган деҳқон,
 Боши гамдир,
     Умр ўтади...

Дунё,
     Сенсиз,
             Чумоли уя,
 Борса келмас,
     Йўллар қатланган.
 На туйнук бор,
     На бир дарича,
 На умид бор,
     Унга аталган.

Дунё,
     Сенсиз,
             Дунёмас, инон,
 Бир кўргилик
             Томоша бозор.
 Сени кутмоқ,
             Яшамоқ демак,
 Умр эса,
             Бир қучоқ озор.

* * *

Эй дил, сени нима қилай,
 Нима қилсам оғримайсан?
 Кафтда тутай, гулга ўрай,
 Нима қилсам йиғламайсан?
             Тилинг бўлса, айтгин, ахир,
             Кетайликми, осмонларга?
             Одами йўқ, озори йўқ,
             Мозори йўқ томонларга...
 Эй дил, сени нима қилай,
 Нима қилсам оғримайсан?
             Шабнамдайин тўкдилар-ку,
             Тариқдайин сочдилар-ку,
             Ҳар касоднинг бозорида
 Савдо қилмай, сотдилар-ку,
             Эй дил, сени нима қилай,
             Нима қилсам оғримайсан?
             Қилни ёрган, қирқ чечаксан,
             Ишқ аҳлига беланчаксан,
             Ташина келса, меҳринг булоқ,
 Кафтда тутиб, жон ҳалаксан,
             Эй дил, сени нима қилай,
             Нима қилсам оғримайсан?
             Узум сабри – шароб бўлгай,
             Тоғ бардоши – туроб бўлгай,
             Сен оғрисанг, сен йиғласанг,
             Одамизод хароб бўлгай,
 Хароб бўлгай, хароб бўлгай...

* * *

Кунлар ўтар, кунлар бесамар,
 Қумга сингган булоқ сувидек,
 Учиб кетар, оҳ, тўзғиб кетар,
 Вақтнинг гули қоқиғулидек.
 Юрагимнинг тори узилар,
 Томиримда чинқирар алам.
 Армонларнинг бўйи чўзилар,
 Кўнглим каби чўкади олам.
 Нима қилдим, қандай яшадим,
 Қай кунларнинг бағрини тилиб?
 Ўзни ўтга, чўққа ташиладим,
 Жонни, танни садпора қилиб.
 Кунлар ўтар, кунлар бесамар,
 Кўзларида жиққа ёш билан.
 Паналардан ёғийлар боқар,
 Қўлларида ҳасад – тош билан.
 Бунда эса, мен зору гирён,
 Баттар ботиб рўзгор лойига.
 Кўнгил сарсон, шиқ унда тийрон,
 Қўёлмайман бошим пойига.
 Ҳасрат деманг, жоним қолмади,
 Умр эмас, бу умр эмас.
 Бу бир ўчоқ, тугаб, ёнмади,
 Бу бир хотир, рангги йўқ элас.

Сувдаги ишлар

Туркум

* * *

*Дарахтни зўрга кўндирдим
Бирга учишга*

*Қушга айланишимни
Қутамиз энди*

* * *

*Сўзга айлана олмай қийналар
Рангли шарлар ичидаги
Нафасим*

* * *

*Иккимизнинг қўлларимизга
Ёғар эди баҳор ёмғири*

*Шамол ҳар кун териб келтирар
Титрогимиз синиқларини*

* * *

*Томда қуриган маккапоялар
Қуёшни қитирлаб кемирар сичқон*

*Кўкдаги қушларга термилар
Қариган мушук*

* * *

*Туёқ тозалаётган шаҳарлик аёл
Қўлларига ёпишиб қолар*

Олис яйловдаги майсалар саси

Азиз САИД

1961 йилда туғилган.
1979-1984-йилларда
ҳозирги Миллий
университетнинг
журналистика
факультетида ўқиган.
Бир қатор наирларда
ишлаган. Айни
пайтда, “Синфдош”
журналининг Бош
муҳаррири. Унинг
“Чилтор”, “Дили
қани бедилнинг”,
“Ғойибдан дўст
билан суҳбатлар”,
“Вақт манзили”
сингари китоблари
чоп этилган.

* * *

Соғилаётган сутнинг овози
Ўчоқдаги олов овози
Сухбатлашар

Кутиб турар тонг бўсагада

* * *

Бир шода анор
Хона деворига осилган

Кўрпани бошига тортар болакай

* * *

Пулларини санаётган куз
Кўзини узмас
Теракнинг учидаги
Сўнгги япроқдан

* * *

Шамол қўнадиган шохга
Супургидан синган хасларни жамлаб
Тухум қўйди мусича

Мушукнинг кўзидай ялтирар юлдузлар

* * *

Хаёлларин ушатиб бераркан
Балиқчаларга
Ариқнинг лабида ўтирар бир қиз

Қимирламас ариқнинг лаби

* * *

Арранинг овози келар устахонадан

Хазонлар остига беркинар
Ўрик данаги

* * *

Кун бўйи
Дарахтни айланиб авради
Сояси

Мевага ўхшармиш қушларнинг ини

* * *

Қафасдаги рангдор қушча
Сайрамай қўйди

Пар ёстиқ кўтарган аёлни кўриб

* * *

Қизғини қалтоқчали болакай
Югурарди сувсиз ариқнинг ичида

Гулзордан анқирди атиргул бўйи

* * *

Болалик бекинмачоқ ўйнарди
Бодринг жўяклари ичида

Тиззачалар изи кўмилди сувга

* * *

Осмонга ўқталган арава шотиси
Тўпга ўхшарди
Кечгача термилар бир тўп болакай

Қарғалар галаси кўринмас

* * *

Ғамгин қўшиқ айтар
Зардўзи қизлар

Сўлиган ўсмани ёритади ой

* * *

Баҳорнинг сўнги куни
Қалдирғочлар хайрлашар
Кўзимга чизилган овозлари билан

* * *

Қизғиш туманлар ортида элас
 Қордай оппоқ икки тепалик
 Юмиоқ
 Силлиқ
 Ёстиққа ўхшар

Мудрайди қуёш

* * *

Қуёш ботмоқда

Қутқаргани отланар
 Дуконини ёпиб
 Намозшомгуллар

* * *

Ёз чилласи
 Дарахтлар остида
 Эриб ётар пишган ўриклар

Богда анқир балогат ҳиди

* * *

Пайкалда ёрилган қовун

Шира оқиб борар ойнинг нурида
 Чумолининг унига томон

* * *

Чайқатиб юборишди
 Тунги ҳовузни
 Балиқ овига чиққан юлдузлар

* * *

Ой юлдузсиз қоронғу кеча
 Кўринмайди ҳовуздаги сув

Узоқдан қайтарди ҳориган хаёл

Йиллар, воқеалар, тақдирлар

ҒОЗИ ОЛИМ ЮНУСОВ

“Ҳоди Зариф билан сўхбатлар” китобидан

Атоқли фольклоршунос олим Ҳоди Зариф тоғаси, онаси Зайнаб Муҳаммадолим қизининг укаси, биринчи ўзбек профессори, йирик тилшунос, фольклоршунос Ғози Олим Юнусовни ўзининг биринчи устози ҳисоблар, 1919 йили отаси Тиллаҳўжа Умархўжа ўғли вафотидан кейин бир муддат, асосан, тоғасининг уйида яшаганини, мустақил ўқиб-ўрганиши ва фан оламига киришида унинг алоҳида хизматлари борлигини сўхбатларда қайта-қайта таъкидларди. Чиндан ҳам Ғози Олим Юнусов Қоҳира ва Истанбул университетларида тил ва адабиётдан ташқари тарих, фалсафа ва иқтисоддан мукаммал билим олган, араб, форс, немис, рус ва туркий тилларни пухта эгаллаган йирик мутахассис эди. Юксак замонавий ва пухта билимга эга бўлган олим сифатида Ўзбекистонда маданий қурилиш, тил ва имло масалаларини ҳал қилишда фаол иштирок этди, тилшунослик, адабиётшунослик, фольклоршунослик, тарих, этнография, фалсафа ва ҳуқуқшунослик билан жиддий шуғулланди. У вақтларда Ғози Олим Юнусов мазкур соҳаларнинг йирик мутахассиси, зўр билармони ҳисобланарди.

Ғози Олим Юнусов Туркистон маориф халқ комиссарлиги ҳузуридаги илмий кенгаш (1918-1920) ва Театр-этнографик билим ҳайъати (1920-1924) аъзоси ҳамда Ўзбек билим ҳайъати (1920-1924) раиси сифатида фольклор ва этнография материалларини тўплаш, ўқув қўлланмалари тузиш, имло қоидаларини ислоҳ қилиш ва ихчамлаштириш ишларида қатнашди, раҳбарлик қилди, айна пайтда, Савдо жамиятида, Адлия халқ комиссарлигида ишлади. Бу ерда адлия қонун-қоидаларини ўзбек тилига таржима қилди, иқтисод ва адлия атамаларидан икки тилли луғатлар тузди. Атоқли олим Ўзбекистон маориф халқ комиссарлиги фан бўлимининг илмий котиби ва Ўзбекларни ўрганиш қўмитасининг раиси бўлиб ишлаган йилларида ҳам (1925-1929) жуда катта ташкилотчилик ишларини олиб борди. Ўзининг “Ўрта Осиё туркийларининг янги алифбоси”, “Янги ўзбек лотин алифбосини ўрганиш учун” каби мақолаларида араб имлосидан лотинлаштирилган ўзбек ёзувига ўтишнинг ижобий сираларини ҳар жиҳатдан пухта таҳлил қилиш орқали бундай жараённинг илмий-амалий ва маърифий аҳамиятини қатъийлик билан асослаб берди.

“Тоғам Ғози Олим Юнусов менинг биринчи устозим ҳисобланади, – деб эслаб қолди бир куни домла. – Мен В.В.Бартольд, А.А.Диваев, Е.Э.Бертельс каби ўз даврининг таниқли алломалари билан биринчи марта унинг хонадонидан

Тўра МИРЗАЕВ

1936 йилда туғилган. Бухоро Давлат педагогика институтини битирган. 1961 йилдан ЎзФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтида аспирантликдан бошлаб то директорликкача бўлган лавозимларда фаолият кўрсатган. Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор. Олимнинг “Алтомиш” достонининг ўзбек вариантлари”, “Достон ва баҳши”, “Халқ баҳшиларининг эпик репертуари” каби монографиялари нашр этилган.

да танишганман. У фақат мени эмас, амаким – Аҳмадхўжанинг ўгли Маҳмудхўжани ҳам илм йўлига солган олимлардан. Биласизлар, Фозил Йўлдош ўғлининг “Алпомиш”, “Интизор”, “Зулфизар” каби кенг қамровли ва бадиий юксак дostonлари худди шу Маҳмуд Зарифов томонидан ёзиб олинган. Кейинроқ тоғам Буюк Каримов, Мансур Афзалов каби олимларни менга бириктириб қўйган бўлса ҳам, уларнинг тарбиясига алоҳида эътибор берган. Ҳатто Элбек, Фулом Зафарий каби ижодкорларга ҳам халқ ижоди намуналарини тўплашда йўл-йўриқлар кўрсатганини биламан.

Ҳозир Олим Юнусов фольклор намуналарини бахшилар, эртақчилар, қўшиқчилар ва бошқа ижодкор-ижрочилар оғзидан бевосита, айнан, ўзгартирмай айтувчи шева-сида ёзиб олишни бошлаб берган олимдир. Унгача эълон қилинган намуналар, ҳатто Ҳерман Вамберининг 1867 йили босилган китобидаги фольклор асарлари ҳам саводли кишилардан олинган. Табиийки, уларда муайян “қўл уришлар” мавжуд. Тоғам ўзи кўп илмий сафарларда бўлиш билан бирга, уч йирик комплекс экспедицияга – 1929 йили Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларига, 1930 йили Хоразмга, 1932 йили Чирчиқ ва Оҳангарон воҳаларига уюштирилган фольклор, этнография ва диалектология экспедицияларига бошчилик қилган. Унинг “Алпомиш” достони, алла жанри тўғрисидаги мақолалари ҳали ҳам ўз қимматини йўқотган эмас. 1926 йили “Маориф ва ўқитғувчи” журналида имзосиз босилган “Ўзбек эл адабиётига тегишли маълумотларни тўпловчиларга қўлланма” ҳам Ҳозир Олим Юнусов томонидан ёзилган.

Ҳозир Олим Юнусовнинг дастлабки мақолалари, жумладан, “Туркистон” газетасининг 1922 йил 18 декабрь сонидан босилган “Ўзбекларда эл таниш иши” мақоласи фольклорга бағишланган дастлабки илмий тадқиқотлардан ҳисобланади. Унда биринчи марта: “Ўзбекнинг биринчи эпоси “Алпомиш”дир. У Гомернинг “Илиада”сига тенг бир асардир”, – дея буюк дostonимизга жуда юқори ва ҳаққоний илмий баҳо берилганди. У фольклор асарларини дастлабки нашр эттирувчилардан ҳам биридир. Масалан, 1922 йили сирдарёлик Ҳамрокул бахши ва булунғурлик Фозил шоирдан “Алпомиш” дostonидан парчалар ёзиб олиб, “Билим ўчоғи” журналининг 1923 йилги 2-3-қўшма сонидан эълон қилинганди. Шунга қарамай, мазкур улкан аллома ўз фаолиятининг кейинги йилларида фольклор билан деярли шуғулланмаган. Бунинг сабабини сўраганимизда устоз шундай жавоб бергандилар:

“Тоғам биринчи навбатда ўзини тилшунос ва этнограф-тарихчи ҳисобларди. У 20-йилларда жуда кўп диалектологик ва этнографик материаллар тўплаган олимдир. 1926 йил охирларида у менга: “Мана, сен фольклоршунос бўлмоқчисан, яна бир қанча ёшлар етишиб чиқмоқда. Энди мен бемалол тилшунослик билан шуғуллансам бўлади”, – деганди. Чиндан ҳам тоғам фаолиятининг кейинги ўн йилида ўзбек уруғлари, уларнинг тарихи, тарқалиши ва тили тўғрисида фундаментал тадқиқотлар олиб борди. Афсуски, улардан фақат “Ўзбек лаҳжаларини таснифлашда бир тажриба” китоби нашр этилган, холос. Ҳозир ҳам бу китоб билан танишсангиз, тадқиқотчи ҳар бир шева ҳамда шевалар гуруҳига хос фонетик, лексик ва морфологик хусусиятларни жуда ҳам нозиклик билан кўрсата олганига қойил қоласиз. Китобдаги ўзбек шеваларининг этнолингвистик таснифи илмий асослангани билан алоҳида диққатга сазовордир. Тўғри, ўзбек диалектологлари кейинги йилларда жиддий ютуқларни қўлга киритдилар. Қирқдан ортиқ ўзбек шевалари ўрганилди, касб-хунар лексикасига доир бой материал тўпланди. А.Б.Боровков, В.В.Решетов каби олимлар ўзбек шеваларини янгидан таснифладилар. Ш.Шоабдураҳмонов, Ф.Абдуллаев, С.Иброҳимов, Х.Дониёров, А.Ишаевнинг тадқиқотлари эълон қилинди. Аммо бу ишларни камситмаган ҳолда айта оламани, тоғамнинг китоби ва у томонидан амалга оширилган ўзбек лаҳжаларини тасниф қилишдаги бир тажриба ҳамон тадқиқотчиларнинг диққат марказида турибди, у ҳеч қачон ўз долзарблигини йўқотмайди.

Бу ўринда яна бир нарсани алоҳида таъкидламоқчиман: 30-йиллар бошида Ўзбекистонда Халқ комиссарлар кенгаши қошидаги Фан қўмитаси ўша даврнинг йирик тилшуноси сифатида тоғамга ўзбек тилининг илмий грамматикасини ёзишни топширди. Тоғам бу ишга жуда катта иштиёқ билан киришди. Ҳатто жаҳон миқёсидаги илмий адабиётлар билан танишиш ва йирик олимлар билан мулоқот қилиш мақсадида 1934-1935 йиллари қарийб бир йилга яқин Ленинградда яшади. Натижада, тўрт-беш йил ичида ўзбек тилининг илмий грамматикаси ёзиб тамомланди. 1937 йили тоғам қамоққа олинган, унинг бутун шахсий архиви билан биргаликда, сал кам минг саҳифадан иборат

бўлган ўзбек тилининг илмий грамматикаси қўлёзмаси ҳам олиб кетилди. Ундан нусха кўчирилмаганди. Ҳозиргача мазкур ноёб тадқиқот ва тоғам шахсий архивининг тақдири маълум эмас...

Эҳ, у давр ғоятда оғир йиллар эди. Бугун ўша воқеаларни эсласам, шундай ноёб ва бой мероснинг бутунлай йўқолиб кетишида қай бир нуқталарда ўзимни ҳам айбдор ҳисоблайман. (Ахир, унинг муайян қисмини сақлаб қолиш имконияти мавжуд эди-ку!) Бир мисол келтирай. Тоғам 1926 йили “Маориф ва ўқитғувчи” журналида “Алла тўғрисида бир-икки оғиз сўз” мақоласини ва Эргаш Жуманбулбул ўғлидан ёзиб олинган бир алла матнини эълон қилганини биласиз. Тоғамнинг архивида оталар ва болаларнинг болани тиззасига олиб туриб эркалаб айтадиган “Хуйя” кўшигининг ғоятда бадиий гўзал бир намунаси ҳам бор эди. Кейинги барча экспедициялар давомида бундай намунани биладиган кишини учратмадик¹.

Бу кўшиқни тоғам кимдан ёзиб олгани ҳам ҳозир хотирамда йўқ. Ўша йиллари ундан нусха кўчириб олишим ёки уни эълон қилишда ўзбек тилининг илмий грамматикасини ёзиш билан ниҳоятда банд бўлган тоғамга ёрдам беришим мумкин эди-ку! Масаланинг бошқа жиҳати ҳам бор. Гап шундаки, 1934 йили Тил ва адабиёт институтида Фольклор архиви янгидан ташкил этилди. Фольклор архивини Самарқанддан Тошкентга кўчиришда турли жойларда қолган материаллар бир жойга жамланди. Ҳатто кўчишда йўқолган айрим намуналарни қайтадан ёзиб олиш тадориғи ҳам кўрилди. Тоғам эса ўзи ёзиб олган ва тўплаган материалларини ҳамон ўз уйида сақларди. Бу материалларни Фольклор архивига олишда сусткашлик қилдик. Агар тоғамни кўндириб, 1934-1935 йиллари материалларни архивга олганимизда, йўқолмай, сақланиб қолган бўлармиди?! Яна ким билади дейсиз? Нима бўлганда ҳам, тарих бизга бу имкониятни бермаган, энди уни ортга қайтариб бўлмайди. Ахир, айтадилар-ку: “Сўнги пушаймон ўзингга душман”.

Боз устига, ўша давр ташвиқоти, қўрқув, ўз жонимизни сақлашга уриниш туфайли Ғози Олим Юнусов, Фитрат сингари устозларга нисбатан сал бошқачароқ муносабатда бўлганмизми, дейман. Ҳар ҳолда беайб парвардигор... Кўп ўтмай миллатчи сифатида мени ҳам ишдан ҳайдадилар. Ўша давр матбуоти саҳифаларига назар солсангиз: “Отажон Ҳошим, Фитрат, Ғози Олим каби халқ душманлари, уларга эргашган Ҳоди Зариф, Буюк Карим сингари буржуа миллатчилари...” қабилдаги яланғоч жумлаларга кўзингиз тушади. Қизик, бутун умр давомида она халқинг ижодини тўплаб ва ўрганиб келсанг-у, яна миллатчи, бунинг устига, буржуа миллатчиси бўлсанг...”

Мазкур суҳбат кейинроқ бўлганди. Бундан олдинроқ, яъни, тахминан 1926 йилнинг сентябрь ойида Ғози Олим Юнусовнинг халқ оғзаки ижодига доир мақолалари билан танишиб, “Билим ўчоғи” журналининг 1923 йилги 2-3-қўшма сонидида “Алпомиш” дostonига муқаддима”сида: “Янги адабиётимизга кучли миллий асос бизнинг халқ адабиётимиз бўлиши керак”лигини таъкидлаб, дoston “Тошкент ва Самарқанд уездларида яшайтурган ўзбекларнинг машҳур оқинлари Ҳамроқул бахши ва Фозил жирова Йўлдош ўғлининг оғзидан” ёзиб олинганини айтади. Аммо қайси ўринлари қайси бахшидан ёзиб олингани аниқ кўрсатилмаган. Журналда босилган парчани матн жиҳатидан ўрганиш,

¹ Ҳоди Зарифдан кейинги экспедицияларда ҳам бу кўшиқнинг мукамал варианты топилган эмас. Афтидан, кўшиқ унутилиб кетганга ўхшайди. 1973 йили мен сурхондарёлик Юсуф Ўтаган ўғлидан унинг чала бир вариантини ёзиб олгандим. Профессор Охунжон Сафаров 1999 йили уни “Алла-ё, алла” тўпламида эълон қилди.

уни Фозил шоирдан 1928 йили иккинчи марта ёзиб олинган нусха билан қиёслаш шуни кўрсатдики, дostonнинг бошланишидан Бойсарининг қалмоқ элига кўчишигача бўлган қисм (журналда 39-44-саҳифалар) Фозил Йўлдош ўғли варианты, Бойсарининг қалмоқ элига кўчишидан Алпомишнинг сафарга чиқиб, мазоротда тунашигача бўлган қисм (журналда 45-58-саҳифалар) Ҳамроқул бахши варианты, Алпомиш ва Барчин руҳларининг айтишуви (журналда 58-59-саҳифалар) яна Фозил шоир бўйича берилган. Фозил шоирдан берилган қисм иккинчи вариантга нисбатан анча қисқалиги ҳам аниқланди. Бу нарса нашрга тайёрловчи томонидан қисқартирилган бўлиши ҳам мумкин. Аммо нашрга тайёрловчи Ҳози Олим Юнусов муқаддимада шундай ёзади: “Алпомиш” дostonи бундан бир неча йиллар илгари турк этнографи, муҳтарам профессор Абубакир Диваев томонидан ёзилиб, ўтган йил Маориф комиссариатининг билим кенгаши олдидаги қирғиз-қозоқ билим ҳайъати томонидан китобча ҳолида бостирилган эди. Мен Қозонда босилган яна бир қозоқча “Алпомиш” дostonини кўрган эдим... Профессор Диваевникида дostonнинг биринчи воқеасиғина кўрсатилмайдур. Иккинчи воқеасики, бу дostonнинг фожеъ ва шоирона қисми кўрсатилмайдур. Биринчи воқеадан-да кўп муҳим лавҳалари тушиб қолган. Қозон босмасида бунга тескари ҳолни кўрамиз. Дostonнинг биринчи воқеаси ёзилмасдан иккинчи воқеасиғина ёзилган. Фақат бунда кўп гўзал лавҳалар тушиб қолган ва оқиннинг истеъдодсизлиғидан дostonнинг нафосатига кўп зарар келтирилган.

Менинг томонимдан ёзилган “Алпомиш” дostonига Алпомиш ботирнинг бошидан ўтган бутун воқеалар кирадур (кўрсатиллади). Мен бу дostonни ўзбек оқинлари оғзидан ёзғонда эшитилганича ёзишга ва воқеаларинда-да ҳеч бир лавҳани, ҳатто айрим таъбирларни қолдирмасга тиришдим. Бундан мақсадим шул маҳаллалардаги (Самарқанд ва Тошкент уездларидаги) ўзбекларнинг лаҳжаларини қайд қилмоқ ва воқеаларни тўлаллиғича сақламоқ эди”. (“Билим ўчоғи”. 1923. 2-3-сон. 38-бет.)

Ҳози Олим Юнусовнинг бу мулоҳазаларидан олим “Алпомиш” дostonини тўла равишда ёзиб олган экан деган хулосага келиш мумкин. Чунки у дostonнинг Қозон ва Абубакир Диваев нашрларининг чала эканини эслаб, ўзи ёзиб олган вариантда “Алпомиш ботирнинг бошидан ўтган бутун воқеалар” кўрсатилганини таъкидлайди. Шундай бўлса, унда кўлёзма қаерда қолди? Нега олим журналдаги парчани бир бахши варианты асосида эмас, икки бахшидан ёзиб олинган матнларни аралаштириб берган? Ҳар икки бахши вариантини алоҳида-алоҳида тўла равишда қаламга олганми ёки улардан парчалар ёзиб олганми? Бу саволларни аниқлаш ҳамда аспирантлик ишларим ҳақида ҳисобот бериш мақсадида устознинг олдида бордим. Домла менинг саволларимни эшитиб, хусусан, журналда эълон қилинган “Алпомиш” матнининг икки бахшига тегишли қисмларини аниқлаганимдан ғоятда хурсанд бўлиб, шундай дегандилар: “Фольклоршунослик халқ оғзаки ижоди намуналарини ёзиб олиш ва ёзиб олинган асарлар матни устида ишлашдан бошланади. Кўплар матн устида ишлаш ёзма адабиётга тегишли деб ҳисоблайди. Бу унчалик тўғри эмас. Фақат матнга ёндашув тамойиллари хилма-хилдир. Бугунги кунда халқ ижодчиларидан нимаики ёзиб олинган бўлса, уларни ёппасига “дурдона” деб эълон қилиш, кимлар оғзаки айтгани ёки куйланганига қараб чала, ҳатто сохта намуналарни ҳам ғоявий-бадий жиҳатдан юксак асарлар сифатида асосиз равишда ошириб баҳолаш майллари мавжуд. Фольклор намуналари ҳам бадий-эстетик ҳодиса эканини унутмаслик керак.

Мана, сиз “Алпомиш” дostonи вариантлари ҳақида диссертация ёзаяпсиз. Бунда хато қилмаслик учун ҳар бир вариантга зукколик билан ёндашув зарур. Фольклоршунослик нуқтаи назаридан қараганда, архивларда тўпланиб қолган барча фольклор ёзувларимас, у ёки бу дostonнинг иккинчи бир дostonчи бўлмаган шахс томонидан айтиб берилган мазмуни асосида ёки ҳаваскор бахшилар ижросида пайдо бўлган намуналармас, балки дostonчилик аънаналари доирасида бадий-эстетик ҳодиса даражасига кўтарилган ижодий вариантлар тадқиқотлар учун таҳлилга тортилиши ва нашр учун танланиши керак. Чунки тингловчи ёки ўқувчи ана шундай ижодий вариантларни мустақил бадий асарлар сифатида қабул қила олади.

Фольклоршунос у ёки бу дostonни ёзиб олаётганда, бахшини “етаклаши”, ундан “замонабоп” ниманидир талаб қилиши, “замонавийлик” ҳақида унга қандайдир маслаҳатлар бериши кечириб бўлмас гуноҳи азимдир. Бунинг ўрнига тўпловчи бахшидан устозларидан қандай ўрганган бўлса ва эл орасида қандай куйлаб келаётган

бўлса, шундай айтиб беришни илтимос қилиши зарур. Куйланаётган дostonга матний жиҳатдан қандайдир ўзгартиришлар киритишга фақат ва фақат бахши ҳақлидир. Чунки қачонлардир асос солинган дostonчилик анъаналарининг меросхўри, уни сақлаб қолувчи ва янги шароитларда янада ривожлантирувчи бирдан-бир шахс бахшидир. Шу сабабли фольклоршунос бахшилар билан уларнинг устозлари ҳақида, қай бир бахши айтган вариантларнинг бадиийлик даражаси тўғрисида, устоз ижодкорларга нисбат берилган дostonлар ёки уларнинг парчалари борасида суҳбатлар қуриши ва бундай суҳбатларда айtilган фикр-мулоҳазаларни ёзиб олиши зарур. Буни яхшироқ тасаввур қилишингиз учун бир мисол келтирай. Атоқли дostonчи Фозил Йўлдош ўғли Бойчиборни таърифларкан, бир ўринда: “Кўтанидан берисида кири йўқ” деб айтган ва 1928 йили шундай ёзиб олинган. Бир учрашувда шоир Кўса синчи тилидан Бойчиборнинг таърифи парчасини ижро этганида, мазкур парча дostonнинг энг гўзал ўринларидан бири эканини, аммо бир мисрадаги “кўтанидан” сўзи сал дағалроқ чиққанини айтдим. Фозил шоир норози бўлгандай бир қараб қўйди-ю, ҳеч нарса демади. Аммо кейинги ижроларда бу мисрани бир неча марта: “Қуйруғидан берисинда кири йўқ” тарзида ўзгартириб куйлаганига гувоҳ бўлганман. Бу бахшининг жуда чиройли бадиий топилмаси эди. Дostonларни нашрга тайёрлашда бахшиларнинг уларга киритган бундай ўзгартиришларини ҳисобга олиш зарур. Аммо матнни “бадиий яхшилаш” баҳонасида унга нисбатан ҳар қандай “тахрир” ва “қўл уришлар” қатъий қораланиши керак. Фозил шоирнинг дostonга киритган бошқа бир ўзгартиришини асар руҳидан келиб чиққан деб айтиш қийин. Сизга маълумки, пойга бошида боғлаб ташланган Қоражон Алпомишнинг пири Ражабхўжа ёрдамида банддан озод бўлади. 30-йиллар охирида шоир дostonни куйлаганда, бу эпизодни тушириб қолдириб, бадиий бўш олти мисрада Қоражон арқонни ўз кучи билан узган тарзида тасвирлаган. Бу факт бахшилар кимларнингдир таъсирида баъзан куйланаётган дostonларга нотабиий қўшимчалар ҳам киритишлари мумкинлигини кўрсатади.

Вариантларни ўрганганда шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, ёзиб олинган матн баъзан бахши куйлаб келаётган дostonни тўла ўзида акс эттирмаслиги мумкин. 1955 йили Абдулла шоирдан ёзиб олинган “Алпомиш” дostonи вариантыда шундай ҳол кузатилади. 1929 йилги фольклор экспедицияси иштирокчиларига Абдулла шоир дostonни жуда юксак бадиий савияда куйлаб бергани. Афсуски, у вақтда дostonни ёзиб олмаганмиз. Бу ўринда шуни ҳам унутмаслик керакки, ёзиб олинган матнга нисбатан бахши ҳофизасидаги вариант ҳамини кенгроқ ва бадиий мукамалроқ бўлади. Чунки ёзиб олинган матн бахши ҳофизасидаги дostonнинг бир ижрода, муайян бир ҳолатда айтиб туриши шароитида воқе бўлган нусхадир.

Кимга тегишли экани аниқ кўрсатилмаган икки бахши матнининг чегараларини аниқлашингиз ва уларнинг бир-биридан фарқини ҳис эта билишингиз яхши. Бу сизнинг вариантлар устида ишлашни ўргана бошлаганингиздан далолат. Бунда “Алпомиш” дostonининг иккинчи марта ёзиб олинган нусхасининг борлиги ҳам сизга ёрдам берган, албатта. Аммо бир қарашда бир хил кўринган икки нарсанинг бир-биридан фарқини англашга уриниш ёш тадқиқотчи учун муҳимдир. Аслида, бир истеъдодли бахшидан уч-тўрт дoston ёзиб олинган бўлса-ю, нима сабаб биландир бешинчисида унинг номи кўрсатилмай қолган бўлса, аввалги дostonлар матнини ўрганиб, бадиий-услубий хусусиятлари асосида кейингиси ҳам унга тегишли эканини аниқлаш мумкин. Ана шундай мумкинлик бир дostonчи ёки дostonчилар гуруҳининг бошқаларидан ажралиб туришини ва ўзига хосликлар касб этишини аниқлаш имконини беради. Ўз тадқиқотларимда буни мен дostonчилик ёки бахшилик мактаблари деб атагандим. Мен дostonчилик мактабларини аниқлаганимда, бадиий-услубий ўзига хосликларни бош мезон қилиб олганман. Устоз-шогирд муносабатлари, репертуар бирлиги, локал хусусиятлар ва бошқалар бош мезонни аниқлашга ёрдам берадиган қўшимча унсурлардир. Ана шундай қатъий мезонлар асосида ёндошилса, дostonчилик мактаблари унча кўп эмаслигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Менинг назаримда, улар Ўзбекистонда ўн-ўн иккитадан ошмайди. Ўтмишда бундан ҳам кам бўлган. Чунки ҳар қандай ўзига хосликлар, бадиий-услубий хилма-хилликлар, индивидуал ранг-барангликлар, йўллар, ижролар ўзгачиликлари умуммиллий бир бутунликда, унинг яратувчиси бўлган халққа хос умумий анъаналар яхлитлигида воқе бўлади...”

Ўз вақтида мендек бир ёш тадқиқотчининг ўз йўлини топиб олишида ғоятда муҳим бўлган мазкур суҳбатни шу ўринда тўхтатиб, бошқа бир суҳбатни баён этишга зарурат туғилиб қолди. Гап шундаки, бу суҳбат домланинг юқоридаги мулоҳазаларига бевосита алоқадордир. 1964 йили Тил ва адабиёт институти ҳозирги Яҳё Ғуломов кўчасидаги Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси биносининг биринчи қаватида жойлаштирилди. Фольклор бўлимига ичма-ич ўтадиган учта хона ажратилди. Энг ичкаридаги хонада кичик илмий ходим лавозимидаги камина домла билан бирга ишлардик. “Ўзбек халқ ижоди” кўп жилдлигини нашрга тайёрлаш ишлари энг қизғин кетаётган пайтлар. Нашрга тайёрланадиган дostonларни домла қўлэзмадан ўқиб, айтиб турар, мен ёзиб борардим. Бир неча кундан бери “Якка Аҳмад” дostonини тайёрлаётгандик. Нима учундир домла дostonни ёздира бошлаганларида, айтувчи ва ёзиб олувчини айтмадилар. Дoston матни устидаги иш яримлаб қолганда тўсатдан: “Айтинг-чи, дoston кимдан ёзиб олинган?” – деб қолдилар. Дабдурустан берилган бу саволдан довдираб қолдим. Зўрға ўзимни тутиб: “Архив картотекасида Жолғош Жассоқ ўғлидан ёзиб олинган деб қайд этилган. Аммо бандларнинг тузилиши, мисраларнинг қофияланиши, дастлабки банддаги охириги мисранинг кейинги бандда учинчи мисра сифатида қайтарилиши кабилар Эргаш Жуманбулбул ўғлидан ёзиб олинган дostonларга ўхшайди”, – дедим қалтираб. Домла: “Нега қалтирайсиз? Тўғри жавоб бердингиз”, – дея қўлэзма тарихини сўзлаб бердилар.

“Эргаш шоирнинг амакиси машҳур Жассоқ бахшининг ўғли Жолғош бахши фақат биргина “Якка Аҳмад” дostonини тўла равишда куйлаб келган, – дея ҳикоя қилгандилар домла ўшанда. – Аммо шу дostonни ёзиб олишга ҳаракат қилинганда Жолғош бахши уни тузукроқ қилиб айтиб беролмаган. Шунда Эргаш шоир дostonни ўзи билганича ёзиб чиқиб, ўзининг айтишича: “Жолғош бахшининг ҳам номи сақланиб қолсин”, – деган яхши ниятда қўлэзмани унинг номидан фольклор архивига топширган. Шу тарика қўлэзма архивда Жолғош бахши номи билан қайд этилган. Аммо фольклор қўлэзмаларини Самарқанддан Тошкентга кўчириш даврида Эргаш ота дастхати йўқолган. Ундан, айнан, кўчирилган нусхагина сақланиб қолган. Ҳозир дostonни шу нусха асосида тайёрламоқдамиз.

Мен 1936 йилнинг кеч кузида Жўшга бориб, Эргаш отани Тошкентга олиб келдим. 1937 йилнинг апрелигача Эргаш шоир менинг йилда яшади. Унинг айтишича, бир неча бор Тошкентга келишга ҳаракат қилган. Аммо бунга имконият тополмаган. Охири Жолғош бахши ўзидан анча ёш бўлгани сабабли бисотидаги биргина эчкини унга бериб, сотиб келишни ва пулини йўл харажати қилиб Тошкентга олиб боришни сўраган. Жолғош бахши эса эчкини сотиб, пулини ўз оиласи эҳтиёжларига сарфлаб, турли баҳоналар билан шоирни Тошкентга олиб келмаган. Эргаш шоирнинг буюк ҳиммати ва олийжаноблигига нисбатан ўз амакиваччаси Жолғош бахшининг бундай йўл тутиши ўта инсофсизлик бўлган”.

Мен бу воқеага бирдан-бир гувоҳ домланинг ўзлари эканини айтиб, бўлимда ёшлар номидан адолатни тиклаш зарурлигини илтимос қилдим. Домла ҳам илгаридан шундай қарорга келган бўлсалар керакки, тезгина бунга кўна қолдилар ва дoston ҳақиқий айтувчиси Эргаш Жуманбулбул ўғли номига қайта расмийлаштирилиб, “Булбул тароналари” беш жилдлигининг биринчи жилдида 1975 йили нашр этилди...

...Фольклоршунос Буюк Каримов ҳақида материаллар тўплаб юрган пайтларимда, Ўзбекистон Фанлар академиясининг архивида иккита хатга дуч келиб қолдим. Улардан биринчиси Ғози Олим Юнусов томонидан 1927 йили қўқонлик машҳур муаллим Пўлатжон домулла Қаюмовга, иккинчиси Пўлатжон Қаюмов томонидан 1939 йили ўша пайтдаги Тил ва адабиёт институтининг директори Сотти Ҳусайнга йўлланган экан.

Ғози Олим Юнусов ўз хатида “Уч оға-ини ботирлар” эртагини юборгани учун Пўлатжон домуллага миннатдорчилик билдириб, бундан кейин фольклор асарларини ёзиб олганда, шева хусусиятларини сақлашга алоҳида эътибор беришни маслаҳат берган. Пўлатжон домулла эса ўз хатида эртақнинг мактаб дарслигига киритилганида унинг номи кўрсатилмагани адолатсизлик бўлганини, эртақни 1905 йили Ҳамро бибидан эшитгани асосида, кейинчалик ёзиб чиққанини, аслида, эртақнинг номи “Уч оға-ини шахзодалар” бўлганини, “Подшоҳлик қонхўрлик демақдир” каби жумлаларни ўзидан кўшганини айтиб, эртақка ҳаммуаллиф эканини баён қилган. Булар ҳақида Ҳоди Зарифга сўзлаб берганимда, устоз ўзларига хос аниқлик билан шундай деган-

дилар: “Уч оға-ини ботирлар” кейинги 30 йил давомида бир неча бор нашр этилиши билан халқимиз орасида кенг тарқалди ва мумтоз эртақларимиздан бирига айланди. Халқимиз уни шу ҳолида тўла қабул қилди. Пўлатжон домулланинг ўз айтганларига асосланиб, бугунги кунда унинг матнидан қандайдир нотабийлик излаш мақсадга мувофиқ эмас. Қолаверса, Пўлатжон домулла ҳам шу халқнинг вакили. Менинг назаримда, жуда катта ҳофиза қувватига эга бўлган бу инсон Ҳамро бибидан эшитганларини тўла сақлай олган ва эртақнинг қадимий асослари бизгача етиб келган. Бунинг устига, Н.П.Остроумов рус тилида эълон қилган “Уч оға-ини шаҳзодалар” эртагининг оригинали йўқ, бошқа тузукроқ вариантлари ҳам ёзиб олинмаган. Шундай экан, эртақнинг Пўлатжон домулла ёзиб берган Ҳамро биби вариантнинг аҳамияти ҳеч маҳал камаймайди.

Сизга бошқа бир мисолни ҳам айтиб берай. Қорақалпоқ фольклорини тўплаш ва ўрганишга улкан ҳисса қўшган Қалли Алимбетовнинг: “Урушгача жиронлар репертуарида “Қирқ қиз” достони борлигини эшитмаганмиз, урушдан қайтсак, “Қирқ қиз” пайдо бўлиб қолибди”, деганга ўхшаш баъзан ўз касбдошлари ишларига ишончсизлик билан қараган ҳолларга дуч келганмиз. Ҳолбуки, “Қирқ қиз” бир эмас, бир неча жирондан ёзиб олинган ҳамда қахрамонлик эпоси сифатида дунё миқёсида тан олинди. Тан олинган, эътироф этилган асарларга тил тегишиш, нималаргадир асосланиб, уларга соя ташлаш илмий ҳақиқатга тўғри келмайди”.

Ҳа, Ҳоди Зариф ҳар бир ҳолатга жиддий ёндошар, бошқалардан ҳам буни талаб қиларди. Унинг фольклор асарлари матнига нисбатан тизимли муносабати, яхлит назарий қараши бўлиб, бундай илмий асос “Булбул тароналари” беш жилдлиги, 37 жилди босилиб чиққан “Ўзбек халқ ижоди” кўп жилдлиги каби улкан нашрларни амалга оширишга имкон берди.

“Энди сизнинг саволингизга келсам, – деб суҳбатни давом эттиргандилар домла 1962 йили. – Ғози Олим Юнусов “Алпомиш” достонини тўла равишда ёзиб олмаган. Аммо дostonни Ҳамроқул бахши ва Фозил шоир ижросида алоҳида-алоҳида тўла тинглаган бўлиши керак. Шунга асосланиб, дostonга ёзилган муқаддималарида унинг Қозон ва Абубакир Диваев нашрларига нисбатан тўлалиги ва бадиий юксаклигини қайд қилганлар. Тоғам журналда босилган парча матнида қисқартишлар қилмаганлар, балки ўзлари ёзиб олган матннинг бир қисмини нашр этганлар, холос. Фозил шоир айтган айни ўринларнинг кейинги нусхада ҳажман кўплиги ва тасвирнинг батафсиллигига келсак, буни Ғози Олим Юнусовнинг нашрга тайёрлаш давомидаги қисқартиришлари тарзида тушунмаслик керак. Чунки Фозил шоир тоғамга дostonни журналда эълон қилинган тарзда айтиб берган. Чунки дostonчи ҳар бир ижрода қай бир эпизодлар тасвирини кенгайтириши ёки торайтириши, ҳатто ўйланмаган ҳолда, у ёки бу лавҳалар тушиб қолиши мумкин. Бу ижрочилик жараёнида одатдаги ҳолдир. Дoston қисмлари ҳар икки бахшидан алоҳида-алоҳида ёзиб олинган. Нашрда эса улар орасига айирма қўйилмаган. Қўлёзмаларнинг бўлиши бунга янада аниқлик киритиши мумкин эди. Афсуски, қўлёзма архивга топширилмагани учун ҳам НКВД ертўлаларида йўқолиб кетган. Тоғам дostonни тўла ёзиб олмагани учун ҳам 1928 йили уни Фозил Йўлдош ўғлидан қайта ёзиб олишни ташкил этгандик. Амакиваччам – Маҳмуд Зарифов дostonни менинг кузатувимда, Фозил шоирнинг, асосан, Лойқа қишлоқдаги уйида, қисман Самарқандда бахшининг айтиб туриши асосида, 1928 йилнинг ёз кунларида икки ой давомида ёзиб олган эди”.

Домланинг бу айтганлари ҳар жиҳатдан асослидир. Чунки “Наука и просвещение” журналининг 1922 йил 2-сонида Ғози Олим Юнусов тўплаган фольклор материалларининг рўйхати эълон қилинган. Унда “Алпомиш” дostonи қўлёзмаси икки қисмлиги ва атиги 50 саҳифадан иборат экани кўрсатилган. “Алпомиш”дек катта дoston 50 саҳифадан иборат бўлмайди-ку! Шу фактнинг ўзиёқ, ўша пайтда дoston тўла равишда ёзиб олинмаганини, қаламга олинган 50 саҳифанинг бир қисми журналда эълон қилинганини кўрсатади.

Фольклор архивида 18-инвентарь рақами остида сақланаётган Фозил Йўлдош ўғлидан иккинчи марта ёзиб олинган “Алпомиш” дostonининг қўлёзмаси 946 саҳифадан иборат. Қўлёзманинг биринчи саҳифасида 1927 йил 14 июнь санаси кўрсатилган. Унинг 16-саҳифасигача бўлган қисми, яъни, дostonнинг бошланиши бошқа киши, эҳтимол, машҳур фольклор тўловчи Муҳаммадиси Эрназар ўғли томонидан ёзиб олинган. Тах-

минимизча, дoston 1927 йил 14 июнда Муҳаммадиси Эрназар ўғли томонидан ёзиб олина бошланган. Аммо, нима сабабдандир бу иш тўхтаб қолган. Ҳоди Зариф айтгандай, дostonни ёзиб олишни 1928 йилнинг ёз ойларида Маҳмуд Зарифов давом эттирган ва охирига етказган. Демак, қўлёзманинг 930 саҳифаси Маҳмуд Зарифов қаламига тегишли. 1962 йилдаги суҳбатда Ҳоди Зариф буларни унутган ёки иккинчи даражали ҳолатлар деб ҳисоблаган бўлиши мумкин. Ҳар ҳолда бу ҳақда ҳеч нарса демаган. Эҳтимол, менинг хотирамдан кўтарилиб кетгандир.

Ушбу “Суҳбатлар” қаҳрамони Ҳоди Зариф ҳаётлигида, ҳатто бу ёруғ оламдан кўз юмиб кетганидан анча йиллар кейин ҳам гоҳи-гоҳида уни камситувчи, тоға-жиянни (устоз-шогирдни) бир-бирига қарама-қарши қўювчи фикрлар ҳам пайдо бўлиб қолмоқда. Масалан, тарих фанлари доктори Ҳайдарали Узоқов “Ватан” газетасининг 1998 йил 3 сентябрь сонида эълон қилинган мақоласида шундай ёзади: “Шу ўринда, ўзбек фольклористикаси ва унинг асосчиси тушунчаларининг айрим ўзини фольклоршунос деб атаб юрганлар томонидан нотўғри талқин этилиши борасида бир фикр айтмоқчи эдик. У ҳам бўлса, матбуот ва телерадиоларда “Ҳоди Зариф ўзбек фольклористикасининг асосчиси дир”, деган таги бўш, саёз фикрлар фольклор билан шуғулланаётган айрим шахслар томонидан дардмандлик билан айтиб юборилмоқда”. Хўш, Ҳоди Зарифнинг асосчилигини асословчи “таги бўш, саёз фикрлар билан шуғулланаётган” “дардманд шахслар” ким? “Ҳоди Зариф қиёфасида биз етук олимни – ўзбек фольклори ҳақидаги фаннинг яратувчисини кўрамиз. Унинг тўпловчи ва тадқиқотчи сифатидаги меҳнатлари билан ўзбек халқ ижоди тўғрисидаги фаннинг мустаҳкам асоси яратилди. Мен айтардимки, унинг қиёфасида ўзбек халқи миллий маданиятини ўрганиш соҳасида янги ўйлар очувчи олимни кўрамиз”, – деб ёзган академик В.М.Жирмунскийми?! Ёки: “Бошловчи бўлмоқ ва бўм-бўш ерда фаннинг мухташам биносини тикламоқ чиндан ҳам қаҳрамонликдир. Ҳоди Тиллаевич шундай қаҳрамонлик кўрсатди”, – дея уни улуғлаган академик Воҳид Зоҳидовми?! Ё бўлмаса: “Ўзбек фольклористика мактаби”, “Ўзбек фольклористикасининг асосчиси” каби таҳлилий мақолалар ёзган профессорлар Муҳаммаднодир Саидов, Малик Муродов, Тўра Мирзаевми?! Ҳар ҳолда улар “ўзини фольклоршунос деб юрган”, шунчаки “дардмандлар” бўлмаса керак! Бундай мулоҳазаларни яна давом эттириш мумкин. Чунки устознинг қайтарилмас илмий ижоди бунга тўла имкон беради.

Бундай муносабатлар фақат Ҳоди Зарифга нисбатан эмас, балки унинг тоғаси – Ғози Олим Юнусовга нисбатан ҳам, афсуски, бўлиб турибди. Мазкур ҳолатларга жавоб тариқасида биз “Аниқлик керак” номли бир мақола ёзиб, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 1988 йил 18 ноябрь сонида эълон қилгандик. “Суҳбатлар” йўналишига мос келгани учун қуйида уни тўла равишда келтиришни лозим кўрдик. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг шу йилги 16 сентябрь сонида босилган шоира Мукарама Муродованинг “Мен даврнинг кичик парчаси...” сарлавҳали фактларга бой, мазмундор мақоласидаги ноаниқ бир маълумотга илмий-адабий жамоатчилик диққатини тортишга жазм этдим. Гап шундаки, мақола муаллифи Адҳам Ҳамдам хотирасига асосланиб шундай бир фактни келтиради: “Партия сафларини тозалаш кунларида ўқитувчи Ғози Олим Усмонни танқид қилди: “Бухариннинг хато фикрларини Усмон ўз докладида қўллади, лекин партия ташкилоти бунга чора кўрмади”, – деди. Ўз навбатида, Усмон шундай деди: “Муҳтарам Ғози Олимович! Қадрли отахон! Сиз профессорсиз, отагинам! Мен-ку хато қилган эканман, нега сиз ўша пайтда танбех бермадингиз? Тарсаки туширмадингиз? Шунча пайтдан бери кўнглингизда сақлаб юриб, энди айтасизми? Шундай экан, иккала қулоғингиз билан эшитинг: сиздек ўнта профессордан битта Бухарин яхши!” Усмон шу гапнинг индинига ўқишни ташлаб кетди...”

Бировнинг эслаши асосида келтирилган бу маълумот ғоят шубҳалидир. Чунки Қоҳира ва Истанбул университетларини битирган, илғор рус шарқшунослиги руҳида тарбияланган, араб, форс, рус, туркий тилларнинг пухта билимдони, ўзбек тили, фольклори ва этнографиясини ўрганишга улкан ҳисса қўшган Ғози Олим Юнусовдек юксак маданиятли зиёлининг шундай дейиши ва бу жанжалга иштирок этиши қийин. Унинг ҳаёт йўли ҳам буни тасдиқлаб турибди. Ғози Олим Юнусов бу йилларда Тошкентда яшади ва Маданий қурилиш илмий-текшириш институтида (1931-1933), Тил ва адабиёт институтида (1934-1937) ишлади ҳамда Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтида (1931-1937) ўзбек тилидан дарс берди. Унинг 1931 йилдан

кейин Самарқандда ишлагани ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ, шундай бир ҳолни қариндошлари ҳам эсламайди. Аксинча, қизи Мира Юнусованинг эслашича, мақолада тилга олинган даврда, яъни, 1934-1935 йиллари Ғози Олим Юнусов Ленинградда узоқ муддатли сафарда бўлган. Ҳатто болалари, шу жумладан, 8-9 ёшли Мира опа ҳам бир йил Ленинград мактабларида ўқиган.

Бу ўринда, яна бир факт характерлидир. Ҳоди Зарифнинг айтишича: “1933 йили Ўзбекистон Фан комитети Ғози Олим Юнусовга “Ўзбек тилининг академик грамматикаси”ни яратишни топширади. Унинг узоқ муддатли Ленинград сафари ҳам шу иш билан боғлиқ. Катта ҳажмли бу грамматика қўлёзмаси 1937 йили тайёр бўлади. Афсуски, қўлёзма ҳам, унинг муаллифи Ғози Олим Юнусов ҳам 1937 йилдаги бедодликнинг қурбони бўлади. Бундан чиқадиган хулоса шуки, жуда масъулиятли илмий-ижодий меҳнат билан банд бўлган бир кишининг Самарқандга бориб ишлашига, бунинг устига, “тозалаш” мажлисида иштирок этишига вақти ҳам, имконияти ҳам, шароити ҳам йўқ эди. Ғози Олим Юнусовнинг бу йилларда вақтли матбуотда деярли қатнашмаганининг сабаби ҳам шунда. Демак, Усмон Носир билан боғлиқ ҳодисага Ғози Олим Юнусов эмас, балки бошқа бир шахс алоқадор бўлиши керак. Чунки Усмон Носирдек зукко, тўғрисиқ шoirнинг 41-42 ёшлардаги Ғози Олимдек мўътабар бир шахсга “Отагинам” деб ҳақоратомуз мурожаат этиши мумкин эмас. Усмон Носир Ғози Олим Юнусовнинг ўша йилларда ўзбек фанидаги мавқеини, қадр-қимматини ҳаммадан яхши билар ва эъзозлай оларди.

Яна бир гап. Юқоридаги ҳодисада Бухариннинг тилга олиниши ҳам шубҳали. Чунки бу даврда Бухаринни танқид қилиш мамлакат миқёсида тўхтаган, у СССР Конституциясини ишлаб чиқиш комиссияси аъзолигига сайланган йиллар эди. Уни қайта танқид қилиш эса, 1936 йилнинг охирларидан бошланди. Демак, ўша “тозалаш” мажлисида Усмон Носир Бухариндан фойдаланганликда эмас, бошқа бирор масалада танқид қилинган бўлса керак.

Бир қарашда арзимас бўлиб кўринган маълумотга диққатни қаратаётганимиз беҳуда эмас. Биринчидан, бу маълумотни бошқа матбуот органлари ҳам илиб кетдилар, мутлақ ҳақиқат сифатида радио ва телевидениедан айтилмоқда. Иккинчидан, бир қатағон қурбонига бошқа бир қурбонни қарши кўйиш, юмшоқроқ айтганда, инсофдан эмас.

Ўзбек халқи маданияти тарихида ўчмас из қолдирган ҳар икки шахснинг порлоқ хотираси ҳақиқатни рўйирост айтишни талаб қилади. Бунинг учун ҳар биримиз баб-баравар масъулмиз”.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Ғози Олим Юнусов бор-йўғи 17-18 йил илмий ижод билан шуғулланди. Шу қисқагина даврда, у бой мерос қолдирди. Аммо унинг асарлари турли манбаларда сочилиб ётибди. Кўплари қўлёзма ҳолида бўлгани сабабли, уларнинг сақланиб қолгани ёки йўқолгани ҳам маълуммас. Олим асарларини бир жойга тўплаш, йўқолган деб ҳисобланганларини қидириб топишга уриниш, маъқулларини қайта нашр этиш, фан тарихчиларининг шарафли вазифаларидан бўлмағи зарур. Зеро, бу бизнинг Ғози Олим Юнусов хотираси олдидаги бурчимиздир.

Шеърят

ЎКТАМОЙ

1960 йилда туғилган.
Наманган Давлат университетининг филология факультетини тамомлаган.
Шоиранинг “Согинч қушлари”, “Сабрга суяниб”, “Томаётган кўнгил”, “Сирдон” сингари шеърӣ тўпламлари нашр этилган. Унинг “Айрилиқ азоби” тўплами ҳинд тилида, “Йиғлаётган юрак” тўплами панжоб ва инглиз тилларида чоп қилинган.
1991 йилдан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

Тожмаҳал**Қасида***

Бобурийлар Ҳиндистонда Ўрта Осиё
уйғониши даврини бошлаб берди.
Жавоҳирлал НЕРУ

Тонглар азон айтмиши
субҳу сабога,
Оғир сукут ичра
толган салтанат.
Муқаддас севгининг
гувоҳи Жамна¹
Йиғлаб садоқатга
қилар ибодат.
Абадий яшиллик
беланчагида
Беором майсалар
айтар салавот.
Севгидек ям-яшил
Ҳинд бўстониди
Икки дил қисмати
топмиши ҳаловат.
Бу ҳайкал жаҳоннинг
муҳаббат Тожи,²
Ишиқ намоз ўқийди
этакларида.
Юраги бу ўтдан
пажмурда гуллар
Ҳақиқат излайди
этакларидан.
Эй севги қисмати,
бунча суюксан,
Машғум хотирларнинг
ўчмас сиёҳи...

* Журнал варианты.

¹ Жамна – Ганга дарёсининг катта бир irmoғи Жамна дарёси.

² Тожи – Тожмаҳалнинг қисқарттирилгани.

Теграда ҳижронга
кўниколмаётган
Шоҳжаҳон Мирзонинг
инграган оҳи.
Ногаҳон кўнгилнинг
қаватларидан
Муаззам туйғулар
кўтаради боши.
Дарднинг сизмай кетган
гардишларидан
Тошиб чиқаётир
аччиқ-аччиқ ёши.
Замин узра зулмат
тўрларин ташлар,
Кўкдан тушиб келар
туннинг лашкари.
Севги азобига
гирифтор кунлар
Келар қошингизга
кўнгиллашгани.
Ишқ сенга бунчалар
ярашмиш Моҳим,
Юлдузлар дийдор-чун
тўлар ҳар тун бож.
Остонаси тилло,
кўшклари лаъдан
Кошона муборак,
севги гултожи...

* * *

...Бу ерда захрини
сочмагай аёз
Жаззахда¹ тинкаси
қуриди Ҳинднинг.
Фаслар алмашмас,
яшиллик ҳоким,
Бунда эриб кетар
ҳар қандай тундлик.
Иссиқдан бўғриқиб
кетар бананзор,
Ташлаб қочмоқ бўлар
пайкаллари.
Қўллари қуёшдан
қорайган шамол
Силар пальманинг оқ
баданларини.

¹ Жаззах – жазирама.

Шундай бир кунларга
кўнглини очиб,
Сеп йиғар тўйига
сулув Аржуманд.
Вужудин бир ҳислар
оташилантирар,
Тоза бир ишққа
эди орзуманд.
Тик боқмоқ истади
толе кўзига,
Недир дил даштида
қисмат ёзуғи?
Фотихпур секридан
келган авлиё
Кўриб ҳижжалади
тақдир чизигин.
Гўё кимдир бошдан
қўйди совуқ сув,
Бир сўз демоқ учун
гунгу лол эди.
Фолбин бўлганига
кетди ўкиниб,
Бу қизнинг қисмати
мудҳиш фол эди.
Мунгли сукунатдан
ахтарар чора,
(Тарихга қимматга
тушган бу талғат.)
...Мангу шаънга тўлар
келажак тонгинг,
Лек бошқа ном билан
топгунг саодат.
Шухратингга шерик
бўлар ёринг ҳам,
Фано салтанати
бахш этсин роҳат...
Сезади давроннинг
узун карвонин
Авлиё сўз тўқир
терга ўралиб.
Унга қандай айтар:
– Маиҳур бўлиш-чун
ўлим остонангга
келар судралиб.
Меҳр-садоқатинг,
гўзал ўлиминг
дунёга бир ёдгор
– тахт ҳадя этар...

* * *

...Эрк ва шараф кўтаради туг
Ўт ичида алаҳлар Ватан.
Бағри тўлиб турган гулбоғлар
Вайронага дўнар дафъатан.

Гоҳ ёв босар юртни беомон,
Гоҳо жанглар шон-шавкат ёди.
Тахт талашиб ё бобурийзодлар
Бир-бирларин аямас гоҳи.

Қай сафарга отланар Мирзо
Ҳамроҳ эди шердил Аржуманд.
Аёл қалби бир тилсим, денгиз,
Қилмас эди ўлимни писанд.

Ажмир, Деккон ва Рожистонда
Малак ҳамдарад, дилбанди эди.
Кашир воҳасига сафарда
Хуррам жонин пайванди эди.

Қувғинликнинг зил кунларида
Чангалзору ўрмонзорларда,
Этик кийиб Малика Шоҳ-ла
Юрган моғор босган горларда.

Бола каби Шоҳ барин тутган,
Бир кўнгилки ишқдан ишкаста.
Эргашарди ўтли бир соя –
Назокатли соқчи фаришта.

Булут кезмиш ложувард кўкда,
Гов бўлолмас бўрон йўлига.
Орзулари баланд ўздан,
Хуррам қарар унинг кўнглига.

Жанглар эмас хатардан холи
Шоҳ сўз қотди ёрига дилтанг:
– Сафар хавфли, қасрда қолгин,
Сўнгра қилиб юрмайлик, аттанг!

Киприклар – ўқ, отилмоққа шай,
У меҳрини қилади нишон.
Юрагида ёнар иштибоҳ,
Кўзларидан думалар маржон:

– Қайда бўлар менда ҳаловат,
Сиз ҳақда бир хабар билмасам.
Кўксингизга тиконлар кирса
Кипригим-ла мен суғурмасам.

Гар зиндонда бўлсангиз банди,
Сиз ёқлардан бўлмаса дарак.
Сизсизликда ўтган давронун
Шоҳона бу ҳаёт не керак?!

Дарёлардан кечиб ўтишида
У дуч келди ўлим тўрига.
Шундай оғир куннинг бирида
Шўр тўкилар бўлди шўрига.

Ориссадан ўтарда филнинг
Оёқлари кетмиш тайрилиб.
Қаҳрин сочиб пишқирган сувга
Учган у Моҳ ҳушдан айрилиб.

Айқирарди қутурган дарё,
Сув ўлжасин тортмиш домига.
Жавлон уриб ўзидек жасур
Оқсоч оро кирган жонига.

Ўлжага чанг солган бургутдек
Кўтиради дарё қонсираб.
Моҳ ўлимга чап бериб кетди,
Шоҳ ўтириб қолди, ҳансираб.

* * *

Ишқ томарди Моҳ бармоғидан,
Ёрсиз дунё олтин қафасдай.
Чанқагандек сув ичра балиқ
Соғинарди ҳар бир нафасда.

Хуррамшоҳнинг дил боғларидан
Терар ишқнинг яшиноқ гулини
Ва, бу гуллар ёғдуси шамдай
Ёритарди қора тунини...

* * *

...Жўмард эди ул малаксиймо
Шижоати дарёдек бедил.
Жонзотларга етказмас озор,
Кўнгли бўшаб қолган – раҳмдил...

Ов қиларди – кўнгилочарга,
Камонбозу моҳир бир мерган.
Тавба қилган, бир гал шикорда
Пушаймонлик мевасин терган.

Ҳой-ҳавас деб, бўзлатди афғор,
Мўлжал олиб она кийикни.
Елинидан сути оқарди,
Юрак-бағри экан куюкли.

Талвасага тушган жонзотнинг
Кўзларига боқди тикилиб.
Сезимлари туйиб бир ҳисни,
Тавба қилди бағри титилиб.

Она кийик жавдирар нолон,
Дигиллайди кўзда жоласи.
Бахтсизликнинг аччиқ меваси –
Уясида қолган боласи.

Фожияни ҳис этган замон,
Тўхтагандек томирда қони.
Етимликнинг совуқ кўзларин
Ҳис этганда ҳапқирди жони.

* * *

...Кўнгилдай бесаранжом дунё,
Тугай демас исён, галаён.
Қиличлар қон ялаб тўймайди,
Зулмларки, яшир бардавом.

Қиргинбарот жанглاردан зада
Шоҳ отланди Бурҳонпурга.
Оғироёқ соқчи фаришта
Бир соядай эргашиди унга.

Оғриқлари симирлар ҳали
Битмаганди жароҳатлари.
Филдан қулаб тушгандан буён
Қўрқувлари кетмаган нари.

Йўллар сўқмоқ, тошли, чанг-губор,
Жанглар хавфу хатарда эди.
Ул мўлтираб турган чироққа
Лек, Жаҳонгир қайт, деёлмади.

Қиммат тушиди бу кўнгилбўйшлик,
Асрларга тенг бўлди армон.
Юрагининг соҳилларидан
Сизиб чиқди минг бир пушаймон...

Шоҳ туш кўрди, бул саҳар чоғи
Шудрингларга чўмилар майса.
Кўкдан ҳурлар сирғалиб тушар
Тўкилади дур, абр-найсон.

Чор тарафга сочилган ифор,
Туйғулардай тегралар гулгун.
Тебранар маст гулу чечаклар,
Ҳайратларда мавжсланар очун.

Кўлларида тутиб Мумтозин
Ишиқ майидан бўлибон сармаст.
Йўл чорларди уфққа томон,
Тоғу тошлар кўнгиллардан наст.

Бирдан кўкни қоплади булут,
Гулдиради момақалдироқ.
Борлиқ чўчиб тушиди кўрқувдан,
Шоҳ танига югурди титроқ.

Бўрон тинмиши, кўрсаки, Мумтоз
Айланганмиши гўзал оққушига.
Ой нурида хиром этармиши
Ва, куйлармиши тушиб жунбишига.

Шундай хониши қиларкан оққуш,
Шамдай эриб кетибди кеча.
Унинг ўтли нолаларидан
Ер-кўк ёнмиши куй тугагунча.

Сўнгра, оққуш айтиб видолар
Тун кўйнига кетибди сингиб.
Ғафлат отин минган шўрлик Шоҳ
Ғам-кулфатдан қопти эгилиб...

...Бу қандай туш,
титрарди хоқон,
Бу қандайин корга ишора?
Бундан кулфат иси келарди,
Сувга тушин айтар дилпора.

Оққуш фақат ўлимдан аввал
Булбул каби хониш этаркан.
Унинг мунгли нолаларидан
Тоғу тошлар эриб кетаркан...

...Юрагига чўккан гашиликни
Эритолмас бойлигу тоғ-тахт.
Сукут ичра гариб бир фарёд
Киприк қоқмай турарди карахт.

Кўтаролмай икки бахт тахтин
Ўзлигини фош этди дунё.
Муҳаббат зар кўшикида уни
Мудҳиш қисмат кутарди, аё...

* * *

Ўт-оловин пуркайди кўёш,
Жазирама теракка чиққан.
Қуриб-қақшаб пўкиллайди ер,
Сув излайди дов-дарахт чанқаб.

Чакиллайди ёмғир каби тер,
Борлиқ ўзин сояга ташлар.
Ою кунни етиб Мумтозни
Аччиқ тўлгоқ хуружсин бошлар.

Қора булут қоплади кўкни,
Кўкдан амр бўлдими, вожиб.
Ёмғир кўйди, чунон, челақлаб
Бир ваҳима қўзгалди, ажиб.

Тўлгоқ тутар, аччиқ ўлимдан
Ваҳм ичра титрар баргдек жон.
Моҳ курашар ҳаёт жанггида
Яшаши учун ахтариб имкон.

Чирмаб келар қора хаёллар,
Ўзин ҳар ён ташлар саросар.
Биларди-ку, тўлгоқ азобин –
Тугиши ўлим билан баробар.

Нажот излар ҳар бир шарпадан,
Зулмат ичра алаҳлар нигун.
Хаёлига бостириб кирди,
Она-кийик жавдираб забун.

Кийик келар, кўкси қизил қон,
Мижжасида қотган жоласи.
Кўзларида зоҳирий алам
Вужуд тўла оху ноласи.

Тилга кирар: – Қайтар дунё бу,
Нима топдинг кийик бошин еб?
Бўзлаб қолган болам, деб, йиғлаб,
Қаргагандим, куним тушсин, деб.

– Хом сут эмган бандангман, осий,
Кечир оҳу, бағрим тўла чўг.
Менсиз адо бўлар Шоҳжаҳон,
Болалардан эмас кўнглим тўғ.

Ҳисоби бор экан дунёни
Нечун қасос шунча тез қайтди?!
Кибор эдим, меҳр-шафқатни
Менсимаган эдим у пайти.

– Эрлар сангдил, қаттол ва жоҳил
Сен туймадинг ҳолимни, эсиз.
Суйган дилбанд – ишқ меваларинг
Бир-бирини гўштини есин.

Зулмат ичра солиб ваҳима
Кийик туман ичра йўқолди.
Бошида ўлим шамишин сезиб
Моҳ талваса ичида қолди.

Қон қусади еру кўк титраб,
Юпатмоққа шамоллар ожиз.
Бемажол у малика сезар
Умидланмоқ энди ножоиз.

Ёсин ўқир ёмғирки, тинмай,
Бўрон улаб ўқир оятлар.
Тугилажак бола – бошема
Волидасин бошига етар.

Қиз тугилди,
аммо бу ташириф
Қувонтирмас ҳеч бир гўшани.
Кўкка ботиб борарди бу Моҳ
Тигдай ботиб ҳаёт тўшаги.

– Хуррам, – деди, у ақли шошиб, –
Тез чорланглар, келсин ёнимга.
Ҳаёт мен-ла видолашмоқда,
Ажсал кўзин тикмиш жонимга.

Бу муждани етказди чопар,
Шамол бўлиб елди Шоҳ дарҳол.
Тез жонланиб кетди ваҳима,
Келганда, Моҳ эди бемажол.

Ёр сочлари ёйиқ афтода,
Нигоҳида бир хатар кезар.
Хавотирнинг қадамларидан
Шоҳ айрилиқ ҳидини сезар.

– Менсиз оқарарму тонгингиз
Кўнглим шоҳи, шавкатли султон?
Орзуларим ям-яшил эди,
Ҳукм ўқий, деб, турибди хазон.

Соғинч дилни эзиб, тилкалаб
Саҳарларда айтганда азон,
Ишқ ҳақиға айланг тиловат,
Муҳаббатга йўқ эмиш қазо.

Умрингизни еб битирмасин,
Айрилиқнинг айгири гажиб.
Севгимизга мақбара қуринг,
Садоқатнинг бўлсин гултожи!..

...Оқсоч хона эшигин очиб
Мўралади ичкари аста,
Оппоқ оққуш қўлларин тутиб,
Беҳуш ётар Шаҳоншоҳ пастда.

Бемаврид бу йўқотишлардан
Туннинг рангги ўчиб кетганди.
Беҳишт иси келган маъвога
Мумтозбегим учиб кетганди...

* * *

...Пардасини кўтармас очун,
Мотам тутар ер-кўк сукутда.
Ҳақ ишиқидан яралган юрак
Наҳот чирир сандиқ тобутда?

Тоғжу тахтга боқмайди ул Шоҳ
Борар қалбин шамолга очиб.
Ҳижрон ошиқ учун жазодир,
Бўзлаб борар ўзидан қочиб.

Кунлар ўтар, мисли чопқир от,
Айрилиқнинг ўти куйдирар.
Базмларда бўш курсига қараб
Шоҳ ёшларин тўкиб ўлтирар.

Аммо, табиб аталмиш бу вақт
Солиб қўяр ҳаёт изига.
Ул кўзлари кўкарган гамлар
Аста кела бошлар ўзига.

Шоҳ ваъдасин элаган ҳамон
Умид ўйнар қароғларида,
Юрагига бир шуъла инди,
Бир ўт ёнди юрак қаърида:

– Қуриб бир обидаким
Мумтозим руҳин хушласам.
Соғинчининг соясида
Кошки, минг йил қишласам...

Танлов этди бутун ўлкага
Чиздирмоққа мақбара талхин.
Элу юртга кетди овоза
Оқиб келди меъморлар қалқиб.

Келаверди Мағриб, Машириқдан
Маишхур уста ҳам сангтарошлар.
Ўз касбининг моҳир довлари
Ҳунарманду ҳамда наққошлар.

Юзлаб талхлар этилди ҳадя,
Ҳар лойиҳа ўзи бир таъриф.
Қўли баланд келди танловда
Бухоролик Муҳаммад Шариф.

(Шунданмикан, бу кўҳна қаср
Гўри Амирга ўхшашлиги бор,
Аркнинг гўзал қуббаларида
Регистоннинг мавжлари бисёр?)

Бунча жоҳил, тошбағир дунё,
Ўз билгидан қолмагай, асло.
Чорлади Шоҳ Уста Меъморни,
Сирни ёймиш чақимчи сабо.

Шоҳжаҳон, дер, кўп ўйга толиб:
– Сенинг талхинг келди муносиб.
Аммо, сенга битта шартим бор,
Бу бир шартким, бажармак душвор.

Ҳеч шубҳа йўқ, бу кўҳна қаср,
Асрларни этгувчи асир.
Нур таратар мисоли моҳтоб,
Ёғдусидан раишқ этар офтоб.

Тонглаз битар минг бир қасида,
Асрларнинг силсиласида.
Шундай сарой бўлар устувор
Илло, пирлар бўлгай мададкор.

Авф эт, кўнглинг минг бор
гаишлайман,
Кўлларингни кесиш ташлайман.
Аммо, етти пуштингга этар
Тиллаларга кўмиш ташлайман.

Уч кун муҳлат берди ўйлаш-чун,
Уста умид чечаги сўлди.
У шон-шавкат мазасин тотмай
Бухорога қайтгиси келди.

Йўқ қуллуқдан бошқа нажоти,
Кўрмай бўлмас тақдирда борин.
Ортиқча сўз сизмас ўртага
Уста рози, айтмиш қарорин...

* * *

...Оқ мрамор бу – оппоқ орзулар,
Оққуш бўзлаб ёниш куйлайди.
У Тоғмаҳал битган чўнг сана
Ғаму ҳасрат пича камайди.

Шоҳ туш кўрди қаср битган кун,
Оққуш сузар ҳовуз бағрида.
Мумтозбегим сайр этар шодон
Беҳишт боғин равзаларида.

Кўзларида барқ урар ҳилол
Кўйлақлари елда ҳилтирар.
Зулук каби қора сочидан
Жаннат гулин ислари келар.

Эркаланиш боқар ёрига
Минг тавозе, минг бир ноз ила.
Икки ошиқ кифтига кўниш
Айтишарди булбуллар ўлан:

– Қимор эрур бу ҳаёт, асли,
Сандиқ тўла бу очун тилсим.
Омад отин минмоқлик учун
Ниманидир бой бермоқ лозим.

Мен кетмасам, ёнмасдинг ҳаргиз
Фироқларнинг алангасида,
Қайғу-гамлар судрамас эди
Согинчларнинг гўшангасига.

Севги – мангу,
қурган қасринг ҳам
Бўронларда кетмагай нураб.
Қайғули ишқ қисмати чорлар,
Дунё келар бизларни сўраб...

...Мумтоз яқин келди ёнига,
Шодлик ёши бўйнида мунчоқ.
Дер: – Султоним, бошинг қилма ҳам,
Қутлуғ бўлсин, бу Тоғ – овунчоқ.

* * *

...Замонларга соф ишқдан сўйлаб
Беш асрлик силсиласида,
Садоқатнинг мангу ёдгори –
Тоғмаҳал ишқ ҳосиласидир.

Ситамлардан кичрайган Жамна,
Ишқ қисматин эсонли гувоҳи.
Беш асрки, сўйлар ҳикоя,
Ҳоритмайди ишқ деган, ёхуд.

Маҳобатли бу ошён узра
Хуррам руҳи юрибди ялқиб.
Айрилиққа кўнмаган юрак,
Сизиб чиқар кўклардан балқиб...

*Жамна бағри бир сандиқ сирдон,
Лек этмагай сирларни ошкор.
Қаср битгач, Меъмор қўлларин
Кесиби ташиламаган Шоҳ бекор.*

*Қаср ой-ла талашган хусн,
Тунлар ёқа ушлар ҳайратдан.
Ором топар гуллар бир кўрса,
Уста боши қотган қулфатда.*

*Шоҳ биларди ҳеч ким чеколмас,
Йигирма йил бундай заҳматни.
Уста бундай бино қуролмас,
Умри етмас ёки гайрати.*

*Аммо, бу Шоҳ – бедаво ошиқ,
Телбаларча ёрин суярди.
Ҳатто, арвоҳидан қизганиб,
Рашик олови ичра куярди.*

*Жило, оро бериб қасрга
Уста Шоҳга ёқмоқ бўларди.
Гўёки, у мрамор девормас,
Мумтоз баданларин силарди.*

*Не кўйларга тушидия Хуррам,
Юрак-бағри титилиб кетди.
Рашик кўзларин кўр қилган ошиқ,
Бу Меъморга мудҳиш ҳукм этди.*

*Йигирма йил чеккан заҳмат-чун
Олганди шу зайл “мукофот”.
Икки қўли чопилган Уста
Тақдирга тан бермиш ниҳоят.*

*Меъмор умрин поёни қадар
Тентиб юрмиш, Аркда арвоҳдай.
Қазо топгач, бу боғ четиға
Дафн этилмиш, Жамна гувоҳдир...*

*...Замонларнинг талотўмида
Тоғ бойлиги бўлган хомталаш.*

*Муҳаббатни ўлдирмоқ бўлди
Не золимлар қилиб ёвқараш.*

*Қароқчилар тунаган Аркнинг
Қолмиш фақат бошидаги Тоғ.
Сепин ўғирлатган келиндай
Ҳеч вақосиз қолган, яланғоч.*

*Балки бу Тоғ унча буюкмас,
Ишиқ қисмати буюк ўзидан.
Бунда ошиқ ҳиммати буюк
Аёл учун чиқиб сўзидан.*

*Фаҳр этаман, ватандошларим,
Қурмиш гўзал севги меҳробин.
Ҳинд диёрин эмас, оламни
Маҳв айлаган қутлуг эҳромдир.*

*Бобурларни ёзғирманг ёв, деб,
Қудратидан бўлган бинолар
Бериб келар, бу диёрға зеб,
Томошага келар дунёлар.*

*Андижоним туққан Бобурни
Армони кўп, бағри тўла чўғ.
Мулку Турон чопар Ҳинд сори,
“Андижонда Тоғмаҳал”и йўқ.*

*Ошиқади олифта дунё,
Бир кўрсам, деб, зебо, сайқалин.
Юрагимда ифтихор саси –
Боболарим қурган ҳайкали...*

*...Кўёш нурун сочар тонг саҳар,
Товланади заррин Тоғмаҳал.
Ишиқ қиссасин тинглашга келар,
Юмушлардан зериккан шаҳар.*

*Азон айтар субҳга шамол,
Ҳасрат рамзи чўккан сукутга.
Ишиқ улғайтган бу кўҳна қаср
Боши тегиб турибди кўкка...*

Ижодхонада бир соат

**Нодир
НОРМАТОВ**

1950 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультетини тугатган. Унинг “Кўхитанг ҳикоялари”, “Жарликдан қушлар учди” тўпламлари, “Дарахт тагидаги одам”, “Бисот”, “Жазо”, “Камалак яшайдиган уй”, “Голубые орехи” қиссалари, “Баригал”, “Рўзи Чориевнинг сўнги васияти” романлари нашр этилган.

Нодир Норматов “Меҳнат шўхрати” ордени билан тақдирланган.

БИЗ ИЗЛАЁТГАН ҲИКМАТЛАР

Сўҳбат

Абдулла УЛУҒОВ: Бадий асар яратиш, хусусан, ҳикоя, қисса, роман ёки драма ёзиш учун ижодкор воқеалар рўй берадиган замон ва маконни хаёлан тасаввур этиши, қаҳрамонлари тақдири қандай кечишини билиши, уларнинг ўй-кечинмаларини ҳис этиши, ҳаётий воқеаларни қайта ишлаб, мақсадига мувофиқ жойлаштириши лозимки, бу қанчалик оғир машаққат эканини фақат асар яратган ижодкорнинг ўзи билади. Асарни ёзиш беҳад мушкул юмуш эканлигидан муаллиф ҳар доим ҳам қаҳрамонлар ички олами, воқеликни ҳаққоний ва таъсирчан тасвирлашга эришавермайди. Шундай бўлса-да, айрим ижодкорлар ёзганларини қайта тузатмаслигини айтади. Лев Толстой эса: “Тузатмасдан ёзаман, деган хаёлни миядан чиқариб ташлаш керак. Уч-тўрт марта қайта ёзиш – бу ҳам кам”, дейди.

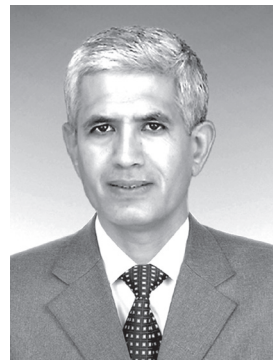
Нодир НОРМАТОВ: Бундай қолип, андоза адабиётда, ижодда доим ҳам кўл келавермайди. Баъзи ёзувчиларда бундай таҳрирлар миясида, хаёлида рўй беради, яъни, обдон пишитиб олиш, пухталаш деганлари... Қоғоз тақчил замонларда, айниқса, ўнинчи-ўн биринчи асрларда худди мана шу усул кўл келган. Ҳозир қоғоз сероб. Аммо минг бора таҳрирдан ўтказсанг ҳам, баъзи асарнинг салмоғи ўзига ярашалигича қолаверади. Чунки, минг уринган билан қозонда бори чўмичга чиқади-да. Ҳар ерни қазиган билан булоқ суви чиқмаганидек, фақат таҳрир билан иш битмас экан.

Абдулла УЛУҒОВ: Айрим ижодкорлар асарларини барча эмас, интеллектуал даражаси баланд китобхонлар тушуниши, қадрлашини айтишиб, дунёда иккита шундай ўқувчи топилса, кифоя, фақат шулар учун ёзиш керак, деб писанда қилишади ҳамда ўзларини янги адабиёт яратувчилари санашади. Лекин уларнинг ёзганлари аллақандай мавҳум, тушунарсиз. Бундай муаллифларнинг изланишларида ғарблик ижодкорлар асарларига тақлид яққол сезилади. Албатта, тақлид, таассуб қилиш ҳамма соҳада кузатилади. Киши нафақат ижодда, балки бошқа фаолиятида ҳам ўзи англамаган, сезмаган ҳолда кимгадир тақлид қилиши эътиборга олинса, санъатнинг турли йўналишларида изланишлар қилаётган, адабиётимизда аввал кўрилмаган

услугда асарлар битишга уринаётганларнинг интилишларини тушуниш мумкин. Аммо жимжимадор жумлаларидан маъно англаб бўлмайдиган, мақсадсиз ёзилгандай туюладиган нимарсалар, барибир, кишини ғашлантиради.

Нодир НОРМАТОВ: Бугунги кунда адабиётда ҳам, тасвирий санъатда ҳам ана шундай жараён жадал кетаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Бир пайтлар, Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, Италия адабиётида ҳам, мусиқа ва бадиий фильмларида ҳам Америка санъатига ружу қўйиш авжланган. Бу ҳолат шу қадар кучайиб, охири кўнгил айнаш даражасига етган. Шундан сўнг, тескари жараён юз бериб, миллий маданият, санъат ва бадиийликка интилиш бошланган. Қисқа вақт ичида ана шу соҳада ўзига хос дурдоналар пайдо бўлган. Бизда ҳам шундай бўлади, деб фол очмоқчи эмасман. Чунки бизда менталитет бўлакча, анъаналар бўлакча... Бизнинг қадимги маданиятимиз, миллий қадриятларимиз бутун дунёга сочилиб кетган олтин зарраларига ўхшайди. Энди уларни териб олиш, англаш бошланди. Бу жараён қанча давом этади, бу ўзимизга боғлиқ. Юксак бадиий миллий маданият заминидан пайдо бўлади. Бизда бугунги кунда юксак бадиият намуналари кам. “Янги бадиият намуналари” дея эътироф этилаётган асарларнинг кўплари бошқа адабиётлар таъсирида туғилган. Менга улар бошқа қитъадан кўчириб келтирилиб, ўлкамизда ўстирилган гулларни эслатади. Албатта, уларни ҳам авайлаб-асрашимиз муҳим. Аммо шу замин чечаклари йўқ бўлиб кетишларига ҳам йўл қўймаслигимиз керак. Жаҳон халқлари адабиётини ўрганиш кони фойда. Ҳар бир океан, денгизлар бир-биридан кескин фарқ қилади. Халқлар ҳам шундай. Болтиқбўйи ёки Лотин Америкаси адабиётидаги анъаналарни бизда жорий қилишга уриниш тўғри келмайди. Чунки улар техника воситалари эмас. Замин ранг-баранг, дунё ранг-баранг, халқлар ранг-баранг. Чунки уларнинг минтақаси, қитъаси бошқа. Шу билан боғлиқ ҳолда, уларнинг табиати ҳам ўзгача. Албатта, **истеъдодли** ёзувчилар бошқа халқлар адабиётини ўқиб, миллий адабиёт билан ўхшаш ва фарқли жиҳатларни, қалблар ва маконларнинг кўз илғамас кўламлигини сезадилар, ўзларига хос шаклу шамоийил топиб, мавзуларни дадил ёзишга шайланадилар.

Абдулла УЛУҒОВ: Адабиёт асарларини мутолаа қилиш, меъморий обидаларни, спектакль, фильмларни, спорт мусобақаларини, байрам тадбирларини томоша қилиш, куй ва қўшиқларни тинглаш кишилар учун бениҳоя зарур. Қаҳрамонлик мадҳ этилган асарлар кишиларни мардликка ўргатади. Агар асарларда иллатлар, тубанликлар тасвирланса, одамларда бундай иллатлардан нафратланиш туйғуси кучаяди. Фожиага учраган, изтироб чеккан қаҳрамонлар кишиларда ҳамдардлик ҳиссини уйғотади, кўнглини юмшатади, дейилади. Чиндан ҳам санъат асарлари инсон руҳига таъсир этади, уни поклайди, эзгуликка ундайди. Негаки, кишилар санъат асарларида тасвирланган воқеалардан таъсирланиб, ўзларида турли ҳиссиётларни сезади. Улар санъат асарларидан яхшиларга ҳамдардликни “юқтиради”лар, изтиробни ҳис қиладилар. Мушкул муаммоларга дуч келганларида чидамлироқ бўлишни ўрганадилар,

Абдулла УЛУҒОВ

1960 йилда туғилган.

1983 йилда Тошкент Давлат университети-нинг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Адабиётшунос.

“Қиссачилигимиз қирралари”, “Инсон ибратга интилади”, “Асл асарлар сеҳри”, “Ватан – ва тан” каби китоблари, “Адабиётшуносликка кириш”, “Туркий халқлар адабиёти” сингари ўқув қўлланмалари нашр этилган.

Айни пайтда, Ўзбекистон миллий университети доценти.

улардан таскин берувчи куч оладилар. Илоҳий китобларда инсон изтироб чекиш орқали ҳодисалар моҳиятини англайди, дейилади ва ушбу ҳақиқатни кишилар айнан бадиий асарлар асосида англаб оладилар.

Нодир НОРМАТОВ: Фикрловчи инсонга ҳамиша эртага умид билан қараш туйғуси таскин бериб туради. У умри ўтаётганлигини ҳис қилган кунданоқ, дунёни англай бошлайди. Шу боис, ҳар бир нарса ва воқеадан ҳикмат излаб ўтади. “Барибир, қоронғуликка маҳқуммиз”, деган ақидалар ҳам мавжуд. Малевичнинг “Қора қути”си ҳам шунга оҳангдош. Абсурд адабиётида ҳам тақдирдан қочиб бўлмаслик оҳанглари кўринади. Аммо, мияга лаззат берувчи туйғуларни ҳосил қилувчи адабиётнинг бағри кенг, ранго-ранг. У худди шу оламнинг ўзи каби.

Таниқли адабиётшунос Иброҳим Ғафуров ўз китобини бежизга “Ҳаё-халоскор” деб атамаган. Ахир, Шарқ адабиётида асл мақсад-муддао инсонда, энг аввало, ҳаёни шакллантиришдир. Адабиёт эса ҳаёнинг онасидир. Адабиётнинг асл мақсади – халоскорликдир. Бу халоскорлик киши қалбида умид, ишонч уйғотиш, юпанч бериш, иродани тоблаш, эзгуликка интилиш, инсонни англаш, салбий таассуротлару бадбин хаёллардан форигъ этиш каби минг бир шаклда намоён бўлади. Унинг инсонни фикрлашга чорлай олишининг ўзи халоскорлик эмасми?!. Китобларнинг шакллари кўпайгани айнаи муддао бўлди. Электрон китоблар, интернет – инсониятнинг йигирманчи аср охиридаги энг буюк кашфиёти. Улар туфайли, дунёда қанча-қанча қоғозлару ўрмонлар сақланиб қолинади. Албатта, қоғозда чоп этилган китобнинг ўрни бўлакча. Уни ушлаб кўрасан, исталган пайтда ўқий оласан. Аждодларимиз ўз ижодларини лойга, папирусга, мол терисига, тошга, қояга ёзишган. Шакллар, материаллар турлича, аммо барчасидан мақсад – ўқиш. Электрон китобнинг ҳам аҳамияти беқиёс.

Абдулла УЛУҒОВ: Ҳамид Олимжонлар авлоди эртақ, афсоналарни, халқ достонлари, “Минг бир кеча”, “Қиссасул анбиё” каби асарларни эшитиб, улғайган. Шунинг учун уларнинг асарларида халқ оғзаки ижодига хос соддалик, теран донишмандлик мавжланиб туради. Аммо ўша замонларда ҳам айримлар эртақларни, достонларни, китобларни кераксиз матоҳ деб қарашган. Минг таассубки, бундайлар бугун ҳам учрайди. Айнаи тоифадагиларнинг маънавияти беҳад мажруҳ. Кўнгли-ҳасад, нафрат, қурумга тўла. Иззатталаблигини қондирилмасдан доим безовта. Ҳаётдан ҳамиша норозиланиб, аламзада бўлиб юради. Ижодкорлар ҳам инсон сифатида ўз асарлари қаҳрамонларидек яхши ёки аксинча бўлади. Айрим қаламкашлар асарларида эзгулик, ҳалолликни ёқлаган ҳолда, ўзи ҳаётда такаббур, бебурд. Улар: “Одамларга яхшилик қилишдек юксак мартаба йўқ”, деб ёзишади-ю, ўз манфаати, мансаб-мартабага эришиш учун ҳар қандай пасткашлиқдан қайтмайди. Шунинг учун баъзида шоир, адибнинг ижодкорлиги бўлак, инсон сифатидаги дунёси бўлак, дейишади. Ижодкорнинг инсон сифатидаги дунёси шаклланишига у туғилиб ўсган оила муҳити, замон ўзгаришлари қай даражада таъсир кўрсатади?

Нодир НОРМАТОВ: Ижодкор табиатида ҳаётнинг минг бир хил жилвалари акс этади, замон ўйинлари унга ҳам ўз таъсирини ўтказади. Буларнинг бари зарурият туғилганда, адабиётдек буюк мўъжизани яратишда қўл келади. Аммо буларнинг ҳеч бири ҳеч кимга, жумладан, ижодкорга ҳам калондимоғ ва такаббур бўлиш ҳуқуқини бермайди. Шу боисдан Шарқу Ғарб шоирлари, мутаффақирлари бу аломатни ҳамиша танқид қилишган. Шарқона ахлоқ ҳар бир инсондан қалби кенг ва одамохун бўлишни тақозо этади. “Адабиёт” сўзининг луғавий маъноси гўзал хулқ эканлигини инобатга олсак, сўз санъатининг жамият тараққиёти учун нақадар муҳим аҳамиятга эга эканлиги аёнлашади. Европадаги “эго” таъсири баъзи ижодкорларимиз хулқ-атворида ҳам сезилади. Ўзини хокисор тутиш “ўн саккиз минг олам”ни англаш йўли экани тасаввуфда таъкидланади. Тасаввуф фалсафаси, эндиликда, бутун жаҳон илм аҳлини ҳайратга солмоқда.

Абдулла УЛУҒОВ: Ҳар бир киши учун ота-боболари макони – рўйи заминнинг муқаддас маскани бўлиб туюлади. Йиллар ўтган сайин ушбу ҳиссиёт кучайиб боради. Машҳур мусаввир Рўзи Чориев ўз туғилган қишлоғи – Пошхурд тўғрисида сўз кетганда, тўлқинланиб кетарди. Сиз ҳам тоғлар орасидаги бу қадимий қишлоқ тарихи,

ундаги булоқ, сой, коризлар, шу жойда яшаётган кишиларнинг аждодлари, уларнинг ўзига хос феъл-атвори, урф-одатлари ҳақида яйраб, мириқиб гапирасиз. Бу болалиги ўтган жойлар, ҳовлисидаги дов-дарахтлар, жиҳозлар йиллар ўтган сайин кишининг юрагини ўртаб юборадиган ҳиссиётлар уйғотишидан далолат беради. “Баригал” романингизда, қисса ва ҳикояларингизда Пошхурд манзаралари, ундаги одамлар ҳаёти тасвирланган.

Нодир НОРМАТОВ: Яқинда таътилни одатдагидек яна қишлоқда ўтказдим. Болалиқда юрган жойларни эринмай суратга олдим. Сўнги йиллардаги бундай сафарларим натижаси сифатида 2010 йилда Тошкент Фотосуратчилар уйида “Қишлоққа қайтиш” деб номланган шахсий кўргазмамни очган эдим. Ана шу йўл билан кадрдон жойларнинг манзараларини, таниш-билишлар қиёфаларининг бир зумлик оламини фотога муҳрадим. Бу дилга таскин-тасалли бериш баробарида, фикрлашга, мушоҳада юритишга ундайди.

Абдулла УЛУҒОВ: Нозим Ҳикмат адабиётнинг ҳар қандай жанри эртақ заминда шаклланган, дейди. Эртақ қадимги давралар учун ҳам, айни замонда яратилаётган сон-саноксиз мультфильмлар учун ҳам асос, манба саналади. Эртақлар катталарни ҳам, болаларни ҳам бирлаштиради. Улар барчани орзулар оламига бошлаб киради. Эртақлар хаёллару тасаввурларни сарҳадсиз маконларга элтади. Унда ҳамма нарса жонли, кўнгилга яқин кўринади. Болалигида эртақлар эшитиб улғайганлар жасур, шижоатли бўлади, ёвузликка қарши курашади. Ҳар бир кишининг болалиги эртақлар оламига боғланиб кетади. Аксарият ижодкорлар болалигида кўп эртақ эшитганини эслашади. Сиз-чи?

Нодир НОРМАТОВ: Бола эсини таниши билан, барча нарсага, жумладан, эртаққа ҳам қизиқиши, табиий. Аммо мен эртақ эмас, матал, топишмоқ эшитиб катта бўлганман. Оиламизда, асосан, матал ёки топишмоқ айтиш расм эди. Матал – қисқа ҳикоят. Амакимнинг хотини Банот опам ва иккинчи Банот аммам (қишлоқда бу исм жуда урф), меҳмон бўлиб келадиган Норби аммам бизларга кўп матал айтиб берар эди. Топишмоқни эса ҳамма айтар эди, ҳали унинг нималигини яхши билмаган беш яшар боладан тортиб, момоларгача. Худди ҳозиргилар сканвордга мубтало бўлгандай, ўша пайтларда катта-кичик топишмоқ айтишга ишқибоз эди. Ушанда нима учун эртақ эмас, матал, топишмоқ айтилганини энди тушунгандайман. Ўйлаб кўрсам, бунинг сабаби – топишмоқ, маталларнинг қисқалиги экан. Эртақ эса узун бўлади. Уни айтиш учун ҳам, эшитиш учун ҳам муайян вақт керак. Вақт эса танқис. Рўзғор юмушлари тикилиб ётади. Бирор-бир оилавий юмуш атрофида, айтайлик, узун қиш кунлари қора чироқ атрофида колхоз вакили ажратиб бериб кетган кўркўрак (оғзи очилмаган кўсак) – кўсакларни чувишда, ҳашар қилиб, пилла теришда, хуллас, кўпчилик бирор муносабат билан бирга йиғилиб қолган кезлари топишмоқ, матал айтиш одатий ҳолат эди. Қолган пайтларда ҳамма, айниқса, катталар ўз ишлари билан банд бўларди. Кеч кириши билан овқат ейилгач, ҳамма уйқуга кетарди. Кундузги тинимсиз ҳаракатдан сўнг, бундай ором олишдан зўр ҳузур йўқ эди (Қаттиқ чарчоқдан сўнг, кимнинг эртақ айтишга қурби етарди ёки тинглашга тоби бор эди, дейсиз). Ёз кунлари, оқшом пайтлари озгина бўш бўлсак, албатта, бектош, кўчмак, зувиллатар, ланка, тол отга миниб чопишлар, сойга тушиб балиқ тутишлару юлғун тағларига тош уйча қуриб, бир нималарни тортишиб юришлар завқли эди. Аммо бир нарсани алоҳида таъкидлаб ўтишни хоҳлар эдим: ёз кунлари Қурбонсара холам уйларига борсам (ўн-ўн икки ёшларимда), у баъзан “Гўрўғли”, “Балогардон”, “Кунтуғмиш” дostonларидан ўқиб берар эди.

Онамнинг матал ёки топишмоқ айтганини эслай олмайман. У уруш охирида мактабда ўқитувчилик қилган. Отамга турмушга чиққач, бешта фарзанд кўриб, охиригини туғишда қаттиқ қийналиб, кўп ўтмай вафот этган эди. Ушанда мен саккиз ёшда эдим. Онам баланд бўйли, сочлари товонигача тушган, овозлари майин, вазмин, ҳеч қачон товушини баланд кўтармаган аёл сифатида хотирамда қолган. У менга ҳали мактабга бормасимдан ҳарфларни танитган, мен қаламтарош билан хуржуннусха уйимизнинг деворларини ўйиб, исмимни ёзиб ташласам-да, бирор марта жеркимаган, қаттиқ гапирмаган. Унинг кучоғида эркаланиш, эртақ тинглашдан кўра

мароқли эди. Тўрт ёшимда онамнинг тиззасида ўтириб, мактаб ҳовлисида Ҳалима Носирова бошлиқ артистлар берган концертни кўрганим ёдимда қолган. Унинг номи, албатта, сал улғайгач, билиб олганман. Гапдан чалғиб кетдим. Онам барвақт алифбони ўргатган бўлса-да, биринчи-иккинчи синфда ўқиганимда ҳам эртақ китоб ўқишга қизиқмаганман. Сал улғайиб, тўртинчи-бешинчи синфлардан бошлаб, шу қадар кўп эртақ ўқий бошладимки, асти қўяверасиз. Ўша даврда таржимонларимиз яхши ишлашган эканми, эртақ китоблар сероб эди: хитой, япон, рус, венгер, индонез эртақлари. Дунёда шундай халқлар борлигини ҳам ана шу эртақ китоблар орқали билганман. Бизнинг ҳовлида эртақ биладиганлар кўп бўлган. Одатда, момолар ёки боболар эртақ айтади. Мен эсимни таниган кезларим момом битта эмас, учта эди. Отамнинг отаси – бобом тўртта хотин олган. Шундан иккитаси мактабда ўқиб юрган пайтимда ҳаёт эди: Муқим момом (отамнинг ҳақиқий онаси) ва Хадича момом. Хадича момом Деновда яшар (ўттизинчи йилларда Пошхурддан кўчирма қилинган), у бизни келиши билан иккала кундош ва онамнинг онаси – Нозик момом қизғин суҳбат қилишар ёки қишлоқдаги бошқа қариндошларникига бирга боришар, биз болаларнинг уларга эргашиб юришимизга рухсат этилмасди. Албатта, бундай суҳбатлар ойда-йилда рўй берар эди. Қолган пайтлар икки момом катта рўзгорнинг ишларидан ортмасди. Улар учун гилам тўқиш ёки урчуқ йиғириш дам олиш эди. Биз болалар, мабодо, уларнинг гурунгларига қулоқ солиб бўлсак: “Бор, кўчага чиқиб ўйна, ўғил бола деган аёлларнинг гапига қулоқ солиб ўтирмайди”, деб, турғизиб юборишар эди. Фақат қиш оқшомлари улар иккаласи печка ёнидаги пўстақда ўлтириб, яна урчугини йиғирганча, гурунг қилишар эди. Хуллас, ўтган асрнинг эллигинчи-олтмишинчи йилларида, қишлоғимизда, тўғрироғи, бизнинг ҳовлидаги манзара ана шундай эди.

Абдулла УЛУҒОВ: Инсоният табиати, айниқса, унинг хотираси туганмас сир-жумбоқ. Ҳаммамиз ҳам гоҳида бир нарса тўғрисида гапириб турамизу ўзимизнинг эшитган, кўрган воқеаларимизни эслаб кетамиз. Ўшанда, воқеалар бир-бирига уланиб, бир тафсилот бошқа бирини хаёлда жонлантиради. Кўпинча, сўзлар бамисоли илгичга айланиб, хотира пучмоқларида яшириниб ётган воқеаларни ёдга солади...

Нодир НОРМАТОВ: Ҳар бир сўзнинг ўз қиёфаси, либоси мавжуд. Унинг маъзида жойланган ажиб бир кўзгу бор. Адиб ана шу кўзгуни қалбида сақлайди, унга ўз хотираларини бирма-бир солиб, англаган сир-синаотдан бир нима олиб, бадий тўқимага айлантириб, ҳамир қилиб қоради. Ёзувчи хаёлан сўзларни турли шаклга солади, ҳар гал ундан бўлак завқу маъно топади. Бу сўзнинг нақадар илоҳий неъмат эканлигидан далолат беради...

Абдулла УЛУҒОВ: Матбуотда биринчи машқингиз эълон қилинганда қандай ҳолатга тушгансиз? Дастлабки шеърларингиз вилоят газетасида чоп этилганини эсладингиз. Ўшанда мактаб ўқувчиси бўлгансиз. Талабалиқда қандай асарларингиз бошилиб чиққан?

Нодир НОРМАТОВ: Ҳар бир одам болалигида таниқли, машҳур бўлишга интилиши табиий. Буни яхши фазилат ҳам дейиш мумкин, фалокат ҳам. Иккаласининг ораси бир қадам. Киши қўядиган қадами қаерга элтишини ўз пайтида англаса, бу унинг энг катта бахти. Йўқса, у бечоралар ичра бечорадир. Мен ҳам шу нарсани англамаслигим мумкин эди. Отам кунларнинг бирида эшлашга арзимайдиган, ҳеч кимга оғирлиги тушмайдиган, аммо унга номақбул кўринган бир ишимдан норози бўлиб, менга узоқ қаради. Сўнг, сўнг пичирлаб танбеҳ берди: “Сен ким бўлибсанки?..” Бошқа гапирмади. Отамнинг: “Сен ким бўлибсанки?” деган сўзи ҳеч қулоғимдан кетмайди. Илк машқимдан қувонган отам, ҳар гал бирор нарсам босилса, илҳоминг келаяптими, деб сўрарди. “Илҳом” деган сўзни биринчи марта отамдан эшитганман. Отам ўқувчилик йилларимда “машҳурлик” касалига йўлиқишимнинг олдини олган. Бунинг учун отамдан ҳамиша миннатдорман. Отам – Нормат Алимардоновнинг касби ҳисобчи эди. Ухлаганида ҳам қўли чўт урарди. Эллик йилдан ортиқ шу соҳада сидқидилдан ишлаган. Китобхон, саводли, дангал одам эди. Қўшиб ёзиш бошланган йиллари – 1970 йилда уруш ногиронлигини сабаб қилиб, муддатдан аввал нафақага чиқди. 1991 йил охирида 67 ёшида оламдан ўтди. Мен билган одамларнинг орасида

отам мустақилликни энг кўп кутганлардан бири эди. Чунки отаси Алимардон кўчки бой сифатида (1937 йилда) қамалиб, Термиз турмаларидан бирида вафот этган. Ўзи эса ўша йилларнинг фожиясини бошидан ўтказган эди... Отамнинг ўша танбеҳини эсласам, ҳали ҳам терлаб кетаман. Шу боисми, билмадим, талабалиқда ҳам курснинг адабий кўлбола журналидан бошқа ерда ҳеч нарса эълон қилган эмасман.

Абдулла УЛУҒОВ: Сиз аввал шеър ёзгансиз. Кейин насрга ўтгансиз. Бу қандай кечган?

Нодир НОРМАТОВ: Шоир Усмон Азим иккаламиз учинчи курсда Сурхондарё вилоят газетасида амалиёт ўтаганмиз. Ўшанда қишлоқда момодан бир гунг одам тарихини эшитиб, “Уруш ўтиб кетган эди”, деган новелла ёздим. У вилоят газетасида босилди. Бу менга факультетга амалиёт ҳисоботи учун керак эди. Ғўроқ бу новелла термизлик оқсоқол ёзувчи ва шоирларимиз Менгзиё ака, Хуррам ака, Теша акаларга маъқул бўлди. Рухланиб, “Йироқлар” деган ҳикоя ёздим. Орадан кўп ўтмай, қарабсизки, “ёш ёзувчи” деган ном олдим. Чунки бу ҳикоям шашти баланд дўстларимга ҳам ёққан эди. Аммо шеър ёзишни ҳам тўхтатмадим. Тўғри, атайлаб шеър ёзмайман. Улар тўсатдан туғилади. Лекин насрда ёзишни илк марта ўша амалиёт пайтида бошладим десам бўлади. Бунга ўша заминдаги ҳаётнинг юрагимга яқинлиги сабаб бўлди.

Абдулла УЛУҒОВ: “Кўҳитанг ҳикоялари” – биринчи китобингиз. Ҳозир ундаги ҳикоялардан қайси биридан қаноатланасиз-у, қайси бирини бошқача ёзардингиз?

Нодир НОРМАТОВ: “Кўҳитанг ҳикоялари” – ёшлигимнинг, романтик, хаёлкашлик даврининг маҳсули. Шу боис, унда шоирона фикрлашга интилиш кўринади. Ундаги ҳикояларнинг айримлари бўш, баъзилари дуруст. Аммо улар ўша ҳолида ҳам ўзимга ёқади.

Абдулла УЛУҒОВ: Журналистик фаолиятингиз қандай бошланган?

Нодир НОРМАТОВ: Журналистик фаолиятим 1974 йил – “Саодат” журналида ишлаётган кезларимда бошланган. Унгача, Ўзбекистон илмий-оммабоп ва ҳужжатли фильмлар киностудиясида ишлаб юрган пайтимда, “Саодат” журналида “Тиниқгул” деган ҳикоям эълон қилинган. Шундан сўнг, таниқли шоира Зулфия опа мени журналга ишлашга таклиф этди. У ерда ишлайдиган хотин-қизлар ҳаммиша ҳам хизмат сафарига чиқа олмас эди. Менга эса, бундай сафарлар сувдай зарур эди. “Саодат”га ишга ўтгач, республикамиз вилоятлари, туман, қишлоқларини кезиб, очерклар, эсселар ёздим. Яқинда, ўшанда ёзганларимни кўриб чиқдим. Кўпроқ қишлоқ одамларининг меҳнатини қаламга олган эканман.

Абдулла УЛУҒОВ: Илк қиссангиз – “Муқаддас балиқлар эгаси”нинг ёзилишига нима туртки берган? “Бисот”, “Исмоил тоғанинг тарозиси”, “Жазо”, “Дарахт тагидаги одам” қиссаларининг яратилиши тўғрисида гапириб берсангиз.

Нодир НОРМАТОВ: Илк қиссам – “Муқаддас балиқлар эгаси” эмас, балки “Бисот”. У, дастлаб, ҳикоя эди. Пошхурда Қурбон ўғри, Қурбонча дегани ўтган. Унинг ҳаётини озроқ бадиийлаштириб, ҳикоя ёздим. Ҳикояни “Ёшлик” журналига берган эдим, уни ўқишиб бундан қиссани ҳиди келиб турибди, ривожлантириб, қисса қилиб беринг дейишди. Бу таклиф маъқул бўлди. Энди қўшимча тафсилот излай бошладим. Нимагадир қишлоғимизнинг энг сулув қизи бурнидаги холи яраланиб, саратонга айланиб вафот этганини эсладим. Ана шуни хаёлан тирилтирдим. Унга бўлган эҳтиромим сифатида бадиий образини гавдалантирдим.

“Муқаддас балиқлар эгаси”нинг ёзилишига туртки берган нарса – қадимий ҳовузларимизни динамит билан портлатиб, балиқ овлашганлигидан ғазабланганим... Қиссада илк севгисига гувоҳ бўлган балиқларга, ўзининг хотирасига хиёнат қилганини билмай қолган одамнинг тавбасини ифодалагим келди.

“Исмоил тоғанинг тарозиси” қиссасининг ёзилиши қийин кечган. Унда ҳужжатлилик мени чегаралаб ташлаган.

“Жазо”да ҳам ҳужжатларга асосланганман. Аммо мавжуд далилларга ижодий ёндашганман. Умуман, деярли барча асарларимда ҳужжатлиликка таянаман. Бундай сифатлар “Дарахт тагидаги одам” қиссасида ҳам мавжуд. Агар китобимни ўқиб кўрган қишлоқдаги ўқувчидан сўрасангиз, у сизга асарларимдаги қаҳрамонларимни

осон топиб бера олади. Ёзганларингиз ҳужжатли асарми, бадиий асарми, деган савол туғилади. Менимча, бундай саволга ҳожат йўқ. Қахрамонларнинг номи ўзгарар экан, демак, бадиий асар. Асарнинг ҳужжатли ёки бадиий асар эканлиги эмас, унинг завқ-шавқ билан ўқилиши, фикрлашга ундаши аҳамиятли.

Абдулла УЛУҒОВ: Романингиз “Баригал” деб номланади. Бу сўз хоразмликлар шеvasига хос. Асарда шу машҳур кўшиқ билан боғлиқ сюжет чизиги бор. Романингиз нега шундай номлангани кўпчиликни қизиқтиради. Шунингиз изоҳлаб берсангиз?

Нодир НОРМАТОВ: Аввало, роман ҳақида икки оғиз сўз. Кўҳитанг тоғ оралиқларини кезсангиз, ботил бўлиб қолган қадимий қишлоқларнинг харобаларига кўзингиз тушади. Мозийнинг ҳиди келиб турган бу жойларда қандай мусибату кулфатлар кечганлиги, ўтган аср иккинчи ярмидаги турли воқеалар, маҳаллий халқ орасида юрадиган турли ривоятлари ҳақиқатлар мени қизиқтириб келарди. Тўплаган материалларимни саралаб кўриб, фожиа илдизи халқнинг, одамларнинг бирикмаганлигида, анъаналарнинг унутилганида эканини англадим. Тўғри, дангона деб аталган урф-расмда ҳам бирикишга уриниш бор. Аммо ҳамжиҳатликка интилишнинг заиф, мўртлиги ҳали одамларимизда имон мустаҳкам эмаслигида кўринади. “Баригал” номини танлашим, аслида, кўшиқнинг мазмунига ишора эди. Чунки бери кел, деган чорлов ҳам бирлашувнинг, аҳилликнинг гўзал бир тимсоли эмасми? Романи яқинда қайта ишлаб, аввалги нашрда тушиб қолган бобларни кўшдим. Гарчи ном асар кўрки саналса-да, бу чиройли ном ночор асарни бекаму кўст қилиб кўяди, дегани эмас.

Абдулла УЛУҒОВ: Ўқувчилар “Рўзи Чориевнинг сўнгги васияти” роман-эссенгизни илиқ кутиб олишди. Бу машҳур мусаввир тўғрисида дастлаб: “Камалак яшайдиган уй” қиссасини яратган эдингиз. Сиз Рўзи Чориевнинг яқин қадрдони бўлгансиз. Бу ажойиб инсоннинг ғаройиб ҳаёти билан боғлиқ талай воқеа-тафсилотлар романга кирмай қолганини айтгандингиз...

Нодир НОРМАТОВ: Дарҳақиқат, бу инсон ҳақида кўп нарса билсам-да, ёзаётган пайтимда эсимга тушмаган. Бунинг устига, китоб чиққанидан кейин, уни таниганлар ҳам, танимаганлар ҳам рассом ҳақида эшитганлари-ю, билганларини менга айтадиган бўлиб қолишди. Китоб сўнггисида: “тугал ҳикояни сиз билан бирга тугатамиз, азиз китобхон”, деб ёзганим уларни руҳлантирган, шекилли. Шундай бўлса-да, китобга кирмай қолган бир-иккита лавҳаларни айтай. Рассом ўлимидан сал олдин, ёш рассом Худойшукур Маматалиевга баъзур суянганча уйдан сал наридаги устахонасига оғир аҳволда, асарларини сўнгги марта кўриш учун бораётганида, олисда ўзидан ёши сал катта бир рассомнинг хотини билан келаётганини кўриб қолади. “Улар мени бу аҳволда кўриши яхши эмас, ёшлари мендан катта”, деб Маматалиевнинг кўмагини рад этганча шитоб билан устахонаси томон чопиб кетади. Ичкарига кириши билан ҳолсиз ўтириб қолади. У дўстларию рақиблари олдида ҳеч қачон ночорлигини, кўрсатишни истамас, дардини дастурхон қилишни ёқтирмас эди. Яқинда, термизлик бир санъат мухлиси телефон қилиб: “Ака, Термиз аэропортидаги ресторан биноси таъмирланаётганда, Рўзи аканинг 10та асари бир жойдан чиқиб қолди. Улар ҳеч кимнинг балансида турмайди. Рассом ресторанга вақтинча осишга бериб кетган экан. Шулар талон-тарож бўлиб кетмасидан, Термиздаги музейга ўтказишга ёрдам беринг”, деди. Бу одам бир пайтлар қийналиб қолганида, нотаниш бўлишига қарамай, Рўзи акадан беғараз моддий ёрдам олганлигини, унинг улуғ инсон эканлигини таъкидлаб, исми шарифини айтмай, телефон гўшагини илиб кўйди. Мен куни кеча архивимни ковлай туриб, Рўзи ака билан Панжикент, Анзоб довони, Еттиқўл, Туркистон тоғлари бўйлаб саёҳат қилганимизда ёзган кундалигимни топиб олдим. Бир ой давом этган бу кундалиқда ғаройиб воқеалар бор. Бир куни Шинг дарёси ёқалаб кетарканмиз, йўлда бир гўзал шаршарага дуч келдик. Рўзи аканинг чизадиган сурп матоси тугаган, аммо бўёқлари етарли эди. Шу қишлоқ дўконига кириб, бир қоп унни бўшаттириб, анча қимматга бўлсам, халтасини сотиб олди. Уни оби-тобига келтирди, елимлаб, оҳорлаб, эртаси ўшанга шаршарани чизди. Дунёнинг ишларини қарангки, ижодий сафарларда аъло навли матоларда чизилган кўп манзаралар қолиб, ўша ун халтага чизилган манзара Давлат санъат музейи учун сотиб олинди.

Баъзан учрашувларда: “Нега сиз кўпроқ рассомлар ҳақида ёзасиз”, деб савол беришади. Мен уларга ўқувчилик пайтларимда пахта чопиғию қишлоқ клуби носозлиги, хуллас, кўзим нимага тушган бўлса, шитоб билан ёзаверганларимни айтиб берман. Кейин... менинг бобом Алимардон кўкчи калава, ип, матоларни бўяш, ранглаш билан шуғулланган, эҳтимол, рангларга қизиқиш шу бобомдан ўтгандир, дейман. Ўқувчилик давримда расм чизиш билан озроқ шуғулланганман. Акварелда тоғу тошларни чизардим. Рассомлар ижоди ҳақида ёзиш эса марҳум рассом Шухрат Абдурашидов билан бўлган учрашувдан сўнг бошланган. Шухрат адабиёт мухлиси эди, шеър ва ҳикоялар ҳам қоралаб юрарди. Бир куни унга “Санъат” журнали учун мақола буюрдим. У “Йўл бошидаги ўйлар” деган номда журналда босилиб чиқди. Анча-мунча баҳсларимиздан сўнг, унинг тавсияси билан мен рассомлар ҳақида мақолалар ёза бошладим. У менга Европадаги ёзувчилар рассомлар ижоди ҳақида профессионал мақолалар ёзишларини айтиб, бир-икки китоб кўрсатди. Мен жаҳон тасвирий санъати тарихини ўрганишга тушдим. Кўргазмаларни томоша қилишу рассомлар билан бевосита мулоқот асносида, замонавий жараён, турли оқимлар билан таниша бошладим. Шу тариқа, санъатнинг ранг-баранг оламига кириб бордим. Ўтган асрнинг саксонинчи йилларида Санъатшунослик институтида аспирантурада ҳам ўқидим. Нашрга тайёрланган “Ранглар, оҳанглар, одамлар” номли катта ҳажмдаги китобим шу тарзда пайдо бўлди. Тасвирий санъат тўғрисида қалам тебратганда, ёзувчининг ўз нуқтаи назари, баҳо бера оладиган илму қуввати бўлиши керак.

Абдулла УЛУҒОВ: Келинг, тасвирий санъат соҳасида ҳам бирмунча фикр юритсак. Бугунги кунда оқимлар рассомларни сал додиратиб ташламаяптими? Баъзида санъатшуносларнинг ўзлари ҳам баҳо беришда адашишади. Улар орасида сиз қайси бир оқимни афзал деб биласиз?

Нодир НОРМАТОВ: Мен бу ўринда Жалолиддин Румийнинг Мавлоно Садриддин Қазвинийга айтган: “Мен етмиш уч мазҳаб билан бирдирман”, деган машҳур гапини эслагим келди. Тўғри, оқимлар орасида шу қадар ғариб, эстетикага жавоб бермайдиганлари ҳам керагича бор. Аммо мен кўпроқ реализмга, унга чатишиб кетган турли хил оқимларга қизиқаман. Бундай олганда, борлиқни ўрта масофада томоша қилсангиз, реализм, ниҳоятда, узоқдан қарасангиз, миниатюра, икки-уч сантиметр яқинлиқдан томоша қилсангиз, авангардга айланади-қолади. Фикримча, оқимларнинг энг мақбулини вақтнинг ўзи саралайди. Аммо бу жараёнда мухлиснинг ҳам ўзига хос “улуш”и бор. Унинг эса диди турлича, ўзгарувчан. Тасвирий санъат ёки адабий-бадий асарни қайси ўлчов ва мезонлардан келиб чиқиб баҳоланади, деган савол ҳаммиша бўлган. Назаримда, бу давр эҳтиёжи билан боғлиқ бўлса-да, асосий талаблар ўзгармай қолаверади. Бу, бадий талқиннинг юксаклиги, тафаккурнинг теранлиги, бадий тилнинг пухталиги. Бугунги кунда мана шу хислатга эга бўлмаган баъзи рассомлар матони ранг билан ғайритабиий бўяб, бу янгича оқим, бу авангард, деб тақдим этишади. Профессионал рассом ҳам, малакаси бундайроқ, заиф бўлган рассом ҳам авангард билан шуғулланаётганлиги кўзга ташланади. Аммо уларнинг асарларида ер ва осмончалик фарқ бор. Буни қандай фарқлаш мумкин? Заиф рассом асарида рангларнинг кирлиги, чизиқларнинг норавонлиги, композициянинг нотугаллигида кўринади. Шунга қарамай, рангтасвир асарини баҳолашда нафақат томошабин, балки таниқли мутахассислар ҳам адашади. Бундай муаммо санъат турининг ниҳоятда назик ва сирли эканлиги билан изоҳланади. Адабиётда Жойс, Кафка, Итало Зевево, Роберт Мурзил каби ўнлаб авангард ёзувчиларнинг асарларини ҳазм қилиш учун ўқувчи катта қомусий маълумотга эгаллиги керак бўлганидек, тасвирий санъатни ҳис қилишда ҳам томошабиннинг махсус тайёргарлиги талаб этилади. Тайёргарлик ва кўникма эса кўргазмаларни кузатиб бориш орқали шаклланиши мумкин. Биргина тасвирий санъат асари эмас, ҳатто халқ амалий санъат асарини баҳолаш учун ҳам шундай малака керак. Халқ орасида шундай кишилар борки, кулоллик ёки гиламдўзлик намунасини бир қарашдаёқ фарқлайди. Момом раҳматли яхши гилам тўқир эди, бошқаларнинг ҳар қандай тўқиган нарсасини ушламай туриб, нуқсонини айтарди. Демак, малака барча соҳада зарур эканлиги кундай равшан.

Мана яқинда пойтахтимиздаги Марказий кўргазмалар залида “Табиат ва рассом” деб номланган катта кўргазма бўлиб ўтди. Кўргазмада манзара жанридаги асарлар анчагина. Бошқа кўргазмаларда ҳам шуни кузатиш мумкин. Бу ҳам тушунарли. Чунки манзара жанридаги картиналар бугун анча бозорбоп, харидоргир. Аммо санъат бу тарзда бозор талабларига мослашиб бориши мақбул эмас. Сабабими, биринчидан, томошабиннинг диди ўтмаслашади, иккинчидан, бадий-фалсафий тафаккур ривожланишдан тўхтайдди. Ҳар қалай, бозорбоп асарларни илғор, ҳар томонлама мукамал, деб айтиш қийин.

Абдулла УЛУҒОВ: Ўзингиз картиналарни баҳолашда қандай мақомда ёндашасиз?..

Нодир НОРМАТОВ: Кўргазмаларга борганимда, асарларга нафақат томошабин ёки танқидчи кўзи билан, балки дунёдаги энг бадавлат инсон нигоҳи билан қараб баҳолашга интиламман. Масалан, ўзим кўргазмадан қандай асарларни харид қилган бўлардим, деган саволга жавоб излайман. Бунда мавжуд билим, кўникма, бадий-фалсафий тафаккур захирасидан ташқари, инсонга хос бошқа интуициялар ҳам беихтиёр ишга тушади. Гўзалликка интилиш, унга эғалик қилиш ҳамда завқу шавқ туйиш деймизми, хуллас, том маънодаги “томошабин илҳоми” ана шунда юзага келади.

Абдулла УЛУҒОВ: Қайси жанр ва йўналишларда ижод қилаётган рассомлар тезроқ мутахассислар, мухлисларнинг назарига тушмаяпти?

Нодир НОРМАТОВ: Мен бир муддат Ўзбекистон Бадиий академиясининг Бадиий саломи бўлган “Хамар” Халқаро алоқалар марказида директор бўлиб ишлаган эдим. Шунда сиз сўраётган саволга жавоб топгандай бўлгандим. Тасвирий санъатда ҳар бир оқимнинг ўз мухлиси бор экан. Ҳатто халтура асарларга ўч харидорлар ҳам анча-мунча. Жанрлар орасида манзара, натюрморт харидоргир. Асарнинг қайси услубда ишланганлиги ҳам томошабини қизиқтиради, албатта. Масалан, кўпинча ёши улуғ, ўрта ёшдагилар реализмни афзал кўришади. Ёшлар орасида эса, авангард, модерн услубидаги асарларга ихлосмандлик кўзга ташланади. Умуман олганда, бу ерда қайси йўналишда ижод қилиш эмас, савия, сифат, ижро муҳим ҳисобланади. Томошабини ҳам, танқидчини ҳам биринчи галда натижа қизиқтиради. Шу маънода, бошқа услубларда, авангарддаги каби реализмда ҳам ғариб, бўш асарлар тўлиб-тошиб ётганлигини таъкидлаш керак. Баъзида шундай ҳолат кўзга ташланади, тасвирий санъат ҳақида жуда билимдон рассом сизга кўп нарсаларни гапириб берадию ўзи чизган асари эса чучмал, заиф бўлади. Нега? Сабаби аён – рангтасвир нафақат назарий билим, балки ҳар кунги қўл меҳнати ҳам тақозо этади. Қўл “чиқиб қолса”, ҳар қандай билимдонлик ҳам ёрдам бера олмайди!

Абдулла УЛУҒОВ: Ҳар бир даврнинг ўзига хос муаммолари бўлиши табиий. Ҳаёт илгарилар экан, унинг ташвишлари ҳам кўпайиб бораверади.

Нодир НОРМАТОВ: Албатта. Бугунги кунда эътибор қилишимиз лозим энг муҳим муаммо урбанизация (қишлоқларнинг шаҳарлашуви) ва дунёда глобаллашувнинг рўй бериши билан боғлиқ масалалардир. Ҳеч, шубҳасиз, улар инсоният учун ижобий аҳамиятга эга. Аммо унинг салбий таъсиридан ҳам кўз ҳам юммаслигимиз керак. Бу жараён тўфайли халқларнинг, мамлакатларнинг маданияти, яшаш тарзи, меъморчилигида ва бошқа нарсаларида бир-бирига тақлид қилиши кучайиб кетмоқда. Бу ҳолатни эса тўхтатиш керак. Чунки тақлидчилик бир хилликка олиб келади. Маданиятлар бир хиллашиб кетишининг олдини олиш, ҳар бир миллат зиёлиси учун ҳаводай зарур. Албатта, бунда адабиёт ва санъат аҳли зиммасига катта юк тушади. Рангбарангликка, хилма-хилликка интилиш барча соҳа учун жуда муҳим.

Абдулла УЛУҒОВ: Бугунги кунда одамларда мол-мулкка ружу қўйиш, ҳар қачонгидан кўра авжланди. Унинг орқасидан рўй бераётган фожиалар эндиликда, оддий ҳодисага айланиб қолди. Бозор иқтисодиётининг ўзига хос талаблари ўтган асрнинг тўқсонинчи йиллари бошида зиёлиларни ҳам бир қадар саросимага солган эди. Ўша пайтда ўзингизни қандай ҳис этгансиз?

Нодир НОРМАТОВ: Мен ақлимни таниганимдан буён китоблардан, одамлардан, борлиқдан олган таассуротларимни энг буюк хазинам, деб биламан. Шу боис

ҳам ўзимга тегишли ўтмишга бутунлай йўқолган нарса деб қарамайман. “Хотира” бисотимни гарчи турли бўлмағур нарсалар билан тўлдириб ташламаган бўлсам-да, лекин, унда кўнглимни беҳузур қиладиган ул-бул нарсалар, тафсилотлари воқеалар анча-мунча. Ўйлайманки, ҳаммада ҳам шундай. Шу хазинани титкилаб, ундаги ниманидир таққослаб, нимадандир ҳикматлар излаш, мен учун кўпинча завқли кечади. Ўшанда, кўп нарса эсланади, қадрли билинади. Кўнглини чинакам шодлантирувчи асл нарсалар вужудни соғломлаштиради, руҳни тозартиради, дейишади машойихлар.

Яратганнинг бандасига синовлари кўп: улар кимгадир эрта, кимгадир кеч берилади. Бу ҳикматнинг моҳиятини англашга уринишнинг ўзи катта неъмат. Бир гал қишлоққа борганимда, укаларимдан бири: “Ака, сиз бизга ундан-бундан сақлан, парҳез қилгин, соғлом бўласан, деб панду насиҳат қиласиз. Мана, япон олимлари куни кеча телевизорда айтишди: “Худо ҳар бир кишига умрни белгилаб берган, ундан ортиқ яшай олмас экан”, деб иддао қилди. Укамга: “Вужуд деб аталмиш либосни инсонга Яратган муддатга белгилаб бериши тўғри. Аммо уни асрамай-нетмай, ана шу мўлжалнинг ярмини ҳам ўтамай, умри завол топаётганлар қанчалар кўплигини биласанми”, дедим.

Абдулла УЛУҒОВ: Тақдир тақозоси билан хорижга чиқиб келганингизда кўнглингиздан нималар ўтади, қандай хулосалар қиласиз?

Нодир НОРМАТОВ: Бирни кўриб фикр қил, мингни кўриб шукур қил, деган нақл бор. Баъзи одамларнинг айрим мамлакатлар, юртларни идеаллаштириб гапирishi, дунёни жўн тушуниши ғашимни келтиради. Билиб айтишган экан: “Мусофир бўлмагунча, мусулмон бўлмайсан”, деб.

Бир йили Саудия Арабистонида ўтказилган этнография байрамида иштирок этдим. У ердаги саройларда берилган шоҳона базмларда етти иқлим неъматлари қўйилган бўлса-да, маъданли сув ёки ширин булоқ суви йўқ эди. Сабаби, у ерда шўр сув қайта ишланиб, истеъмол қилинади. Бизда сувни тежаш ҳақида кўп гапирилади. Аммо одамларимизнинг беэътиборлиги ҳаддан ташқари. Вилоятларда хизмат сафарида бўлганимда, деҳқончилик маданияти юксак қишлоқ хўжалиги ходимлари қаторида, айримларнинг сувни исроф қиладиганларини кўп кўраман. Ҳозир қайси бир жойларда сонсиз-саноксиз артезиан қудуқлар қазилиб, тоза сув керакли- кераксиз тарзда ишлатилмоқда. Ер ости сувлари заҳиралари камайиб кетса, катта фалокатлар рўй бериши маълум.

Умуман, сув, қуёш нури, тоза ҳаво инсон учун энг ажойиб таомлардир. Бир пайтлар китобларда ҳиндларнинг белдан юқори қисми яланғоч юришини кўриб, устига киядиган нарсаси йўқ экан-да, деб ўйлар эдим. Кейин билсам, улар кам таом еб, қолган қувватни қуёш нуридан олишар экан. Таом ейишдан мақсад – қувват олиш. Аммо бизда қоринни шишириб, нафсни лаззатлантириш учун, ейиш учун яшайдиганлар анча-мунча. Эрамиздан аввалги донишмандлар ҳам, бугунги кун олимлари ҳам, нафсни тиймаслик жамиятни ҳам, табиатни ҳам, оилани ҳам, кишининг ўзини ҳам ҳалокатга элтишини таъкидлашганларида ҳақиқат кўп.

Бежизга: Ҳар жойни қилма орзу, унда ҳам бор тошу тарози, дейилмаган.

Вашингтонда бўлганимда, шаҳарнинг қайсидир мавзесида тўрт қаватли турар жой уйларнинг баъзи хонадонлари деразалари синиқлигини, ойна ўрнида картон қутилар қўйилганлигини кўрдим. Истамбулдай гўзал шаҳарнинг биз турган меҳмонхонаси ортидаги хонадонларнинг томлари ниҳоятда ночор аҳволда эди. Ҳамма жойда ҳам бундай нуқсон мавжуд. Шу боис, пашшадан фил ясаб, дардини дастурхон қиладиган, нажот йўлини изламасдан нолишни хуш кўрадиганлардан ҳафсалам пир бўлади. Турли мамлакатларни кўришда ҳам ҳикмат кўп.

Одамлар сўз хазинасидан, тоза сув ва тоза ҳаводан, қуёш нуридан етарлича фойдалана олмаяпти, деб ўйлайман. Аслида, барча шифо сўзда, тоза ҳавода, тоза сувда ва қуёш нурида.

Абдулла УЛУҒОВ: Менимча, ҳам шундай. Сўз шифобахш экан, унинг ҳикматларини излашда сизга куч-қувват, ижодингизга барака тилаб қоламан.

Шеърят

**Раҳимжон
РАҲМАТ**

1961 йилда туғилган.
Шоир, ёзувчи ва ада-
биётшунос. Тошкент
Давлат университе-
тининг ўзбек филоло-
гияси факультетини
тамомлаган. “Дала
гуллари”, “Хасталик
дафтари” адабий
мақолалар, куза-
тишлар ва шеърый
асарларни ўзида жам
этган тўпламлар му-
аллифи.

Мени ўзингдан сўра

СОҒИНДИМ

Бу ўтқинчи дунёга
Келишимнинг сабаби –
Кўзларингни соғиндим.

Ойга боқиб: “Оҳ” тортиб,
Дард чекишим сабаби –
Юзларингни соғиндим.

Кеча-кундуз гунг бўлиб
Юришимнинг сабаби –
Сўзларингни соғиндим.

Ҳар кўчада ит каби
Дайдишимнинг сабаби –
Изларингни соғиндим.

Ошиқона

Харидор бўл, ўзимни
Қул бозорда сотаман.
Ўпқон бўлсанг, жонимни
Қучоғингга отаман.

Жаллод бўлгин, бошимни
Сенга қиламан тортиқ.
Ўтқир бўлсин қиличинг,
Бахт борми бундан ортиқ?!

Шамол бўлсанг, шам бўлай,
Бир лаҳзада ўчиргин.
Ёки нозик ниҳолман –
Илдизимдан кўчиргин.

Камон бўлсанг, нишонинг
Мана менинг юрагим.
Ўқ отарда мўлжалдан
Адашмагин, малагим.

*Сендан келган жафолар
Жаннатдан минг аълодир.
Муҳаббатсиз бу ҳаёт
Бошга битган балодир.*

Ўзингсан

*Олов ёққан ўзингсан,
Энди сира ўчмайман.
Куйиб кул бўлсам, ҳатто,
Жонон, сендан кечмайман.*

*Олов ёққан ўзингсан,
Энди роса қуяман.
Куйишимга куйинма,
Куйсам, қаттиқ суяман.*

*Қара, менга қўшилиб:
Юлдуз ёнар, ой ёнар.
Чин роҳатим ўзингсан,
Жаннат деган жой ёнар.*

*Олов ёққан ўзингсан,
Оловга бир тўяман.
Ҳеч кимга йўқ омонлик,
Дунёга ўт қўяман.*

*Ишқ олови офтобдир,
Баҳор бўлинг куз, қишлар.
Ишқ, асли, бир кимёдир,
Тилло бўлинг кумушлар.*

Малика

*Маликага ошиқ бўлибман,
Ол, Маликам, қалбим сеники.
Тупроққа тенг гадодирман, мен,
Жисминг эмас, исминг меники.*

*Шаҳзодангининг ёнига боргин,
Ерда қолган изинг меники.
Шаҳзодалар бари бевафо,
Кўзёшларинг – кўзинг меники.*

*Сенга нисор айлайин десам,
Бойлигим йўқ жонимдан бошқа.
Ол, Маликам, жонимни олгин,
Арзийдими бир боқишингга.*

Сочинг билан боғла бўйнимдан,
Сенинг содиқ итинг бўлайин.
Жаллод бўлиб жонимни олгин,
Фақат юзинг кўриб ўлайин.

Шаббодага айланиб хушбўй,
Сочларингни тарай оламан.
Юлдуз бўлиб, баланд осмондан
Ётогингга қарай оламан.

Боғ айланиб кўнглинг шод бўлар,
Сочларингга кўнар капалак.
“Маликанинг бахти очилсин”,
Булбул сенга тилайди тилак.

Гуллар сени кўрибоқ, дейди:
“Маликамиз мунча ҳам кўркам?”
Бу боғ менинг қалбимдир, жоним,
Ишонмайсан, ўзим айтсам ҳам.

Маликага ошиқ бўлибман,
Ол, Маликам, қалбим сеники.
Тупроққа тенг гадодирман, мен,
Жисминг эмас, исминг меники.

Ишқ

Пойингга тиз чўкарман,
Бундан улуг тавоб йўқ.
Жаннат эшик очади,
Бундан аъло савоб йўқ.

Висолингга етай, деб,
Ер остига кетяпман.
Жон берарда исмингни
Минг бор такрор айтяпман.

Қабрим ичин ёритган
Ойимсан, офтобимсан.
Маиҳарда берилажак
Саволга жавобимсан.

Дунё менинг ичимда
Ўзга бир дунё кўрди,
Бўстонидан қувлади,
Саҳрони раво кўрди.

*Дунё менинг ичимда
Ишиқ деган бир гул кўрди,
Рашики келиб, аямай
Кўксимга ханжар урди.*

*Сен, деб, чеккан азобим
Бошига ёққан раҳматдир,
Борлигингни ҳис этиб,
Жоним сезган лаззатдир.*

*Бир гуноҳим ишиқ эди,
Кўрдим минг тур жафони.
Жаннатда сийлагайсан
Мендек жони фидони.*

*Пойингга тиз чўкарман,
Бундан улуг тавоб йўқ.
Изланг, икки дунёда
Ишиқдан аъло офтоб йўқ.*

Истасанг

*Мени кўрмоқ истасанг, гулим,
Энди мени ўзингдан сўра.
Ухлаётиб ўзинг ҳам сезмай,
Айтган гапинг, сўзингдан сўра.*

*Мени кўрмоқ истасанг, гулим,
Ўтиб кетган йиллардан сўра.
Гала қумлар остида қолган
Чўллардаги йўллардан сўра.*

*Мени кўрмоқ истасанг, гулим,
Сув оқизган тупроқдан сўра.
Ернинг ўйиб олинган кўзи –
Қуриб қолган булоқдан сўра.*

*Мени кўрмоқ истасанг, гулим,
Томда ўсган майсадан сўра.
Қайдалигим кўриб турибди,
Кўзи ожиз кимсадан сўра.*

*Мен йўқдирман: на тупроқ, на сув,
На қуёшу на юлдуз, ойда.
Балки мени топиб оларсан
Ер ва осмон қўшилган жойда.*

Жонимни ол

*Жонимни ол, жонона, сенга ҳадя этаман,
Жононасиз жонларни итлар есин, нетаман.*

*Ноз қиласан минг турли, сўзларинг ширин, сирли,
Сенга берсам жонимни, мен ўзимга этаман.*

*Келгин, дейман, ёнимга, ором бергин жонимга,
Келмасанг ҳам майлига, келмайди, деб, кутаман.*

*Мендан нари тур, десанг, йироқларда юр, десанг,
Кетмон олиб, гўр ковлаб, ўша ерда ётаман.*

*Сенсиз дардга даво йўқ, бу шаҳарда маъно йўқ,
Мен ўзимни қул қилиб, лўлиларга сотаман.*

*Ўлдирса, ёр ўлдирсин, паймонимни тўлдирсин,
Лаҳаднинг деворига ишқий шеърлар битаман.*

Маъно йўқ

*Ҳаётимда маъно йўқ, кўнгил сира тўлмайди,
Юлдуз кулар, ой кулар, нега бахтим кулмайди?*

*Умр фақат айрилиқ, ҳижрон дилга урар тиг,
Ёр висоли лаззатин кўнглим ҳали билмайди.*

*Ёрсиз ҳаёт кулфатдир, дунё қуриқ тухматдир,
Ёрсиз зотни кесак денг, одам деса бўлмайди.*

*Дунё ҳаёти оздир, боқий дунё хўб создир,
Ишқсиз бўлсанг, у дунё писандига илмайди.*

*Бу дунёда камим кўп, катта-кичик гамим кўп,
Энг катта камим ушбу – жонондан хат келмайди.*

Иффорларин нисор этар гул

Куз манзараси

Кушлар ташлаб кетди дарахтни,
Қалби тўла нолалар қолди.
Зумрад барглар соғинч рангида,
Қароғида жолалар қолди.

Изтиробдан титрайди тани,
Кияр фақат ҳижронранг либос.
Соғинчини барг – мактубига
Ёзар тинмай ошиқларга хос.

Таскин берар раҳмат ёмгири,
Бошларини майин силайди.
Тортиқ этар биллурий сирга,
Поклантириб бахтин тилайди.

Синчков шамол сирин ўғирлаб,
Қалб изҳорин ўқийди очиб.
Ҳаддан ошса тортқилаб олиб,
Замин узра юборар сочиб.

Қалдирғоч

Ҳофизлар қолгайдир қалдирғоч бўлиб.
Ойдин ҲОЖИЕВА.

Чарх уради содиқ қалдирғоч,
Мовий кўкнинг кенг қучоғида.
У содиқ дўст, гулми ё бўзноч,
Муҳаббатдир дил ардоғида.

У меҳрни чуқур қилар ҳис,
Борми ёки дил тарозиси?
Кенг осмондан юмолмайди кўз,
Кенг осмондир мудом орзуси.

**Фарида
ҲУСАИНОВА**

1959 йилда
туғилган. 1976-1980
йилларда Қўқон
Давлат педагогика
институтининг ўзбек
тили ва адабиёти
факультетида
ўқиган. Шоиранинг
“Сунбулгинам”,
“Порлаётган шуъла”
номли шеъррий
тўпламлари нашр
этилган.

*Айрилиқда бұзлайди нолон,
Кўзларига ёшлар тўлади.
Ҳатто, ёви – айёр илоннинг
Кўйнидаги гашилар ўлади.*

*Чарх уради содиқ қалдирғоч,
Юксакларда, кўкнинг тоқида.
Бошларида садоқатдан тож,
Муҳаббатдир дил ардоғида.*

Тўлдириб кел ҳаётнинг камин

*Кўзларингдай мусаффо осмон,
Нур сочади зиёбахш умид.
Нур – камалак тортилган камон,
Парқуларин судрайди булут.*

*Исмнинг ёдга солади шамол,
Қувончингни ардоқлар кўнгил.
Ҳайрат ичра қуёш турар лол,
Ифорларин нисор этар гул.*

*Гар масофа йироқ бўлса ҳам,
Кўнгил яқин, ахир, азизим.
Армонларин қучоқлаб маҳкам,
Согинчларим бедордир ҳар зум.*

*Ким айтади, осмон, деб, йироқ,
Хаёлларим қаноти учқур.
Туйғуларим гул очар бодроқ,
Сим қоққанда эътибор бир қур.*

*Умидларим майсаси дуркун,
Юмишоқ тортиб боради замин.
Борлиқ тутар мўъжиза ҳар кун,
Тўлдириб кел ҳаётнинг камин.*

Фаргона

Наср

Асад ДИЛМУРОД

РАНГ ВА МЕҲВАР

Роман*

18

Бўй етган қиз ёноғидай лўппигина бир олма анқайиб тек қотган Комрон Вали по-йига тушиб қоқ иккига бўлинди, кимдир, қовун калланг остингда қолгур Азлар Ниёз, бир палласини майса орасидан олди-ю, қувониб ғарчча тишлади, сўнг асалдай мазали экан, боғбонлар пири Носир Охун дил қўрини қўшиб парвариш қилган-ов маъносида кўз қисди.

Занғар тулки-ей, Санамни кўнглим гули деган шоввоз, Садаф чорбоғида бирон зарил юмуш-пумушинг борми, пишириб қўймагандир ёки тирроқи қўй йўқотдингми, бирдан таниёлмай хижолатда қолдим, ўзиям шоҳи чимилдиққа кирадиган куёвтўра мисол қойил-мақом кийинган экансан-да, ҳатто қировлай бошлаган сочингни тим қорага бўятибсан, мрамардай силлиққина ҳассанг дастаси соф тилладан чоғи, кўз қамаштириб ялтираши айтаётир, нархи осмон баробар бўлса керак, а, лаббай?!

Нечун ёнингда Зокир Ғиёсий йўқ, саҳройи кабирда сурув боқиб юрибди дейсанми, қўй, ҳадеб бечорага ёмонлик соғинма, ундан кўра яхшиси режаю дастурдан гапир, илҳоминг қайнаб, бугун ёки эрта бирон муҳташам саройда тағин гижба-баданг концерт қўйиш учун куч йиғиб ётгандирсан, яна Тарғил жангари рақибларини ер тишлатган, шундай қувончли пайтда сукут сақлаб ўтирмасанг керак.

Ишқилиб камлик кўрмагин, майнадек нималар деб чуғурладинг, салмоғи дунёларга тенг бошқа жиддийроқ мужда борми ҳали, кўп афсуски, бунисидан ғофил эканман, кўпам ичимни қиздирмай тезроқ сўйла-чи, фақат бекорчи қулоқ топдим деб кўпирма, ҳай-ҳай, ҳаддингдан ошиб ўтлаб кетмадингми мабодо, наҳот бир думалаб ҳайкалчи уста бўлибсан, қачон бунга улгура қолдинг ва қўлинг қачон ўнгландики, аллақачон бир аломат асарни юмалоқ-ёстиқ қилиб ташлабсан...

Ҳамон зўр иштаҳа билан хушбўй олма кавшаётган ва негадир олазарак бўлаётган Азлар Ниёз, дарвозадан анча берида, якка дарахт яқинида, тўқ пушти мрамар билан зийнатланган баланд шоҳсупада, айрича виқор билан ўмров керган баҳайбат жигари тусли улкан ҳайкал сари илжайиб бош ирғади, шаклу шамойили овчарка, яъни Тарғил гавдаси ва қиёфасига монанд ҳайкал бутун борлиғида пинҳон ғурурни ошкор этганча кўкка қараб ҳураётганга ўхшарди, аллақачон у Носир Охун, Санам ва Тарвуз домла назарига тушибди, муҳими, тез орада мангу муҳаббат ва нафосат рамзи саналмиш Афродита номидаги хусусий совринга лойиқ топилур.

Яқинда кечган қизикарли муҳокамада Носир Охун лутфан, қувончи ва ҳайратини яширмай, яна ғолиблик сенга буюради деб кесибди, демак, иккинчи марта муроду мақсадига етиши муқаррар, бундан ҳар қанча фахрланса ва севинса ҳақли, фақат бир нарсага ақли етмайди, чексиз азобу укубат эвазига ташлаган дадил қадамлари на иссиқ, на совуққа чидайдиган айрим жиззаки ёру оғалари суягига ўтиришмаётир, тунов куни захри-махрига ичиб мияси ачиган Шодмон Чўтирий, бўйин томирлари ўқлоғидек бўртиб, аллада азизу лапарда лазиз Тарғил эмас, пуф деса пардек тўзғиб кетадиган хушомад ҳайкалини бино айлаганини сақич қилиб чайнабди, маза-матрасиз сафсата-си кам туюлганми нима бало, бир кеча тажрибасиз қоровул кўзини шамғалат қилиб,

* Давоми. Боши ўтган сонда.

прожекторлар ёритган ҳайкалга қарата чоптириб қуённи урган ва панжарадан ошаётган чоғда тумшуғидан илинган...

Ҳозир Шодмон Чўтирий кўр бўлиб, зимзиё Нуқра ғорида, эти бориб устихонига ёпишган бадбахт ва худбин Тўра Охун ёнида, ёлғон-яшиқдан иборат тутуруқсиз лати-фаларини тўқиб ётибди, ўша ерда томир отиши ва тириклай чириши шубҳасиз, Тарғил ҳайкали шарафига Носир Охун зиёфат бераётганини эшитса борми, бодроқдай сочилса керак, бу кунидан бешбаттар бўлсин ва эзгу ишлар йўлини тўсиш қандай оқибатларга гирифтор этишини билиб қўйсин...

Азлар Ниёз олма пўчоғини қутига ирғитаркан, бирон муҳим фикрни айтишни унутиб қўймадимми маъносида ўйга толди, охири ҳалитдан овозаси ёйилган зиёфатни эслаб, қўлига таклиф қоғози тутқазди-да, яна илжайиб Тарғил таърифига тушиб кетди, ғолиблик тожини кияётгани учун эмас, юрагини занг босган айрим ғаламисларни эмаклатишга эришаётгани учун бахтиёр эканини қайта-қайта эринмай таъкидларди, кўпираётган оғзидан чиқаётган пойма-пой гаплар маъносига етиб-етмай, тилла ҳайкалча билан бирга, умри боқий гўзал маъбуда ўзини ҳозироқ суйиб бағрига босадигандек, кўзларини чирт юмиб ширин энтикарди...

Ҳадемай Комрон Вали тоб ташлайди, ахир, нуқул ўзига маҳлиё бўлаётган Азлар Ниёз сафсатарларини ўтин қилиб қалар эканми ўчоғига, ғашлангани сари ҳар бир сўзи қулоқлари остида ари бўлиб ғувилларди, шашти шунақа баландки, ярим кечага қадар тинмай саннаса ҳам жағи оғримаса керак. Яхши ҳам шу он беш-олти нафар келбати келишган ширакайф мижоз савол ёғдирганча суллоҳни Тарғил ҳайкали томон судради, оёқлари ерга тегиб-тегмай борар экан, нуқул камина нафосат олами фуқаросиман тарзида кичкирарди, шундай шараф Носир Охун ҳиммати туфайли буюрибди...

Комрон Вали чурқ этмай аста Тарғил сари ўгирилди, бетондай қотувчи қоришмадан қуйилган ҳайкал эса маънодан маҳрум бўртиқ кўзларини ҳамон осуда шовуллаб оёқлар остига лўппи-лўппи қирмизи олмаларни тапир-тупир тўкаётган якка дарахт томон қадаганди, гоҳо чуғурлашиб идиш тўлдирётган ёшу қарини кузатиб ғингшигандек бўлади, ногоҳ шунда тушини эслайди ва дунёдан бадар кетгиси келади, якка дарахт пўстлоғи остида пинҳон оҳанрабо баданидан сели ҳамда қувватини сўриб олаётир чамаси, охири ивиган латта мисол шалвираб қолди.

Якка дарахт ва Тарғилга қараш азобга айланиб борарди, ногоҳ тақдир йўллари шулар орасидаги масофада кесишадигандек туюлди-ю, ичи сидирилиб олға босди, дарвозадан чиққан ҳамоно сал нарида туйғун кўзлари жавдираб турган барваста қоматли мўйсафид эътиборини тортди, юраги безовта потирлаб қошига борди-да, қуюқ салом берди, негадир у алик олмай, қировлаган бароқ қошларини чимирди ва қўлтиғига қистирувли китоблардан бирини очиб байт ўқиди, сўнг ҳақ ва ўзини таниган, азалу абад яхшию ёмонига кўнгил кўзи билан қараган нафаси ўткир авлиё марҳамат қилиб айтган лутфи эҳсон сен каби ғофил бандалар учун ҳайф маъносида хўрсиниб илдам узоқлашди, кўп қаватли панел иморатлар панасига ўтар-ўтмас юмшоқ овози ил-кис қайта жаранглаб ҳавони титратди...

*Қилди бу чархи фалак расвои даврон оқибат,
Бор-йўқим бўлди охир ерга яксон оқибат.¹*

Заргар сандиғида авайлаб асралган мўъжаз ёмбидек гўзал, баҳорий абри найсонлар шиддатига тўйган шалола каби жўшқин ва равон байт, Вали бахши даъвати асосида, термаю дoston билан бирга, ғазал бўстониға тез-тез интиқ мўралаган, ҳатто кўплари сеҳри орқали бутунлай оромидан айирган Нафиса қалбини ларзага солган онларини эслатди, руҳни поклашга хизмат қилувчи сара ва жонли сўзларда, фақат теран мазмун эмас, нафис товланувчан бўёқлар ҳам жамлиги айниқса хайратга молик...

Келгусида туркум кўркини оширишда ғазал табиатиға хос бўёқлардан унумли фойдаланса ютқизмайди, негаки, улар тошқин аввало чархи кажрафтор қудрати нишонаси эканини теран ифода этишда қўл келади, олажуз қавми тузини ичиб улғайган айрим фаросатли зотлар тошқин тимсолида ўша қудрат ичра пинҳон қаҳру ғазаб қанчалар қаттол эканини пухта билишади ва ҳануз хавотир чекишга маҳқум...

¹ Бобораҳим Машраб.

Садаф чорбоғида илдиз отган якка дарахт ва яқинда қўндирилган Тарғил ҳайкали сари ошиқаётган халойиқ эса ана шу жумбоқ мағзини чақишда ғўрлик қилса керак, ҳатто бу борада ўзи ҳам қиёмига етказиб мулоҳаза юритиш қобилиятидан маҳрум, яъни кўпинча ақлию кўнгли ўртасида бегонасираб ва доводи раб яшайди, қаёқдандир буни билган нотаниш йўловчи – юзидан нур томадиган Қария айбситгани учун ранжиши бефойда, аксинча, у ачитиб айтган гаплардан руҳланиши ва сергак тортиши лозим, қолаверса, у бениҳоя ўрнида қўллаган танбеҳу таъналар Мерган доим қулогига қуядиган панду насиҳатларга уйғун эмасми?!

Устахонага қайтгандан кейин Садаф чорбоғида кўргану кечиргани ва донишманд чол ҳақида Мерган билан фикрлашади, янгиликка ўч биродари ҳикоясини жон қулоғи билан қизиқиб тингласа керак. Аксига олиб Мерган кўринмади, чўлдаги кигиз ўтовида ёлғиз қолган овчи кўппаги ёки Калхат ва Чиғаноқни қўриқлаб ётган муаллим аҳволини билгани кетгандир, кейинроқ мавридини топиб барисини оқизмай-томизмай айтади, кўп қизиқ, яна Қария билан учрашиш насиб этармикин?..

Туғилган кунида Аливой Салим совға қилган девор соати капгири тунги ўн иккидан огоҳ этиб занг чалди, барибир Ғунча хомакиси устида куйманиш ва хаёлан Роҳила отин билан дардлашиш учун ҳозирланди, аммо жонивор уйқу бу истагини рад этиб, маймоқ диван сари кистади, мундоғ эътибор қилса, ростдан тўртса йиқилар даражада чарчаган экан, ахир, ғалати тушлар, Садаф чорбоғида аён бўлган сариқ атиргуллар ва ҳайбатли якка дарахт ҳақидаги мушоҳадалар нақадар қақшатиб юборди асабини, андак шу азобдан қутулиш ва куч-қувват йиғиш учун сал мизғиши зарур, тиниққан руҳ мудом тафаккур ва мўйқаламга энг ишончли мададкор саналур.

Катта сахарга қадар қилт этмай осуда ухлади, сўнг қисқа кечган тушида нотаниш йўловчи билан юзлашиб тинчи бузилди, уйғонган паллада ялписига чироқ ўчиб, бутун шаҳарни зулмат чулғанди, ажабки, машъала ёки шам ёқилган каби устахона ёришиб турарди, ҳовуч-ҳовуч ойдин шуълалар Мерган юраги тубидан жой олган Ҳулкар картинаси таралаётган экан, девордаги миҳга илинган Жилға яшилтоб ёлқин сочаётир, ҳатто ҳали битмаган Ғунча ва Ҳомила эса лағча-лағча чўғга эврилмиш...

Сал ўтмай қайдадир дўмбира сайраб, маҳзун оҳангларга чулганган Ҳулкар қурилмаси янада кучлироқ нурланди ва айрича улуғворлик касб этган поёнсиз кенглик тасвири ичра алоҳида кенглик туғилди, дўмбира эшилиб зорлангани сайин ғусса ва ҳасратдан иборат бўёқлар ҳаракати тобора тезлашиб борарди.

Охир-оқибат қурилмада катта ўрин эгаллаган ложувард осмон гумбази ва муаззам замин оралиғида сирли жонланиш рўй берди, шу оралиқдаги жамики нарса лов-лов ёнаётган ранглар оғушида исинаётганга ўхшарди, юксакларда чаппор уриб сузаётган қорамтир парча булут шаррос қуйиб юборган ёмғир доналари бир кифти сурмаранг чўққига туташ ясси тепаликни шитирлатиб саваларди, кулликланиб бўғзига пичоқ тортилган саман хирқираши, кўксини чоклаб юм-юм ёш тўкаётган Мерган ноласи, лабларини сирли табассум ва қониқиш безаган Носир Охун ва Санам шивир-шивири турфа саслар аро қулоққа бемалол аниқ-тиниқ чалинарди.

Дўмбира хониши тинчиган ҳамона чўғланиб кенгайган Ҳулкар шаклу шамойили асл ҳолига қайтди, жўрлашиб янграётган турфа овозлар сўнди ва теран жимлик чўқди, ажиб ҳолат баҳона дилини чулғанган туғён анчагача босилмади, кўз олдидан Санам иғвоси боис туғидан ўт чақнайдиган севиқли тулпоридан айрилиб бўзлаган ва ҳамон фиғон чекадиган Мерган сиймоси жилмасди, сўнг хаёли қуёш чарақлаб турган ва аламу армонлар дўлу жала бўлиб ёғилган кунга оғиб, Ғунча сари яқинлашди-да, дастгоҳ пойида турган китобни кўрди ва қизиқиб лўқиллаётган чаккасига бармоғини тираганча паришон бўзариб қолди.

Худойим шоҳид, китоб атиги икки учрашувдаёқ бутунлай дилини ишғол этган Қарияга тегишли эмасми, тавба, бу ерга қаёқдан келди ёки ўша аломат чол ўзи ташлаб кетдимикин, ҳарчанд ўйламасин қутилмаган сиру синоат тагига етолмади, етгунча эҳтимол сочлари бутунлай оқарса керак, нима бўлса ҳам шундай ноёб топилма соҳибига айлангани учун шукрона айтсин, мана энди уни сира қўлидан қўймай, аввал чама қилганидек, бағридаги сўзларда пинҳон латиф рангларни ўзлаштира боради..

Қизғиш саҳтиёний муқовали китоб ажабтовур маҳорат ва чексиз меҳру муҳаббат билан тикланган ҳикмат кошонасига ўхшайди, тоза ипак саҳифалар бағридан жой ол-

ган ҳар бир ғазал ёқут ёки дурдан заргарона тарзда қуйилган жозибадор митти обида каби дилни маҳлиё этади ва оҳанраболи бедор оҳанглар билан сайқал топган нафис бўёқлари ўзаро қўшилиб нозик адо мусиқий куйга эврилади.

Баъзан тунлари фақат мутолаа билан машғул, аммо ҳарчанд кўз нуруни тўкиб, юрак қўрини сарфлаб ўқигани билан тўймайди, аксинча, тобора ташна бўлиб боради, ёпирай, мана бу куйма сатр нақадар рангин экан, қалби нотинч шоири аъзам *Булбул эрдим қилди ғам охир гулистондин жудо* дебон мардона ва моҳирона лутф қилмоқ баробарида, тошқин ҳамласи сабабли Комрон Вали руҳини қамраган инқилобни тўла баён айлабди, ахир, киндик қони томган қишлоқ тақдир буюрган тенги йўқ сўлим боғу бўстон эмасмиди, сурон солиб келган офат, ўша ажойиб масканни поймол айлагани етмай, орзу-умиди мўл кўплаб оға-иниси ёстиғини ҳам қуритди, токи томирларида қайноқ қон оқиб турар экан, бу мусибатни қандай унутади, ундан кўра тириклай бирон очиқ мозорга кириб ётиши керак...

19

Кундуз билан вақтинча ўрин алмашиб, борлиқни қора чодирга ўраган тун бўйи дастгоҳ ёнидан жилмади, тобора сайқал топаётган Ғунча қурилмаси ботинига бутун вужуди билан сингиб борарди, маъсум тонг куёши ним қизил шафаққа ўралган уфқ бетидан ўпич олган дамда, тинкаи мадори қуриганига қарамай, донишманд чол ғойибдан совға қилган саҳтиёний муқовали китобни варақлашга киришди, ажиб ташналик ила берилиб мутолаа қилар экан, қум тиқилгандек ачишаётган кўзлари беихтиёр *Оҳима маҳшаринг била ҳам етти дўзахинг куяр* сатрида тўхтади, буни ҳам баҳоси йўқ митти обида деб атади ва чуқур мулоҳазага ботди, у зуҳур этаётган изтироб ва ғамни ҳис этгани сайин юраги тилимланиб ачишарди, қаники шу палла биров озгина тасалли берса ва бағридаги сирқирай бошлаган эски ярага меҳрини малҳам айласа!..

Нақадар таҳсинга сазовор, неча аср муқаддам туғилган биргина сатр гирмон ғавғосига эргашиб келган тошқин туфайли бутун олажуз қавми ва унинг бир ҳалқаси бўлган оиласи қисматида рўй берган ўпирилишу чўкишлар моҳиятига нозик ишоралар қилаётганди, бунга тамом имон ўгиргач, дарҳол ўша сатрни дилига нақшлади, энди дилида қайта ишлов кўрган нафис бўёқларини синчковлик билан Ғунча оламига кўчира бошлайди, ана шунда у аламу армон ўтида тобланган қалб катта ўзгаришлар қилишга қодир эканини ошқор этганча наъра тортиб юборса ажаб эмас.

Бир неча ғазални ёдлаб китобни ёпгач, шоири аъзам фиғони дўмбира нолиши билан сезимларида қовушганини туйди ва ҳайратини яширолмаи аста Ғунча сари ўгирилди, сўнг жафокаш дунё ҳамдарди бўлишга яраган ғазал ва мусиқа сеҳрига хос бўёқлар Роҳила отин қисматини маромида тасвирлаши учун кўмак беришига амин бўлиб мўйқалам тутди, энди янада зийрак ҳолда зўриқиб тер тўкиши, яъни ўзини ўзида ёқаётган сўздаги ботиний бўёқларни кўнгил кўзи билан кўриб зарблаши лозим, оҳ, шу олам, шу тириклик авваламбор ботиний бўёқлар бағрида барқарор эмасми?!

Хаёлини олис кечмишдан узмай, жонини шоири аъзам ва Роҳила отин нолалари ўртасига тикиб изланарди, мураккаб қурилма бутун олажуз қавми тошқин туфайли кечирган мотамсаро дамлар хўрсиниқлари ва санчиқларини жамлаганча тўлиқаётгани англашилади, ғуссакаш ифодалар тизими мунтазам равишда безовта қалқиб туради, бот-бот улар қатларида пинҳон чакмоқ ва гулдирак ваҳима солиб бош кўтарар экан, ажиб ҳолдан янада руҳланиб олға интилади, пиёз пўстидек юпқалашган қоринбой бот-бот карнай чалиб, хумор ўлгур кутурганча муттасил ғавғойи шўриш қилса-да, пинак бузмай кечани кундузга улайверади...

Фақат бугун дард чекишдан эртароқ тийилиб, якка дарахт ва Тарғил ҳайкали туфайли янада маълуму машҳур бўлган Садаф чорбоғи сари судралиб бориши лозим, аслида еган-ичгани татиши гумон ўша миннатли зиёфатга оёғи унча тортмаётир, Носир Охун назар солган ялоқдан ювинди ичадиган айрим мунофиқлар даврасида ўтириш азоб эканини ўйлаб хитланмоқда, азалдан ўша касларни кўрса-нетса албатта бада-ни эсканлаб² куйишади, қолаверса, дарҳол шаробга бўкиб оладиган Носир Охун ором бериши даргумон, дастлаб албатта Калхат ҳамон оромини бузаётганидан нолийди, иблис ва жодугар нафаси булғаган картина йўқотилгани ёлғон дея қариллаб жеркийди-да, ҳалигача Семурғ кўлига тегмагани боис қаҳру ғазабини тўкади.

² Эсканлаш – тошма, хол-хол доғ (шева).

Иккиланиб ўтирганини ғойибдан сезиб улгурган Санам телефон орқали бир неча марта чорлади, ҳатто кўп ўзингни ўкситма, аслида сен маҳорат бобида ҳеч кимдан кам эмассан тарзида сўйланиб, қўлтиғига сув пуркади, латта ҳиди анқийдиган ўша гапидан қувониб нима барака топарди, унақа ёлғон соясида соялаб семиргандан кўра, ғараздан холи рост чанғалида бўғилиб ўлган афзал эмасми?!

Ҳадеб елкаси тиришмай мардона тан берсин, бугунги ҳар бир ғанимат сония, жамики шону шарафи билан бирга, аллақачон ўзига бино қўйган Азлар Ниёзга тегишли, яъни бугун сўлим чорбоғда маҳаллий газеталар бонг уриши учун лойиқ ҳақиқий байрам бўлади, беўхшов қиёфасида ғолиблик нашидаси жонсизгина акс этган ва сирга кўмилган якка дарахт оша йироқ манзилларга совуқ нигоҳ қадаган Тарғил ҳайкали баҳона дилига фахру ифтихор шамчиروғи ёқилган Носир Охун яхшигина эрийди, аллақачон биргина имоси билан юзлаб боқилган жонлиғ сўйилгани, махсус ўчоқларда ўнлаб дошқозон биқирлаб қайнаётгани, абжир югурдаклар қамишдан бел боғлаганча чопачопа хизмат қилаётгани тайин...

Носир Охун башараси кўз ўнгида жонланиб энсаси қотди, нимадир йўлини тўсиб ётганини ҳис этаркан, яна телефон шифтни бошига кўтарганча асабий чириллади, сим қоқётган Санам бўлса керак, гўшакни кўтармай қўл силтаб, ноилож ишни йиғиштирди, борса-бора қолсин, фақат Носир Охунга қора бермай, масту аласт билан маймачалпак айтишмай, иримига озгина ўтириб қайтади, баҳонада оёғи ва дили чигили ёзилади, суваракдай чор тарафга ўрмалаб кетган айрим ғийбатлар, хусусан, чорбоғда кечаётган кейинги янгилик ва ўзгаришлар билан танишади...

Фақат бу қанақаси, зиёфат кўпчилик оғзида юрган осмон баробар мақтов таърифига умуман муносиб эмасди, шинам шийпон ва очиқ майдонларда ўрнатилган бир қанча узун столда ёзилган озода шоҳи дастурхонлар чигиртка лашкари доригандек шип-шийдам бўлиб, ҳар жойда фақат зарҳал ёрлиғига олд оёқларини кўтариб сакраётган бурама шохли қўтос зарбланган дароз шишалар қўйиб чиқилганди, нозик нақшлар чекилган кумуш ва тилла баркашларда қирмизи нақшин олмалар ихчам эҳром каби уйиб қўйилибди, кўзасимон чинни гулдонларда эса даста-даста сариқ атиргуллар муттар атру бўйлар таратиб сокин товланади...

Ясан-тусан қилган Санам бир кўриниб йўқолди, Санам ортидан мўлтираб қолган ошиқу беқарор меҳмонлар дарёдек оқётган ўткир майдан симириб шодон қаҳқаҳа ота бошлашди ва Азлар Ниёзни зуваласи ихлос хамиртуруши билан қорилган соҳиби иқтидор сифатида олқишга кўмишди, дароз шиша кучоқлаган бир гуруҳ кимса дов панжалари билан тумшуғи узун силовсин терисини шилаётган Тарғил ҳайкали (илгари манзара бошқача эмасмиди?) пойида тиззалаб мудрамоқда, бошқа бировлар Санам кўзларида пинҳон нажот қуёшини ўлан қилиб айта-айта атрофида тинмай айланишади, яна аллақачонлар ўлан оҳангига мослаб басма-басига ирғишлаб ўйнашади.

Кимдир бақадек бақрайма маъносида совуқ илжайиб давра томон итариб юборган чоғда нигоҳи дастурхонни безаган ва барчани бирдек ром айлаган дароз шишага қадалганди, сўнг тушини эслай-эслай юрак ҳовучлаган кўйи якка дарахт сари ёндошди, ажабо, бағридан аллақачон қушу кумурсқага беминнат жой берган мўъжизавий хилқат энди замин белини букадиган даражада улкан салобат касб этганди, тобора йўғон тортаётган танаси ва олмос тусли қўш тасмадан милтираб қон сизарди, ҳатто ўзаро чирмашган шоҳу бутоқлар, шабада оҳиста тебратаётган япроқлару мевалардан ҳам қон узлуксиз тома-тома кўлмак пайдо қилганди.

Ногоҳ ғойибдан элас-элас Санам овози келди-ю, кўриб тургани шунчаки қўлмак эмаслигига имон ўғирди, ҳадемай у пишқириб соҳилларини ювадиган муаззам денгизга эврилади, сўнг бору йўқни бир йўла кўрдим демай қаърига торта бошлади, аввало, мушфиқ заминга қўшиб, тошқин овораи абгор айлаган қишлоқ ўрнида туғилган шаҳарни ютса керак, охири Комрон Вали ҳам шаксиз бир тош каби ному нишонсиз кетади тубига, илгари очофат тошқиндан амаллаб қутулган, аммо бу балойи азимдан қандай омон қолади.

Атиги бир ҳамладаёқ тирикликни зеру забар айлаб, умид ва ишонч илдизини кўпорган тошқин эгизагидек туюлган ҳайбатли ва таги йўқ денгиз косасини тасаввур қилган заҳоти руҳи хиралашди, сўнг қунишиб ва ғазаби бўғзига тикилиб, файзу баракаси қочган, беҳисоб дароз шишаларни кўз-кўз қилаётган дастурхонлар томон ижирганиб қаради. Оёғи тортмовди-я, келмаса кўнгли ёздагидек бўларкан, энди айбни

ўзидан қидириб, тишини тишига босиб чидайди, фақат жилла курса дардини кимгадир супра қилиб ёйиши керак, миянг қатиғи ачиб ёмонлаб қолгур Азлар Ниёз эса қорасини кўрсатмай куйдираётир, баччағар, битта-яримта зиёфатинг бошингдан қолсин дея, рўй-рост хасу хашагини очиб ташлашидан чўчиб, куён расмини чизгандир ёки бирон хилват гўшада Носир Охун, Санам ва Тарвуз домла билан эмин-эркин айшу ишрат сураётгани ва олқиш остида керилаётгани эҳтимолдан холи эмас, ҳали шошмай турсин, энасини учкўрғондан кўрсатур...

Иззати борида лабига кесак суртиб қайтади, ширин-шакар меваларга кўмилган якка дарахт ва олисларга нигоҳ қадаган Тарғил ҳайкалини эса елкаси чуқури кўрсин, анчадан бери улар орасида мавжуд масофа ҳар қаричида бир жумбоқ милён жумбоқни туғиб ётгани шубҳасиз, эрта улар билан боғлиқ сир шаксиз ўзини ўзи фош этажак...

Арча панасидан Санам имлади шекилли, ҳеч нарсага тушунмай жимгина ўша томон шошилди ва беихтиёр ёқа ушлади, ахир, ҳушими ёки туши, гирдида шамшоту тирак тизилган, жазавадор мусиқа янграётган очиқ ва кенг майдонда бошқача манзара ҳукм сураётир, қуш сутидан бўлак ҳамма нарса тўкиб ташланган дастурхон атрофида кўйилган суянчиқли юмшоқ ўриндиқларга чўккан меҳмонлар бўкиб қолгандек сукут сақлашади, тўрдаги махсус креслода ёнма-ён кўр тўккан Носир Охун билан Тарғил эса, ҳеч кимга қарамай, бемалол товуқ ва ғоз гўшtidан тановул қилмоқда.

Қачондир Носир Охун кекириб ва дўмпайган қорнини силай-силаи шоколад қоғозини ғижимлаб эснаётган Тарвуз домла сари кўз қирини ташлаб сўз қотди, бугун Тарғилвой иштаҳаси чакки эмас деди чоғи, сўнг Тарғилга ўгирилган кўйи чала-чулпа ғажилган суякларни истар-истамас Тарвуз домла олдиға сурди, ногоҳ мулойим илжайган устоз кайвони лойиқ топган насибани шошилмай барчаға бўлиштирди-да, тиришиқ бети ва бўйнидан сел тахлит куйилаётган қайноқ терни рўмолчаси билан арта-арта орзиқиб қутлов сўзи айтишға киришди. Чечанлик бобида тажрибаси етарли эмасми, бугунги шодиёна тангри инояти эканини далиллар асосида дарҳол исботлади, Носир Охун бутун меҳру муҳаббатини бериб парвариш этган якка дарахт ёнида қад ростлаган жозибадор Тарғил ҳайкали муридлар қалбида чуқур илдиз отган эҳтиром рамзи эканини қайд этаркан, Санам таъқибидан гарангсиб турган Комрон Вали шошилмай тисарила бошлади.

Даврани бошқараётган Тарвуз домла кўлига устухон тутқизмай қорасини ўчириши керак, фақат нечундир товони билан боши ўртасида чўғсимон нарса жадал суръатда югура кетди, сўнг руҳида бўрон кўзғалиб, элас-элас дўмбира нолиши эшитилди-ю, бехосдан ёришган осмон ойнаси остида қанотлари оҳиста тебраниб Калхат кўринди, кўзни қамаштириб жимирлаётган мовий бўшлиқни ёриб келган йиртқич қуш давра узра сўнгсиз ғазаб билан қичқирарди, ҳадемай ўлчамидан узилган думли комета тахлит куйига шўнғиб, бақувват панжалари билан столни шу қадар қаттиқ тепдики, ҳамма нарса ҳар ёққа тухум пўчоқлари каби тирқираб сочилди. Шиддат билан кўкка кўтарилган жонивор чиндан ҳам ваҳима шаклига ўхшарди, Комрон Вали дилидан шу ўй кечди, Санам жамолига тўймай боқаётган ва бирдан кўзлари ола-кула бўлиб кетган Носир Охун эса яраланган кимсадек инграб қулади, кетидан ўтакаси ёрилган бошқа каслар ҳам кундадек ҳар жойда думалаб қолишди.

Калхат бўшлиқ қаърига бутунлай чекингандан кейин таҳлика аралаш жимлик чўқди, ҳалигина қайнаб тошаётган чорбоғ энди қабристон сукунати оғушида мудрарди, ҳаммадан аввал ҳушини ўнглаган ва тишлари такирлаётган Носир Охун қимирлашға кўрқарди, салдан кейин қандай кунга қолдим маъносида атрофға олазарақ аланглади ва уруғ-пуруғи билан қиронга учрасин дебон қарғанди, сен хожангни кўриқламай нечун тош қотдинг маъносида Тарғилни беозор туртгач, қирраси заррин улкан чинни косани ўткир май билан тўлғазди-да, Комрон Вали тумшуғига тутди, ҳатто еб кўйгудек ўқрайиб тикилинч қилди, ҳатто бир томчи қолдирмай ичиши керак, ана ундан кейин эзғиланмай эраккача гаплашади...

Мерганга берган ваъдасини эслаб бўзарди, яна ошнаси қошида қизариб қолиши яхши эмас-да, бундан ташқари бир йўла паққос бир косани сипқориш осон эканми, нафаси қайтиб ўлишиям мумкин, аммо Носир Охун бу ёғига қилча ғам чекмай гиж-гижлаётир, охири ён бергач, бехосдан бўлиқ сочлар чирмашди бўйнига ва косада сокин кўпираётган суюқ олов қирмизи ёноқлар ва қийиқ кўзларни чулғаган ғамза билан кўшилиб туша бошлади ичига...

Ғаройиб зиёфат қачон оёқлагани ва мўру малаҳдек одам босган Садаф чорбоғини қачон тарк этгани қоронғи, бир вақт қарасаки, гижинглаган Қора тулпор салоида жимгина ястанганча ором оғушига кирган шаҳар бўйлаб шамолдек елаётир, рулни моҳирона бошқараётган Санам лабларига инган табассум дилига чексиз завқу шавқ юқтирди, энди уни қалби покиза, нияти холис нажот ғариштаси сифатида ардоқлашни тилади, ҳатто у билан каттаю кичик суқини кўзгайдиган машинада ёнма-ён ўтириб эр-калик қилаётгани учун кўкси юксалди...

Сира ақли етмаётир, ҳозир қайси маконга қадам босди, адашиб бегона жойга келиб қолди чамаси, унақа деса, лиқилдоқ эшиқдан тортиб ускуна ва картиналар бариси таниш, илгичдаги эски-туски кийимлар ҳам, пойгақдаги абжағи чиққан пойабзаллар ҳам, сукут сақлаб мунғайган сарғимтир телефон ускунаси ҳам ўзиники, атиги маймоқ диван ёки креслодан ҳам эскироқ бўлган журнал мизиди пича газак ва дароз шиша қўйилган экан-у, шунга тилла топган тентак каби зиёда ҳовлиқибди. Кўнгил ғуборини ювурман маъносиди ҳозир у нозир турган дароз шиша намунча жилвакор, нукул сирли имо-ишоралар билан қошига чорлаётир, шундай бўлгач, нафси ҳақалак отиб, ўлгур томоғи баттар қичийди-да, на чора, иштиёқини бўғиб ўтирмай, бурни остига гуп эткизиб бир пиёла ташлайди. Ана, кўп яшасин, ўғил болача қилиб болади, энди Ғунча оламига шўнғиш учун чўчима мўйқалам тутса ярашади, ахир, у муҳлатида битиши лозим, ғайрати жўшганда илҳом кўпам зориқтирмаса керак, азалдан, Аполлон замонидан буён одати шунақа-да. Чиндан илоҳий ҳамдам нозланмай тез орада ташриф буюрди, фақат негадир арзи ҳолини тинглашни истамай, танлаган йўлинг нобоп дея сирли шивирлади, агар у берадиган қимматли маслаҳатларни қулоғига сирға қилиб тақмаса, бор куни ҳам йўқолади, аниқроғи, эрта туркум оёғига кишан бўлиб тушади, шундай экан, ошиғич ундан кечиши ва Семурғ лойиҳаси билан шуғулланиши лозим.

Санам нафасини сезмай, яна бир қултум ичиб, дастгоҳга сирланган бўз мато тортиди-да, мўйқаламни аста бўёққа ботирди, энди Калхат таҳликаси баҳона уйқусидан адашган Носир Охун кашф этган лойиҳа шуури қатларини буткул истило қилгани, нукул афсонавий қуш абадий бахту иқбол тимсоли сифатида гавдаланиши зарур тарзидаги тушунча тинчлик бермасди, ўша тимсол қудрати Носир Охун, Санам сиймоси ва Тарғил келбатида намоён бўлувчи қатъият, илҳос ва ифтихор нишонлари воситасида бўртиб туриши лозим, токи лойиҳа мағзида пинҳон ҳақиқат тўла рўёбга чиқсин.

Баъзан кўз ўнгиди еру осмон бирлашиб кетса ҳам, юраги тепаётгани билинмаса ҳам ғайрату шижоати чакки эмасди, ҳали ҳушёрликка чорлаган илҳом ҳамон қўллаб далда ва рағбат бермоқда, демак, мазкур лойиҳани қисқа муддатда қойиллатиб ижро этиши учун имкон етарли, фақат бу ёғига чалғимай изланиши лозим. Матога мақсади ибтидосини ифода этувчи дастлабки нозик ифодалар нақш бўлди, ўзи эса шодликка тўлаверди, аммо барча ҳаракатини ола-була қараб қузатаётган Мерган кўнимини йўқолиб борарди, арпасини хом ўргандек нукул қовоғидан қор ёғдиради, алал-оқибат нари-бери асабий одимлаб, қуруқ ўтиндек чарсиллаб ёнди: ҳой, занғар, туркумни дафн этиш учун аввал кўксингдан қабр қазигин!..

Заҳардан аччиқ таънадан зардаси қайнади, тили қичиди-да, хезонглаб тинч қўйишини сўради, ҳозир кўзларига дароз шиша ва Семурғдан бошқа нарса кўринмасди, Мерган қошларини уйириб бир четга ўтгач, яна ғайрат ва шижоат билан мўйқалам тунтар экан, қалбини ўраб-чирмаган ғалати илҳом бутунлай ором бермай қўйди. Лойиҳа масъулияти мунтазам бедорликка даъват этаётгани боис сониялар оғушида вужудини чулғанган эҳтирос ва қийноқлар зарбини туйиб нафас оларди, айна шу жараёнда зимзиё кечада дафъатан тепасига учиб келган Калхатни кўриб шайтонлаб қолган Носир Охун қилган ҳадикли нидо дилида бир неча марта акс садо берди ва картина сеҳрини ошириш бобида асқатадиган алоҳида имкон топилди, энди сезимларида кечаётган инқилобни иссиқ ва совуқ рангларга қўшиб зарблашга уринарди, натижада матога кўча бошлаган туғёнлар охири бутун жисмида илоҳий салоҳият зухурланган Семурғ бўлиб гавдаланди, жияклари ним қизил йирик-йирик кўзлари муаззам замин узра эмин-эркин парвоз этиш нақадар мароқли эканини ошкор айлаб чақнаётган қанотли паҳлавон ҳайбати қўрқинчли туюларди.

Анчайин энли-узун матони чулғанган жозибали кенглик патлари оқу қора адрас каби майин товланаётган Семурғ салобати ва шижоати туфайли боқий ҳамда кўркам туюларди, бутун борлиғида мислсиз куч-қудрат ва матонат жамланган бақувват ва чайир

жонзот найзадек ўткир тумшуғини чўзганча самовий олов тўсиқларни бемалол ёриб учаётганди, улкан ясси қоя тахлит кифтида шалпанг қулоқли Тарғилни эркалаб ўтирган Носир Охун билан Санам чехралари илиқ табассумга ғарқ ва олис уфқ ойнасига мулоим қадалган тийрак кўзлари тубида ҳиммат офтоби чарақламоқда...

Меҳрибон худойим астойдил қўллаб, тасодифан туғилган лойиҳа санъат ҳаётидан муносиб ўрин топди, энди эрта муқаррар шов-шув кўтарадиган ажойиб ютуғини нишонлаши лозим, бир пиёла оқидан сипқориб, газалига ўзини ўзи эчки ўйинига тортади, бунақа вақтда қайноқ терга пишиб, пайларни зўриқтириб ирғишлаш маза-да. Биров қитиқлаётган каби ҳиринглаб, тиним билмай узоқ шох ташлади, охири тинкаи мадори қуриб, маймоқ диванга гуппа учди-ю, ҳадемай ширин уйқу элитди, ҳатто ўзини ҳам унутганча ҳузур қилиб осуда ётарди, сароб тахлит туш тинчини бузгач, калласи ғовлаб ва томоғи туршак каби қотиб уйғонди, бижғиган айрон ичгандай кўнгли айниб турган бўлса ҳам ўткир май тилади.

Ҳозироқ сабуҳий қилишига тўғри келади, йўқса қоқ миясига найза санчилган касдек тил тортмай ўлажаги шубҳасиз ва жанозасига Мергандан бошқа киши қатнашмаса керак, ҳозир эса у аразлаган: ковоқ-тумшуғи дард устига чипқон бўлди, каллаи саҳарлаб оч буқадай тўрсайганча депсингани нимаси, дароз шишани супа гирдида терилган тошга уриб майдалагани айниқса оғир ботди, Вали бахши ва Роҳила отин гўрларида тикка туришганини алоҳида қизишиб таъкидлагандан кейин эса илкис мияси тарки очилди, дароз шишада яширинган мальъун – Санам шериги дилини юпанч ва нажот нури билан ёритиш ўрнига зулмат пардасига ўраганини ўйлаб титилди, агар ер ёрилса ҳозироқ қаърига тушиб кетарди.

Абадий шармисорлик аламини чекмаслик ва хотиржам бўлиши учун билиб-билмай қилган айбини шубҳасиз ювиши керак, Мерган кесатиғи ва даъватига биноан, ҳаёлида шולי ичидаги қурмак мисол ғариб туюла бошлаган ва кўнглидан адашган кезларда ҳайратомуз тарзда жадал таваллуд топган Семурғ баҳридан ўтади, ўша картина келтирадиган шуҳрат омонат, пули эса барибир юқмайди, жилла курса шу жиҳатини ўйлаб, савил қолғурни балки яшириқча ермойига булаб ўчоқ-пўчоқда ёқар, балки қиймалаб чуқур-пуқурга кўмар ёки ўраб-чирмаб анҳорда оқизар, хуллас, из-пизини қолдирмай бутунлай йўқотиши лозим.

Фақат кеча тенгиз хилқат монанд лолу ҳайрон қилган ва дилида ғурур уйғотган Семурғ бугун қайси гўрда қолди, ўпкаси шишиб жон-жаҳди билан ҳамма ёқни титкилаб ташласа-да, ер ютган ёки сомон уюмига араллашиб йўқолган игнадай топилмади, нари-берига чопгани сайин Мерган кўҳна креслода пинак бузмай ўтирарди, ҳали тўнғиллаб безор қилган одам, охири пиқирлаб кулди, сўнг бошмолдоғи билан тўрға ишора берди ва ногоҳ шунда нигоҳи айрича чақнаб кетди.

Мерган ҳоли-руҳида кечаётган хайрли ва беозор ўзгариш дилига қувват ҳамда шижоат бағишлади, аллатовур руҳланиб ўгирилди, сўнг ёнартоғ кўрган кимсадек саросар бўзариб қолди, шубҳа ва ҳадик ичра бир зум кафтини бетига парда қилиб тутгач, художон дея энтиқди. Зиғирча муболаға эмас, сал нарида тириклик уйи ва кўнгил иқлимини сабру қаноат офтобдай ёритиб туражагидан огоҳ этиб нотаниш картина сокин жило сочаётганди. Алал-оқибат Мерганни унутиб, ҳамон ақлу ҳушидан жудо ҳолда, тағин ҳам орзиқиб картина сари ёндошди, диққатини ягона нуқтага тўплаб, назарда тутилган муддао мантиғини теран ёритган, уқпар булутни ёриб ўтаётган нур толалари тахлит нозик чизикларни авайлаб силади, терчилаган иссиқ кафти ўлардай қилтириқ бўлса ҳам беҳад бесўнақай қоя ортмоқлаб олган Туячумоли тасвирига теккан пайтда ток ургандек туюлди, хиёл титранаётган бармоқлари орқали аста-секин бутун бадани ва сезимларига ажиб сурурга мойил ёқимли ҳарорат ёйилди.

Ипсимон мўйлови синар даражада ортга қайрилган жонивор бениҳоя қўпол ва залварли юк остида шағалу қумга қоришган нўхатдай аранг қорайиб кўринарди. Бутун борлиғи ва айниқса хиёл эгри оёқчалари куёш пуркаётган жазирама селида чўяндек чуйкалиб кетганди, ҳозироқ жон таслим қиладиган беморга ўхшаса-да, сира ўзини йўқотмай, чидам ва қатъият билан тириша-тармаша ўнқир-чўнқир тиканакли тор сўқмоқдан тап тортмай дадил олға интилаётгани англашилади, анчайин ҳорғин нигоҳида, нафақат қатъият ва сурлик, самимият чўғи ҳам яққол чақнаб турарди, яъни митти жуссаси ҳатто яшин ҳам тешолмас қатқалоқ ердан битмас-йитмас куч-қувват, ғайрату шижоат ва қаноат сўриб олаётганди.

Нигоҳ узмай орзиқиб тикилгани сайин Туячумоли ботини ва зуҳурида пинҳон оҳанрабо тобора ақлу ҳушини ўғирлайверди, сўнг шундоқ кўз ўнгида недир илоҳий ислоҳни кечирган ифодалар тирқираб сочилди, яна бир олам ҳайратга чулғаниб, эрий-эрий улар сеҳри билан қовушди-ю, ёқимли мусиқий оҳанглар тарата бошлаган, ўзаро бир-бирига тобе ранглар замирида исмсиз ранг бўлди, йўқ, елкасига баҳайбат қоя ортган ва олисдан-олис манзилни кўзлаб бораётган жимити жонивор ортидан эргашиш учун иштиёқманд жимити хилқатга эврилди...

Мерган ҳамон ёмби топган гадо каби қувонаётир, гоҳо мийиғида сокин жилмаяди-да, сен гумроҳ ҳамон кимлигини яхши билмайсан дея ғудраниб тилини қисади, ажабо, қайси куни Садаф чорбоғи бўсағасида, бир неча китоб қўлтиқлаган барваста қоматли Қария ҳам шу хил таъна билан иззат-нафсини оғритган эмасмиди?!

Дунё ишлари қизиқ-да, баъзан девоналик асқатар экан, анча илгари беҳад сирли жараёнда Дўлана туғилгани бежиз эмас, мана энди тақдир тақозоси билан яна ҳақиқий мўъжиза рўй берди, қони қайнаб ва қанот боғлаб заминдан узилиш баробарида, шону шухрат, мартаба ва иқбол ваъда айлаган Семурғ оламидан узоқлашган, хаёлан уни чизган-у, амалда эса бутун фикри-зикри тошқин ҳақидаги марсия саналмиш туркумга дахлдор Чумоли тарҳи билан боғланган ва бу ёғи маълум...

Туркумда алоҳида ўрни ҳамда мавқеи бўладиган Чумоли орқаси тутиб мўйқалам юритган, руҳи ва қалбини чирмаган мудроқни ҳайдаган инқилоб билан ҳисоблашиш учун журъат топган онлари меваси эканини ўйлаш нақадар мароқли туюларди, ахир, томирларида тасаллига муҳтож улус назарига тушган кимсан Вали бахшидек сўз ва дўмбира ошиғи қони оқади, бир вақтлар у ҳам бадиха йўлида оғзидан кўпик сочганча ҳув-ҳувлаб жирлаган, бадани совуб осуда тортиб қолгач, қандай калима ва маънони дилидан ўтказиб нағмага солганини сира эслолмай елка қисарди...

20

Меҳрибон худойим қўллагани рост бўлсин, Туячумоли беҳисоб нодир тошлар орасидан саралаб олинган ноёб гавҳар ва ҳатто туркум моҳиятига муносиб бетакрор хилқатга ўшарди, яхлит қурилмаси ботини ва зуҳурида мужассам жозиба қирралари турли томондан турфа малоҳат касб этиб кўринади ва кўзни қувонтиради. Туячумоли қурилмасига алоқадор ажиб ҳолни теран тушунишга уринган онларда илҳом албатта руҳини мовий осмон кенглиги, тоғлар салобати, боғу роғлар яшиллигига хос ажиб шукуҳ билан мусаффо этади, ногоҳ шунда Ғунча сари ўгирилиб, ажиб титраниш туяди-да, қурилмани қўшимча нозик белгилар билан бойитишга киришади, натижада аччиқ оғриқ ва қийноқлар кўнгли иқлимини қоқ иккига айирган поёнсиз йўл бўйлаб олис кечмиш сари ёвуқ боришига кўмаклашади.

Шаффоф кўклам ёмғири кўкартирган майса-ниҳоллар каби жонланган ифода-лар қаърида дўмбира эшилиб инграйди, ин талашаётган каби сонсиз қушлар безовта чуғурлайди, шамол визиллатиб ҳуштак чалади ва мотамсаро кунлар заминида етилган тошқин пишқиради, тизгини узилган ёлдор тўлқинлар шовқину сурони кучайгани сайин омонат устахона ҳалинчак каби тебраниб қисирлайди, гупиллаб қалампирмунчоқ ҳиди анқигач (қачондир иссиқ оғушда ушбу бўйдан ҳузур қилганча эркаланиб ухламасмиди?!), рўпарада Роҳила отин паришон қад ростлайди.

Охиратга улкан армон тоғини орқалаб кетган онаизори атиги бир зумгина дийдорлашиш ва юрагини тўкиш учун тоабат дахлсиз ранглар чегарасини бузиб ўтгандек туюлади, не юмушга жазм этганини билмай, учига қалингина учбурчак тумор боғланган қировли сочлари, озгин баданига чиппа ёпишган одмиёна чит кўйлаги ҳўл эканига аҳамият бермай хўрсинади, мунг чўккан кўзлари барча нохуш ҳодисалар гирмон жориеси Санам қишлоққа оралаган ва дилларга надомат уруғини қадай бошлаган онлардан юзага қалқиганини сўйлаб ғилтиллади...

Роҳила отин ҳатто Вали бахшидек зотни йўлдан оздиришга уринган Санамни охирги нафасига қадар қарғанди, тўлин ой ёритган ўша жазирама ёз оқшомида, ишқом остидаги чорпояда жуфти ҳалолини мегажин кучоғида кўриб сочини битталаб юлгани ва ёшига етмаган эмизикли боласи билан аразлаб жўнагани ҳамон ёдида, ҳақиқат илдизи очилиб, падари афсун қурбони бўлгани аниқланган пайтда эса, ногаҳон диллардан сочилган дўлу жалалар тошқинга эврилиб кўпирган ва очопат ёлдор аждар мисол ёпирилган қишлоқ устига...

Қонсираб қутурган тошқин арафасида рўй берган можаро, нафақат Роҳила отин ва Вали бахши, ҳатто ўзини ҳам ниҳолдек букиб, ўсмир қалбини ларзага солганди, ўшанда қанчалар эзилганини эсласа, ногаҳон кўз ўнгида еру осмон чирпирак бўлиб, кўкси қайта-қайта увалади, сўнг ана шу ҳолат газлагини Ғунча мазмунига сингдириш учун қону зардоб ютади. Тангри ёрлақаб Ғунча туғилган куни дафъатан руҳи юксалди ва бир умр белига қувват бўладиган юпанч туйди, ҳиммати баланд Аполлон фаришталари уни йўрғаклаб олгани дилидан кечгани сайин айрича орзиқарди, кейин билсаки, Ғунча билан боғлиқ тасалли галдаги чегарасиз қийноқлар дебчаси экан, ҳаргиз мўйқаламига интиқ Ҳомила қошига борган лаҳзадаёқ, яна сезимлари тебраниб, аъзои баданини қалтироқ босди, нуқул хаёлида жар қирғоғидан аламзада лочин мисол куйига юзаётган Нафиса жонланарди.

Вақтдан ютиш ниятида энди ҳар сония жар тубида мўлтираб узилаётган Нафиса тасвири ёнида титраб-қақшаб ёш тўкади, шўрликни мудҳиш ният сари ундаган изтироблар зарбини туйиш ва ифодалар замирига қўшиб юбориш учун интилгани сайин чорасиз қолиб бўғиларди, охири кўмак истаб ҳалиги китобга мурожаат қиладиган бўлди. Бошқа чораси йўқ: Нафиса бағрини ўйган дарду алам ҳамда уни йўлдан оздирган ака-укалар мақсади ва Санам ҳийлаларини ҳар тарафлама қиёмига етказиб тўқис шарқ этишда ҳам *Оҳима маҳшаринг била ҳам етти дўзахинг куяр* сатри бўёқларини қўллаши лозим. Охири бемаврид хазон бўлган маъсума жон билан олис мозий оша келаси кунларга назар ташлай олган шоири аъзам нолаи афғони ўртасида мавжуд уйғунлик ишига унум ва сифат берди, энди Нафисани эслаганда, фақат ўксиниб бўзламай, иложи борица гулдек сўлиётган дамларда рухсорини чулғаган сояни тасаввур қиларди, сўнг ўша сояни дилидан ўтказиб ва рангларга қўшиб матога кўчирарди.

Энди кўнгли тўқ, негаки, Ҳомила анча тўлишиб қолди, ҳар бир ифодаси ёлғон ва кибр кадру қиммат ва ору номус кушандаси қабилидаги тушунчани бир қадар теран англаиб турарди, тун бўйи мижджа қоқмай шу тушунчани кенгайттирди, тонг отган паллада ҳам Нафиса нолаларини элас-элас эшитганча заҳмат чекаётганди. Остонада эса биров асабий ғудраниб депсинди, бемаҳалда қайси гўрсўхта йўқлаёттир, агар Санам бўлса иш расво, ахир, ярамагур тагин шаксиз пинжиги суйқаниб Семурғ ғавғосини бошлайди, агар буюртмани тез кунда битириб коллекцияга тақдим этмаса, Носир Охун мўйқаламдан тоабад жудо айлаши, хону монини ёқиб юбориши ва Нуқра ғорига маҳқум этишини айтиб пўписи қилади, сўнг бепарда ва бетуз латифалар билан сувни лойқалатган Шодмон Чўтирий қаноти синган қарчиғайга айлангани ҳақидаги узунқулоқ гапларни саржиндек қалаштириб ташлайди...

Ҳомила хомакисидан узоқлашмай аста ўгирилди-ю, ланг очиқ эшикдан мўралаган йилтироқ башарага назари тушиб, Санамни кўргандек аъзои бадани жимирлаб кетди, картина ботини ва зухурини эгаллаган ҳалиги тушунча дили ҳароратидан қанча кўп озикланса шунча яхши эканини чамалагач, бемаврид ташриф буюрган бадавлат ва безбет меҳмонни ҳузуридан осонроқ ҳайдаб юбориш чорасини қидира бошлади.

Қутурган итлар талагур Семизвой бўкиб ичган одамдек ишшайиб ва чайқалиб бўйлади рўпарасида, мой босиб қисилган калта киприкли кўнғир кўзлари хиёл маъюсланиб умидвор жавдирашига қараганда, жиддий муддао ниҳон бўлса керак кўнглида, ҳаммасидан ҳам тўтидек сайраб бадига тегиши ва лофни қофга никоҳлаб юборишидан ўлардай кўрқади, ана холос, ростдан ҳам тахмин қилгани бўлди, яна ўша маза-матрасиз эски ашулани варанглатиб айтишга киришди, тутуруқдан маҳрум даъвои достони бемалол томни босиб тушиши мумкин...

Ўшанда соғиниб ва зориқиб тилаган нарсасига етишолмаган завжаи ҳалоли охири хўнгилаб йиғлай-йиғлай чала туғибди, натижада ғам-андуҳ ютавериб, аъмоли бадидан нолийвериб чўпдек озибди, кўча-кўйга чиқолмай боши эгилиб, жун арқонни совунабди-да, ошхона шифтидаги қандил қозигига ўзини осишига сал қолибди, агар сув ичгиси келиб кириб қолмаса, шўрига шўрва тўкилар экан...

Барака топгур худо ёрлақаб яна юкли эмиш, фақат аввалгидай йўқ жойдан инжиқлик қилиб чарчатаётгани учун ташвишда, яъни дастлаб эгизак бузовлаган ола сигир сутига бошқоронғи бўлибди, тушига тишлари синиқ энсиз суяк тароқ билан тўзғиган сочларини тараётган Санам кириб аҳволи ўзгарибди, ўшандан буён кўзига нуқул тим қора узун чопон кийган қассоб сўяётган ва бўғзидан тизиллаб қон отилаётган саман

тасвирланган картина кўринади, агар шунақа асарни тезроқ бағрига босганча тўйиб-тўйиб ўпмаса ва мириқиб томоша қилмаса, юраги остида аста-аста қимирлабгина воёга етаётган чўкиртагидан тагин айрилиши ва бир умрга бетоб бўлиб қолиши мумкин, бемаврид жудолик нақадар даҳшат эканини чуқурроқ ҳис этиб, инсофу диёнат юзасидан кўмагини дариф тутмасин...

Ора-чорада бурга ёки кана чаққандай яғринини қитирлатиб қашлаётган Семизвой чамалаганидан кўра бешбаттар савдойроқ экан, ахир, онаси маҳрига тушгандай на-мунча суюлиб кўз тикади бисотига, илгари Калхатга чанг солиб жонидан тўйғазувди, мана энди бало-қазодай Хулкарга ёпишиб тайёр куйдирги бўлаётир. Намак йўқ чоғи лафзида, ахир, сиркаси сув кўтармас унақа дарди бедаво тантиқ ойимчани қайси гўрдан хасдек илаштирган, ҳадеб қошида ниҳолдек эгилавермай, жавобини берса олам гулистон эмасми, ҳозирги вақтда учраган дарахт ёки ҳатто симёғоч тепилса ду-виллаб бинойидек элли-сепли ва сулув қизлар тўкилади, нима, чертиб-чертиб бировини танлаши ва шартта қалбини пеша қилиши қийинми, тўй-пўй ташвишини айтмаса, никоҳ ўқитиш навадан бир дона япроқ узгандек осон...

Худо кечирсин-у, ҳадеб ваҳима уясига олов қўявермай, Семизвой яна тушини сувга айтаверсин, на тошни эритгудек ўтинчи ва на даста-даста мўмай пули инобатга ўтади, лошингни бурдалайман деб, кўзлари пахтаси ситилиб ўкирса ҳам зиғирча пинак бузмайди, нукул ҳовлиқмай Калхат каби Хулкар ҳам туркум тизимида беҳад муҳим ҳалқа эканини пухта билиб қўйсин, арзимаган гап туфайли уни ажратиб сотгандан кўра, шартта кўксидан юрагини суғуриб беради.

Бариси тушунарлидир, энди тезроқ туёғингни шиқиллатиб қол, қайтиб эшигидан ҳаволаган бурнингни тикма ва оғриган бошини баттар оғритма, сен гумроҳсиз ҳам бўғзигача ташвиш ва ғурбатга кўмилган, буни сен қаёқдан ҳам тушунардинг, қачондан бери туркум айниқса суягини сил қилаётгани сабабига икки дунёда ҳам фаҳминг етмайди, айрим каззоблар аллақачон унутган тошқин учун хос оғриқларга эътиборни қаратадиган Ғунча куни кеча ёруғ дунё билан юзлашгани туфайли терисига сиғмай қувонаётгани ёки жувонмарг кетган севгилиси Насиба қалб туёғнларини ифода этувчи Ҳомила ёнида куйиб-ёниб ўй сураётгани сен учун сариқ чақа бўлса керак...

Ичкари қулоғинг карлиги аниқ, шундай экан, Ҳомила ифодалари ботини ва зуҳурида ўша кезлар Нафиса дилида акс садо берган нидолар жаранглаб турганини қаёқдан ҳам билардинг, ўша нидолар ҳатто бутун борлиқни қамраб бормоқда; жон таслим этаётган сонияларда Нафиса қақроқ лабларини аранг қимирлатиб айтган алвидо ҳам бемалол эшитилади (бўйимда олиб юрганим Санам ёлғони деб неча марта беҳол инграган), гоҳо нафис чизмалар умидвор бўлиш хосияти улкан эканини шарҳлаб ҳайқирса, гоҳо умидсизлик жонга занг юктиришидан огоҳ этиб оғир хўрсинади, гоҳо вафо иморатини парчалаб юбориш қасдида хиёнат мудом жами имконини сафарбар қилажаги хусусида алёр куйлайди...

Агар суръатни бўшаштирмай, имону ихлос, ёшлик ғайрату шижоати ва хотираларига суяниб, сабр-тоқат билан тер тўкса, Ҳомила ҳадемай битиши ва туркум сафига қўшилиши шубҳасиз, фақат баъзан ялқовлиги тутиб, хуморга ихтиёрини бериб чалғиши, чўнтагида ҳемири йўқлиги боис, узоқ вақт тиши кирини сўриб феъли бузилиши ва ўзидан ўзи аразлаб кўнглига қил сиғмай қолиши чатоқ-да. Баъзан эса ғийбат ва миш-миш қамалган афсунгар қутича каби беўхшов туюладиган телефон жиғига тегади ва бекорчилик тегирмонига сув қуйиш учун мажбур этади. Искот қолгур бекор эсига тушди-ёв, дилидан кечган фикрларни сезгандай, асабий чириллаб қошига чорлади, ноилож гўшакка оғриниб қулоқ тутаркан, бинойидек кўрланиб турган иш белига тепган Аливой Салимни ичида яхшилаб ёғлади, ахир, қаламинг сингур жийда-пийда ёки ёнғоқ-понғоқ тагидан ўтган чамаси, нукул саҳар билан тонг фарқига бормас даканг хўроздек бемаврид оромини бузадиган бўлди, устига устак, аввалгидек бирон асарини дилдан баҳолаб руҳлантириш, ийиб дастурхон ёзиш ва қийналганда чўнтагига беш-тўрт танга тикиб қўйиш одати йўқолди, эндиликда меҳрини нисор қилиш ўрнига, иложи борича нукул қуруқ сафсата сотади, йўқ ердаги сирпанчиқ таънаю маломатларни ёғдириб калласини ғовлатади, ҳатто дарё бўйига етаклай бориб суғормай қайтариш ҳадисини эгаллагани ҳам эҳтимолдан холи эмас...

Мана ҳозир қайси бир ичаги эгри томорқасига тош отиб оромини бузган ва иззат-нафисини оғритгандай хуноб эканини яққол англади, қудуқ тубидан келаётгандек паст

овозда маликаи дилороми билан алал-оқибат эсон-омон қовушганини баён қиларкан, мийиғида кулди ва ҳажиқизга ўхшаб минғирламай аниқроқ сўйла деб жеркиди.

Дангали бундай: кечалари бўйнига чирмовуқдай чирмашиб ухлайдиган ёстиқдоши иккиқат бўлибди, ҳомиласи бир ойлик пайтида ҳамма ёқни қоплаб ётган сариқ атиргул исига бошқоронғи экан, беш-олти кундан бери авзойи бўлакча, нуқул бўғзига пичоқ тортилган саман бедов тасвирланган Хулкар аталмиш картинани сўроқлайди, ўша савилга мириқиб тикилмаса, боласидан айрилиб, ўзи фалаж бўлиб тўшакка михланар эмиш, тангри ғазабига учрагур қайси бир ташмачи, ҳа-я, Санам орқали сен худди шунақа асар яратганини билибди, қизғанмай шуни арзонроққа сотгин, камига ўзинг ва етти пуштингни дуо қиламиз!..

Сўз майдони чавандози, тентаклик муборак бўлсин, ахир, нима жин чалдики, хотин қули Семизвой ошнангдан ҳам ўтказиб чўпчидинг, аммо ҳадеб ҳовлиқшинг бекор, зиғирча фойда бермайди, ахир, Хулкар кўчада қолган уч пулга қиммат тўқим ёки супурги эмаски, учраган гумроҳга қулоқ қоқмай узатиб юбораверса, хуллас, ранжишни ҳатто хаёлга келтирмай, тошингни тер, пандавоқи!..

Гушак садақа ўрнида берсанг ҳатто гадо қайрилиб қарамас ўша дардисар матоҳни тишинг қавағида асраб ётганинг билан қўшалоқ шохинг чиқармиди маъносида оғир хўрсиниб тинчиди, қалампир янглиғ аччиқ кесатиқни ҳазм қилолмай, анча муддат беҳолу безабон ўтирди, сўнг ҳардамхаёл тарзда имиллаб Ҳомила ёнига қайтди, аста-секин кўзни қувнатар даражада етилиб қолган хомаки намоён этаётган ғусса оламига тамом шўнғиган, ўша оламдаги армон тоғи кўнглига кучган бўлса-да, баъзан телефонда кечган суҳбатни эслаб оғир хўрсиниб қўярди.

Аслида бир жиҳатдан кўнглида борини тўкиб бошлади, бошқа ёқдан эса, неча марталаб оғир-енгилига яраган қадрдон дўсти дилини оғритгани сира ҳам ўхшамади (пули сандиқда мағорлаб ётган Семизвой йўриғи бўлак-да), кетини тузуқроқ ўйламай, бетингда кўзинг борми демай гап юмалатди, агар чиндан ҳам ўша мусибат юз берса, келинчаги билан бирга, барча ёру биродарини қарғаб ўтса керак.

Қарғиш бир учи албатта келиб ўзига ҳам тегади, шуки ҳақиқат экан, туркум шакли ва мазмунида мувозанат бузилса-да, Хулкардан дадил воз кеча қолсин, туркумни бутун сақлаб шону шуҳрат ва давлат топгандан кўра, таҳлика ва хатар оғушида умид ришталари узилаётган эру хотинни қўллаб юборгани минг марта афзал, агар уларга атиги бир чимдим ёрдами тегса, улкан савоб остида қолади, муҳими, боқий ҳаёт зебу зийнати саналмиш жозиба замирида халос этувчи қудрат яширин эканини амалда яққол исботлаган бўлади!..

Бошқа изоҳ ноўрин, бас, ҳозироқ рақам теради, йўқ, яххиси эрталаб Хулкарни хонадони сари қўлтиқлаб боради-ю, атир-упа ҳидига тўла ётоғига ўзи осиб қўяди, токи қорнидаги увоқдай гўдаги ноласини тинглаб, беадад дарду алам чекиб инграётган келинчак кўзлари қандай чарақлашини кўрсин, нажот ва завқ бор экан-ку ёруғ дунёда дея, чеҳраси ёришиб айтган сўзларини эшитиб юпанч туйсин!..

Ана сизга қойил-мақом ҳангома, ҳар қанча ҳовлиқиб ва ичи сидирилиб айбига иқрор бўлса-да, ясси бурни сабзидек қизарган ва лабига қистирувли сегаретни ўчиқ эканини сезмай сўраётган Аливой Салим юмалоқлаб ўралган Хулкар сари ҳатто қиё боқмади, дарҳол қиммат мебеллар билан жиҳозланган ҳашаматли меҳмонхонага етаклаб кирди-да, чакаги сира тинмай, иккита гулдор пиёлани ўткир май билан тўлғазди!..

Келинчак бир кеча тушида Санам билан қуш учса қаноти, одам юрса оёғи қуядиган яйдоқ чўлга улоқиб кетибди, уйғонгандан кейин бўғзидан тизиллаб қон отилаётган бедов тасвирини эсламай, тошойна олдида сочларини ёйганча узоқ йиғлабди-да, иштаҳаси муаттар бўйли жайдари олма тилаётгани ва у фақат Садаф чорбоғида ўсишини тусмоллаб айтибди. Ўтинчи бажарилгандан кейин бирдан ўзгарибди, ҳар кун ўша олмадан истаганча тўйиб ейдиган, кечаю кундуз фарқига бормай хотиржам ва осуда ухлайдиган, очила-сочила хандон ташлаб қуладиган, ҳар қанақа оғир ёки енгил юмушни зумда уддалаб завқу шавқ туядиган ва тилидан бол томадиган бўлибди.

Фақат илож қанча, хуштаъм нақшин олмани иштаҳа билан чайнаётган маҳалда мўлтираётган кўзларига зимзиё чуқурда бир-бирини ғажиб наъра тортаётган ва сулайиб ётган махлуқлар, ёз офтоби тиғида тандирдек қизиган поёнсиз дашту далалар, дўмпайган мўъжаз қабр узра бўй чўзган мурғак ниҳол ва кўк сари юксалган баҳайбат дарахт кўринади, ҳар ҳолда буниси жуда ҳам кўрқинчли эмас, кун сайин ўсаётган ва эрта бир олам қувонч бахш этадиган гўдагига зарар етмаса кифоя-да!..

Ора-чорада телефонда гаплашаётган келинчак овози эшитилиб қоладиган меҳмон-хонада кечган қисқа суҳбат чоғида анча таскин топди, омади чоғиб фарзанд кутаётган Аливой Салимга қайта-қайта омад тилади, хайрлашиб кўчага чиққандан кейин эса, ногоҳ ҳалиги тушни эслади-ю, бирваракай гўё ичида ўнлаб кирпич думалади, тишларини зираклаб инграганча мушт ўқталди номард тақдирга. Анчадан бери ўша ғалати тушлар изидан келган турли ғаройиб ҳодисалар орасида ўртана-ўртана қисиниб юргангани кимга айтсин, тушуниш маҳол сирни бир умр юраги тўрида сақлаб қабрга олиб кетса керак, муҳими, ўша ҳангома ва воқеалар замирида пинҳон жавҳар сеҳрида қандай ҳикмат ва ғурбат жамлиги қоронғи, ҳарчанд бош қотириб ўйласа ҳам бу борада бирор тайинли хулосага келган эмас. Ҳозир эса хаёлини нуқул келинчак банд қилаётир, нима учун у олмага бошқоронғи бўлгани дилдан кечган ҳамано қулоғига дилни ўртаб юборувчи ёқимли кулги чалинди, сўнг олдини товусдай хиромон йўрғалаб ва ҳавойи бўсалар ҳада этиб Санам кесиб ўтди, зулукдай қошларини ўйнатиб қайгадир чорлаётган малак кўлида тишлари синиқ суяк тароқ ялт этиб товланди ва туйқус Семизвой ҳикоясини эслади.

Санам қия қараш қилиб ва тўзғалоқ сочларини тарай-тарай атрофида ўралашаркан, шамол ҳайдаб келган кулранг булутлар ним татир исларга ғарқ шаҳарга соя ташлади, гирд теварагида деразаларига панжара тутилган уйлар бўйлаган сайилгоҳ шовқин-суронга тўлиб борарди, ўрталикда баланд дор қурилган бўлиб, тахминан ўттизми қоралаган чайир йигит томоша кўрсатиб олқиш оларди, кўзлари боғланган бўлса-да, белига ўралган сондек йўғон чипор илонга нимадир деб пичирлайди-ю, қилич дамидан қолишмас сим арқонда ғизиллаб нари-берига бориб келади. Ёруғ дунёни кўрмаган ҳолда тигдай арқон узра олмахондек бемалол адашмай зипиллаб йўрғалаш нақадар қийин ва қалтис, кўзи очик ва филдек бақувват қанча-қанча одам ҳатто кенг ва равон йўлда ҳам эглаб юриши душвор³ экани назарда тутилса, дорбоз масъулияти нималиги яққолроқ сезилади. Аммо ҳаётда ундан бир неча чандон машаққатли ҳунару касб мўл, фақат улар билан ошна тутиниш керак. Баъзан дўппини ерга ола қўйиб ўйласанг юрак ўйноқлар, ахир, ранглар оламида муқаррар сеҳрга ипсиз боғланиб тинимсиз бел ва мия оғритиш, ўша оламдаги не-не зотлар назаридан четда қолган хазинани юрак ютиб қидириш ва топилган ҳар неки дур ёки гавҳарни яхшилик йўлига хизмат қилдириш учун мўйқалам юришиш осон эканми?

Анчайин оғир савол – тўғрими, жавобига киришмоқдан олдин Мона Лиза исмли офатихон сулувнинг ҳаёт ва хусусан меҳвари олам нафосатга суянгани туфайли боқий ва муқаррам эканига нозик ишоралар берувчи афсунгарона табассумини машҳур айлаган Жоконда муаллифи⁴ чеккан дарду ситамнинг жилла қурса миллиондан бирини ҳис этишга уринмоқ лозим, Жоконда бўёқлар дунёни маърифатга ундовчи ва қалбни адолат куёшига ошна этувчи қудратли омил эканини тарғиб ва ташвиқ қилувчи илоҳий мўъжизалар орасида энг сараси бўлиб, жаҳолат охир-оқибат эзгулик қошида муқаррар равишда тиз чўкишига яққол ишонтиради...

Ҳеч шубҳасиз бу ҳақиқат, қанча-қанча оқиллар қаторида, Винсент Ван Гог қалбига ҳам чуқур ўрнашган, хўш, шундай экан, нечун унга Комрон Вали бутун вужуди билан ихлос қўймасин ва унга ўхшаб изтироб рассоми бўлиш учун фақат изтироб қўйнида қолиши керак, шу тоифа рассом қушдан олдин инни чизади, нозик дид талаб этилади-ган бу ишни жону дили билан бажаради, сўнг севиклиси қушни ноумид бўлмаб зориқиб ва бетоқат кутади-да, жозоба ва ҳайрат, жасорат ва соддалиқ, қувонч ва эҳтиросдан чимдим-чимдим сингиган барглару майсалар зумрадлиги, шабада салқинлиги ва куёш чанглари акс этган тасвирни боғу роғлар, ўрмон ва чангалзорлар қўйнига осиб қўяди, агар жуда узоқ соғинтириб қайтган қуш расмни орзиқиб қузатмаса ва бутун вужуди билан баралла сайраб юбормаса, бариси ҳайҳотки бекор, агар шодланиб масту масрур хониш қилиб чарх урса борми, ҳақиқий байрам бошланур ва атиги бир дона патга айланган рассом истаган томонига учиши мумкин⁵ бемалол ва эринмай...

Аввалию охири йўқ мулоҳазалар билан овора бўлиб қайси маконга қадам қўйганини аниқ билмасди, шаҳар четроғида жойлашган кўриқхона заминида тентираб

³ Абдулла Орипов.

⁴ Леонардо да Винчи (1452-1519).

⁵ Жак Превер (1900-1964).

юрганини бехосдан ёнида пайдо бўлган ва ҳамон тўзғалоқ сочларини тараётган Санам эслатди. Зил-замбил жимликни баъзан ўкирик ва хирқирашлар бузиб туради, бир пайт зарур юмуш билан ичкарироққа кетиб ҳаяллаган ходиманинг шийпон айвонидаги беланчакка белаб қўйилган гўдаги биғиллаб йиғлай бошлади, интиқлик ва очлик боис бужмайиб қолган болани бошқа аёллар овутишга уринишарди, аммо қаники эплашса, қурмагур баттар бўғилиб чирилларди, овқат улашувчи гумашта томонидан тасодифан эшиги ёпилмаган темир қафасни ими-жиммида тарк этган урғочи шимпанзе тулупдек таранг эмчаги учини оғзига солган ҳамоно тинчиб ухлаб қолди.

Чақалоқ ёнида ғажак думини ликиллатиб ўйнатаётган шимпанзе кўзлари таратаётган сиёҳи ёлқинни ҳис этиб юраги увишди, ҳоли-руҳини сезгандек ишшайган махлуқ эса дарахт ва симёғоч орқали томга чиқди, тутун қувури ва антенналарга сакраб овунди, топган эрмаги охири бадига уриб, тунука тарнов орқали осилиб кўчага тушди ва нариги тарафда алоҳида савлат тўкиб турган уйга мўраллади.

Четдан барисини қизиқиб кузатаётган Комрон Вали таажжуб ичра тим қора пайваста қошларини чимирадди, тавба, қочоқ шимпанзе қадам ранжида қилишини билгандай ҳеч ким пинак бузмаганди, кутилмаган меҳмон эса парраклаб кесилган қазидан газак қилаётган тепакал киши тиззасига кўниб тилини осилтирди, сўнг пиёладаги ўткир майдан бир култум хўплагач, кимдир узатган қорамтир дастали устара билан тақир курсида қунишиб писта чақаётган, лаби четидаги сўғали лип-лип учаётган хушрўй жувон сочларини қиртишлаб ташлади.

Шимпанзе устарани айлантириб кўра бошлаган маҳалда кўчага бошқа уйлардан вағир-вуғир кўтариб бошлари тап-тақир турли ёшдаги қарийб бир хил кийинган хотин-халаж ёпирилди, сўнг улар чувиллашиб, ҳамон ҳайратга ғарқ Комрон Валини ҳалқага олишиб, ишқий эҳтирослар қули бўлган дил аслида ҳур эканини тасдиқ этувчи ўйноқи алёр куйлашди, хиёл дағал ва майин оҳанглар кўксига акс садо берарди. Юзлари тўлин ойни уялтиргудек беғубор, қошлари камон аёллар (ҳар бири бир Санам эмасмикин?) ҳазилу пичинг ва ғийбатни қийиб қўйишаркан, демак, шундоқ ҳам оғриган бошига бирон маломат ёки ғурбат орттирмай тезроқ қочиши керак. Аммо улгурмади, кўлига бир даста сариқ атиргул тутқазган жононлар қиқирлаб кула-кула ва алёрни баланд пардада айтиб қайгадир судрашди, сўнг нималар кечгани ёдида йўқ, кўзларини очган пайтда санъат музейи рўпарасида турарди, ҳайтовур ғашлиги ва қўрқуви бир оз таркаганди, ҳорғин руҳи эса карахт жисмини қўш табақали бағдодий эшиқдан аранг кўтариб кирди.

Саройдан қолишмас ёп-ёруғ кенг зал бозор кўчиб келган каби шовқин-суронга кўмилганди, бир-бирини туртиб-суртиб ўтаётган касларга тикилгани сайин диққати ошарди, ҳатто кетмоқ истагида аста ортига бурилди, гирди хошиядор махсус тахтадаги Азлар Ниёз автопортрети эътиборини тортди-ю, терчилаган бетига истехзоли табас-сум югуриб тўхтади; тахта қуйроғида пориллаб айланаётган нурли ёзувлар матбуоту радиода қайта-қайта чайналган таржимаи ҳол ҳамда таҳсинга сазовор ижодий изланишу кашфиётлар хусусида муфассал ахборот бериб порларди, бурчакни эгаллаган муғанний ва хонандалар ҳеч нарсага парво қилмай ижро этаётган қичиғи авж куй ва кўшиқлар эҳтиросларни жўштириб юборишга мойил...

Ҳозир шубҳасиз қийиқ кўзларини ишвали сузиб ва ғунча лабларини илтифот билан буриб Санам соллона-соллона қаршилайди, ярамагур у енгидан кириб бунисидан чиқади-да, дарҳол Семурғдан гап очади, жавоби дудмал бўлгани сабабли сўхбатга Носир Охун аралашади ва заҳаролуд сафсаталари билан бутунлай қонига ташна қилади, ишқилиб таъзирини яхшилаб ейиш учун ҳозир нозир турсин, аммо вақт аллақачон тушлиқдан ошгани ва маросим чўғи совуб бораётганига қарамай улар дому дараксиз, сабаби эса қоронғи, айрим бесабр кимсалар суриштира бошлагач, чилп-чилп шоколад шимиётган Тарвуз домла тумовлаб қолишгани, ланг ўпкалари ва бошқа турли аъзоларига асорат бергани сабабли қўли енгил ҳақимлар қарамоғида даволаниш учун шифохонада ётишганини эълон қилди, сўнг четга ўгирилиб синиқ кулди, лаб-лунжига кўра, атиги бирон шингил гапига ҳатто ўзи ҳам ишонмасди, ён-верига ўғринча аланглагач, лоппилик билан асосий масалага кўчди, ногоҳ шунда авзойидан ичида аллатовур титроқ борлиги ва ниманидир яшираётгани сезилди, барибир бўш келмай, мухлислар назарига тушган Азлар Ниёз хусусий кўргазмаси эски услубларни инкор этиш ва янгича йўналишга асос солиш йўлида чекилган қийноқлар самараси эканини изоҳлай кетди.

Ростдан ҳам кўргазма бедор ва беғараз қалбда ботиний тарзда мунтазам амалга ошадиган ислоҳлар андозаси ҳисобланур, тез орада санъат оламида тўла амал қиладиган мазкур йўналиш қиммати бахту омад қуши шакли ва табиатини ғоят гўзал талқин қилувчи бетакрор картиналар жамлаган сеҳр қудрати билан ўлчанади, муҳими, эрта улар янада шуҳрат топади ва Носир Охун тасарруфида тобора бойиб бораётган хусусий хазинани тўлдиражак, барча ижод аҳлига мудом шундай довруқли ютуқлар буюришини тилаб, гулдирос қарсак сўраймиз, таъби нозик азиз меҳмонлар!..

Совундек кўпираётган лутфи эҳсонлар салмоғи остида забардаст бино майишиб қолгандек туюлди, ёру биродари даврасида Азлар Ниёз эса қилт этмай кўкрак кериб турарди, чечанлик бобида барчани бир чўқишда қочирган Тарвуз домла астагина кўлини ўпгач, камтарга камолу манманга завол мақоли шиори эканини ошкор этишни тилади чоғи, фақир санъат аталмиш муборақ даргоҳ эшигини супурувчи ва ўрнида уни дахлсиз асраш учун жон фидо қилишга тайёр хизматкор холос маъносида хиёл эгилди...

Фақат инсоф қилиб озгина уялса яхшимиди, ахир, зўр бериб жавоҳирга қиёсланиб кўкларга кўтарилаётган асарлари орасида пичоққа илинадигани борлиги гумон-да, чор тарафида заррин ва пушти ленталар ҳилпираб турган бошловчи махсус бўлимни кузатар экан, тахмини ҳақиқатга айланди, мазкур бўлимда нуқул хом-хатала ва қўл учида чизилган сариқ атиргул чаманзорлари санчиларди кўзларига...

Алоҳида нафис безакларга ўралган ўрта бўлимга рўпара бўлган ҳамона ақлу идрокини бир кеча бутун вужудини алғов-далғов айлаган алоғ-чалғоғ туш ваҳимаси билан йўғрилган опа-була ҳарир парда чулғади, парда орти чегарасиз бўшлиққа ўхшарди ва унга шиғил-шиғил мева солган якка дарахт салобатини ғира-шира намоён этадиган қоралама тахлит ўндан зиёд асар ғарибона тус берганди.

Кўпчилик руҳий инқилоб манзараларини нозик талқин айлаган силсила сифатида юқори баҳо бераётган ва маҳлиё бўлиб тикилаётган яқунловчи бўлим қошига юрак ҳовучлаб борди, суратларни назардан ўтказар экан, бетига ногоҳ муздек ҳаво урилгандек туюлди, худо шоҳидки, ўзаро бир-бирига бегона ранглар уфқ гардиши оша олтин тусли шуъла сочаётган улкан сариқ атиргул сари парвоз этаётган Қора тулпор шиддатини акс эттириш учун беҳуда уринганди, бунинг устига, икки ёнидан қордек оппоқ қанот ўсиб чиққан хилқат кўйнида ачомлашиб ўтирган ва алланарса хусусида ширин хаёл сураётган Носир Охун билан Санамни ва шалпанг қулоғидан тили узун Тарғилни таниш маҳол...

Тўрдаги гирдлари зарҳал хошияли, оёқларига сариқ атиргул чамбарак қилиб чирмалган панно нақадар салобатли ва кўркам экан, панно қарийб шифт баробар бўлиб, жуда юксак вазифани адо этаётганини сезиб шодланаётган тирик жонзотга ўхшарди, эни ва бўйини қоплаган ёлғиз картина эса уни янада улуғвор қилиб кўрсатаётганди, картина шаклу шамойилида акс этган мантиқ дарҳол хуш-хаёлини ўғирлади.

Наҳот кўзлари алдаётир, ахир, паннодаги картина қайси куни сирли йўсинда туғилган ва сароб янглиғ беиз йўқолиб ҳайратига ҳайрат қўшган Семурғдан кўчирилган оддий нусха эмасми, шаклан ва мазмунан қарийб ўша асар тақрори эканлиги шубҳасиз, фақат санъат тамойиллари тақозо этадиган сифат бобида кескин оқсарди, шу жиҳатдан бениҳоя ғариб бўлиб, ифодаларида мафтун этувчи латофат қуввати етишмасди, ботини ва зуҳури яхлит шиддатдан маҳрум улкан афсонавий қуш, кучли бўронга дош беролмай қулаган, чирпирак бўлиб қояга урилган ва тирқираб сочилган қари дарахт бўлақларига ўхшаб қолганди.

Панно ёнидан аста жилар экан, қандайдир бўёқ тўла ҳовуз тубига тортиб кетаётгандек бўғиларди, наҳот Афродита ҳайкалчаси тақдири шу кўргазма орқали ҳал бўлади, бошқалар қатори Тарвуз домла кўра-била увада латтадан чопон бичгани кимга фойдаю кимга зарар, ҳозир жамоа ўртасида юрагида борини тўқади, токи барча шолидан курмакни фарқлаш мавриди келганини англасин...

22

Ўзидан адашган издиҳом дардини тингларми, мабодо тингласа бирон нарса англарми, ҳайтовур унақа шоввоз топилиши гумон, кўпдан бери думчаси сувлаб, Носир Охун ва Санам назарига тушмоқ арши аъло меҳрини қозониш билан тенглигига шубҳа қилмай кўйган Азлар Ниёз маслаҳатини зиғирча назарга илмайди, баччағар ўзидан айб излаши, яхши-ёмонини тарозига қўйиши ўлимдан қийин, керак бўлса камина маҳорат

жабҳасида беҳзоду рафаэллар белини синдирдим дейишдан ҳам тоймайди, шундай экан, унга жағ оғритиб сўйлашдан кўра, деворга танбур чертишни афзал билиб, мўйловни бурай-бурай жўнаворсин...

Асаби таранг тортилиб, кўшга кўшилган хўкиздедек чарчади, маймоқ диванда эрта пешингача тарракдай қотиб ухласа керак, туркум ва Ҳомиладан узоқлашгани учун афсусланиб ёстиққа бош кўйганда тун яримлаганди, сабрни мўйқаламга никоҳлаб беришим лозим деган ўйда илжайди ва оғирлашиб қолган киприкларини аста юмди, уйқусида ҳам ичида кирпи ағнаётганини сезиб ётарди, ором бутунлай бағрига тортиб улгурмай, ногоҳ гулдурук янгради ва ҳовлиқиб отила турди, машъала ёқилган каби ёришган ва тўлқин кифтидаги қайиқдек оҳиста тебранаётган устахона оҳу воҳ, йиғи-сиғига тўлди-да, ноилож кафтлари билан қулоқларини аста ёпди, сўнг тасаввурида Қария жонланиб истеҳзоли кулимсиради, аслида ўша мўйсафид таънаю дашномида бир оз оғир ботадиган маҳобат мавжуд, ҳарқалай ўзига унча бегона эмас-да, бору йўғи ва ҳатто кўнглидан озгина воқиф, йўқса мўйқалам, бўёқ ва дастгоҳ ёнида қолиш имконини аллақачон йўқотарди, демак, ҳадеб руҳини чўктирмай, туркум муаммосини ҳал этиш чорасини қидириш орқали ўзи сари дадил интилавергани маъқул, кечаю кундуз бутун хуш-фикрини Ҳомила ихтиёрига беришдан бошқа манфаати бўлмаслиги, шоири аъзам ва Нафиса нолаи зори ичра нафас олиш баробарида қайта-қайта кечмиш билан учрашмоғи лозим.

Аҳду қарорини пишитгани сайин *Оҳима маҳшаринг била ҳам етти дўзахинг қуяр* сатри мунтазам дилида акс садо беради ва ўша сатр заминида жам ҳикматлар ногоҳ ҳовуч-ҳовуч олов бўлиб сочилади, аста-секин олов тўқ алвон ва оч қирмизи бўёққа эврилиб, қиёмига етиб қолган Ғунча қурилмасига кўча бошлайди. Ажиб жараён недир туғёну изтироблар билан кўшилиб гоҳ жадал, гоҳ осуда кечарди, тахминича, Ғунча Апаллон фаришталари томонидан йўргаклаб олинишига қисқа муддат қолганди, тиним билмагани сабабли охири бу оқшом ўлардай тинкаи мадори қуриб, оз-моз куч йиғиш истагида маймоқ диванга чўзилди, ёстиқ ёғочдек қаттиқ туюлса-да, оғзини қапа-қаппа очиб ҳомуза тортди-ю, ҳадемай тарракдай қотди...

Фақат тушуниш маҳол, тўшақда жимгина роҳатланиб ётармиди ёки ҳар бир қаричини рутубат, тўзон ва сароб чулғаган, бағрида нима пинҳон экани номаълум серғулув оламда санқиб юрармиди, симиллаб оғриётган юраги йўлдасан деб шивирлади, мундоқ қарасаки, теграсида қуёш улкан тилла баркаш каби ланғиллаб порлаётир, олисда бир-бирини суяб бўйлаган ва қордан салла ўраган чўққилар булутлар чодирига ўралиб мудрайди, тизгини узилган бебош шамол хезланиб дуч келган нарса билан ўйнашади ва тупроғи кўпчиган тик энишда думалаб-сумалаб чопаётган махлуқлар кўринади.

Баданини оқимтир ва кўкиш жун қоплаган, йўғон бўйнини баргсимон зумрад шода безаган қапакалла бақувват ит (исми Дўлвор бўлсин) кўпроқ эътиборини тортди, бўрибосарлар авлодидан бўлган сўйлоқ тишли важоҳати бузуқ Дўлвор чўпдек ориқлаган ва тили осилиб зўрға ҳансираётган Тарғилни тириктириб қувалаб келарди, ҳолдан тойган Тарғил охири метин тахлит қаттиқ панжалар исканжасида типирчилаб жон бергандан кейин юраги кўксини ёриб чиқар даражада ўйноқлаб уйғонди, ханжар тахлит ўткир тирноқлар ўз бўғзига ҳам ботгандек дағ-дағ қалтираб ўтирди маймоқ диван четида...

Ҳар бир тафсилоти хавотирли айқаш-уйқаш ғалати туш бот-бот хаёлида жонланиб оромини бузарди, кўзларига кекирдаги узиб ташланган, қияликда жон узолмай ғингиётган Тарғил кўринганда айниқса ваҳимага тушади ва қўли ишга бормай ўксинади, кейинча ўша туш яна такрорланиб, бутунлай уйқусидан адашди, ишқилиб восвос бўлиб қолмасайди. Негадир устахона чор тарафдан қисиб келаётир, охири нафаси қисиб, Зарбанд тоғ тизмалари манзараси ва ҳавосини кўмсади, ҳозироқ ёшлиги кечган ва тошқин излари қолган ўша томонларга бадар кетади, Долқоя дарасидан оҳудек тошдан тошга сакраб тушадиган, шаҳарга яқинлашгани сайин ювош тортадиган сой кўпригига қадам босганда ҳадемай кечмиши кутиб оладигандек орзиқарди, сой ёқалаб озгина юргандан кейин рўпарасида саъваю какку ва бошқа хил қушлар инлаган, кўҳна дунё омонат эканидан огоҳ этаётган чолдевор кўндаланг бўлди, ажриқ ва ғумай қоплаган урим-бурим соҳилда бир гала йилқи майса чимдийди, шабада авайлаб супураётган ола-байдоқ яйловда чўпону чўлиқлар яшайдиган чайла ва ўтовлар қад ростла-

ганди, атрофда гавропӯши титилган бўм-бӯш бешик, чириган эгару жабдук, занглаган турфа аслаҳа ва идишлар қалашиб ётарди, бир тўда қитмир майна чуғурлашганча шўр тупроқ ялаб мўъраётган бўғоз сигир белидаги чипқон тахлит қизғимтир шишни навбати билан чўқилаб қочиб қолади, юмрон безовта чийиллайди қайси бир қавақда...

Ўрқачсимон қиру адирлар ортида мулойим алла янгради, хиёл эзгин ва қувноқ тарона борлиқ узра таралар экан, ёмғиру сел ўйдим-чуқур қилиб юборган торгина тошлоқ кўча бўйлаб қадди дол икки қария ва бетларини темиртки босган икки озгин ўсмир йигит алвон чит ўралган зил-замбил тобут кўтариб ўтаверди.

Ногоҳ ён томонда бировлар мастона қийқириб кулди, бировлар ўпқасини босолмай эркакча сўкинди ва хаёли пардек тўзғиди, сўнг қадду қоматлари дол ва ранг-рўйлари чуйкалган тобуткашларга ёрдам беришни истаб, оёғини қўлига олиб югурди, бироқ ҳарчанд шовилса ҳам улар йўлиқмай, ноилож шовқин келган томонга бурилди. Болалиги кечган ва тошқин рўй берган жойларни жони оғзига тиқилгудек ҳолда олазарак кузатарди, тоғу тошлардан Вали бахши суйиб жирлайдиган терма оҳанглари, Роҳила отин тўйларда қувнаб айтадиган лапарлар, кифти ер искамаган полвонлар ҳайқириғи ва кўпкарида улоқни илиб кетган бедовлар кишнаши сизиб чиқаётганга ўхшарди.

Долқоя дараси этагида димоғини чўғда жизиллаб пишаётган зираворли кабоб иси қитиқлади, бир тарафи чўққиға туташ заранзорда олчазорда йигирма чоғли киши аллақайда элас-элас янграётган чилдирма нағмасига мослаб шох ташлаётганди, ўртада эса ним пушти ва оч қирмизи ҳарир либосга ўралган Санам муқом билан йўргалайди, энди у ўн етти ёшли барно келинчак мисол дуркун бўлиб, ҳусни ҳар қандай ҳурилиқо дилдорни уялтирар даражада янада тиниқ тортибди.

Санам кўш чўққидек бўртиқ маммаларини атай диркиллайтиб, ним қизил дудоқлари болу шираси мўл-кўл эканини нозик имолар билан уқтириб, баҳор чечаклари жамолига мафтун капалақдай қанот қоқади, сўнг ҳар ким сочларим сиртмоғида бўғилиб ўлишга ишқибоз маъносида майин жилмайиб, булоқдай қайновчи дароз шишани намоиш этади, сархуш жазманлар қадаҳларга ёпишиб пойида тиззалайди-ю, тоабад муҳаббатинг шаробига ташнаи зормиз қабилида баравар хитоб қилишади ва мурувватини дариф тутмасликни ўтиниб сўрашади.

Ғамзаю таманноси тобора сирли ва мағрурона тус олаётган Санам нуқул бепарво жилмайиб жавоб қайтарарди, охири ёрилган кафтларини кўкрагига босганча хўрсиниб ёлвора бошлаган, анчайин келишган рафторида макру ҳийлага мойил хушомад сояси акс этган бўйчан эркакни, ажин тилимлаган ясси пешонасини юмшоқ-юмшоқ силайди-да, билагидан ушлаб кўкни болиш қилган чўққилар томон етаклайди. Оби-ҳаёт оқадиган дарёда чўмилгандай янада ёшариб кўркам тортган Санам ортидан жимгина эргашган бахтиёр ошиқни танимади, майли, барисини кейинроқ билиб олар, ҳозир аҳволи руҳияси нақадар забун ва абгор, илгари босгани сайин кўксидеги чеғарасиз аламу армон кўзғалиб, юраги кўксини ёргудек безовта потирлаб тепаёттир, ахир, қадамда орзу-умидлари билан бирга хазон бўлган ўнлаб орқадози қора тупроқ кучиб ётур ва улар хоқини босиб ўтаётгани учун гуноҳқор-да...

Қачондир Вали бахши жаннат билан дўзах ўртасида иблислар қазиб қўйган чоҳи қаттолга тенглаштирган Нуқра ғори кўзга ташланди ва кўкси бир оғир қалқиди, ҳайхот, аслида ёруғ дунё тубсиз зулматдан иборат эканига ишора бериб ётадиган ғор тошқин каби кимлар ёстиғини қуритмади, ҳатто бир қизиқ важга биноан, аниқроғи, Ишва картинаси чизилгани муносабати билан у ўзини ҳам ямламай ютишига бир баҳя қолганди. Қодир эгам амрими, замона зайли ёки бошқа сабаби борми, отинг ўчгур ҳамон тўйган эмас, аксинча, иштаҳаси янада карнай экани хусусида совуқ овозалар ўрмалаб юради. Айни дамларда ҳам қарғишга учраб шўри қисган қанча-қанча кимсани бағрида ҳамирдек ийлаётгани шубҳасиз, чарх оёқ ости айлаган тақдирлар зимзиё йўлакларидега кесишиб гумдон бўлиши айниқса ҳайратга молик...

Бир амаллаб ғорни четлаб ўтиши керак, аммо ногаҳон руҳига ғубору тўзон ва саробсимон соя илашиб, аллатовур куч жисмини қуяндек ўраб-чирмаб ичкарига судрай кетди, қадамда учраб турадиган қавақдан ваҳима мўралаётгани боис ҳадемай ўтақаси ёрилиб ўлса керак, кўп афсус, наҳот лоши тоабад шу ерда қолади. Аслида, тоқчаларда ўрнатиб қўйилган жинчироқлар ғира-шира ёритган аломат гўшада, тешигу тирқишлардан шовурсиз ўрмалаб чиқадиган арвоҳлару кўланкалар қуршовида, минг азобда жон таслим айлашдан кўра, аллақачон тирик мурдага эврилган Тўра Охун би-

лан юзлашиш кўпроқ оғир ва кўрқинчли туюлаётир, ахир, шунчаки арзи ҳол қилгани ёхуд жилла қурса бирров бетига қайрилиб қарагани журъат савилни қаёқдан топади.

Энди бу ёғи худойимга таваккал, фақат очофат ҳашаротлар эт-пети тугур суякларига қадар кемириб кўйгандек, олажуз қавмини неча марта лаб надомат кўчаси бўйлаб эмалатган ва охири укаси Носир Охун берган чил туфайли бели синган банда кўринмади. Кўп юраги жиғилламай илгари босиб, зингил солиб қарасин-чи, қировлаган сочу соқоли ғовлаб, бурни қарғаники тахлит сўппайган шир яланғоч манови кимса Тўра Охун бўлиши мумкин, йўқ, кўзлари қароқиб қолгандек янглишибди, ноилож ортига қайтади, лекин бутунлай уни ўчган бу киши ҳам таниш шекилли, илгари кўрганга ўхшайди, ана халосу пишди гилос, наҳот юлдузни бенарвон уриш, ҳатто ер киндигини суғуриб олишга қодир Носир Охун қошида эсанкираб турибди, тунов кунни у Азлар Ниёз ташкил этган кўргазмада иштирок этмагани, Тарвуз домла тортинмай ёлғонни сувдек ичгани сабаби энди ойдинлашди, ёспирай, қачон бошига кулфат тушди-ю, қачон кела қолди қаттол гўшага?!

Пўпанагу чирмовуқ босган ўйдим-чукур намчил шифтдаги тош қозикқа оёқларидан осилган Носир Охун одам фарзанди экани ва баланд охурлардан ем еб юрганни унутганди, мундоғ сал қимирлаш ва сўйлаш тугур, ҳатто инграниб кўйишга ҳам мадори етмасди, буришиқ рафтори ва ҳорғин нигоҳида изғиётган афсус сояси аста-секин ўчади, занглаган оғир кишан исканжасида шилинган тўпиқлари, қамчи зарбидан пуфаклаб йиринглаган елкаси ва кўксидан хиёл йилтираб сизаётган қон баргсиз бутага ола-була арқондай чирмашган кобра оғзига читирлаб томади ва алвон тусли доналар тезлашгани сайин у шишина боради...

Жуволдиз тешигидек кўзлари яшил аланга сочиб жилдираётган газанда дафъатан вишиллаб бетига чанг соладигандай илкис тисарилди, турфа кўланса исларга қоришган бўғиқ ҳаво ўпкасига қипикдек ёпишарди, охири асосий йирик ҳужра бир неча хонага ажралиб ақли шошди-ю, ҳар бири дўзах бўсағаси билан уланишига шубҳаланмай ташқарига отилди.

Хабар бер, худойим, бутун бошли қишлоқни бир қанча қиру адир, боғу роғга кўшиб ҳаворлаб ташлаган баджаҳл ва очофат тошқин Нуқра ғори билан жарликни нечун кўмиб юбормади экан, айнаи шу ғаройиб сиру синоат тоабат кулфу калит бўлиб қолса ажаб эмас.

Пастлаб сузаётган рутубат айрича тус берган жарлик тубига тикилиб бу фикр ҳақ эканига яна имон ўгирди, сўнг ҳар бир қарич ер, каттаю кичик қоялар, чирмашиб ўсган имирға буталар ва улкан дарахтлардан кўкка тинмай ўрлаётган оху фиғонлар чалинди қулоғига, аслида улар қорнида типирчилаб беун нажот тилаган гўдагига ачиниб куйган, Санам кўндаланг айлаган тикан товони қолиб сийнасига ботганини ниҳоят англаган Нафиса нидолари эмасми?!

Тепасида сон-саноксиз қушлар безовта чағ-чағлашиб учаётган жарлик томон яна бир марта тикилар экан, тасавурида жавдираб узилаётган Нафиса чехраси аниқ-тиниқ гавдаланди, сўнг безовта дилида ўша онлар ҳақиқати барча майда-чуйдаси билан тирилиб, қайноқ туйғулари шиддатли йўсинда жунбишга келди ва янгиланган яра оғриқлари кўққисдан бутун вужудини суягига қадар сим-сим қақшатиб юборди. Мана энди уларни тезроқ Ҳомила қурилмаси ботини ва зухури, аниқроғи, матодан билиб-билмай кўнгли кўрғонини хиёнат ва риё ихтиёрига топширган мендек ожизани кечиринглар тарзида мунғайиб боқаётган Нафиса қароқларига борича жойлаши керак...

23

Устахонага қайтган заҳоти дадил енг шимаради, хавотир ичра Мерган тиқ этса эшикка қараб ўтиргандир, ҳали қайда эдинг дея тергаб, ялқовлиги туркум манфаатига зид эканини писанда қилишиям мумкин, тасодифан Нуқра ғорида Носир Охунни учратгани ва илма-тешик баданидан сизаётган қони бир илонни боқаётганини айтса, масхаралаб кулса керак, балки кулмас, бу дунёда бариси қайтади, жигарим, Носир Охун иншооллоҳ қилмишига яраша худо қарғишига учрабди, қирчинидан қийилур энди дея, елка қисиб кўя қолар, аслида боядан бери ўзи ҳам шу фикрда...

Ошиқиб шаҳарга кирганда уфқ гардишига кўнган куёш хайрлашаётгани учун хафадек ҳорғин ва хира порларди, ҳавода муаллақ қотган куббали баланд иморатлар қизгимтир шуълада сокин жимирлайди, анчайин жимжит торгина кўчадан кўрам соқолли кимса ўзи билан тортишиб одимларди, ён томонидан қизиксиниб қараб беих-

тиёр ҳаприқди, ахир, не ажабки, ҳалиги Қария билан яна учрашиб турарди, фақат энди у кенгина елкасига оғзи бўғилган қирқямоқ бўз халта осиб олганди, халта остидаги тешиқдан бот-бот жиринглаб ва ялтираб тилла тангалар тўкилади, кўзлари ола-була боқадиган, жағлари ва бурунлари қийшиқ каслар мўмай ўлжаларни талаша-тортиша териб чўнтагу қўйинларига тиқиш билан машғул...

Нобакорлар охири чуғурлашиб халтани торқилай кетишди, апил-тапил титкилаб ундан бир неча эски китоб, қоғозу қалам, яримта зогора нон, гирдига кўзmunчоқ қадалган тумор ва тасбеҳдан бўлак ҳеч вақо топишмагач, мийиғида истехзоли кулаётган Қарияни ўлмичи қилиб тепкилашди-да, одмиёна салласи билан оёқ-қўлларини боғлаб, четроқдаги лойқа ва шўр босган ним қоронғи ўрага тиқиб ташлашди...

Нафрати кўзиганча отилиғи борганда Қария чуқурда титраб-қақшаб ғужанак бўлиб ётарди, бир амаллаб ташқарига чиқаргач, аста бағрига тортиб шивирлади: ўғлим, бу олам хасу хашак билан тўлган кўпик⁶ эрур, сен сохта жилвасига алданиб қолмагин! Нуқул хўрсинаётган Қария бу гапни икки марта дона-дона қилиб такрорлади, сўнг серажин япалоқ пешонасини силай-силаё бафуржа йўлга отланди, ажабки, бир неча қадам босмай, ямоқи бўз халтаси тешигидан яна ҳовуч-ҳовуч тилла тангалар сочила бошлади...

Тилла тангалар хазондек қоплаган хиёбондан узоқлашган ҳамоно ўлгур қоринбой карнай чалиб борлигини билдирди, жуда соз, бемалол ғавго солиб азоб бераверсин, устахона остонасидан ҳатлагач, дарҳол Мерганни суҳбати жононга тортади-да, кулинг ўргилсин ўрдак шўрва тайёрлаб, қурмагурни албатта тинчитади, сўнг ғанимат вақтни бой бермай, дастгоҳ ёнида хотиржам тиз чўқади ва янгиланган туйғуларига суянганча хаёлан Нафиса билан қизғин баҳсга киришади.

Фақат нечун дарҳол эсламади, ахир, ҳозирги пайтда сандиқчасидан ҳатто бир бурда қотган нон ҳам топиллиши душвор-ку, чўнтаги эса ҳар доимгидек шип-шийдам, бозорга мўлжаллаб чизилган картиналари харидор кутавериб сарғайиб ётибди, аслида уларни қайси нодон газзига дори қиларди, пичоққа илинадиган асарларига отнинг калласидек ақча бермоқчи бўлган Семизвойни кетига лой суваб жўнатди, айна шу қилмиши учун эрта қайта-қайта пушаймон оловида қоврилса керак...

Тўғри ва самарали тадбир шуки, нуқул Мерган кўлига мўлтираб қараб ўтирмай, берсанг ейману урсанг ўламан демай, бугуноқ пул-мул бетига қарамас бирон жўмард бойвачча ошнасидан ярим-бир ойда қайтариш шарти билан каттароқ қарз кўтарсин, акс ҳолда, шўри қисиб дарди бедаво кўтарам махлуққа айланиб қолади. Энг ишончли ва қўли очиқ ҳожатбарор биродари Аливой Салим эканига заррача шубҳа йўқ, шундай экан, кўп тайсалламай қурмагурни ҳозироқ уйига йўқлаб боради (тунов кунги нохуш мулоқот туйғайли ичида муштдай гинаю гидир сақлаб юрган бўлса-чи), ҳадеб гумонсирамай шундоқ қилгани тузук, баҳонада аввал тўлиб-тошиб соғинчини изҳор этади, тезда кўзи ёрийдиган севиқли хотини аҳволини суриштиради, охирида сал дўпписи тор келиб қолгани ва ёрдамига муҳтож эканини қўлоғига қуяди, йигит бошини эгиб келгани ва ғужала қилмай дангал сўйлагани учун эриса керак, фақат дўсти эшикни жуда кеч очди, оёқларида аранг лиқиллаб турарди, кўзлари эса қон тўлгандай қизил...

Кўп марта қадами теккан меҳмонхонада Санам доим суйиб сепадиган фарангий атир ифори ҳукмронлик қиларди, мақр маликаси шоҳи дастурхон ўртасида сирли ялтираётган дароз шиша қаъридан ёқимли ва хушҳол жилмайиб боқаётир, афсун қилувчи сирли нигоҳни туйди-да, дафъатан ажиб зориқиш оғушида хўрсинди, наҳот хумор хуржиги бўйсунди, йўқ, нима бўлса ҳам сабру бардошига суяниши керак, кайфи тарақ Аливой Салим чўллаган туядек тинмай симираётганига эътибор қилмай, асосий дардини вақтинча ичига ютиб, аввал оғироёқ бека аҳволига қизиқиши лозим. Фақат оғиз очар-очмас мезбон ногоҳ тўрсайди, бирон каломини тузукли тингламай, ҳар хил газзак уйилган тўгарак мизни муштлаб, жуфти ҳалоли гўрига ғишт қалай кетди ва уни қўлтиғидан чиққан чипқонга менгзади.

Меҳрибон қодир эгам, қат-қат шўр қоплаган пешонасини қайси девору қайси тошга уриб ёрсин, ҳатто ўлимига ҳам рози бўлаётир, ахир, палаги нотоза эканини ўлибтирилиб яширган мегажин дастидан юзи ерга қаради. Аслида кўп қилиғига индамай чидади, ҳатто кечалари турли баҳоналар билан санқиб кетганда ҳам пинак бузмади,

⁶ Мавлоно Жалолiddин Румий.

қайси куни бекитиқча Санам билан ошу қатиқ йилқибоз бойвачча тўйига борганини эшитгандан кейин эса, тутақиб қаттиқ ранжиди, ҳомиладор нарса масиққан асов бе-довга минсин деб қайси рисолада ёзилган, хуллас, беғуноҳ гўдагини жувонмарг қилгач, сабр косаси тўлади ва киндигидан бўғзигача пичоқ тортиб ёки мушукчадай бўғиб ўлдиришни чўтлайди, лекин шайтонга ҳай бериб, беозорлик билан кавушини ўнглайди, энди ҳатто осмон узилиб тушган тақдирда ҳам исмини тутмаса керак.

Ҳаёт гўзал ва боқийдир, умр эса ғанимат, қолаверса, ҳеч ким онадан қайта туғилмайди, шундай экан, бутун жону дили билан ҳар бир сонияни эъозлаш ва ардоқлашни тилайди, дунё пасту баландини таниган, қадру қимматини билган одамга ўхшаб роҳату фароғатда яшаши ва олажуз қавмида нуфузи беҳад юқори саналган ша-жараси эртасини таъминлаши бурчи саналур, нима бўлса ҳам ортида чироғини ёқиб ўтирадиган томир қолсин, ана шунда қоронғи гўрида тинчу хотиржам ётади.

Бирламчи, ана шу муҳим масалаларни назарда тутиб, иккиламчи, қалбини жароҳатлаган ва номусини сариқ чақадай хорлаган бевафони товадаги балиқдай қовуриб, яна уйланишга бел боғлади, худойим яратиб қўйган ёруғ жаҳонда қиз жони-вор қаҳат эканми, онаси ўпмаган бир дилбари жонона билан аллақачон аҳду паймон қилди. Омади чопган келин сепию тўй харажати тап-тайёр, ҳадемай бахт уйида никоҳ қайд этилур, оқила ва сулув қайлиғи ҳаётида бир марта рўй берадиган шодиёна ша-рафига бирон дидли рассом суратини чизишини истаб қолди, қурмагур боқийлик ва нафосат эгизак эканини балодай билар экан-да, агар шу мушкулени осон айлашда яқиндан кўмаклашса, доим этагида намоз ўқийди, ҳатто мўмай пулдан ҳам қарашади, йўқса бариси тамому вассалом, биргина имоси билан худосини танимас бирон қайсар феълли ўқтам шотири панада чавақлаб ташлаши мумкин...

Ёру биродарлик ҳурмати учунгина эмас, инсоф юзасидан кўп димоғу фиरोғ қилмай, шу кичик хизмат биз тан, санъатга ишқибоз келинни сийлаш ва севинтириш ва-зифамиз деса, нақадар ярашарди, аммо туркум юмушларидан чалғиб кетишини ўйлаб чўчиди-да, бўғзига ҳақу ноҳақ пичоқ тиралгандай елкаси тиришди, тайинли гап айтмай, ҳатто неча кундан буён қоқ нон кавшаб юргани, қайтариш шарти билан қарз сўрашга келганини унутди ва этак силкиб жўнаворди...

Гавжум кўчадан довдирай-совдирай лўкиллаб боради, қоринбой аҳволи билан ўчакишиб баттар таталайди ва бир йўла ана сутини оғзидан келтирмоқчи бўлган каби тарс ёрилгудек даражада бураб оғрийди, бунақада турмуш ўзани путури кетиб, ишидан файзу барака қочса керак, фақат ҳадеб ваҳима ичра ўксиниши бефойда, токи қалбида умид муқим эшар экан, охир-оқибат барча тўсиқларни янчиб ўтади.

Қачондан бери Мерган қанотида муқим эканини асло унутмасин, кўпинча оғаси ва илк устози, қуруқ қўл билан келмагани устига, бағридаги тузалиши маҳол жароҳатга малҳам босиш пайида жонҳалак, қисматига айланган туркумни тезроқ қиёмига етказиб битиришга ундайди, туркум асосида хусусий кургазма ташкил этган куни бутун ола-жуз қавмига худойи беришини айтиб чарчамайди, Қалхат билан Чиғаноқни бир зотга кўрсатмай асраётган муаллим кўрасида бир неча қўй-эчкиси кўпайиб ва семириб ёт-ганмиш, эрта шулар ҳар қандай катта харажатни бемалол кўтарар эмиш...

Мерган дилида майсалаган эзгу ниятдан хабар топгандан бери турли важда ялқовлик қилаётгани учун хижолат чекади, аслида ўзи ҳам оромини бутунлай ўғирлаган ва ҳақиқий қувончи ҳисобланмиш туркум ташвишидан тезроқ қутулишга орзуманд, фақат ўша улкан вазифа ижроси тирноқ билан ариқ қазишдек оғир бўлса, ҳар сония жигарини хуну бийвурини бийрон айласа иложи қанча, бунақа вақтда ҳатто сабру бар-дош ўзи ҳам чирик арқондек тоб беролмай ситилса ажаб эмас...

Бугун ноилож Нуқра ғорига кириб қолгани ва у ерда, жазосини ўтаётган Тўра Охун ўрнида, Носир Охунни учратгани ғалати бўлди, йўлда яна тасодифан йўлиққан Қария ўйлаганидан кўра оқилроқ экан, сирли халтаси шаксиз ҳеч бир таърифга сиғмайди, кўҳна олам хасу хашакка тўла кўпик эрур деган мағзи тўқ ҳикмати эса жонига осон пайванд бўлиб кетди.

Мана энди тағин дилкаш Қария суҳбатини кўмсаётир, агар манзили қайда эканини билганда ҳозирок йўқлаб борарди, бир жонинг минг бўлгур Мерганга донишманд чол хусусида албатта сўйлаши керак, сўнг ўрнини топган пайтда орага Зарбанд тоғ тиз-малари, Долқоя дараси, жарлик ва поёнсиз дашту далалар қаъридан кўкка аввалию охири йўқ алам-ангиз оху нолалар ўрлаб ётганини ҳам қистиради...

Хиёбон четидаги гужумлар панасидан ботинмай қараб-қараб қўяётган хушрўй жувон ким бўлди, гўдагини хазон айлаган ва Аливой Салим юзига қора суйкаб жўнаворган келинчак эмасми, ростдан ҳам кўнгли кўчасида адашган ўша бевафо экан, кўли билан ҳадеб тўхтанг маъносида имо-ишора қилаётганига кўра, бирон жиддийроқ арзи ҳоли борга ўхшайди, ёпирай, ним пушти гулдор кўйлак ёпган қоринчаси тарвуздек дум-думалоқ-ку, асов тойдан йиқилгани оқибатида ақлу ҳушидан айрилгани, уйга қайтгандан кейин вой-войлаб бола ташлагани хусусида куёвтўра озмунча нолиган эдим, суф-е, оби-дийдаси ғирт ёлғон экан-да, ҳозироқ буни аниқлайди, алдову бўҳтон умри ҳеч қачон узун бўлган эмас...

Худойим йўл бермаса қийин, атиги бир сўз демай, тарвуздек дўмпайган қоринчаси орқали Аливой Салим иғвосини фош этаётган келинчак суҳбати буюрмади, биродарим тили остида тиличак яшириб юришига энди қатъий ишондим деган ўйда беш-ўн қадам босиб улгурмай, қаршисида булутдай бир балойи азим бўйлади. Хаёли юкли келинчак ва чакаги тинмай сўйлаган Аливой Салимда бўлгани сабабли дастлаб парво қилмади, сўнг бел баробар яшил девор панасидан дафъатан ирғишлаб чиққан ва бўйин тасмасига баргсимон зумрад қадалган бўрибосарга зимдан қайта тикилди, тавбангдан кетай, атрофга асабий ғингшиб ваҳимали боқаётган махлуқ тунов кеча тушида Тарғилни кува-кува ерга қапиштирган ва ғолибона вовуллаб юборган Дўлвор эмасми?!

Салдан кейин ёғ томса ялагудек озода бетон йўлакдан ғудинг-ғудинг суҳбатлашиб ўтаётган кимсалар эътиборини тортди, қувончдан ёруғ дунёга сиғмай сафсата сотаётган Тўра Охун ва уни астойдил тинглаганча хандон ташлаб кулаётган Санамни таниб ичи музлади, сўнг бирдан хотиралари кўзгалди-ю, тўзим тилаб худого ёлборди, энди бу ёғида нималар кутаётгани ғира-шира маълум, ҳайтовур келгусида шундоқ ҳам жароҳати етарли бошида илгари синмаган калтаклар синса керак...

Бир тахминки, Тўра Охун Нуқра ғорида шунчаки ғаму андуҳ ютиб ва канага тала-ниб ётавермай, жами имконидан мосуво этган Носир Охунни чалиб йиқитиш йўлини қидирган, мудҳиш режасини фақат Санам кўмагида эплаш осон кечишини билгани ту-файли у билан яна яхшироқ тил топишади ва охири ниятига эришади. Ҳозир сурмали қийиқ кўзлари олма-кесак тераётган Санам ёнида қирчиллама йигит мисол бемалол йўрғалаётгани ва завқу шавқ билан юрагини тўкаётгани бежиз эмас, қанчалар укувли, феъли кенг ва сероқибат одам эканини пухтароқ исботлаши лозим.

Авзойига қараганда, мийиғида беозор илжайганча бафуржа игнадан туя ясаётир, тепадаги ушлаган жойини кесувчи зотлар орасида ишончига кирган мардлар беҳисоб эканини орага қистираётгани шубҳасиз, қолаверса, марди майдон суянчиқлари билан муштни бир жойга уриб тез орада мавқеини тиклаб олиши, омади тўла юришгач, ола-жуз қавми ва айниқса санъат жабҳасини астойдил қўллаб-қўлтиқлаши, ниҳоят, дили мағорлаган Носир Охунни ва унга қуллуқ қилиб чарчамас нобакорлар тоифасини тоа-бад тийиб қўйиши хусусида вайсамоқда.

Фақат Тўра Охун оломондан ажралиб орқароқда ранг-рўйлари докадек оқариб ҳорғин одимлаётган Мулла Ширин – Тарвуз домла (чилп-чилп шоколад шимиб ғудраниб кўяди гоҳида), Азлар Ниёз ва Зокир Ғиёсий турқиға қандай тобу тоқат қилаётгани са-бабини тушуниш қийин, ҳали ақлу ҳушини тузукроқ ўнгламагани боис, қўйнида оғу сур-тилган пичоқ яширган ва уни исталган пайтда курак орасига санчадиган гумроҳларни кўрмаётир чамаси, кўрса қаҳру ғазабга миниб кўпириши, ҳар бирини, аямай буралатиб сўкиши ёки тепкилаб қувлаши мумкин, истаса Нуқра ғорига маҳқум этади, токи бошқа ҳеч қачон овозларини эшитмасин...

24

Тирноқ остидан кир қидириш ва дил майлини қондириш бўйича Тўра Охун ҳар қанақа устаси фаранг доғули, ҳатто золлар золи Носир Охундан бир поғона ўтказарди, истаган одами бурнини ерга ишқалаш, бировни бировга қайраш ва девор ортида кеча-ётган турли хил ўйинни кўриб ҳузур қилишда айниқса бесуяк...

Олажуз қавмидан чиққан айрим зийрак зотлар гирмон қонли оёғи билан чегара тўсинини бузмай ва тошқин арафасида Тўра Охун надомат камонидан отилган қаттол ўқ эканига неча марталаб имон ўгиришди, бир гал жаҳл ва ғазаб устида Вали бахши суллоҳни кекчи қарға деб уялтирди, киноя суягини тешиб ўтгани боис, отаси жонидан ортиқ суядиган ҳамдами -- гулпопукли бобомерос дўмбирани тортиб олди ва махсус

термада шаънини улуглаған куни қайтаришга ваъда берди. Раҳматли ялтоқланиш ўрнига, аксинча, гижинглаган ҳажвиёт отига янада қаттиқроқ қамчи босиб, қисқагина термада Тўра Охунни одамзод терисини тириклай шилаётган гирмон малайига қиёслади, оқибатда эса боши бутунлай балойи азимга қолди.

Ҳар бир сўзи ўнлаб илмоқдан иборат термани эшитган заҳоти Тўра Охун какрадек кўкариб шайтонлади, кечалари уйқусидан адашиб ажриққа ағанаб ётадиган, панжаларини беихтиёр томоғига ботириб жазави билан чинқирадиган бўлди, қайси бир оқшом аранг мизғиб ёмон босриқди-ю, тамом куюшқондан чиқиб кетди.

Тушида Тўра Охун ўғри мушукдай пойлаб ва аланглаб Вали бахши ҳовлисини ўраган паҳса девордан лип этиб ошади, меҳр ва ихлос билан авайлаб парвариш қилинган ўндан зиёд қандак ўрикни қасди бордек роса кучаниб тошлайди, сўнг бирига тирмашиб, айрига кўнади-да, асалдек ширин мевасидан тўйиб ейди, чопқиллаб уйига қайтгач, қорни дамлаб қулдирайди, қаттиқ санчиб оғрийди ва зир-зир ҳожатга чопавериб ҳолдан тояди; тонга яқин алаҳлаб уйғонади, қарасаки, тушдагидек дўмбира бўлиб шишган қорни биқир-биқир қилаётир, шип-шилта таги ва иштонидан димоқни ёргудек қўланса ҳид анқийди, тепасида Санам ажабсиниб ва хавотир чекиб жавдирамоқда.

Тушини апир-шапир айтади-да, қишлоқ зийнати саналмиш қандак ўрикларни илдизпилдизи билан кўпориб ёқиш ва кулини кўкка совуриш бўйича амр қилади, ҳеч бир рисолада йўқ манзара шоҳидига айланган бўзбола Комронбой ёруғ дунёга сиғмай бўғиларди, қум тикилгандек ачишаётган кўзларига нуқул инграй-инграй ер тишлаган ва очофат гулхан емига айланган дарахтлар кўринарди. Беун бўзлайвериш сабру қарори битди, озгина бўлса ҳам таскин истарди, сўнг тунлари мунтазам қора чироқ ёруғида сувда эритилган бўёқлар билан сирлаша бошлади, аста-секин оппоқ қоғозда, ажиб қурилма шаклланиб, япалоқ ва бужир манглайида қорамтир якка шох бўртган, бурни тол қошиқдай осилган, кўзлари икки томонга бақрайиб қараган, бели майишиқ Тўра Охун гавдаланди, қурмагур сардор қилтириқ бутларини йириб, соқол ўрнига сўгал босган иягини тутамлаб, тишламоқ қасдида ириллаётган баҳайбат кўппак сари хезланиб турарди.

Худо қувват ва матонат берган эканки, шу тасвири бир неча нусхада эринмай чизди, сўнг тўлин ой ёритган кечада барисини каттаю кичик назари тушадиган жойларга илиб ташлади, атиги биттасини кўрган Тўра Охун дарҳол қўёнчиғи тутиб ўлишига ишонарди. Аммо нобакор бир мўйига шикаст етмай омон қолди, сўнг сендек жайдари расом дунёга ортиқча юк дея, қобирғалари саналиб қолган қари жийрон қашқа думига оёғидан боғлатди, чўғир имиллаб дашт сари жўнагач, қувончини чойхонада палов дамлаб нишонлади.

Носир Охун тўкин дастурхон атрофида улфати чор бўлиб айшини сураётган пайтда, зормонда чўғир тиззалари қалтираб чопа-чопа гармсел уфураётган чўл ичкари-сига кириб борарди, охири силласи қуриб зорли кишнади-да, улкан саксовул соясида тўхтади, қизиган тандирга бош тикқан каби ёнаётган Комронбой арзи додини ким эшитарди, қайноқ қум уммониға кўмилиб, ғуж-ғуж чивину сўнага таланиб ташнаи зор ётаверди, нуқул тезроқ азроилини юборишини сўраб худога ёлборарди, охири овози ҳам чиқмай фалак супрасига ноумид тикиларкан, кимдир оғзига сувдон тутди, бўз қийиқча танғиган Мерганни таниб синиқ қулди ва ҳушини йўқотди...

Санам жазманлари орасида энг садоқатлиси бўлган Тўра Охун жони шунча ҳам қаттиқми, ҳалиги ғалати карикатура қошида шайтонлаб ўлмагани гўрга дейлик, аммо жаҳаннам каби даҳшатли Нуқрага ғоридан эсон-омон қутилиб чиққани ва ҳеч нарса кўрмаган каби дадилу мағрур юргани, худойим кечирсин-у, бот-бот қаҳру ғазабини қўзғаётир, агар ўша жаҳаннамда тоабат қолса ёки жон таслим қилса, ҳозир муттаҳам билан яна юзлашмаган ва қайғули хотираларини эслаб куймаган бўларди...

Тўра Охун ҳамон ортидан йўрғалаётган Тарвуз домла, Зокир Ғиёсий ва Азлар Ниёзга сира эътибор қилмаётир, ахир, омади чаппа қайтган мудҳиш кунда, шамолу бўрон баданига турли шакллар солган улкан қояга чапараста ўраб-чирмаб ташланган дамда, подадек гурас-гурас ёпирилиб келган халойиқ қаторида, башараларини буриштириб улар тошбўронун кесакбўрон қилишгани ва гупдек шишган бурнига игнаю жуволдиз тикиб қаҳқаҳа отишганини наҳот ёдидан ўчириб юбормиш, бўлса бордир, фақат буни-сига нима дейсиз, ҳозир уларни, кўздан йўқотиш ва бирон муносиб жазога маҳкум этиш ўрнига, сал нарида қантариб қўйилган Қора тулпор салонига чорлади, сўнг кетдик маъ-

носида Санамга имо қиларкан, ногоҳ Комрон Вали бетига тикилиб қолди ва пешонаси ажинлари ечилиб кетди.

Тўра Охун наҳот дийдор насиб этгани учун севинаётир, инсоф майса урибдими дилида, ҳозирча бу ёғи қоронғи, лекин кўрсатғич бармоғи билан имлаб қошига чорлагани аниқ, анчайин дўриллоқ овозда қисқагина ҳол-аҳвол сўрашгач, омонат дунёда аразу ўраз ва ўпкаю гина ҳеч бир дил ярасини тузатишга қодир эмаслиги, аксинча, баттар газаклатиб юборишини қулоғига астагина шивирлади, сўнг олажуз қавми ва ўз тақдири билан боғлиқ янада жиддий масалага кўчди, қисқаси, бундан бу ёғига кўп шубҳага берилмай кўнглини тўқ тутсин, узоқни кўришга қодир кимсалар билан бирга, чўчимай қанотига кирса, кутгани ва умид қилганидан кўра кўпроқ нарса ютади...

Ана холос, бир вақтлар даврада кайфи ошиб қолган Носир Охун ҳам шу хил ўгитлар билан энсасини қотирмаган эдими, мана энди Қора тулпор жиловини қўлга киритган Тўра Охун укаси каби недир тилақда юрагига қўл солаётир, аслида мақсади яхши аён, кечмишда қишлоқни оворай абгор қилган жами кирдикоридан тоабат кўз юмиб, гаҳ деган ондаёқ қулоқ бурмай кафтига қўниши керак. Жуда калта ўйлаётир, бунинг иложи бор эканми, ахир, барисини унутган тақдирда ҳам Носир Охун билан талашиб Нафисани бадном қилгани ва умр гулини бемаврид сўлдирганини қандай унутади, ўшанда шўрлик қиз мана шу доғули олифта ва худбин укасидан бир неча марта ўтказиб берган ҳавойи ваъдалар охир-оқибат йўлини надомат ўпқони сари буриб юборишини қаёқдан биларди, барисини англаган дамда ғишт аллақачон қолипдан кўчганди...

Жаноза яшириқча ўқилган дафн маросимида жардан учган Нафиса ҳатто қабрида ҳам осуда ётиши гумон эканини яққол ҳис этувди, аламу армон ёшлари эса қайта-қайта юрагига томди, милт-милт томаверди, сўнг ёруғ дунёга сиғмай ва Роҳила отин арази баҳона эзилаётган падари далдаси ва насиҳатини эшитмай тўшаққа михланди. Баъзан Нафиса арвоҳи чорлаётганига ишониб, тақдирига ўкиниб лаънат айта-айта, рутубатга чулғанган жарлик сари жўнарди, кўпинча ўша ерда узоқ санқиб юрарди ва Нафиса боши аралаш елкаси билан урилган чўзинчоқ тош ёнида узала тушиб ётарди, кутилмаган ҳолга кўникиб қолган Вали бахши, урари ёки сўкарини билмай, алдаб-сулдаб етаклаб кетарди...

Бутун вужудини ўраб-чирмаган ҳижрон дарду алами муттасил газаклаб бораверди, изтироб ва ҳасратга тўла дили, тоабат аза тутишга маҳқум эканидан огоҳ этганча, инграниб нимагадир ундарди, аста-секин дили даъватидан айрича руҳланиб, ажиб хаёлий оламга кўчди-ю, турли хил оддий бўёқлар замиридан армони шаклини қидира бошлади, баҳоли қудрат изланиб, қалин оппоқ қоғозга зарблаган лавҳаси, фожиавий руҳдаги тасвирдан кўра, ғуссали можарога мойил карикатурага кўпроқ ўхшарди.

Тўкис сайқал берилмаган қурилмани банд этган Тўра Охун билан Санам рафтори макру ҳийла пардаси остида айрича кўпчиб турганини ҳали-ҳали яхши эслайди, йўғон бўйнига сурмадек қора жингалак гажаклар чирмашган Тўра Охун ҳайбати отни ҳуркитарди, шолғомдек қизарган ясси бурни, бир ёнга қийшайган тумтоқ жағи ва ботиқ ёноқлари ошланмаган териға ўхшаб буришиқ бўлиб, аллатовур ғашлик уйғотарди, қалин жун босган қийшиқ қўлида совуқ ярақлаётган қўпол дастали дудама ханжарни эндигина таваллуд топган мурғак бўталоқ бўғзига ботириш ниятида ўнглагани, аҳду қарори қатъий ва кескин экани англашиларди, сал нарида жигарпорасини эмизиб улгурмаган тиззалари қўтир озгин она туя маъюсона жавдираб туради ва ҳар тола мўйидан шикаста нолаи афғон таралади...

Ҳамон қаршисида думбул карикатура сокин товланаётган каби чуқур ҳасрат ичра бош чайқади, ўшанда уни кузатиб хаёлан Нафисага тупроғинг юмшоқ бўлсин дея муурожаат қилгани, бутун борлиғи қақшаб депсингани ва бўғзи ачишиб хўнграгани кечагидай ёдида, қош қорайгандан кейин жангари мушук бетига сапчиган сичқон каби ўзини хатар бағрига отди, тонг ёришган паллада топилдиғи оқишу пушти мрамар увоғи билан сувалган деворни ғаройиб палак мисол беаганди, сўнг ҳадемай қиёмат-қойим авжига минишини тасаввур қилиб илжайди ва ҳали буниси хамир учидан патир маъносида мушт ўқталди. Фақат падар кусур тасодиф тутаётган ўтинга ермоий сепиши ва мисли йўқ ёнғин чиқишини қаёқдан билсин, бир йўла тириклай лаҳадга тикадиган ҳазил аралаш қитмирлиги Тўра Охун таваллуд топган кун баҳона уюштирилган зиёфатга тўғри келган экан, тўғриси, буни эшитгач, аввал тилла топган тентак каби севиниб ўлардай

ирғишлади, кейин жами қувончи бурнидан булоқ бўлиб оқдики, мабодо эсласа нўноқ уста омбир билан шартта тишини суғургандек беҳол инқиллайди.

Сўфи азон айтмай қутлов учун совға-салом қўлтиқлаб ташриф буюрган пешқадам меҳмонлар сал кам икки қулочли қоғозга қинғир-қийшиқ тарзда зарб этилган башарага тикилганча шалвираб қолишади, баридан хабар топган мезбон эса тўк ургандек сапчилайди, дарҳол зиёфат баҳридан ўтиб, хилват хонада тўнтарилган кўйи иситмалаб ётади. Чехраси анча сўлғин Санам тасалли бериш, маслаҳат қилиш учун мўралаган чоғда эсу ҳуши оғиб-оғиб турарди, суянчиғи ташрифи баҳона сал юпангач, бепичоқ сўйган муттаҳамни топмасам ва ит азобида жаҳаннамга жўнатмасам ўзимни теракка осганим, жилла қурса отимни бошқа қўйганим бўлсин маъносида кўкрагига муштлайди ва бир неча эпчил малайни қишлоқ бўйлаб йўрттиради, ҳид олишу из билишда устаси фаранг исковуч босиб кетади ҳамма ёқни...

Хом-хатала карикатура туфайли рўй берган нохушлик ақл бовар қилмас даражада ғовлаганидан ҳадемай хабар топади, сири очилиб қўлга тушган ҳамоно таъзирини ейиши тайин эканини билса-да, яна қамишдан маҳкам бел боғлаб, қоғозга мук тушади. Энди нифоқ бандаларини муҳаббат бўстонида гуркираб ўсаётган навқирон сарв илдизини кемириб семираётган қўшалоқ митти жонзотга менгзаб тасвирлашни чама қилганди, агар шу режасини ҳам эплаб-сеплаб амалга оширса, наздида, бемаврид сўлган Нафиса арвоҳи шод бўлиб, дилини муттасил ёқаётган аламу армон ўти босиларди.

Иложи қанча, кейинги гал тақдир қўллаб-қувватлаш ўрнига, омадидан жудо айлаб, шаштини синдирди, бошига қатрон шимдирилган зилдек оғир қоп ёпилганда, вақт ярим кечадан оғанига эътибор бермай, ғира-шира лампа чироқ ёруғида уйқусираб дард чекиб ўтирарди, тиришиқ бети аралаш манглайига тушган билакдай ёғоч гурзи суробини тўғрилади, тонг пайти ҳеч нарсани эслолмай бийдек дала ўртасида бемажол думалаб ётарди, қаттиқ оғриқ ҳукмрон сезимларида...

Худо қарғаб шўри қисгани шудир-да, бундан ортиқ мусибат бўлиши душвор, мўмай ўлжа илинжида бўлгувчи йиртқич қушлар дастлаб киртайган кўзлари, сўнг пора-пора жигари ва ниҳоят юрагини чўқилаб ейишини ўйлаб отила турди, бир амаллаб даҳшатли якунга чап беришу хавотирга кўмилган Вали бахшини тинчитишдан бошқа истаги қолмади, тишини тишига босиб телбаларча олға интиларди, охири толиқиб юра-юра қум ва саксовул қоплаган қовжирок сайҳонлиқда мўру малаҳдек уймалашаётган саҳройилар тўдасига қўшилди, биров кимсан дея сўрамади, ўзи ҳам чурқ этиб оғиз очмади.

Негадир маконига ошиқмаётган куёш тиғида кўмирдек қорайган ва чўпдек озиб-тўзиган кимсалар ғаройиб юмуш билан машғул эдилар, гирдларида хасу хашак аралаш қизғиш тупроқ уйилган қатор-қатор чуқурларни кўргандан кейин сир тагига етди-ю, бетига истеҳзоли кулги югурди, ҳадемай ўзи ҳам тақдир ҳукмини ими-жим адо этаётган каслар изидан жўнайди, сўнг қоқ балиқдек буришган гавдасини на биров ва на ўзи топа олади, яна ҳам қизиғи шундаки, қазув ўзингдан деб таъкидланди, топшириқ бажарилгунча она сути оғзидан келган бўлса-да, охири лаҳад тахлит чуқурда оёқ узатиб ётиш беозор ва ҳатто гаштли туюлди...

Этаги калта нимдош бўз яқтак кийган муштдайгина ҳорғин кўса оғир кетмон билан устига чангилиб тупроқ торта бошлагани ёдида, қолгани ҳушу хаёлида йўқ, бир пайт инқиллаб кўзларини очсаки, димиққан ним қоронғи кигиз ўтовда бузоқ ўлигидай тарвайиб чўзилмиш, қичимсиб турган димоғига қуруқ ўтин тутуни, пишган гўшт, пўстак ва латта-путта ҳиди урилади, қийиқча танғиган Мерган лўқиллаб оғриётган қайноқ пешонасига авайлаб ҳўл латта босмоқда.

Норғул гавдаси анча чўккан илк устозини аранг таниди, эй, суянган товим, қапам куйди-ку дея, мўлтираб култ-култ ютинаркан, дилидан киртайган кўзлари оша тўкилган дўлу жалалар заъфарон ёноқларини дарёдек дувиллаб юва бошлади, ўша дарё охири бир тармоқ мисол тошқинга қўшилиб кетганига ҳали-ҳали имони комил...

Атиги биргина расм бошига кутилмаган ғалваю ғурбат орттирганини эсласа кўпинча ўкинади, баъзан эса кулгиси қистайди, сўнг у думбул бўлса ҳам дамига зоғора пишадиган Тўра Охунни ва барча жазмани бўлишини орзу қиладиган Санамни эсанкиратиб ташлаганини ўйлаб, муросасиз рақиб кифтини ерга тегизган ва келгусида ҳам ҳеч кимга ён бермас полвон каби атрофига мағрурона боқади...

Ҳали гавҷум хиёбонда рӯй берган учрашув Нафиса ўлимидан кейин бағрини тиглаб қанчалар эзилгани, ҳар неки аламу армонини ўша хом-хатала асарга сингдиришга уринганини яна ёдига туширди, ажабки, шу баҳона дилини илҳом шамчироғи ёритдида, дадиллик ва рағбат туйиб, туркумни тезроқ тугатиш жуда зарур ва муҳим эканига яна иқрор бўлди, туркум ёруғ дунё билан юзлашган куни онадан қайта туғилажак...

25

Аслида, бутунлай оромини ўғирлаган туркум, фақат ўзаро қовушган ўйчан ранглар марсияси эмас, айна пайтда, умид ва тасалли уйғотувчи ғуссаю армон суратларини жам этувчи мажмуа ҳам саналади, қиёмига етиб қолган Ҳомила ҳам шу фикрни исботлаб сокин жило сочаётир, муҳими, қурилмаси дилни дилга пайванд этган ишонч кўпинча ўз қобиғида урчийдиган фитна ва макр соясида қолиб кетишига кўпроқ ишора бераётганди, қурилма малоҳатини ўздан безган ва ноумидлик сари оғиб кетган жон қийноқлари босиб тушганди, бинобарин, рутубатли жарликда мўлтираб узилаётган Нафиса чеҳрасидаги чексиз қайғу ва ҳасрат, сал наридан шўрликни бўйларини чўзиб кузатаётган Тўра Охун билан Носир Охун ва айниқса Санам рафторини қоплаган истеҳзоли юмшоқ табассум ифодаларида мудҳиш хотима залвари пинҳон...

Картина табиати учун хос зиддиятли кечинмалар ва ўтдек куйдирувчи ҳасратлар асосида ботиний ва зухурий фарқланишни маромида бўрттириш, бир нуқта ичра беҳудуд олам бунёд этиш, ҳар бир чизиқ мантиқ устунни бўлишини таъминлаш осон кечмади, бу борада тўла қониқиш ҳосил қилиш учун лаҳза изидан келган лаҳза замирида минг ўлиб тирилди, она сути оғзидан келгани эвазига Нафиса арвоҳи олдидаги қарзини узганди...

Ҳомилани Аполлон йўллаган покиза қалбли фаришталар қарамоғига олганини ҳис этган ҳолда аста маймоқ диванга чўзилди, энди қисқа муддатли танаффус эълон қилиб, нафас ростласа бемалол ярашади, қодир эгам одамзодга беминнат ҳадя айлаган уйқу садағаси кетсин-ей, ноёблик бобида унга тенг келувчи неъмат бор эканми ёруғ дунёда...

Тангри ёрлақаб, эрта-индин шахсий кўргазмаси очилса, Ғунча ва бошқа картиналар қаторида, Ҳомила алоҳида шов-шув кўзгаши борасида мулоҳаза юритаётган чоғда киприклари ниҳоят юмилди, оҳорли пар тўшақда беғам ётган гўдак мисол қилт этмай осуда пишилларди, яқин-орада бу қадар тиникиб ва тўйиб ухлаган эмас, ҳатто ҳар бир ҳужайраси ва тукида хотиржамлик ҳукм суларди. Субҳидам қуёши шафақ чимилдиғи беагаган уфқ кифти оша мўралаш учун ҳозирланиб турган дамда жисму жонига қувват бераётган роҳат бирдан пардек тўзғиб йўқолди, ҳатто юрак уришида ҳам мувозанат бузилди, фақат ажиб ҳолни сезмай, безовта руҳи қанотида парвозга чоғланди, сал ўтмай юксак фазони кучган аввалию охири йўқ мовий ҳарир парда оралаб думли комета каби шитоб юзиб борарди, заминга чуқур томир отган пурвиқор чўққилар увоқдай, муаззам асов дарёлар қилдай, қирғоқларига сапчиётган баҳайбат денгизу уммонлар кўлмақдай кўринади кўзларига...

Қайга кўнди ёки ҳамон муаллақ учаётирми, буни аниқлашга қийналиб энтиккан ҳамона, зарб билан улкан гранит қояга урилган жисми тариқдек тирқираб сочилди, сўнг ўзида қайта йиғилди-ю, бору йўғи бегона ўлчам ихтиёрида эканини пайқади, рўпарада жамол очган дунё хавотир оғушида юкли аёлдек ҳансирарди, еру осмон ораллиғини ваҳима уйғотувчи даҳшатли шовқину сурон қоплаган, кеча зулматини бурдалаб сариғу қизил мушаклар порлайди, қону лойга беланган жасадларни босиб ўтаётган милтиқли кишилар кўрқув кўланкасини ҳайдаб юбормоқчидек томоқ йиртиб ҳайқиришади.

Эти устихонига ёпишган ва лаблари гезарган савдойи сиёқли манови банда наҳот девор дармиён кўшниси Дамин полвон – гирмонни пешонасидан отиш ва ғавғони тинчитишга аҳду қарор берган Мерган бўлса, ахир, жондек азиз биродари туғилган она қишлоғини сафархалта елкалаб тарк этганда тоғни уриб талқон қиладиган сириқдай азамат эди-ку, энди охири қатра кучини ҳам шайтон сўриб олгандай наmunча ҳоли хароб?! Тинкаи мадори қуриган Мерган гандирақлаб аранг чопади, баъзан оғир хўрсинади-да, карами кенг худойим, мададингни дариг тутмагил, ўлигимни кўтариб қайтай элимга дея шивирлайди, сўнг тепкини босиш учун шайланар экан, ногаҳон кўкси ва қураклари орасига баравар чирсиллаб ханжар санчилади, олд томондан

келган нобакор одам гўштига тўймаган гирмон экани аниқ, аммо орқадан хуфия иш битирган ва жон риштасини кесган мурдор ким бўлди. Ҳолсизланган Мерган ишқални ажрим қилолмай инграганча бомба ҳозирлаб қўйган хандаққа шўнғийди, сўнг икки тарафлама тиғ еган яна қанча-қанча ярадор гусирлаб ёнига қулайди, шўрликлар халос бўлиш соатини интизор кута-кута қатланиб ётишдан бошқасига ярамайди, нажотдан эса дарак бўлмагач, охири бир-бирларига жимгина суянган ҳолда, шилимшиқ тупроқ билан бирлашиб кетишади...

Дабдаласи чиқиб кўпчиган ўтлоқ ўртасида мунғайган хандақ юздаги чандиқдай эътиборни тортарди, сўнг хасу хашак билан тўлиб, ўрнида шафақ тусли дўппидай пайкалча пайдо бўлди, тақдир мурувватидан тамомила умид узгандай у доим хомуш мудрарди, гоҳо сутдек оқарган тонг палласи, баъзан зулмат қуюқлашган ярим кечада сурон солиб оҳиста қимирлайди, ногоҳ шунда остидан зорланиш ва илтижога ўхшаш ни-долар сизиб чиқади, маҳзун товушлар ёгин-сочинли уйғониш фаслида бутун борлиқни тутлади-ю, хиёл дўмпайган пайкалча тупроғи ёмғир сувида чанқоғини қондиради ва қучоғида мурғак ниҳол нишлайди.

Тақдирига таҳсини тасанно ўқигандай ниҳол чор атрофига масту масрур алфозда эмин у эркин тикиларди, иштиёқ ва шижоат ила қуёш сари интилиши айниқса мароқли туюларди, охири яйраб-яшнаб ўса-ўса кўзни қувнатувчи шафақ тусли нафис бинафша қиёфасига кирди, бутун борлиғи номоён этаётган латофатда, фақат қуёш ва замин меҳри эмас, олдию орқасидан тиғ еган ва умид дунёси умиддан маҳрум эканини англаб-англамай тупроққа қоришган кимсалар дарду ҳасрати ҳам мужассам эканини сезмай, оламни муаттар атру бўйларга тўлдирди, таажжубки, қумурсқадан тортиб то қушу капалакка қадар жамики тирик жон, ҳатто поёнсиз осмон ва чарағон сайёралар жамолига маҳлиё бўлиб боқишини орзу қиларди.

Вақт ғилдираги бирров айлангач, хур-хур салқин шабада ўрнига чор тарафни тўздириб қайноқ гармсел эса бошлади ва тезда мудҳиш ташналикка чулғанди, худодан зорланиб нуқул ёмғир тиларди, аммо илтижоси тангри қулоғига етмай, нозик жуссаси ва латиф япроқлари бужмайиб қовжиради, энди тенги йўқ чиройидан айрилиб, барча тилаклари чил-чил сингани учун зору зор қақшаб ингранарди...

Алвон бинафша бағридан узилаётган афсус ва надоматга йўғрилган эзгин саслар Комрон Вали жон қулоғига яққол эшитилди, сезимлари оша улар шуурида қайта янграгач, қора терга пишиб ва алаҳлаб аста ёстиқдан бош кўтарди, аввал нимагадир тасаввурида бир неча марта шафақ тусини олган хандақ ва пайкалча гавдаланди-ю, гарангсиб маймоқ диван билан миз ўртасида чўнқайди. Ажабо, бу қанақа босринқираш, Мерган нечун тушида бундай безовта қилмиш, мавридини топган заҳоти барисини айтиб, таъбирлаб беришни ўтиниб сўрайди, бугун эса иложи бўлса туркумни мижозлар эътиборига ҳавола этиш бўйича кенгашмоғи лозим, шахсий кўргазма уюштиришни ортиқ чўзиш бефойда – имкон борида отни қамчилаб қолишга нима етсин, қолаверса, айрим содиқ мухлислари қачондан бери янги асарларини томоша қилиш ва қувончига шерик бўлиш учун интиқ...

Орзиқиб Ҳомила қошига келган Мерган дувиллаб ёноқларини юваётган ёшини тийолмади, ўзи ҳам бўғзига тиқилган аччиқ йиғини ютолмай ҳиқичоқ тутгандек ҳиқилларди, майин қовушган ифодалар ортидан хомуш боқаётган Нафиса билан сўйлашгиси келарди, ахир, энди энг яқин ҳамроҳи ва ҳамдарди шу сурат эмасми, бундан кейин илжи борича мудом шу ажиб хилқат ёрдамида қайғу ва қувончга тўла ўсмирлик онлари билан юзлашади, дафъатан ҳижрон ва армонга эврилган илк муҳаббатини ёдлаб ўй суради...

Ҳомила дастлабки куниёқ Апаллон йўллаган канизакларни ҳам маҳлиё этгани шубҳасиз, бундан истаганча фахрланса арзийди, қурилмани эса яна бир марта эринмай муфассал назардан кечириб, тасодифан кўздан қочган айрим каму кўстни охиригача меъёрида тузатиши лозим. Аммо отинг ўчгур телефон атай ўчакишган каби бунга йўл қўймади, кўҳна дунё айвони ёниб битаётгандай бўғилиб чинқирарди. Узук-юлуқ хириллоқ овозни танимади, салла деса калла келтиришдан тоймас шотирга ўхшайди, қурмагур анча ҳовлиқма экан, аввал хабаркаш бўлиш насиб этганини айтиб оғиз кўпиртирди, сўнг омади чопгани муносабати билан қавмдош оғалари олдига дастурхон ёзаётган Тўра Охун муҳтож одамга оёғини ҳам кесиб беришга тайёр зот эканини чулдираб узоқ таърифлади, келгусида кайвони чўнтагида борини қизганмай сочар экан,

масалан, дастлаб истироҳат боғию ҳовузи билан бирга етимхона куради, сўнг уни замонавий мебелдан тортиб қиммат картиналар билан жиҳозлайди...

Чарх ишлари нақадар ғаройиб, қачондир Қора тулпор жиловига эришгани шарафига, ғурури ва ифтихорини ичига сиғдиrolмай, дасти узун валломат йигитлар сиртло-ни камина дея керилиб, Носир Охун бутунлай ўзини қўйвориб эриганди (ўшанда орқалдига қарамай, хурмачаси ёрилар даражада ичиб роса таъзирини еган), қуш сутидан бўлак ҳамма нарса иттирқин сочиб ташланган зўр зиёфат доврўғи қанча вақтгача тиллардан тушмади, харажатни ўшанда Зокир Ғиёсий ёки Азлар Ниёз қилгани бошқа масала, қолаверса, бу жиҳатини биров билса, биров билмайди.

Анчадан буён Қора тулпорни гижинглаптиб минаётган Тўра Охун ётти ёт бегонадан ҳам бегонароқ укасидан қолишар эканми, қуюқ ва мазали мақтовга тўймай, шоху буту-хи қайрилиб қолиши, шашти эса синишидан чўчиб зиғирча ён бермаса керак, адашиб-нетиб бирон деворни тепса, хазондай шовуллаб энанг ўлгур пул тўкилади, демак, дуп-пи кетган тақдирда ҳам обрў кетмасин, одам боласи аслида шу нарса билан тирик-да...

Чиндан ҳам гирд тевараги яшил девор билан ўралган майдонда Тўра Охун тузган улкан давра ғаройиб эртақларда таърифланган, оғзидан олов сочадиган афсун-гарлару афту боши бўялган тили етти қарич масхарабозлар иштирок этадиган шоҳона базми жамшиднн эслатарди, давра узра саховатли осмон чексиз қувончу сурур билан йўғрилган файз ва шукуҳ ёғдирарди, шунга яраша қопчиқларга солинган тўёна ва совғасалом беҳисоб бўлиб, бир неча шотир ҳисоб-китобга шўнгиганди. Карнаю сурнай садолари бутун шаҳар ва ҳатто осмон гумбазига қадар ишғол айлаганди, фақат майдондан сал берироқда бўйлаган чор тарафи очик, ёғоч устунлари ва шифтига нақш ўйилган тўрт бурчак шийпонда тиззалаб дир-дир қалтираётган банда шодиёна шаънига ярашмай турибди, ким бўлса ҳам оғир чўян ғул бўйни ва бутун борлигини эзгилаб юборганди, шунчаси камдек, тепасида яшин тилидай липиллаб калтагу қамчин ўйноқлайди, қошлари чимирилган Санам эса, бемор жонга шифо ва мадад бўлур дея шивирлаб, қуруқшган оғзидан гулгун шароб қуйиш билан машғул, аммо бир қултум ҳам ютолмай нуқул ўғжиб ғулдирайди...

Санам соядек йўқолгандан кейин чексиз афсус ва надомат акс этган заҳил қиёфани таниди, ақл бовар қилмас, наҳот маҳқум ростдан ҳам Тўра Охун билан бир товоқдан овқат еб ўсган Носир Охун бўлса, атиги бир ҳафта ёки бир ой муқаддам у одам суқини кўзғовчи Қора тулпор нисбали уловни савлату виқор тўккан қўйи миниб юрмасмиди ёки каттаю кичикни оғзига қаратиб айюҳаннос солмасмиди, мана энди нечун аҳволи бунчалар хароб, нечун биров эшитмайди арзи додини, бунақада ҳадемай ўлжа излаб юрган азроил элтиб лаҳадга тиқиб ташламасми, эй қодир эгам?!

Чексиз ҳайрат ва шубҳа ичра ўзини жавоби тайину нотайин минг хил саволга кўмиб ғижинди, қўлига ғадир-будир тўқмоқ тутқазилган фурсатда қоқилган қозикқа ўхшарди, буниси жуда ошиб тушди, тавба, тантана майдонига ўтишдан аввал разолат ва хиёнат бандаси додини бериши зарур экан, шундай қилган тақдирда омади чоғиб, Тарвуз домла, Зокир Ғиёсий ва Азлар Ниёз каби аллақачон эътибор қозонган ақли расо каслар ёнида учаворага қўшилади, акс ҳолда бориб лайлак ҳайдасин, доврўғи тобора ошаётган кимсан Тўра Охун пойабзали гардига ҳам лойиқ эмас...

Қон юқинқираган оғиргина тўқмоқ билан шундоқ ҳам мажақланган афту башарага туширдими ёки бунга ботинмадими, ганғиб қолгани боис, кейинча сира эслоллади, ҳатто недир куч майдон сари судраганда ҳам ақлу ҳушидан жудо телбага ўхшарди, қақажон Санам кулгилари сеҳри билан омихта мастона овоздан беихтиёр сергакланди. Оч пушти камзулу оқиш шимда савлатига савлат қўшилган Азлар Ниёз майдон тўрида вақтинча тикланган безакли саҳнани эгаллаб, бахт ва омад куши саркашу мағрур эканлиги, бўш-баёвларни писандига илмаслиги, марду майдон зотлар сояйи давлатида улғайиши ва қанотларини кенг ёзиб учиши хусусида ўзи қоралаган машқларни жўшиб куйлаётган экан; лекин уммон мисол қайнаб тошаётган даврада, пардаси авж мусиқа ва қўшиқлар нашидаси эмас, қийиқ кўзлар таратаётган сиёҳи ёлқин ҳукмронлик қиларди, ҳар доимгидан кўра яхшироқ бўяниб-безанган малак ёруғ оламда мавжуд жами фирибу фитнани ягона нуқтада жамладим маъносида товусдек хиромон йўрғалайди, юпқа лаблари ва шабнам чайган гул япроғидай тоза кафтлари орқали ҳавойи бўсалар йўллайди, ана шунда эсдан оғар даражада қиёмига етган ошиғу шайдолари баралла телбавор оҳ чекиб ёқа чоклашади...

Келиштириб тузалган қатор-қатор узун столлар кўҳна дунё кошонасига фақат фаровонлиги тўқлик йўриқларига асосланган саодат ва шодлик муносиб зебу зийнат бўлишини тасдиқ этаётганди, иштаҳа кўзгаётган турфа сархил нозу неъматлар орасида, зарҳал ёрлиғига кейинги оёқларида тик турганча кўкка сапчиётган, нимасидир қўтосга ўхшаш баҳайбат қоплон зарбланган дароз шишалар алоҳида ўрин эгаллаганди, фақат ҳар жойда бегонасираб кўнқайган ва турнаники тахлит узун тумшугидан кўкимтир тутун сизаётган жимжимадор нақшли матоҳлар нимакин?!

Беихтиёр миясига қайноқ қон тепчиди, наҳот бу нарсалар ушовидан тушови қиммат, пиёда тугур отлиққа ҳам топилмас чилим бўлса, исқот қолгур қайси гўрдан келди, ахир, у нималиги ва қанақа қилмишу қидирмишларга қодир эканидан анча-мунча хабардор, жами ишқал сархонасига жо қилинувчи унсур хилига боғлиқ, агар тамаки ўрнида қора қарғиш теккан гиёҳ кукуни ишлатилса борми, шайтоний хаёлларга гирифтор этувчи мақри ва азиятига ҳатто фил ҳам чидаши маҳол...

Нуқра ғорида дўзах азобига йўлиққан, миясида турли хил режаю дастур пишитган Тўра Охун бирон балони чамалаган, йўқса дарё тошидай қилиб бунча чилимни тизиб ташламасди, кайфу сафога ўч баъзи енгил мижозли мазадаҳан кимсалар, бежирим наякилар орқали аллақачон кўкнор тутунидан тортиб олишган чоғи, даҳанаки жангни қиздириб юборишибди, кошки улар товус каби хиромон Санам, сонсиз зарраларга бўлина-бўлина, ўша афсунгар тутун билан бир қаторда, этлари билан суяклари қатларига кириб чиқаётгани ва томирлари бўйлаб оқаётганини сезишса!..

Барча кўнглини баравар овлашга ишқибоз Санам боши кўкларга етиб қувонаётган масту масрур Тўра Охун пойига қучоқ-қучоқ лола монанд нафис товланиб тўшаларди. Бугун фақат Санам эмас, ҳатто дунё ўзи ҳам кайвони атрофида гавҳар доналари мисол сочилиб ётарди, у, шу имтиёзни жами салобати ва таровати билан тўласинча ҳис этиш тилагида, гоҳ малакнинг елкаси оша сийнасига тўкилган бўлиқ сочлари, гоҳ Дўлворнинг мой суртилгандек ялтироқ тўши ва бўйини силай-силаи, устма-уст қадаҳ бўшатарди, Азлар Ниёз бахт ва омад қуши ҳақидаги қўшиғини такрор айта бошлагач, нигоҳини номаълум нуқтага қадади-да, олажуз қавми пешонасига азалу абад битилган Нуқра ғорини хотирлаб хўрсинди.

Гулдек бадан ва жилвакор сочларнинг ёқимли атру бўйидан кайфига кайф қўшилаётган Тўра Охун чакаги тинмай сўйларди, зигирча гуноҳи бўлмагани ва нуқул савоб ишлар қилгани ҳолда, дўзах бир бўлаги саналмиш ўша маконда узоқ муддат чийралиб азоб чеккани, азиз ва қимматли умрининг энг хосиятли онлари бир кўриниб сўнган камалақдай беиз йўқолганини куйиниб изоҳларди.

Иложи қанча, жисмини буккан ва қалбини жароҳатлаган барча кўргану кечиргани тақдир иродаси саналур, ёзуқдан қочиб қутулиш қийинлигини беш панжадек яхши билгани туфайли Мулла Ширин (нимагадир Тарвуз домла дегани тили айланмайди), Зокир Ғиёсий ва Азлар Ниёз каби бир вақтлар пайини қирқшга тиришган ва тузлуғига тупурган зотлар тавбасини инobatга тутишни лозим топди, ҳатто энди худбинлик бобида ҳаддидан ошган ва бир неча марта белини синдирар даражада панд берган, олажуз қавми пойига мунтазам болта уриб завқланган Носир Охунни ҳам, гажирлик отидан тушиб тиз чўкса, албатта афву этиб сийлайди, сўнг хиргойини ванг қўйганча истаган томонига бадар кетаверсин, агар мабодо бундан кейин тагин олдини кесиб ўтса ёки шаънига ярашмаган гап айтса аяши даргумон, энди бир йўла Дўлворга талатиб тинчилади, дарвоқе, бир вақтлар ўзини Тарғил қора қонига бўягани ва бурдалаб ташлашига бир баҳя қолганини унутган эмас, ҳеч қачон йўқолмас чандиқлар бор ҳамон баданида...

Тўра Охун одамзод умрини япроқдаги қуёш нури тегар-тегмас қуриб қолувчи томчи умрига қиёслади, шуни ўзак ҳақиқат санагани боис, ҳар сония ва ҳар соатни ғанимат билиб, бутун олажуз қавмини қўллаиди, шу қавм қўлидан туз ичган иқтидори юксак, меҳру оқибатли зотлар, айниқса, нафосат меҳробига сажда қилувчи жамоа ёнида бўлиш бурчидир. Мудом шу жамоа дарди ва қувончи билан яшайди, хамир учидан патир сифатида Афродита номида хусусий муқофот таъсис этилди, таклиф юқорида маъқуллангач, ажойиб тимсол соф тилладан ясалиши учун керагича маблағ ажратди. Нақадар аянчли, аввалги ҳайкалча қалай ва бринж каби арзон маъданлар қоришмасидан мендан кетгунчаю эгасига етгунча қабилда қуйилган экан, бариси майда-чуйдасигача чиғирикдан ўтказилди ва бу ҳолни Носир Охун батафсил шарҳлаши лозим...

Жағи толиққан Тўра Охун бир муддат сукут сақлади, сўнг ўтмас қилич билан эзгулик дунёсини ишғол қилишни чўтлаган худбин бандаларни мазахлай кетди, мангу баҳор шуқуҳи ва тароватидан баҳраманд ўша дунёга ўзи ҳайратга молик эзгу амаллар орқали кириб боради, хайрли ниятини тушунишни истамай қовоқ солаётган ва думи юлинган фаҳмсиз хўроздек бемаврид қичқираётган ичаги эгри нодонлар чучварани хом санашибди, аслида тутантириғи йўқ ўша зормондалар атиги бир мўйига ҳам арзимайди, бариси ўлат теккан дардисар қашқирлар галаси янглиғ қирилсин!..

Аччиқ ичақдай чўзилган ваъзини кўтаринки руҳда қизишиб якунлаган ва бир зарбда қадаҳ бўшатган Тўра Охун бўйин томирлари ўқлоғидек бўртиб чиққанди, ғалати тамшаниб қўйгач, чилим тутунини газак қилди, устидан яна ўткир май сипқорғандан кейин, бурмача ёқали ҳарир либосда бадани оҳиста диркиллаётган Санам сари ошиқона назар ташлади-да, елкасига бошини қўйиб ғингшиётган Дўлворни қучоқлади ва хотиржам пинакка кетди.

Энди Тўра Охун ачқимтир тутун билан сезимлари оша вужудига кўчган Санам ёрдамида ҳаво симираётганга ўхшарди, айна пайтда, ўзи ночор хазон ёки бир гард каби малак олами – сиру синоат ва афсунга тўла кўнгил иқлимга тушиб қолганди, сўнг ғашикиб ҳура бошлаган Дўлвордан ажралди-ю, бир ёнга қийшайиб хуррак тортиб юборди, шуни кутиб тургандек, анча ошиб қолган меҳмонлар ҳам жимгина қунишиб мизгишди, ҳатто давра аҳлини кузатиб энсаси қотаётган Комрон Вали, қирғоққа чиқиб қолган балиқ каби оғзини каппа-каппа очиб эснагач, суварак ўрмалагандай аъзои бадани вижирлаб мудрай бошлади...

26

Теграсида салобат билан шовурсиз айланаётган ва кўп ғалваю ғурбатдан огоҳ этаётган кўхна дунёни атиги бир дам унутди, сўнг биров силкигандай ногоҳ сергақлашиб, қулочини ёзиб оҳиста керишди, ҳамон борлиғи музлаган каби карахт бўлгани учун қимирлашга қўрқарди, охири бўйни аралаш кўксига бўлиқ сочлар занжирдек чирмашди-да, тахир майга қаноат қилмай, хўриллатиб наяки сўрди. Суюқ олов билан бирга вужуди ва ҳатто руҳини асир этаётган тутун аслида даврани бошқараётган Санам нафаси эмасми, фақат бу ҳақиқатни эътироф этиш малол туюлмоқда, ҳатто ўша тушунчани миясидан қувиб, ҳушу беҳуш ҳолда еттинчи осмонга кўтарилади ва умбалоқ ошиб қуйига шўнғийди, шўрлик жони эса қил устида...

Зиёфат якуни можарога уланди, кўз ўнгида биров патлари оппоқ қарға, кимдир пўстлоққа ёпишган жунли қурт, аллаким сабзи ғажийётган кувёнга эвриларкан, бурнини жийирди, сўнг мен кўнглим султони бўлдим дея ҳайқириб жўнади, қоронғи кўчаларда Санам совға қилган матоҳни қўлдан қўймай санқиб юрди, амаллаб эшигини топганда сахархез хўрозлар оламни бошига кўтариб жар солаётганди, ташқарига термиллавериб кўзлари тешилаётган Мерганни чўлп-чўлп ўпгач, ғалати қийшанглаб ҳиринглай бошлади.

Шайтонни учратгандек тутақайётган Мерган қулоқ-чаккасида шовла қайнатишни чўтларди, аммо буни лозим топмай ҳоврини босди-да, йигитлик лафзини бузмак имонни сомон бозорида пуллаш билан баробар эканини таъкидлади, тикандек ботувчи кесатиқ чивин чаққанча бўлмай, лаби чети билан илжайиб, сирланган сурп тортилган ёғоч дастгоҳ сари юзланди. Қўланса ҳиди деворлар, матолару бўёқлар ва картиналарга сингийётган кўкиш тутундан тўйиб шимиргани сайин хаёли ажабтовур қанотланади ва ҳар қандай қудратли рақибни ер тишлатишга қодир шердек кучу ғайратга тўлиб боради, аста-секин содиқ нажоткорни учратганига ўзини тамом ишонтирди, тез орада у бўёқ сеҳргари бўлиб танилиши ҳамда қадим дунё қиёфасини ўзгартириб юборадиган кашфиётлар қилишида бемалол қўллаши мумкин...

Наякини яна устма-уст хўриллатиб сўрган маҳалда ногаҳон устахона дид билан жиҳозланган муҳташам сарой бўлиб кўринди, шифтда баҳайбат биллур қандил осилиб турарди, шундоқ рўпарасида эса, ним пушти ва оч жигари кўланка жимирламоқда, кўланка Санам нигоҳидаги сиёҳи ёлқиндай сирли ва исёнкор туюларди, ҳатто зиндондан баттар Нуқра ғоридан мардона қутулиб юзи ёруғ бўлган ва Қора тулпорни гижинглатиб минаётган Тўра Охун кўнгил уйини бегаган эътиқод эҳромига ўхшайди, яъни ҳар доим ҳам насиб этмас бетакрор тимсол бўлса ажаб эмас, шундай экан, имкони борида қунт-чидам ва айрича маҳорат билан уни матога иншо этади, у намоён этаётган жо-

зиба Тўра Охун ва Санам қалбини эгаллаган дуру гавҳар қадру қимматини бўрттириб кўрсатишга хизмат қилиши лозим.

Худо ёрлақаб анча мукаммал лойиҳа топилди, энди орқасини совутмай зудлик билан ижрога киришмоғи зарур, фақат аввал хурмати учун бир марта Мерган олдидан ўтсин, агар у холисона оқ фотиҳа берса кони фойда, нафаси кесишига имони комил, аммо Мерган бугун чап ёни билан турганми нима бало, гап учини чиқарган ҳамона, сопқондек бетига сачради, тумшуғи остида мушт дўлғағач, дўриллаган товушда дангалига кўчди, иштиёқи кўзиб жуда истаётган экан, ўша лойиҳа устида иш бошлаши мумкин, фақат аввал имони, орзу-умиди ва эртасини дафн этиш учун кўксидан қабр қазимоғи лозим...

Гарданига зил калтак тушгандек эсанкираб, ҳамон тутатқиб хўрсинаётган Мерган оғзига жимгина термилди, суягига қадар тешиб ўтган тагдор сўзлар мағзини чаққандан кейин кайфи тарқаб, зўриқиб безовта тепаётган юраги тўхтаб қолаёзди, сўнг беҳол вужуди тарикдек тирқираб сочилди ва ягона доира ичра йиғилди, кутилмаган ажиб ҳолат хуфия ва ошкора тарзда қайта-қайта такрор бўларди. Кўпинча бариси еру осмон орасини чулғаган тиниқ шуълалар шарораси ичра кечаётганга ўхшарди, ўзини ва дунёни унутиб кўярди, сўнг эзгу ниятим йўлида жонимни қурбон қилмоқчиман деб ўйларди ва орада неча марта хаёлан кечмишга бориб келди, баъзан эса хаёлини хусусий кўргазма масаласи ўғирлаб энтикарди.

Туркум эрта иншооллох назарга тушади, умуман панд бермай, чинакам сурурий жозиба ҳикмати, зоҳир эмас, ботинда пинҳон бўлиши, ёруғ олам билан ичкаридан алоқа ўрнатишини яққол исботлайди, қолаверса, туркум таркибига кирган ҳар бир асар вужудига тамоман пайванд бўлиб кетган, ҳатто пушти камаридан туғилган фарзанди каби азизу қадрдон эрур. Фақат ҳозир наҳот кўзлари алдаётир ёхуд наҳот сархушлик оғушида чалғиди, ҳайтовур заҳираси қаторида турган йирик бир картина бегона туюлди, кўкси ғалати қалқиб тушди-да, афту боши Тўра Охун ва Носир Охун рафторига ўхшаш икки бақувват қора қўчқор ўртасида кечаётган мурасасиз жанг ва тепада тугмадек кўзлари ғазабнок чақнаб юзаётган кўкантой тасвирига лолу ҳайрон тикилиб қолди.

Нотаниш картина эса асло ётсирама, ахир, маним томирларимда қайноқ қонинг ва меҳринг оқаётир маъносида шивирларди, анча мураккаб қурилмасида мужассам мақсад сийрат орқали маромида нурланиб турарди, муҳими, уйғун қовушган турфа бўёқлар чираниб шохлашаётган, ҳатто пахмоқ жунларигача интиқом найзасига эврилган қайсар махлуқлар шиддати, қаттол туёқлари остида қалашик беҳисоб майибу майриқ гавдалар ҳолати, пуфаклаб шилинган яралардан томчилаётган тим қизил қон пайдо айлаган қўлмақлар жимирлаши ва юксак маъволарда ўткир нигоҳи воситасида нафрату надоматини ошкор этиб қанот қоқаётган қийғирлар оиласига мансуб йиртқич қуш важоҳатини оғишмай яққол ифодалабди.

Елкаси осмон тўшига тегиб-тегмай осуда учаётган кўкантойга негадир кўпроқ интиғу интизор термиларди, охири ҳар бир ҳужайрасига қадар ҳайрат ва ҳавасга эврилганини ҳис этаркан, йиртқич қуш ажаб тарзда тиниқлашган бўёқлар заминидан узилди, сирли йўсинда чўғланган ўткир нигоҳи эса юраги боғига чиппа санчилди ва бутун борлиғи, ақлу идроки ва сезимларини сурурга мойил ҳарорат чулғади.

Наҳот куппа-кундузи туш кўраётир, ахир, илгари бутун заҳираси, ҳатто тобора қаддини тиклаётган туркум таркибида дилни ларзага соладиган бунақа мўъжизавий картина бўлган эмас, меҳрибон худойим ёрлақаб у қаёқдан, қачон ва қандай келди. Барча тафсилотдан аввалгидек Мерган бинойидек воқиф бўлса керак, ана, қувларча порлаётган кўзларини атай ўйнатиб ва оғзи қулоғига етиб кулаётгани беҳуда эмас, ҳозир мушукдай пинжиги суқулади-да, кўнглига қўл солиб, ҳаммасини майда-чуйдасига қадар билиб олади, фақат ишқилиб сукут сақлаб жиғига тегмасин, хайрият, бирдан тили тугуни ечилди, фақат лофдан қоф ясади чамаси, лекин айтганларида зиғирча ҳам ёлғони йўқ эмиш, бундан чиқди, гўрингга раҳмат нури ёғилгур падари арвоҳи тағин қўллабди ва орқаси тутиб мўйқалам сурибди-да...

Мерган аллатовур ийиб ва руҳланиб сўйларди, баъзан мўйқалам ва имон бутунлиги дунёни асрайди деган мулоҳазани қистиради орага, ҳар бир фикри сезимларини юмшоқ тебратиб ўтади, агар ижозат берса бу асар номи Кўкантой бўла қолсин, бундан маъқулини топиш қийин, адашмаса, Кўкантой худбинлик охир-оқибат адолат ва қадрни

паймол этиши, эзгулик кошоносини эса ёқиб кул қилишини ошкор этаётир, шу боис туркумга ярашади, ҳатто шахсий кўргазмаси беқиёс шуҳрат топишини таъминлайди.

Фақат аввал кўргазмани ташкил этиш лозим, бу борада Мерган шаксиз кўмагини аямаса керак, ҳатто меҳмону изломни сийлаш учун зарур харажатни кўтариш учун катта ваъда берган, эрта юзи шувит бўлиб қолмаслиги учун чўлга бўзчининг мокисидек қатнаётир ва дўсти қўй-эчкисини қандай боқаётганига қизиқмоқда.

Анча илгари Аливой Салим ўздан кетиб дилида умид майсалаши учун астойдил куч сарф этганди, кўпдан бери санъат музейини бошқариб ва баланд охурлардан ем ейвуриб гупайган акахон имосига маҳтал экани, омади чопиши учун беминнат қулай шароит яратиб беришини писанда қилгани ҳамон ёдида, умуман, орадан анча вақт ўтган бўлса ҳам дўсти қўйинини пуч ёнғоққа тўлдирмагани ва аҳду қарорини бузмаганидан умидвор, аммо ҳамма қатори хом сут эмган банда эмасми, келинчаги суратини чизишни истамагани боис, тўнини тескари кийгандир, тўй ташвишига кўмилганини баҳоналаб дардини тузукроқ тинглаши маҳол ёки пича кутишга мажбур эканини айтиб оғзига урса керак.

Ҳадеб шубҳа остида эзилмай, ҳозир сим қоқиб авзойини билади ва шунга яраша қадам ташлайди, табиатан кўпинча бир қоп ёнғоқдай шалдирайдиган биродари дарҳол алоқа ўрнатди, овози гўшақдан дўриллаб эшитилаётганига кўра, шашти ва шижоати баланд бўлиб, омади чопаётганга ўхшайди, чиндан ҳам онаси ўпмаган барно билан жуда тез чиқишгани ва иноқлашиб кетгани учун боши осмонда экан...

Юрагини ўша дилбарга бағишлаган кундан бери ҳаётга қизиқиши ва муҳаббати янада ошибди, чироқ ёқилгандек руҳи ёришиб, хонадонига файзу барака ҳам, қувончу қадр ҳам қўша-қўша ёғилмоқда, эътиборга лойиқ ажойиб ўзгаришларга жавобан, таниқли рассомлар билан ошна тутинди, бўлажак ёстикдоши эса чертиб-чертиб охири Азлар Ниёз билан ҳамкорлик қилишни лозим топди, вазиятни тўғри англаган валломат йигит мўйқалами бинойидек тобланганини исботлаб, буюртмани атиги ярим кунда қотириб адо этди ва мўлгина чой-чақа ишлади, хўш, жайдари Винсент Ван Гог, ўша мўмай пул сен кўтариб юрган қоринчани оғритармиди?!

Аливой Салим бузилган рўзгорини бутлаш ва келгусида бахту тахти пойдевори мустаҳкам бўлишида бору йўғини аямай сарфлашга тайёр эканини қайтадан изоҳлай бошлаганда Комрон Вали қулоғи том битгандек овозини эшитмай қўйди, охири бариси ҳолвадек манзур дея мингирлаб, аста гўшакни улоқтирди, чаккасини қашлаганча пича хаёлга ботгандан кейин Кўкантойни чорчўпга торта бошлади, ғувиллаётган миясини эса кўргазма ташвиши банд қилганди, иложи қанча, қулай вақтини топганда димоғи шишган ва унча-мунча рассомни патакча билмайдиган бошқон билан ўзи гаплашади, фақат у дардини тушунармикин, Тўра Охун билан қирпичоқ экани, Санамдан ўзини йироқроқ тутишини яхши билгани учун олдидан борса тишлаши, кетидан йўласа тепиши аниқ, хушомад тегирмонига сув қуйиш бундан ортиқ бўлмаса керак...

Ҳаёт йўриғи кўп қизиқ, қадамда бир ғалва бошқа бирини туғиб нафас олгани қўймайди, калласини гиж айлаган шунча ташвиш камдек, ана-мана тўй жонивор зипиллаб яқин келди, хўш, катта умид билан қовушаётган келину куёвни нима билан қутласин, бирон арзийдиган совға харид қилиш нияти тинчлик бермаётир, аммо ҳар доимгидек худо ғазабига учраган чўнтаги ўғри қоқлаб қўйган каби шип-шийдам, яқинда бозорга мўлжаллаб чизилган ва тасодифан сотилган картинаси пулини чойхонада атиги икки марта ўтириш қилиб қуритди, қани энди аҳволини билиб оғринмай қарз берадиган азамат топилса, унақаси анқонинг уруғи ҳозирги замонда ва мудом Мерган кўлига қарайвериби юзи қолмаган...

Аслида ҳозир йўрғақда теккан касали жабрини тортаётир, сал узоқни кўрадиган бирон одам, эй гумроҳ, намунча калланг калу кўнглинг нозик деб кесатса, ўрнига ярашиб тушарди, ахир, ўшанда мундоғ танасига тузукроқ ўйлаб кўрса ва келинчак портретини ўзи эплаштиради ҳаром қотармиди, озгина вақт ажратиб шундай қилса бинойидек ютаркан, яъни қулинг ўргилсин зўр тўёна соҳибига айланар экан, аттанги кечикди, гишт қолипдан кўчган, энди икки қўлини бурнига тикқанча сўппайиб боради тўйга...

Бошқа нима ҳам қиларди, аммо нукул ич-этини еб эзилиши бефойда, негаки, ўлимдан бошқасига чора топилади, эрта худо қўллаб бирон ўнғай йўли чиқиб қолар, ҳозир кўргазма ташвишини чекишдан бошқа муҳимроқ вазифаси йўқ, тезроқ отини қамчилаши керак, ахир, қолган ишга албатта қор ёғади. Кўргазма хусусида жиддийроқ

ўйлагани сайин жисму жонида ажаб бир туғён бош кўтараётир, сўнг дафъатан ўзини шу туғён ичра кўрди-ю, ҳар бир ҳужайрасида дастлаб дўмбира хониши, сал ўтмай Оҳима маҳшаринг била ҳам етти дўзахинг куяр сатри жаранглаб акс садо берди, шу заҳоти остию устида зилзила кўпгандек устахона лорсиллаб кетди, қатор тизилган картиналар ҳам ҳаракатга келди ва бариси туси ҳар хил ланғиллаган олову оташга бурканди.

Ёнма-ён турган Ғунча ва Ҳомила шаклу шамойилини ислоҳот қилишга мойил исён қамраб олганди, охир-оқибат ҳар иккала картина ёқут каби тиниқ алвон пардага ўралди, парда лов этиб чокидан айрилгач, бешик сари умидвор интилаётган Роҳила отин ва жарлиқда жавдираб ётган Нафиса қиёфасида мудҳиш тақдир қолдирган излар яққол кўринди, муҳими, бояги сатр ботиний бўёқлари улар кўзлари тубида чайқалаётган аламу армон залварини ифода этиб товланарди; сўнг дилни ларзага солувчи нолаю афғон янгради, офтоб тушган лозазор янглиғ ловуллаб ёна бошлаган ифодалар қаъридан узилган тиниқ ёғдулар, илғаш маҳол қайсидир нуқтада туташгач, ногаҳоний шиддат билан айрича ярақлади ва охири гув этиб портлади.

Нақадар ғаройиб ва ҳайратга молик, ахир, шундай ҳолат ноҳосдан диллар қобиғини тарк этган дўлу жалалар мудҳиш ёввойи тошқин бўлиб тириклик устига ёпирилган, гирмон дағдағаси ва Санам макридан задасираган қишлоқ силкиниб тутдек тўкилган, олажуз қавми оху фиғони дуди фалак тоқига етган мотамсаро дамларда ҳам рўй берган эмасмиди ва ўшанда Санам ҳамда унга ошиғу беқарор бўлган Тўра Охуну Носир Охун каби олғирлар тантана қилиб айшу ишрат суришмаган эдимми?!

Худойим шоҳид, ақлу ҳушдан жудо этиб, жонни сим-сим қақшатувчи ўша таҳлика энди матога нақш этилган мунгли қароқларда пайдар-пай сурон солиб кечаётир, қароқлар тубида мужжасам қаҳру ғазаб, нафрат ва надомат қудратли яшину гулдирак бўлиб ҳамма ёқни титратмоқда, аниқроғи, ўша кезлар эндигини бўз йигитлик палласига кирган Комронбой кўнглида илдиз отган тоғдек оғир дарди қаттолни фаол намоён этган жонли ранглар бемалол наъра тортаётганди.

Аста-секин ранглар исёни кўксига кўчди, бу исён тоабат такрор бўлиши хаёлидан ўтиб ғалати орзиқиб қўйди, чексиз қийноққа мубтало этган орзуси ушалгани, яъни бировлар аллақачон унутган, лекин ўзи унутмаган толотумлар даҳшатини тирилтира олганига яна қайта-қайта имон ўғирди, эрта шахсий кўрғазмаси келаси кунлари билан туташган кечмиши ва айниқса ўсмирлик фасли тўғрисида ажиб ҳикоятлар сўйлаши, чучварани хом санаб юрган Тўра Охун ва Санам дунёсига ўт қўйиши муқаррар, ҳай-хай, ана шунда етти пуштига татийдиган овунч туйса керак...

27

Туркум таркибига кирган картиналар ботини ва зуҳурида ақл бовар қилмас исён муттасил давом этаётир, ҳарир ёғдулар ажаб тарзда кенгайиб кетган устахона чор тарафига ҳовуч-ҳовуч ёғилмоқда, ҳамон бариси асосан Ғунча ва Ҳомила борлиғида кечарди, ахир, бу икки асарда, фақат Роҳила отин ва Нафиса эмас, умри охирига қадар толиқмай жаҳон кезган шоири аъзам қалб нидолари ҳам зарбланган...

Ҳамон қирмизи-пушти пардага чулғанган Ғунча ва Ҳомилага тикилгани сайин кўксига ажиб ғурур уйғонади, ахир, моддий бўёқлар билан бирга, кўнгили ва ақлу идрок, ҳатто хаёлот рангларини кўра олгани ва уларни бирлаштиришга эришгани чинакам мўъжиза эмасми, айтсанг биров ишонмайди, ҳатто бағри кенг ва нигоҳи тийран Мерган ҳам шубҳа қилиши мумкин, шов-шув кетидан қувадиган Аливой Салим йўриғи бўлак, бунақа вақтда қизиқарли мақолага асос бўладиган озгина далил йиғади-ю, кўп миясини ачитмай қалам тебратади ва улоқни илиб кетади. Кўпинча ярамагур атайлаб бир тоғора ёлғон-яшиққа атиги бир чимдим рост қўшади, шу одати энсасини қотирса-да, сирли кашфиётини қаламга олиши ва илдизини очишига рози бўлиши мумкин, фақат ҳозирча янги оила қасрини қураётгани сабабли бу хусусда чурқ этмасин, ўрни келса, яъни кўрғазмаси иш бошласа албатта гап кўзғайди...

Бугун кечқурун қўш қаватли маълуму машҳур ресторанда никоҳ тўйи бошланур, эслагани кўп яхши бўлди, фақат ҳамон куриб кетгур совға ғами кўндаланг, тўғри, агар икки кўлини бурнига тикиб сўппайиб борса осмон узилиб тушмайди, фақат дўсту душман кўзига тузук эмас-да, жилла қурса бир даста гул билан қутлаши лозим, мана бу бошқа гап, ахир, шундан зўр тўёна борми ёруғ дунёда, нечун илгарироқ миясига келма-

ди. Фақат бу ёғини қандоғ тушунсин, кулбаи вайронаси яқинидаги дўконда фақат алвон бинафша сотилаётган экан, улар тароватини сақичдай чайнаб кўкларга кўтараётган жононга зимдан қаради-ю, Мерган қисматига алоқадор бўлган аломат тушни эслади ва дардини айтди, сулув қиз индамай қовоқ соларкан, худо буни бинойи ҳусн билан сийлабди-ю, ақлу фаросатдан қисибди-да дея ачиниби, катта бозор сари лўкиллаб жўнади.

Лекин оворай сарсон бўлиб чарчагани қолди, бу ерда ҳам сидирға алвон бинафша тикилиб кетганди, умидини узмай, товонлари қавариб шаҳар кезди, тозидек изғисада, самара бўлмади, ҳамма ёқни ҳадсизу ҳисобсиз ўша хил чечаклар тутиб ётарди, димоғи чоғ масту масрур мижозлар ипак ленталар билан боғланган нафис дасталарни талаша-тортиша қиммату қирон нархларда харид қилишиб, қайгадир ошиқаётган йўловчилар ва ҳатто бир-бирларига улашиб хандон отишарди.

Садағанг кетай, қодир эгам, юқори амал эгалари амру фармони билан шаҳарда алвон бинафша сайли бошланган шекилли, ёшу қари тўйиб-тўйиб ҳидлаётган тўқ гулобий латофатли гулбарглар нақадар майин ва тиниқ жилва қилаётир, фақат бу жозиба сеҳрида пинҳон нарсадан аттанги улар тамомила ғофил...

Падарига қусур, пароканда хаёллар оғушида ўпкасини қўлтиқлаб етиб келсаки, базми жамшид аллақачон авжида минибди, сал-пал нафас ростлагач, бахту тахтинг қасри бошқа лат емасин маъносида Аливой Салимга аста бош иргайди, оппоқ либосга ўранган келинчак чиройига маҳлиё куёвтўра кечикиб келганига ишора бериб мушт ўқталгач, пирқ этиб кулди-ю, тириклик бўстони муҳаббат ва вафо чашмасидан чанқоғини қондириши, аксинча, хиёнат саҳросидан эсувчи ҳижрон шамолида қуриб-қақшаб қолиши устида кечаётган суҳбатга аралашди, бас, сариқ чақага қиммат айрим тахмину хулосалари билан баҳсни боши берк кўчага киритиб қўйган турқи совуқ жўжахўрозларни четга суриб ташлаши лозим.

Фақат Мерганга берган ваъдасини бекор бузибди, майда-майда анча тортган эмасми, даҳанаки жангда фаол иштирок этолмади, ҳар қанақа ҳужуми тўсиққа учраб, тикан устида ўтиргандек ғашлана борди, энди бекорчи мардикор каби ортиқ пашшалашиш ноўрин бу ерда, битта-яримта банда дилини оғритиб қўйиши мумкин, буниси майли-куя, бирдан хўрлиги ошиб касофат тошқинни эслаб бўзлаши, гул япроғидек нозик дилларда яна дўлу жалалар тўплана бошлаганини шарҳлашга тушиб кетиши, қисмат уйини мунтазам таҳликага гирифтор этувчи зарурат ва тасодифларни маломат қилиб сўкина бошлаши чакки-да. Ростдан ҳам обрўси ва иззати битди, келин-куёвга муҳаббат завқи ва қувончини тилаб аста жилади, фақат не ҳолки, ногоҳ оёқлари тош боғланган каби оғирлашиб қимирламай қолди, ҳадемай эшиқдан кибру ҳаво билан безовта аланлаган кўйи Тўра Охун ва Санам етаклашиб кирди, изларидан қора аралаш оқимтир юнг қоплаган бўйнига зумрад баргак тақилган Дўлвор калта думини ликиллатиб бафуржа йўргалаб келарди. Илдам югуриб илгарига ўтган ҳайбатли бўрибосар асабий ириллаб сархуш йигитлардан бирига суйканаркан, шодиёна ва қувонч нашидасидан ному нишон қолмай, бутун давра тизгинсиз бўрон учирган ғарам мисол тўзғиди, капалак нухали бўйинбоғ боғлаган жиккак ва сергап ўртакаш узоқ жавраб бир оз тартиб-интизом ўрнатган чоғда, шундоқ ҳам сархил нозу неъматлар билан безатилган дастурхонни қоринчасига митти баргли гиёҳ зарбланган, силлиққина наякиси учидан тарам-тарам кўкиш тутун сизаётган чилим тўлдирганди.

Бекитикча фармойиш бўлгандай, шундоқ ҳам алжираб қолган меҳмонлар чувиллашиб чилим сари талпинишди, ҳаял кечмай ақлу ҳушларини шайтоний нашида ихтиёрига топширишгач, хуфия кўз уриштираётган Тўра Охун билан Санам қўлида нимасидир кишини айрича мафтун этадиган алвон бинафша ёқутдек товлана бошлади, сўнг улар юмшоқ кула-кула қизиган давра бўйлаб айланишди ва сеҳри тобора ортаётган чечакларни эҳтиром сақлаб жавдираётган келину куёвга тақдим этишди...

Салгина наридан барисини юрак ҳовучлаб кузатаётган эмасмиди, руҳида гувиллаб бўрон кўзғалди-ю, ҳозироқ бино ер қаърига чўкадигандек шошманг дебон бўғилиб қичқирди, чексиз хавотир жамланган овози эса, номаълум куч тўсган каби, ачишаётган бўғзида сўнди, афсусланиб тамом карахт тортгани етмай, ногоҳ ипакдай майин сочлар чирмашди бетига, момикдай оппоқ кафтда нажот ваъда қилганча чинни пиёла сокин жимирларди, сурмали қийиқ кўзлар эса, мириқиб нўш айла тезроқ, у, оддий шароб эмас, меҳр ва ихлос манбаи эрур маъносида тусланарди.

Қийиқ кўзларда пинҳон маъно гумонли туюлди, шундай бўлса ҳам чурқ этмай ва бир зарбда лим-лим чинни пиёлани бўшатди, қаршисида кула-кула жон сўраб турган нозик ниҳол паривашни суяқ олов билан қўшиб бемалол ютиб юборганди, сўнг қонини аллатовур тафт қиздирди-да, туйқус кўпчиликни аллақачон еттинчи осмонга йўллаган ва яна мижоз кутаётган чилимга талабгор бўлди. Силлиқ наякидан бурқираётган илимсиқ тутун руҳи равонини мулойим аллалаб эркаларди, сўнг қуюқлашиб қат-қат пардага эврилди, вужудини хасдек комига тортди-ю, рўпарасида ола-чалпоқ кўланкалар билан ойдин шуълалар чулғаган кенг тўқай жамол очди.

Поёнсиз ўнқир-чўнқир саҳрои кабирга ёндош маконда борлиғи йўқлик жам бўлганга ўхшарди, эрталаб ва кечқурун куёш оташин лабини оҳиста уфқ гардишига босади ва ҳар қаричда недир инқилоб рўй беради, ранглар ўзаро жой талашаётган дамда шалвиқроқ тожи дуркун жуссасига ярашмаган хўроз омонат катакни тарк этади, тиззалари қўтирлаб оқарган ва мен қичқирмасам тонг отмас маъносида кериладиган дакангвой тинмай гўнг ва сомон титкиларди, охири зерикди чоғи, тузукроқ эрмак топиш пайига тушди-ю, чирий бошлаган хом терини қитирлатиб тимдалаётган сариқ кўнғиз қошига шошилди, охири уни бирон қор-қолга яраши мумкин бўлган ноёб молни илматешиқ қилиб ташлаган ғаламис деб атади ва шартта чўқилаб тинчитди.

Дакангвой ҳаддидан ошган газанда таъзирини бериб қўйганига зиғирча шубҳа қилмасди, айни шу хулосасини ёру бирдарлари билан бўлишиши истаги оромини бузди, омад ҳамда ғалаба фақат ўзига буюришини ўйлаб, мамнун ҳолда лўк-лўк чопар экан, панадан отилиб чиққан тулқивой пахмоқ думини ликиллатиб йўлини тўсди, тўқайда хуфия қилиқлари билан маълум ва машҳур бўлган доғули, ирkit нарсани кўргандек ижирғаниб, бечорани митти жонларга озор берувчи жангарилар қаторига қўшди, ёруғ дунёда сенга ўрин йўқ тарзида қўшимча қилгач, илқис бўғзига чанг солди ва патларига қадар қолдирмай ғажиб ташлади.

Оқу қора ичра кўзи пишган тулқивой барисини ҳовлиқмай енг ичида битирди, сўнг ашаддий муртад пайини қирқиб қўйганини тўқай жамоаси ўртасида тарғиб қилиш бўйича режа тузишга киришди, нуқул кичиклар соябони бўлиш бурчи экани устида бош қотиргани боис, тишлари айри ёлдор сиртлон изидан тушганини пайқамай қолди.

Улкан ғалабадан умидвор пайлари чайир сиртлон еру кўкка сиғмай астойдил шишинарди, бақувват панжалари билан ўт-ўлан қоплаган ерни тирнай-тирнай, хўрозни матонатли ва адашмас жарчи сифатида хурматлаб келганини исботлашга тушиб кетди, шундай содиқ ва захматкаш дўст ёди учун қайғурмас тинчимас экан, катта хато қилган нияти қилвир тулқивой ҳозироқ пойига йиқилиши лозим.

Мазали юмшоққина этга тўйволган сиртлон фитнаю айёрлик уруғини бутунлай қуритганига амин бўлди ва тезда ўзини тўқайда осудалик бўлишини таъминлаш учун ҳар қандай тажавузкор додини бериб қўядиган валломат қасоскор деб эълон қилди, фақат бу қарори оғир-босиқлиги билан танилган кўнғир айиқ иззат-нафсига тегди, тадбиркор ва уқувли тулқивой ўлимини катта жудолик деб баҳолагач, бир муддат инида мотам тутиб, дийдасига ўрнашган доғни ювиш тилагида ҳамон тумшуғини кўтариб юрган сиртлонни ҳаёт-мамот жангига чорлади.

Олишавериб ҳолдан тойган, бўйни ва бели синиб, қора қонига бўялган сиртлон охири айиқ луқмасига айланди, қутилмаган айрилиқ хабарини эшитган йўлбарс дарҳол аза тутди, мотам маросимида қатнашган оғаларига сиртлонни мудом оғирини енгил қилиб келган матонатли ва ботир суянчиқ сифатида қизишиб таърифлади ва нафас ростлаб улгурмаган очофат айиқ танобини тортиб қўйгани отланди.

Навбатдаги тонг отгандан кейин савлатидан от хуркадиган икки забардаст махлуқ телбаланиб роса олишди, ҳайдалган пайкалдек остин-устин бўлган майдонда бир-бирини йиқолмай бўғишиб туришганда, фалак бир бурчини тарк этган улкан ёритқичдан сачраган шарсимон учқун тўғри келиб тўқай қоқ ўртасига кўнди, ҳаял кечмай ундан ҳайбатли олов қочди, вишиллаб кўкка ўрлаган ёнғин аввало ўзини ёқди, сўнг жами хўлу қуруқ ва қочишга улгурмай қолган барча жониворни домига тортди...

Худо қарғаган ва кули кўкка совурилган тўқай барисидан ғофилдек нафас олмай жимгина мудраб ётарди, вақт кечгани сайин ҳар неки қувончи ва қайғусидан узоқлаша борди, фақат кўпинча мағрибу машриқ чопари шамол ҳар қанақа ўлик унсурда ҳам тириклик нишонаси мавжуд эканидан огоҳ этиб муттасил оромини бузарди. Шамол увиллаб эсанча уволу савобдан яхши хабардор кекса овчи тўплаб қўйган суякларни

қум ва тупроқ билан шиббалаб кўмди, алал-оқибат бир вақтлар айиқ ва йўлбарс бир-бири билан курашган майдон ўртасида майда эҳромни эслатадиган дўнглик тикланди, ҳадемай у юксалиб айрича салобат касб этди, баъзан нимадир хусусда вазмин оҳангда арзи ҳол қиларди, баъзан эса тебраниб нола чекарди.

Кўклам фаслида ёғин-сочинга тўйган тепалик ям-яшил ўт-ўлан кўрпасига бурканди, нафис япроқлари кўм-кўк дуркунгина ниҳол алоҳида ажралиб жадал ўсарди, куёшни эма-эма вояга етиб, ҳайбатли дарахтга эврилди-ю, вужудида жамланган қудрат ва иштиёқни изҳор этмоқчидек, кўҳна дунёни бошига кўтариб шовқин солди, ногоҳ шунда қулоч етмас силлиқ танасига зарбланган ҳилол тахлит тумор ва бежирим дастали ханжар сирли товланиб кўзга ташланди ва ҳар икки тимсол турфа ғурбатдан чўпчак айта бошлади.

Ғаройиб дарахт навбатдаги баҳорда узоқ муддат хотиржам мириқиб ухлаган паҳлавон каби энтиқиб уйғонди, меҳру муҳаббатини нисор айлаб чарақлаётган куёшга бағрини кенг очиб чамандек гуллади, шоху бутуқларни чирмаган шода-шода беҳисоб туксиз ғуралар покиза яшил дур янглиғ тиниқ жило сочарди, беҳисоб ғуралар жуда тез етилиб, тилни тилим-тилим айлагувчи ширау шарбатга тўлди ва атрофни тилладек сарғайиб ҳил-ҳил пишган нашвоти иси қоплади.

Қай маҳалдир қарга ёки майна ғужурлаб чўкилади чоғи, бир дона йирик нок чирт этиб бандидан узилди, сўнг шабнам чайгандек беғубор барглор оралаб қуйига шитир-шитир шўнғиб, ҳайрат ичра анқайган ва кўзлари қувнаётган Комрон Вали қаншарига гупиллаб тушди, зарб анча кучли бўлганини эътироф этиб мундоғ қарасаки, ғира-шира ёришган жимжит устахона деворига суяниб ўтирибди, совуқ еган одамдек дағ-дағ қалтираётир, қучоғида – сархонаси олови ўчмаган ва наякиси ачимсиқ тутун пуркаётган чилим...

28

Меҳрибон худойим кечирсин, елкасида омонатдай лиқиллаб турган ва тарс ёрилгудек ҳолда сирқираб оғриётган хумдек оғир бош ўзиникими ёки бошқа бировники шунчаки улаб қўйилганми, қурмагур сапчадек узиб ташланса нима ютқазади, қирқоёққа ўхшаш нарса фивирлаб миясини кавлагани сайин ажалига минг бора рози бўлаётир. Айбни эса бировдан эмас, фақат ўзидан қидирсин, бариси учун яна шаксиз ўзи сабабчи, ахир, қайда ўтирганини ҳис этиб нафсини жиловласа бир йўла ҳаром қотиб қолмасдику, худо қарғаган дароз шишага қаноат қилмай, чилим деган балога ёпишиб олгани қанақа сурлик саналур, бас, ривоятдаги пасту баландни фарқлашда уқувсиз ғилай шогирддан кам ери йўқ экан, бир куни ўша барака топгур кўзига битта шиша жуфт бўлиб кўринади, қачонки, ўйламай-нетмай уни чил-чил синдиргач, ҳақиқий аҳволни билиб⁷ афсус чекади, лекин кейинги пушаймон сут айламас-да. Ҳозир ўша ривоят мағзини яхшироқ чақиш учун Мерган билан тортишгиси келаётир ёки рутубат қоплаган шуурида ҳалигина гавдаланган тўқай хангомаси устида баҳс курсинми, шундай қилгани маъқул, фақат аксига олиб дардисар телефон чириллаб юборди, боши паққос ёриламан деб турган пайтда қайси гумроҳ йўқлаётир, ишқилиб орада илгари ҳеч нима кечмагандек, Тўра Охун соясига эмин-эркин кўрпача тўшаётган шоколадхўр Тарвуз домла, бу борада ундан қолишмай йўл тутаётган, ҳатто Қора тулпорни ялтиратиб ювгани эринмай навбат кутадиган Зокир Ғиёсий ёки Азлар Ниёз бўлмасин...

Сим қоқаетган одам хайрият буткул нотаниш экан, ийманиб ва тутилиб сўйлашига қараганда, оқу қорани эндигина таниётган, мўйқалами ҳали тузукли ўнганмаган ҳаваскор чамаси, ҳайтовур ғойибона муриди эканини айтишни унутмай кўнглини кўтарди, тинмай сиз билан етти иқлимни пиёда кезиб чиқиш ва ҳатто жаҳаннам сари боришга ҳам тайёрман деб ғулдирарди, фақат холис ниятда ёнига тортса, қимматли вақти ва меҳрини аямай, маҳорати сирларини ўргатса ва истеъдодини пешласа кифоя...

Темир қонунларни муқаддас сановчи мурид азбаройи ихлос туфайли мунтазам пейзаж қоралаб машқ қиларкан, аммо тушида бўйин тасмасига зумрад баргак осилган, Тўра Охун билан Санам қўлию бетини ялаётган Дўлвор аён бўлгандан бери бу юмушдан совубди, энди эртаю кеч тинмай уларни тўлин ой ёки бошқа бирон номаълум сайёра сатҳида сайру саёҳат қилиб юрган ҳолатда тасвирлаш билан шуғулланади, ахир,

⁷ Мавлоно Жалолоддин Румий.

бунақада шаҳардан бутунлай бадар кетиш ёки ақлдан озган каслар шифохонасига тушиб қолиш эҳтимоли йўқ эмас ва кўпроқ шу тарафидан доғда...

Охирида бешбаттар ҳовлиққан мурид ўпкаси узилгудек хўрсиниб ва ҳиқичоғи тутиб, ботинмай йўл-йўриқ сўради, энди ҳар бир каломи маҳзун янграрди, ҳартугур бу ёғи ошиб тушди, хўш, биродар, ўзингни симёғочга осгин ёки ҳар иккала қўлингни электр арра билан кесиб ташла ва барисидан тоабод қутул десинми, йўғ-е, бечорани ўтакаси ёрилар даражада кўрқитиши мардликка ётмайди, мундоғ корига ярайдиган жўялироқ маслаҳат бериши лозим, фақат жаннат боғу роғлари насиб этгур волидаси бунақа хунарга туғмаган-да...

Охири энсаси қотиб тили айланмаётганини сезган мурид ақли ишлаб алоқани шартта узди, тўғриси, гўё елкасидан тоғ қулаб илжайди, аммо телефон тинч қўймаслик учун қасам ичгандай яна жиринглади, тавба, етти ёт бегона яна бир ҳаваскор рақам терибди, гап-сўзидан пихини ёрган ва юлдузни бенарвон урадиган чапдастга ўхшайди, йўқса Санам отлиғ париваш меҳри ва ихлосини қозонганини қайта-қайта айтиб мақтанмасди.

Омади чопгани шуки, ҳали баданига жир битмай, ҳар кеча ўша сочлари сунбул офатижон қўйнида эркаланиб ишқ эртагини тинглайди, тонг оламни оппоқ сутга чайган ҳамано кулгисидан уйғониб, айрича илҳом қуёшга тикилиб хураётган ёки барқ уриб очилган алвон бинафшазор қоқ ўртасида дўмбиллаган қанжиқни искалаётган Дўлвор ҳамда шу ажойиб жуфтликни кузатиб завқланаётган Тўра Охун ва Санамни чиза бошлайди, айна шундай мазмунда яратилган ўнчача кўркам асари танловга жалб этилди, агар бу ёғида ҳам худо қўлласа, Афродита ҳайкалчаси соҳибига айланур.

Кўпчилик эртасига ишонч билан қараётганда, тавба, қорни ўзидан бир қадам олдинда юрадиган Тарвуз домла ноёб истеъдодини шўрлаган девор тагида занглаб ётган ўроққа қиёслагани нимаси, капангни лўлилар талагур ҳар қанақа масалага суқма қошиғини суқиб турмаса энаси талоқ бўлса керак-да, мияси қатиғи ачиган шу қари тулкига қолса ёруғ дунёда Зокир Фиёсий ва Азлар Ниёздан бошқа беданаси сайрайдиган рассом умуман йўқ, ахир, сўппайган бир-икки дарахтни ўрмон дейиш лўттивозлик ва кўрлик эмасми, исбот талаб қилмас бу ҳикматни яхши билса ҳам эътироф этмай нукул писиллайди, мабодо тан олса-нетса сатанг хотини чўлтоқ супурги билан уйдан қувласа керак-да...

Оғзи бедарвоза ҳаваскор фикрларини бўлмастин тинглаб, кулгисини аранг тийди-да, минғирлаб омад тилади, рости, икки гапи бирида санамлаб эсидан оғаётган шу думбулвойга ҳам қийин экан, майли, атала-патала ичса одам бўлиб кунини кўриб кетар, энди қайси шоввоз жиғига тегаркин, аслида уяси бузилган қушдай безовталаниб сим қоқишаётгани бежиз эмас, Тўра Охун ҳомийлиги остида ташкил этилган танлов бугун тушдан кейин поёнига етади, муносиб асари йўқлиги боис ўзи унда иштирок этмади.

Ўғилбола гап шу: бунга зиғирча ҳам хафа эмас, фақат Тарвуз домла билан ҳамтовоқлари қаллоблиги очилиб қолишидан чўчиб панага қочишни афзал билди тарзидаги маломатни катта қозонда қайнатиб ётишгани нозик жойига қаттиқ ботаётир, шулар дастидан дод! Кўрғазмага бирон нарса тақдим этишни истамаган экан, жиддийроқ сабаби бордир дейдиган мард топилмади, фақат Азлар Ниёз телефон орқали бижғиган катагингда туллаган кўппақдай бўғилиб ўлмасдан бурун ёруғ дунёга мундоғ тузукроқ қара қабилда кесатгач, бирдан пайтавасига қурт тушди, инсоф юзасидан жилла курса якуний босқичдан хабардор бўлса зарар қилмайди...

Кечалари тушларига кириб чиқадиغان санъат музейи биноси ярақлаб кўринган заҳоти тўк ургандек туюлди, ахир, қачондан бери шу кошона бағрида туркум мижозлардан оқ фотиҳа олишини тилайди, келажак сари йўлини туркум шу даргоҳ бўсағасидан бошласа ажаб эмас, фақат аввал бир қанча тўсиқни йўқотиши, масалан, бошқон дийдасида юрак ўрнида ўрнашиб олган бир парча музни эритиши лозим...

Қўш табақали бағдодий эшиқдан ҳадиксираб мўралар экан, ногоҳ ғашлик аралаш лоҳасликка чулғанди, жиҳозлари ҳавас қўзғовчи ҳашаматли ёп-ёруғ зал эмас, зиё ва сурурдан мосуво, рутубатли изғирин уфураётган ғира-шира олам билан юзлашганди, сўнг азалу абад бир-бири хизматига шай бўлган, бир-бири қонини сўрмаса тинчимас, ҳатто мондимас шуҳрат ва хушомад қиёфаси жадал суръатда хому хатала акс эттирилган беҳисоб картина қошида турганига имон ўғирди, каттаю кичик барча асар қурилмаси замирида аввало Санам жамолига ошиқлик завқу шавқи ва нозу ишваларига хайрихоҳлик истаги ётгани нақадар ҳайратга молик...

Ҳадемай даҳанаки жанг бошланса, бетингда кўзинг борми демас айрим қопонғич билагонлар барисини мажақлашса керак, фақат ундай бўлмади, айнан мантикий муво- занатни бузган, туйғулар ўзанини тескари томонга буриб юборган ранглар эҳтиромли юмшоқ оҳанглар билан кўкларга кўтарилди, қўйиб берилса санъатни томорқам дейиш- дан тоймас Тарвуз домла айниқса товушига эрк берди.

Оғзига бир бўлак тахта шоколад солган Тарвуз домла баъзи сабабларга кўра уйқуга кетган бўёқ ва мўйқалам атиги биргина туртки билан сергак тортганини мароқ билан эшилиб изоҳларди, барисини мириқиб тинглаётган Тўра Охун қайта-қайта мам- нун қўл силкиди, сўнг бир неча картина қурилмаси марказини эгаллаган келишган қомати, сув париси қиёфасида боши узра муаллақ қанот қоқаётган Санам рухсори, оёқларини эркаланиб елкасига тираган Дўлвор савлатига орзиқиб назар ташлади, ҳар бир чизигига дабдаба нафаси қоришган ифодаларга тикилиб тўймасди, фақат бундай тасвир манзил сари етиши маҳол чўгирдан фарқ қилмаслиги, забонига кишан урилган бўёқлар суврати ва сийратини борича талқин қилишни эпложмай ширасиз ёғоч каби қотиб қолганини қаёқдан ҳам билсин.

Жағи яхшигина қизиган Тарвуз домла ҳамон ҳеч кимга ён бермай бошқа томон- да ўтлаб юрарди, охири Тўра Охун буюртмаси ўзагини оғишмай топишда ҳеч ким Аз- лар Ниёз олдида ип эшолмаганини исботлаш учун назария уммонига калла ташлади, кўпгина зийрак нигоҳли мусаввирлар, ҳатто Зокир Ғиёсий сингари азамат ўғлон нишон- ни аниқ олишда адашган экан...

Нозик диду ўткир фаросатга суяниб, азобу уқубатдан чўчимай мардона изланган ва бетакрор ижодий йўналишга асос солган Азлар Ниёз илоё доим томири сувга ет- ган дарахтдек кўкарсин, эрта соясида яхши одамлар бемалол соялашлари, фақат ўзи эмас, етти пуштини ҳам дуойи хайр билан сийлашлари шубҳасиз. Дунё эса азалдан бири кам-да, йўқса шундай буюк қувонч ёнида буюк ғусса тоғдек юксалиб турармиди, аслида бу ҳақда сўйлаб ўзи, бутун жамоа вақтини ўғирлаши ва бошини оғритиши но- жоиз, аммо виждони тинч қўймаса нима қилсин, сўз қандайдир қобиққа ўралиб олган гумроҳлар устида бораётир, шулардан бири Комрон Вали эрта албатта бадном бўлса керак.

Кўпиклаган оғзига яна бир бўлак тахта шоколад тикқан Тарвуз домла инида муд- райвериб очиққан айиқ мисол тамшанарди, сўнг кўнглида йиғилган ҳасратни охири томчисига қадар тўкмоқчидай, бадном сўзини тагин икки маротаба оҳангга солиб так- рорлади, кажава қорнини минбардан узаётиб лаби чети билан сокин илжайди-да, сал нарида тавозе сақлаб мамнун мўлтираётган Азлар Ниёзни кучоғига тортди: Афродита ҳайкалчаси иродали йигит илҳомига илҳом қўшажак, бундай саодатни фақат гулдирос қарсақлар билан нишонлаш керак, жаноблар!..

Заҳару зардобга тўла пичинглар изидан хайрихоҳ тарзда янграган хитоб ғолиблик ва ифтихор нашидасини изҳор этувчи сурону қийқириқлар билан қўшилиб кетди, ҳаяжон босган мухлису муридлар қутловни бир-бирларидан ошириб айтишга урини- шарди. Фақат йиғинга не-не умидлар билан ясан-тусан қилиб келган Зокир Ғиёсий оёғига болта тушган кимсадек бўзрайиб қолганди, иложини топса беҳад долзарб масалани хамирдан қил суғургандек оппа-осон ҳал қилган, тирноқча уялмай-нетмай номини қора ерга тикиб юборган Тарвуз домлани ҳозироқ бўғиб ўлдирарди, кўпчиб оқарган чехрасида изғиётган соялар камина олдида Азлар Ниёз чивинча ҳам қурбати ва ҳурмати йўқ олчоқ эмасми тарзидаги маънони англатарди.

Тарвуз домла нақшинкор мўъжаз сандиқчада олиб келинган Афродита ҳайкал- часини, боши узра кўтариб, намоёиш айлаган ва қувонч ила Азлар Ниёз илкига топ- ширган дамда биров пихиллаб сўкинди, дағал овоз алоҳида ажралиб янграгани са- бабли ҳалидан бери устозга қойил қолиб қараётган Комрон Вали бирдан сергакланди, сўнг нигоҳи патак соқолига панжа ураётган Мерганга тушди, нафрат ва надомат со- яси изғирди биродари бетига, салдан кейин энаси байталлар дея ғудраниб, анчайин бўйчан ва энли тахтани ёпган кўкимтир пардани аста шиғиллатиб бир томонга сурди.

Негадир дарҳол замирида дашту далаларга хос вазминлик жамланган осудалик чўқди, кўп ўтмай теран сукунат таърифга сиғмас қандайдир туғён аралаш талотум етаклаб келди, ўз тилида сукунат ҳайратомуз ҳикоят сўйлагани сайин безовталиқ то- бора кучаярди, сўнг бутун бино таги ва устида алланарса гулдираб, биллур қандиллар хиралашди ва яна чарагон бўлиб порлади, бир неча баробар кенгайиб кетган муаззам

зал эса қутураётган тўлқин кифтидаги кема каби оҳиста чайқалиб, баланд шифт, гум-гурс девор ва айлана устунлар зийнати саналмиш нақшлар шитирлаб палағза-палағза тўкила бошлади...

Залда не ҳол кечаётгани қоронғи, бошқа кишилар қатори ажабланиш ва худодан тўзим тилашдан бошқа чораси йўқ, салдан кейин тарсаки еган болакай мисол қизара-бўзара довдиради, ахир, наҳот боя Мерган томонидан пардаси тортилган гирдлари жигари тусдаги тахтада елимлаб қўйилган картина сирли тарзда туғилган, дилига чўғ солиб, бошини қувончининг еттинчи осмонига еткизган Кўкантой бўлса, худо ҳақи ишониши қийин, куппа-кундузи оёқ устида туш кўраётганга ўхшайди...

Аслида эса ростдан ҳам қаршисида ҳаёт ва мамоти саналмиш туркум мазмунига алоҳида бадиий салмоқ юқтирган ўша асар йирик олмос парчасидек жило сочаётган-ди, ҳайрат ва ҳавас ичра қизиқсиниб кузатаркан, ногоҳ борлиғи тасвир билан бирлашди ва қаттол туёқлар остида эзилган гавдалар ёнида беҳол жуссага эврилди. Илкис аллатовур оҳанрабо таъсирига тушиб қолган картина ва бутун жисми биргалиқда нурланарди, охири ажиб маҳобат ва сирли жозиба касб этиб жимирлай бошлаган қурилма чегарасига сиғмай тирқираб сочилди, ўша заҳоти жисми қайгадир учиб тушди-ю, ногоҳ жазирама ёпирилган каби бутун зал тандирдек димикди.

Мана энди тобора қизиётган бўшлиқда ҳеч балодан тоймас аламзада саркаш қўчқорлар маъраши, мунтазам тарзда аёвсиз тўқнашаётган темирдек қаттиқ шохлар қасирлаши, туёқлар остида қолган ва суяқларига қадар эзилган бемажол фуқаролар оху фиғонлари янграрди. Қўчқорлар маъраши тинган пайтда, қурилма юқори қисмида ҳам сирли инқилоб кечди чоғи, поёнсиз мовий осмон акси пичоқ тортилган бўздек қақраб йиртилди, пўстак йиртиғига ўхшаш эгри-бугри ёриқлардан майин кукунлар тўкилди ва тасвир намоён этган ниҳоя билмас ниҳоя ботинидан потирлаб Кўкантой узилиб чиқди, сўнг зални фақат қуш уясида бўладиган нимтатир тер ва пат хиди тутди, баъзан эса қуриган тезак ва шох-шабба иси анқиб қоларди. Кўкантой довулу бўронда товланиб улғайган жонзот эканини билдириб қўймоқчидай ёввойи овозда тинимсиз қичқириб учарди, бир неча чақирим наридан ҳатто чумолини кўришга қодир тийран нигоҳи билан ҳар бир қаришни узоқ синчиклаб кузатгач, жами шижоати ва журъатини ола-чипор қанотларига жойлаб қуйига ўқдек шўнғиди-ю, ҳалидан буён бир-бири пинжиги суқилиб ҳангу манг бўлаётган Тўра Охун билан Санам узра чарх уриб айлана-верди.

Тўра Охун наздида, атиги тўрт-беш газ баландда, важоҳати бузуқ йиртқич қуш эмас, замону макон билан келишишни истамас нафаси совуқ ва қаҳри қаттиқ ажал фариштаси юзаётган-ди, ўтақаси ёрилгани боис, оддий томоша кўраётгандек бепарво кулаётган Санамга қайрилиб қарамай, ёрдам қилгани тапир-тупир чошиб келган шотирлар кўмагида панага шошилиб, бунақа балою қазодан ўзинг асрагин тарзида бир неча марта ғулдиради.

Тўра Охун бошини чангаллаган пайтда, нигоҳи бошқача чақнаётган ва ҳайбатига ҳайбат қўшилган Кўкантой эса шитоб юқорига ўрлади, сўнг янада қаттиқроқ чинқириб, азроилни кўргандек бўзариб қолган Тарвуз домла сари ташланди. Иштонини ҳўл қилган устоз қаёққа қочишни билмасди, рўпарасида илкис силтанган чангак панжаларни яққол кўргандан кейин айниқса нафаси бўғзига тикилди, кучли зарб, суяқлари билан бир қаторда, шуурига қадар сирқиратиб юборди, фақат тузукроқ оху воҳ дегани ярамай, пешонасида оқишу сарғиш соққалар ўрнида пайдо бўлган қонталаш ўймоқчаларни кафти билан аранг ёпиб қулади, қачондан бери олажуз қавми қасдига шаҳарда нафосат ва эзгулик боғини пайҳон этиш учун бел боғлаган иблис – ёвузлик хуфияси изғиётганини дудуқланиб айта-айта ҳушидан айрилди...

29

Қайси бир хилватда ўрнашган, кеча-кундуз яширинча изғиб нафосат ва эзгулик боғини, хайрли юмушлар билан машғул кишилар ҳаётини хавфу хатарга қўяётган иблис ўзи бўлса керак, фақат нимагадир Тарвуз домла номини тилга олишни истамади, лекин каттаю кичик, хусусан, ичидан пилшган Тўра Охун ким назарда тутилганини англади, энди вазият тамом ўзгариб, калава бешбаттар чуваланди, қурмагур Мерган нечун олиб келди экан Кўкантойни бу ерга...

Ростдан ҳам шов-шов қўзғайдиган ва тоабад эсда қоладиган ақл бовар қилмас ғаройиб ҳодиса рўй берди, ҳамон Тарвуз домла оёқ-қўллари тортишган кўйи беҳуш ётибди, гоҳо бирдан ўзини ўнглаб, тош юракли ўша иблис мени еди, сен гумроҳларга ҳам навбат етур дея ғудранади-да, сал нарида ҳангомани жилмайиб кузатаётган Санамдан кўмак тилайди, малак индамай лабларини буриб жўнагандан кейин яна тинчиб қолади.

Панада аранг жон сақлаган Тўра Охун эса бутунлай хону мони куйган одамдай дарғазаб, аммо Қора тулпорга етишгандан бери суяб келаётган устоз аҳволи оғирлигини эмас, Кўкантойда пинҳон ҳайратга молик тилсимни ўйлаб хуноби ошаётир, картина қурилмасини кузатгандан кейин айниқса ҳўл ўтиндек тутаб ёнди, ер ютгур Носир Охун калласи билан бирга, ўзиники ҳам кўчқор танасига уланган ҳолда чизилганини ва ҳар бир ифода тошқин арафасида вужудга келган таранг ҳолат, бинобарин, не-не бегуноҳ ва мискин бандалар бағрини бийрону дилини вайрон айлаганини бот-бот ёдига солаётганини ҳазм қилолмади...

Тош қотган ва тилу жағдан айрилган жамоа ниҳоят сир тагига етгандай оҳиста чайқалди, Санамдан нажот кутаётган Тўра Охун ҳамон муз остидан чиққандек титраётир, охири дунёга ўт қўядигандек чақчайиб, Кўкантойни бурдалашни буюрди, кўпчилик бехосият тимсолга қиёслаган картинадан ному нишон топилмагач, ҳар бир туки найза мисол тикрайди-да, Комрон Вали тумшуғига мушт тиради: гўрингни ўзинга қазитаман! Ғазаб ва истехзога йўғрилган овоздан қулоғи қоматга келиб, хаёли олисларга учди, саксовулига қадар қовжираган, қатра сув ёмбига тенг поёнсиз чўлда, афту башараси чуйкалган сахройи бандалар ёнида, терлаб-пишиб ўзи учун қабр кавлаганини ҳалига қадар унутган эмас, ўшанда ҳам дил амри билан чизилган биргина сурат сабабчи бўлган барига...

Тақдир экан, яна даҳшатли жазо кутаётир, буни мижозлар боқишида акс этган шубҳа ва таассуф ҳам тасдиқ этмоқда, қовоғи солинган Азлар Ниёз сен ўз пўстига ўралиб ўладиган махлуқсан тарзида кесатди, аслида шу баҳона камина иқболу шуҳрат осмонини кучдим, юрагини қурум ва лойқа босган сен қайсар лўттивоз эса тубсиз надомат чоҳига қулаяпсан демоқчи бўлди, балки у чиндан ҳам ҳақдир, қодир эгам?!

Мўл-кўл қувонч ва ифтихор бир жиҳатдан татимай Азлар Ниёз ичини қиринди си-дираётир чамаси, ахир, суюнган тоғи ва ишонган боғи саналган зот ажал билан олишаётган қалтис пайтда ҳатто бировга лаб четида жилмайиб боқиш ҳам ярашмаса керак, (андишани унутган Зокир Ғиёсий эрта сен қари тулпак жағини ўзим бойлағум маъносида ер тепиб тўнғиллаган онда нақадар ўкинди), демак, ғалаба зиёфати бўлиши гумон, маслаҳат билан уни бир-икки кун ортга суради, битлари тўкилишига ишқибоз каслар шароитга қараб хулоса қилганини тушунишса керак.

Ер тагида илон қимирласа биладиган Тўра Охун гарангсиб хомуш турган Азлар Ниёз кўнглига қўл солди, ғолиб йигит Афродита ҳайкалчасини бағрига босганча икки ўт ўртасида қолганини сезиб жонига ора кирди, кўп хитланиб қийналма, ҳаётда қайғу билан қувонч ҳаминша эгизак келур маъносида хуфия кўз қисгач, файзи қочган ва дилларни хуфтон айлаган расмий маросим ҳадемай базми жамшидга уланди, жазавадор мусиқа ва кўпираётган шароб дафъатан оёқ остидан чиққан фалокатни унутишга чорлаётганди...

Ранглар заминини тарк этиб Тўра Охун, Санам ва ҳатто бутун жамоа ўтакасини ёрган, Тарвуз домлани қароқларига панжа уриб қонига бўяган Кўкантой, тез орада на-сиб этадиган муқаррар жазо хаёлини банд айлагани сабабли Комрон Вали зиёфатга қўл силтади, ахир, юрагига қил сиғмай бўғилиб турган пайтда хурсандчилик қилишга бало борми, ҳозир фақат чинакам нажот бахш этувчи эрмак топиши керак, кўнглини чирмаган ва бот-бот оромини бузадиган тугунлардан халос бўлишни тилайди, тавба, баттар энсасини қотириб ким пиқирлаб кулаётир ёнида, оббо, чаккасига алвон бинафша қистирган Санам атрофида гириллаб айланаётган экан, ярамагур ҳар бир лаҳзада минг байрам барқарор маъносида сузилиб қараётганди, нигоҳида чақнаётган сиёҳи ёлқин туйқус дилига кўчиб аҳди ўзгарди ва эзмаланиб Азлар Ниёз маҳорати ва ютуғини эътироф этаётган сархуш рассомлар сафига қўшилди, нечундир улар орасида бошқа сайёра фуқаросидек эсанкираб қолганди, ғойибона сирли таъқиб тагин хаёлини ўғирлагач, хумор хуруж қилди-да, жиловни бўшатиб қандайдир доира ичра заррага эврила борди.

Зулмат чулғаган, нимасидир панжарадан иборат ўтовга монанд доира торайгани сайин лим-лим қадахни қайтармай оқларди, баъзан эса хўриллатиб наяки сўради, кўкимтир тутун бир йўла кўнгил иқлими орқали бутун жисмини ёнғинга гирифтор этаётганини сезмай, ранг-рўйи кўпчиган Тўра Охунга филтиллаб тикилади, рўпарада Санам кўш чўққиси диркиллаб рақс тушади, беихтиёр руҳланган кайвони малакни белидан кучади, мойланган каби ялтирай бошлаган сочларини бўйнига ўрайди, яна ҳам кайфи ошган ҳолда жойига қайтган ҳамона томирлари кўкимтир кафтларида олмосдек чарақлаб жуфт юлдуз ёнади.

Дастлаб эътибор қилмай шунчаки елка қисди, сўнг ўгирилиб жиддий назар солувдики, кўзлари қамшиб ажиб нашида туйди, сониялар кечгани сайин ҳайрати ошиб антикарди, охири ҳеч бир таърифга сигмас ҳақиқий мўъжиза туғилгани, биргина ўзи эмас, бутун давра аҳлини мафтун этганига бутунлай ишонди, сархонаси чўғи ўчмаган чилимни кучоқлаб, баъзан ёрига ҳасрат қилган каби унга дардини тўкиб, устахона сари қайтганда, ўша тушунча бағрида илдиз отиб улгурди...

Кеча бўйи тинмай мириқиб наяки сўрди, ҳар бир хужайраси қўланса тутун чангалида титранарди, тонг арафасида мизғиб, ўзини Азлар Ниёз берган данғиллама зиёфат тўрида, Санам чеҳраи малохатига тўймай боқаётган Тўра Охун ёнида кўрди, етилиб қолган кайвони, маним дилимни фақат сен ларзага сола олурсан дея бидирлаб, қайта-қайта омад тиларкан, бирдан шифтни бошига кўтарганча қаҳқаҳа отиб уйғонди.

Ҳамон кайфи таранг эканига қизиқмади, ҳали ҳеч ким етмаган тубсизлик тубини ишғол қилмоқчидек ва шу баҳона номини оламга ёймоқчидек, мириқиб тутун симирарди, охири нафси қонгандай туюлиб, оёқларида туролмагани сабабли дастгоҳ сари эмаклади, дастгоҳ жуда узоқда ўрнашганди, етгунча орадан минг йил кечди.

Кўнгли ва шуурини банд этган айрича илҳом кечаги базми жамшидга алоҳида файз ва шуқуҳ бағишлаган юлдузли кафтларни кечикмай зарблагга ундаётганди, анамана лойиҳани хаёлан пишитди, ғойибда баъзан Санам овози янграрди, Санам билан сирлашиб бўёқ танлаш ва тайёрлашга киришди, худо ёрлақаб мўйқалам кўмагини дариг тутмаслиги, илҳом рағбат бахш этишига умид боғларди, сўнг сабру қарори охирига қадар бардош бериши ва нишонга аниқ уришини чамалаб, оҳорли сурпга бирон маъно англатмас хиёл юпқа чизиклар тортди ва туйқус янграган дилгирона чарс хитоб қулоқлари пардасини тешиб юбораёзди: имонинг ва кечмишингни дафн этгани кўксингдан қабр қазигин аввал, бандаи гумроҳ!..

Ногаҳон биқинига бигиз санчилгандек чўчиб тушди, қаники ҳозироқ ер ёрилиб, жимгина қаърига қуласа ва баридан бир йўла қутилса, дор остидан қочган шумғия каби инсоф уйига ўт кўйди ўзиям, энди биродари бетига қандай тик қарайди ва дард устига чипқан бўлган айбини қандай ювади ёки Нафиса каби жардан учсинми?! Чексиз пушаймондан иборат аҳволи билан ўчакишган каби хумор баттар хуруж қилаётир, лаянати даф этайин деса, зиёфатни тарк этар маҳали Санам берган чилим буғланиб кетгандек кўринмасди, жаҳли бурни учига кўнган Мерган уни эски қудуққа улоқтирган чамаси, куйиб-пишиб изласа ҳам ҳатто изини тополмади.

Энди тақдирга тан бериб, тишини тишига босиб чидайди, иложи борича мўйқалам билан овунгани маъқул, баҳонада туркум оламига қайтиб, айрим картиналар қурилмасига жузъий тузатишлар киритади, биринчи навбатда Кўкантой каму кўстини битирса бўларди, аммо иложи йўқ, музейда рўй берган нохушлиқдан кейин эҳтиёткор Мерган уни чўллик фидойи оғайнисини кўлига топшириб келибди.

Мурувватли эгам қўллаб аста-секин хумор чекинди, анчадан бери руҳини чулғаб турган зориқиш умид бахш этувчи сурурга эврилди, сурур сезимлари оша бутун вужудини қамраб, руҳига қувват бағишларди, бениҳоя чўзилган сирли жараёнда гўё онадан қайта туғилди, устахонада эса фақат поёнсиз кенгликлар қўйнида бўладиган тароват сеҳрини намоён этиб бутунлай нотаниш картина бўйлаганди...

Худойим хабар бергил, фармойишинг билан у фалақдан тушдими ёки тупроқдан униб чиқдими, ахир, бунақаси йўқ эди-ку бисотида, аммо ҳарчанд бегона эканига қарамай дарди дунёсига жуда яқин туюлаётир, ҳатто ўзаро уйғун ранглари таратаётган эзуликка ундовчи мусиқа садоларини жон қулоғи билан бемалол эшитмоқда, чархаму қувончларига уйғун тароналар ипақдай эшилиб янграйди.

Лолу ҳайрон хаёл сургани сайин бўёқлар пайдо қилган ва чуқур маъно жамлаган шиддат тез суръатлар билан нурдек қалбига қуйиларди, натижада ҳар бир хужайрасига қадар ранглар асири бўлиб, пурвиқор тоғлар этагидан илгари босаётган қарвон тасви-

ри ичра мустақил тимсолга ўхшаб қолди, энди эски аравалар шалдираши, тепонғич отлар кишнаши, сигир-бузоқни оч нигоҳ билан таъқиб қилаётган бўрилар улиши кўксида акс садо бериб жарангларди.

Латиф бир қавариқлик бутун қурилма ботини ва зоҳирига тегишли мантиқни бўрттириб рўёбга чиқарганди, манзарани бойитган қиёмдаги қуёш жами тафти ва шуъласини қайси манзил сари ошиқаётгани номаълум карвонга атагандек туюлади, уқпар булутларни чимилдиқ қилиб тутган уфқ этакларигача ўрала-бурала чўзилган ола-байдоқ саф аслида машриқ билан мағрибни улаб турган беҳисоб ҳалқадан иборат арқонни эслатарди, кифтига шинам тахти равон кўндирилган улкан ташбақа шу арқонни судраган кўйи имиллаб ва ҳансираб илгари босади, кўкси ва бўйинини тутган хол-хол доғлар замирида лоқайдлик ва ҳадик пинҳон экани, қўтирлаган харидек йўғон бақувват оёқлари оҳиста титраётгани, лаб-лунжида жам малол аралаш киноя учқун бўлиб теваракка сачраётгани сезилади.

Мўйқалам билан аҳилона ҳамкорлик қилган ранглар тошбақа шижоати ва кучқудратини атайин яшириб, гумбазсимон қорамтир ва сарғиш косасида ўрнатилган айвонли кўшк тароватини бинойидек ёрқин кўрсатибди, кўшк ташқарисини безаган нақшлар, ичкарасида тўшалган қўшқават адрасу кимхоб кўрпача, мўъжаз сандиқ ва турли бошқа ашёлар кўк гумбазини беқасам белбоғдай ўраган камалак билан ҳусн талашаётган каби майин ловуллаб товланади, такрори йўқ жозибадор мулк оғушида хотиржам кўнган тулки сиёқли басавлат махлуқ, бир кўлида ингичка жилову бирида силлиқ заранг говрон, камина борки кўҳна дунё қадрли маъносида қувларча сокин кулиб борарди...

Ногоҳ устахона шифти қисирлаб, эсу хушини йиғди-да, ҳамон хаёлни ўғирлаб, дилни қитиқловчи эзгин-эзгин залварли куйлар таратаётган Карвон (шундай атаса ярашар) сари яна ҳам қизиқсиниб тикилди, мураккаб қурилма латофати ва мантиқий йўналишини амалиёт нуқтаи назари билан берилиб муҳокама қиларкан, ғаройиб кўшқда виқор тўкиб ўтирган боқиши сирли махлуқ безовта ҳолда қимирлаб қўйгани, ҳатто ёнимга кела қол дегандай юмшоқ кулгани ва бош ирғаганини пайқади, ана шунда у кейинги пайтларда этига эт қўшилган ва сира тортинмай Санамга суянадиган Тўра Охунга ўхшаб кетди, ёпирай, анчайин ғовлаган қомат, бир неча қатор ажин тушган ялпоқ пешона, арчилган тухумдек силлиқ рафтор ва зимдан айёрона боқувчи кўнғир кўзлар замирида кайвони олами яширинмиш...

Карвонни аллақачон Аполлон фаришталари йўргаклаб олишгани ва жозибаси қошида шошиб қолишгани шубҳасиз, ҳатто Карвонга тикилгани сайин ўзи ҳам ақлидан адашмоқда, буни яққол пайқаган Мерган мийиғида сокин кулаётир, демак, ҳар доимгидек тафсилот сирү синоатидан яхшигина хабардор, барисини ипидан игнасигача билади, фақат бу гал уни эзғиланиб қийнову кистовга солиши шарт эмас, негаки, унча-мунча одам ақлига келмас ажиб жараённи энди ўзи яққол ҳис этаётир, яна кечани кундузга улаб, орқаси тутиб мўйқалам сургани, рангларга ҳукмини ўтказгани ва ҳар дақиқа ўзи билан ўзи савашгани аниқ, ҳар бир қалтис дамда эса Вали бахши арвоҳи қувватлаб турган бўлиши керак, муҳими, кўксини тоғдек кўтарган Карвон, Санам нозу ишваларига учмай, кўнгли иқлими, яъни ўзи сари ботиний йўллар орқали интилгани самарасидир, агар матога юлдузли кафтларни зарбласа шўрига шўрва тўкиларди...

Худо ёрлақаб Карвон туфайли туркумда, мундарижа ва мазмун анча кенгайгани баробарида, бадий жозоба салмоғи ва ҳатто жанговар руҳ яна бир неча баробар ортди, Карвон намоен этаётган ҳажвиётга мойил драма бутун туркум, Ғунча ва Ҳомила замирида пинҳон оҳу нолалар, изтиробу оғриқлар ва исёнкорлик билан уйғунлик асосида бирлаша моҳият ўзаги ҳақиқий маънода жиддий қудрат касб этади. Энди шахсий кўргазма очиш ва турли тоифадаги мухлислар билан ошқора мунозара юритиш учун чиндан навбат етди, фақат соясидан ҳам ҳуркадиган бошқон ҳамон юмшаган эмас, аксинча, Афродита ҳайкалчаси шарафига бўлган танлов якуни мотамга айлангач, қовоқ-тумшуғи баттар осилди.

Кўнглига турли шубҳаю таҳлика оралаган бошқон кутилмаганда кеча эрталаб телефонда ёрилди, ўша кундан бери шўри қисиб, нуқул Тарвуз домла қисматига ачинар экан, бемаъни жумбоқ қошида Тўра Охун айниқса мисли йўқ қайғуда қолибди, падар қусур Кўкантой бир оқшом тушида кайвони эсхонасини чиқариб, кўзлари қолиб миясини чўқилаб еган эмиш, баъзан кундузлари тепада шахт ила ҳайбатли қанотларини қоқаётганини кўрса, оғзидан кўпик сачратиб ва оёқ-қўли акашак бўлиб йиқиларкан, нашатир спирти ҳидламаса ақлу хушини ўнглаши душвор экан, ол-ҳа-а!..

Худо қарашди чоғи, шундоқ ҳам турли ғалваю ғурбат оғушида яшаётган шаҳарни ваҳима ва хавотир чодирӣ ўраб, маҳаллаю мавзелар бўйлаб Кўкантой ҳақида бир-биридан қизиқ миш-мишу маломатлар ўрмалай бошлади, ҳар куни у қаёқдандир арвоҳ каби хуфия учиб келаётгани ва аллакимларни ёруғ дунёни кўришдан мосуво айлагандан кейин зумда йўқолиб қолаётгани оғиздан оғизга кўчиб юрарди. Аслида ҳар эрта ёки кечқурун Кўкантой кўксидаги ҳатто ўзига ҳам номаълум кўналғадан парвозга шайланади, таҳликага тўла сафар сари уни ўзи юрак ҳовучлаб узатиб қолади, сўнг айрим далилларни суриштириб ёқа ушлайди, негаки, энг муҳим аъзоларидан айрилган ва ғулдираб қарғанаётган жабрдийда каслар умр бўйи Санам чилдирмасига ўйнаган ашаддий жазманлар бўлиб чиқишади.

Кўргазма тақдирини ўйлаб шошганида вақт ҳам шошиб, олисда бетоқат кутаётган улоғини соғинган она кийикдай елаётир, бугун янада жадал ҳаракат қилган қуёш муддатидан илгари қизариб ботди, кундузни тахтидан суриб ташлаган тун пардаси жуда илдам қалинлашди, бағрида мудом яхши ва ёмон қовушиб урчийдиган қоронғилик, фақат бутун борлиқ ва шаҳар эмас, дилини ҳам чирмаб борарди.

Айни фурсатда Тўра Охун нобакор Кўкантой дафъатан ҳужум қилишидан чўчиб асаби бузилаётгани ва кўрпага бурканиб худодан мадад тилаётгани шубҳасиз, тез орада Кўкантойни қидириб топиш ва бошқа асарларига кўшиб йўқотиш бўйича алоҳида топшириқ бергандир, ишқилиб қодир эгам бунисидан асрасин, кўп нарса шахсий кўргазма тақдирига боғлиқ, демак, ҳаялламай жумбоқ ечимини топиши керак, нукул исқот қолгур санъат музейи залига оғзи сувини оқизмай, шаҳарда қаторлашиб кетган оқартув саройи ёки клублардан бирини танласа нимаси ёмон, айрим миждовлар башараларини буриштириб топган жойи латта-путта асраш учун ҳам ярамайди тарзида сафсата сотишгани билан неча пуллик иши бўлиши керак.

Кимдир сал четроқдаги жуда кўп қувончли воқеаларга шоҳид ўтган тарғибот уйини кўпиртириб мақтади, эринмай бориб кўрсаки, дидига мос тузуккина бошпана экан, ҳарқалай ғижинмай бемалол чидаш мумкин, фақат яқинда эридан ажрашган бир ходима билан донлашиб қўйган мудир думи тугилгани халақит берди, расмий идора томонидан ўрнига ким тасдиқлангани ва қачон иш бошлаши даргумон экан, майли, шу арзимас ғалвага ҳам ота гўри қозихонами, яхшиси бошқа манзилга бора қолади...

Кун сайин ваҳима кўзғаб шаҳар оромини бузаётган Кўкантой ёдига тушиб илжайди, ажабо, эрта-индин у Санам жамолини бир дам кўрмаса ва кўнғироқ сочлари тўлқинида чўмилмаса оромини йўқотадиган қайси гумроҳ додини бераркин, қанийди навбат бетиға етти қават чарм қоплаган, бирон фойда кўрмаса қорни сувини қимирлатмас бошқонга етган бўлса, тезроқ шу муттаҳам сўқирлик ва надомат балосига йўлиқиб, ўрнини бўшатиб қўйишини тилайди.

Аслида эса ҳаммадан аввал, Тўра Охун билан бирга, қуюшқонга сизмас қилмишлари учун Санам муносиб жавоб бериши керак, қани энди ҳамон бемалол макр тўрини тўқиётган малак кўчу кўронини орқалаб ёруғ дунёдан жаҳаннамга кўчса, аммо бундай ҳодиса рўй бериши маҳол, бир вақтлар уни йўқотиш учун Мерган не-не тадбирларни ишга солмади, аммо барча уриниши зое кетгани ва охири тўйдим дея қўл силтагани ҳамон ёдида...

Санам қасдига худойим атаган бирон сийлов бордир деган ўйда бағри увалиб хўрсинган дамда, кибру ҳаво билан қоришиқ дўриллаган овозлардан хаёли бўлинди, сал нарироқда тўрт хушсуврат ийигит отанг тўнғизу энанг байтал дебон ёқа бўғишарди. Хиёл жажжи кўн ҳамён можаро сабабчиси экан, ҳар бири, энг аввал илғгани боис, у фақат ўзига тегишли эканини исботлаш пайида чиранарди, панада қулай пайт пойлаётган чайир бола оёқлар остида эзгиланган ўлжани қўйнига тика-сола ҳакалаб девор ошганда, аллақачон қора қонларига бўялган даъвогарларни таниб бўлмасди.

Жангарилик ва сурликни бўйинга олган ийигитлар аҳволни билишган ҳамон барабар қутуриб сочларини юлишди ва ҳамон Санам билан азроил муносабатини чамалаб ғашланаётган Комрон Вали сари масиққан буқадек хезланишди, нукул ризқу насиба-мизни сен муттаҳам ўмардинг, ҳозироқ инсоф қилиб қайтармасанг энангни учқўрғондан кўрасан қабилда томоқ йиртиб қичқиршарди. Нима қиларини билмай, гоҳ тутатиб, гоҳ энсаси қотиб ўзини оқлашга киришди, лекин бирон каломи зиғирча инобатга олинмай, устидан мағзава ағдарилди, тумшугига гурзидек муштлар тиралган пайтда, яхши

ҳам тўқсон яшар чолдек судралиб Аливой Салим келиб қолди, йўқса шаксиз ўлиб ё ўлмай гўрига думаларди.

Кўнгли ийиб айтган катта раҳмати нимагадир паришон боқаётган Аливой Салим қулоқлари остидан чивин визиллашидай ўтиб кетди, ранг-рўйи сомон бўлиб, қошу қовоқлари шишгани ва лаблари гезарганига қараганда, анчадан бери орқасини қўймай сурункали ичса керак, ҳозир ҳам бурнидан тортса йиқилар даражада сархушу сармаст экан, тавбангдан кетай, беқўним дарбадар каби кўча-кўйда санқиб юргандан кўра, онаси ўпмаган ғунча даҳан сулув ёрини кучоқлаб ётмайдими гўшангада...

Кўча ёқалари, иморатлар пешидаги майдонлар ва хиёбонларни қоплаган алвон бинафшаларга бот-бот гумонсираб назар ташлаётган Аливой Салим ҳозироқ дорга тортиладиган маҳкумдек нуқул хўрсинади ва бу ёғи хуржун деб инқиллайди, қисқа сукут сақлагач, бирдан чакаги очилди-да, шодиёна садолари кўкка ўрлаган тўй кечасини лаънатлай кетди...

Ҳайратомуз жин базмию эчки ўйинига уланган қувноқ давра нақд ярим ошшомда якунланади, эртанги ойдин кундан огоҳ этувчи ёр-ёр ва лапар нашидасидан янада сархуш бўлган Аливой Салим сулув келинчакни, тарқала бошлаган меҳмонлар шоҳидлигида, кучиб ўпмоқчи бўлади, чаккаларига ял-ял товланаётган алвон бинафша қистирган қайлиғи эса бирдан тўрсайиб четга суринади, сиз патагимга илашган гард ёки қилсиз маъносида олу лабларини буради-да, қировлаган сочлари силлиқ таралган Тўра Охун пинжига киради ва масрурона кишнаётган Қора тулпорда елиб кетади, ҳалига қадар бирон марта қомати тугур ҳатто тола сочини ҳам кўрсатмаган эмиш, эҳ-ҳей!..

Қирғоқ қаҳқаҳа отиб кулса, дарё бўзлаб йиғлар экан, Аливой Салим дарё аҳволига тушган чамаси, балки чўллаган туядек қамаб май симиравериб восвос балосига йўлиққандир, киртайган кўзларини лўқ қилиб лофдан қоф тўқиётган бўлиши мумкин, ахир, тўй олдида суратини чиздириб, тоабд азиз жонингни иситгувчи оташингман дея, булбулдек бийрон сайраган маъшуқа наҳот бирдан ёнғоқ тагидан ўтгандек айниб, тани ва юрагини ҳаргиз қарилигини тан олмай юрган Тўра Охун ихтиёрига топширган бўлса, азму қарордан тониш ва қадру қимматни йўқотиш шунча ҳам осон эканми?!

Аслида осон-посон эмас, аммо Санам қадами етган жойда замини фитнаю фасоддан иборат фалокат ҳамиша тайёр-да, ўзларини Санам билан эту тирноқ санайдиган жазманлар қашқир мисол ҳамма ёқда изғиб юришлари айниқса дард устига чипқон эмасми, боя катта холалари молу мулкини талашгандек, тариқча уялмай куйиб-пишиб ёқа бўғишган саёқлар юлдузни бенарвон урадиган ўша тоифадан экани шубҳасиз, тавба, тақдир тақозоси билан тушиб қолган нарса ягона-ю, эгалик қилишга ишқибоз гўрсўхта эса бир талай...

Дунёи кўтир, намунча ола ўйининг бисёр, охири бири бўлмаса бири одамзодни боши берк кўчага ўнглаб юборади-да, ҳартугур худо ана шунақа тасодифу заруратга дучор этмасин, йўқса кулфат устига кулфат ёғилиб, кўҳна дунё ўзини умуман танимай қон қақшаб йиғлайди...

Нуқул маза-матрасиз хаёл суравериб толиқди, энди бунга чек қўйиб ва миясини тинитиб, яқинда маросимлар зали таъмир қилинган санъат литсейи томон шошилиши керак, янги тайинланган мудир ҳаммага бирдек яхшилик қилишга ишқибоз одамшаванда киши эканини эшитди, иншооллоҳ ўша билан тил топишса бариси ўнгланиб кетади.

Йўлни яқинроқ қилиш ниятида анча илгари кўтариб ташланган тоқзору анжирзор ўрнида барпо этилган бозор орқали ўтади, чор атрофида муҳташам қаҳвахонаю ресторанлар, кийим-кечак ва темир-тақа дўконлари ёмғирдан кейинги қўзиқорин каби бодраб бўй чўзган кенг майдон тинимсиз ғувиллаб асаб торларига тегарди; ажабтовур шиддат ва ҳовлиқишга мойил урҳо-ур тўполонда ит эгасини танимайди, қатор-қатор энли пештахталар ва палос тўшалган ерда қуш сутидан бўлак ҳамма нарса учрайди, иш кўзини пухта билган тижорат аҳли бир-бирига гал бермай молу матоҳини кўкларга кўтариб мақтаганча харидор чорлайди. Тим остида ҳашам учун тикланган олти қиррали мрамар супада ногоҳ пайдо бўлган мош-гуруч соқолли йигит дарров бутун жамоа эътиборини жалб айлади, қизиқиши ортиб ўгирилган дамда у қулочини кенг ёзиб, кечикмай кеб қолинг, бир париваш Қора тулпор соҳиби бурнига солган бурундуқ фазилати ҳақидаги ичакузди латифаларни сув текин сотаману кетаман тарзида шанғиллаб бақира бошлаганди, анчайин йўғон овози тимни тешгудек даражада кескин янграрди.

Тобора қизиётган бозор бирдан совуди, ҳангомага ишқибоз мижозлар, ҳамёнларини дарҳол қўйинларига тиқишиб, тиззаларига муштлаб қиқир-қиқир кулишарди, пул ҳиди

димокларини қитиқлаб турмаса мазаси қочадиган олғир каслар эса, савдо-сотик хайру баракасани қочирган гумроҳни эгасини танимас бўкироқ туя дебон уриб-сўкиб қувлашди, оғзи-бурни қонаган, бели лат еган ва шундоқ ҳам увада кийими баттар йиртилган бўлса ҳам у бўшашмай айюҳаннос солганча ҳалиги гапини такрорларди.

Охири чўтир бурни қарганикидек сўппайган, ранг-кути учиб, қўй кўзлари киртайган тўпори йигитни кимгадир ўхшатди, сўнг бирдан юраги нотинч ўйноқлаб, шўрликни қўлтиғига кириб суяди, тахмини тўғри эканига ишонч ҳосил қилиб, тоғораси тешик дунёда тирик бормисан, азиз оғажоним Шодмон Чўтирий дея ҳиқиллади-да, оқем тошган тиришиқ пешонасидан бир неча марта чўлп эткизиб ўпди.

Кечаги кунига дахлдор арзийдиган бирон эсдалиги йўқдай, йигит зиғирча пинак бузмади, нукул ён-верига безовта аланглаб, қавариб ёрилган қўлларини ҳавода дўлғаб бақиравергач, энсаси қотиб тўрсайди. Ростдан ҳам чалғиган кўринади, энди фақат ўзидан ўпкалаб, орқасига қарамай тирақайлаб қочиши керак, сертўполон бозор эса қўйиб юбормаслик учун аҳду қарор қилгандай борлигини занжир каби ўраб-чирмаётир, қадамда ақлу идрокни шоширувчи бирон ғалва рўкач қиларди.

Мана бу томоша айниқса антиқа экан, ғалла ва бошқа заҳира неъматлар солинган халтаю қоп, кути ва кажавва тахланган, пештоқига йирик ҳарфлар билан бирники мингга, мингники туманга мақоли битилган айвон болорида улкан тарози муаллақ осилганди, олачаю беқасам чопон кийволган ориғу семиз кимсалар чувиллашиб, беш-ўн ҳовуч сомон ва кепак уйилган паллага қайрилиб қарашмай, жавоҳирли безақдор сандиқча қўйилган паллага тинимсиз зўр бериб юк босишарди.

Елка қисиб этакроққа жилди, ажриқлаган томи ва девори нураган шийпон узра кабутару мусичалар дон талашиб чўқишарди, қаёқдандир чағ-чағлаб бир гала зағча учиб келган ҳамоно улар тумтурақай тарқаб кетишди, энди зағчалар ўзаро жой талашиб бир-бирларини патлай бошлашди ва зумда лойсувоқ том ғалати саваш майдонига эврилди.

Ким томонидан қачон қурилгани номаълум узун шийпон остида қатор қўйилган ёғоч чорполярда аллакимлар тош қотиб ухлаб ётишарди, куялаб титилган бўйрада чўккалаган ўрта ёшли сўқир киши бир маромда тебранган кўйи ёшу қарига инсофу динат тилай-тилай пичирлаб дуо ўқийди, кулранг қийиқча танғиган қилтириқ шотир, ён-верига ўғринча аланглагач, дуоғўй олдидаги бўтқаси буғланиб турган толтовоқни илма-тешик бўм-бўш тоғорага алмаштиради ва адашган йўловчини манзили сари ўнглаб юборгандай мамнун илжаяди...

Толтовоқни кимгадир тутқизган шотирни шартта ёқасидан ола-сола бўғиб ташлашни тилади, суллоҳнинг яра-чақа чандиғи қолган ва недир кўланка қоплаган рапида тахлит башарасини зимдан қузатгани сайин ичи сидирилган ҳолда тутақиб борарди, ҳўрпайиб илгари босаркан, иягида туки йўқ бир пакана йўлини тўсди, нимагадир у кўзларинг ғар экан, ҳадеб улар билан оқу қорага кўп ютоқиб қарама, акс ҳолда гуноҳи азимга ботасан маъносида тўнғиллаб койина бошлади.

Гуноҳи азим ҳозироқ ботқоқ каби комига тортиб кетадигандек, шашти сўниб гезариб қолди, ҳатто аъзои баданини қалтироқ чулғаб, худодан нажот тилади, ногоҳ шунда оломон орасидан ажарилиб чиққан, эскироқ бўз халта орқалаган истараси иссиқ чол ҳамон қовоқ очмай таъна ёғдираётган кўсани бафуржа бир четга сурди, сўнг тийрак нигоҳи осуда порлаб, аросат ва ғафлат мағори исканжасида тарашадай қотиб яшангандан кўра, қодир эгам нафрати ва қаҳру ғазаби рамзи саналмиш жаҳаннам азобига йўлиқиш маъқул маъносида лутф қилди, зуҳурий кўзни юммоқ кўнгилни кўзга айлантирмоқ⁸ заруратини тақозо этишини ётиғи билан алоҳида қайд этгач, юмшоқ жилмайиб хайрлашди ва тили калимага келмай мулзам бўлиб қолган кўсани негадир етаклаб ўзи билан ола кетди ...

31

Қировлаган соқоли ихчам кузалган, чеҳрасидан нур томаётган барваста қоматли чол беш қадам юриб-юрмай халтаси тешигидан жиринглаб тилла тангалар сочилди, халойиқ уларни йиғиштириб чўнтагига тиқа бошлагандан кейин беихтиёр кафтини манглайига босди, ахир, имонинг тоабат басаломат бўлгур Қария билан учрашган экан-ку, кўзларини шира босгандек нечун дарҳол танимади, ҳозироқ ўпкасини қўлтиқлаб изи-

⁸ Мавлоно Жалолиддин Румий.

дан югуради, пойида тиз чўкиб этагини ўпади-да, кейинги вақтларда кўрган тушларини таъбирлаб беришини сўраб ўтинади, яна бир қанча жумбоқ бор ичида, иложи бўлса шулар ечими бўйича ҳам маслаҳат қилади...

Бахту иқбол кошонасини тортиқ этувчи фаришта ҳузурига ошиққан ўғлон каби юраги дукирлаб тепарди, роса интиғу интизор бўлиб ҳамма ёққа олазарак мўраласа-да, сал муқаддам ягона ҳикмат эвазига юрагини суғуриб кетган Қария дараги топилмади, барибир умид узмай, товони қавариб ва ўпкаси шишиб чопаверди ва ҳадемай шовқин-сурони юлдузлар ошёнига қадар етган бозорни ортда қолдирди.

Яна озроқ жадал юрса санъат литсейи қаршисидан чиқади, мудирни авраб эритгач, шахсий кўргазмаси йўли очилажаги шубҳасиз, лекин бир аксига олса қийин-да, шошгани боис адашиб Садаф чорбоғи жойлашган мавзегга ўтиб кетибди, негадир ҳаво кўрғошин каби оғир туюлди бу ерда ва аъзои баданидан иссиқ тер қуйилди. Гавжум хиёбонда хаёли қочиб елка қисди, аллакимлар қўша-қўша ўрдагу ғоз ва қуёну қўзичоқ солинган йирик-йирик хивчин сават кўтариб чорбоғ сари илдам одим отишарди, орқадан келаётган йигирма чоғли киши тим қора кўзойнак тақиб олганди, тўсилган пешона ва чаккаларидан милдираб сизаётган йиринг аралаш қон тимдаланган ёноқларини ювганча қўйлагу камзуллари ёқаларига томмоқда, наҳот булар барисини аллақачон оғизга тушган Кўкантой жазолаган?!

Садаф чорбоғи темир панжаралари кўринган ҳамона турли хотиралари қўзғалиб типирчилаб қолди-да, зувва ўзини панага уриш ва бошига яна бирон ғалваю ғурбат орттирмай ортига бурилиб қочишни чўтлади, бироқ ўша заҳоти мияси қатларини сиёҳи ёлқин тилимлаб, ихтиёрини бой берди-ю, ноилож бир ботиниб, бир ботинмай жимгина олға босди, қадамда худодан ёлбориб тўзим тиларди, силлиқ мрамар бўлаклари ётқизилган зинадан бериоқда маъюсланиб тўхтаган заҳоти бутун чорбоғ бошқача қиёфа касб этгани, ҳатто қандайдир нотаниш ўлчамга кўчгани ва нималиги қоронғи турли ислоҳларга ҳозирлик кўраётганини пайқади.

Ақл бовар айламас, чорбоғ ҳар бир қаричи, тупроғи гардидан тортиб ҳар бир митти гиёҳи ва япроғига қадар, ҳар қандай дилга санчила оладиган сеҳрли нигоҳ орқали боқарди ёруғ дунёга, улкан дарвоза икки қаноти ва айвонли пештоқда илгари товланиб турган сариқ тусли сопол атиргул ўрнига зарбланган сиркорий кошинли алвон бинафшада, шунингдек, бошқа турли нақшу нигорлар, белгию нишонлар ва рангларда эътиборни жалб этувчи сиёҳи ёлқин ҳукмрон...

Чорбоғ кўрки саналган ва бағрида не-не сиру синоатни яширган кўп қаватли марказий ғиштин кўрғон шимолдан жанубга кўчибди, томи шифер ва тунука билан ёпилган бошқа катта-кичик кўрак бинолар ва кўшқлар ҳам аввалги чегарасидан узоққа силжибди, аникроғи, чигиртка каби апир-шапир сакраб бошқа жойга кўнибди, сув пургагичлари арслон жағи ва фил хартуми тахлит ясалган думалоқ мрамар ҳовузга фаввора бўсағани тарк этиб этакни танлабди, кўкимтир бетон лахтақчалар фарчланган хиёбону йўлаклар, майин оқимтир қум сепилган майдонлар ва ёқаларига турли ниҳолчалар қадалган ариқлар ҳам аввалги ҳолатидан кечиб чапараста жойлашган...

Чорбоғ дарвозасидан эллик қадамча ичкарида кўкрак керганча эртаю кеч меҳмону излом қаршилаган Тарғил ҳайкали бурунги ҳайбатини йўқотиб буришиб қолганди, атрофида ғужурлашиб ниманидир муҳокама этаётган шотирлар бетини нафрат ва истехзо сояси қоплаганди, сал берида эса улар каби носранг коржома кийган Азлар Ниёз тавозе сақлаганча Санам чехрасига маҳлиё бўлиб тикилаётир, суяк тароқ билан сочларини тарай-тарай Санам нимадир деб шивирлагач, чағир кўзлари айрича чақнади-да, Тарғил бўйнига сим ҳалқа солаётган йигитларга жон-жаҳди билан кўмаклашди, барча юмуш маромида адо этилгандан кейин мотори варанглаб ишлаётган хартумли машинага қарата мамнун қўл силкиди, машина бир кучаниб силтанган ҳамона Тарғил ваҳимали қасирлаб қулади. Тарғилни қисмларга бўлаклаш ва уловга ортиш жараёнида авжига минган талотум ва шовқин-сурон замин тугур ҳатто фалак тоқини ҳам титратиб юбораётганди, ўзаро қовушган ёки қовушмаган ҳаракатлар балки минг йил, балки ундан ҳам зиёдроқ фурсат давом этди, сўнг недир фароғат ва ўзгаришдан дарак берувчи теран жимлик чўкиб, енгил шамол кулранг булутлар карвонини йироқларга ҳайдади ва поёнсиз осмон ним зангору оч мовий тусга кириб ёришди.

Тарғилдан айрилганига парво қилмаган сўлим чорбоғ кутилмаган ажиб жараён оғушида яна ҳам тўлишиб борарди, аста-секин поёнсиз даштдек чор тарафга кенгайиб, ёғоч дарвоза олдидан недир сиру синоатдан огоҳ этганча алвон бинафшалар ча-

манзори осуда жимирлай бошлади, ҳаял кечмай дилга олову оташ қалаб жон сўровчи ёқимли кулги янгради-ю, зумда бир олам чирой касб этган чаманзор қоқ ўртасида қир учи нақд фалак тоқига етгудек ҳайбатли якка дарахт бўйлади.

Меҳрибон худойим, ўзинг хабар бергил, бош-охир тим яшил маъдандан моҳирона қуйилгандек нафис ва улғувор якка дарахт жаннат қўйнидан чиққан мўъжизавий хилқат эмасми, ажабо, қулоч етмас силлиқ танасида ҳиллолга монанд тумор ва дудума ханжар тасвири ўйилган бўлиб, жозибатор зумрад баргак тахлит ғуж-ғуж япроқлари бир маҳзуну бир қувноқ мусиқий оҳанглар таратиб сокин шовуллайди. Баъзан у теран хаёлга толиб, пасту баланд бобида мулоҳаза қилаётгандек туюлади, сўнг бирдан жонланиб, боримда ҳеч вақо йўғу йўғимда ҳамма нарса муҳайё маъносида шивирлайди ва япроқлар орасидан ногоҳ беҳисоб сара нашвати шодалари тилладек товланиб кўринади...

Ғаройиб якка дарахт танасидаги тумор ва ханжар акси тунов кеча бутун вужудини алғов-далғов қилиб юборган, кўнглига шубҳа ва таҳлика уруғини қадаган ҳайратомуз тушини ёдига солди, наҳот ўша туш аввалидан то охирига қадар ҳушида қайта кечаётми, нимадан дарак бермоқда бу ажиб савдо, бирон жиҳати ҳам худо ҳақи ақлга сиғмайди, ҳозироқ ҳаяжон ва кўрқув ичра жони узилса керак.

Бутун вужуди билан ҳоли-руҳини чирмаган афсус ва надомат эмас, ҳатто чорбоғда амалга ошган ажабтовур ислохотлар ҳам ўз кўмачига кул тортишни хушлайдиган оломон парвойига пансир келмади, тобора ҳайбатига ҳайбат қўшилаётган якка дарахт зумда жадал ўраб олинди ва энг тепа шохларига қадар ишғол қилинди.

Беҳисоб оғир юк остида якка дарахт майишмай, аксинча, қадду қоматини тик тутиб ўйчан боқарди теварагига, ким билсин, балки хаёлини тирикчилик ғаму қувончи кўмган тўқайда мунтазам кечган олишувлар ва мудҳиш ёнғин тафсилоти банд этгандир, балки хаёлидан бутун танаси, салобатини оширган бақувват навалари, қадрига қадр қўшган меваларида бир-бири пайини қирқиб яшаган, аммо барибир ўлжа бўлишдан қутила олмай доғда қолган махлуқлар қисмати жам экани ўтаётгандир, балки бодраб тўкилаётган меваларига шунчаки маҳлиё бўлиб боқаётгандир; чиндан ҳам улар дўлдек ёғилади, камайиш ўрнига узлуксиз болалаб, биз ҳиммат ва қут-барака тимсоли дегандай, иштаҳа кўзғаб дув-дув сочилади, тинимсиз кўз ўйнатиб сочилаверади...

Тушида кўрганини кўриб турганига бир ишониб, бир ишонмай беихтиёр қайта-қайта ёқа ушларди, сўнг ҳар қандай шубҳаси беҳуда эканини англатиб қўймоқчи бўлган каби ногоҳ якка дарахт бор кўрки ва салобати билан кўнгли иқлимга кучди, энди сонсиз бутуқлар недир куч хуружига тоб беролмай ичида қарс-курс синиб, ичида барқ уриб ўсарди, буни туйгани сайин тушни эслаб ўкинади, баъзан бутун бошли тўқайни кулга айлантирган ёнғин ичра ўралашиб юргандек аста нола чекади ва афсус билан йўғрилган овози бўғзида сўнади...

Қани энди яна шунчаки туш кўраётган бўлса, бирдан ҳовлиқиб уйғонса ва бариси саробдек тарқалиб йўқолса, балки шунда елкасидан тоғ қулагандек енгил тортармиди, қайда, ғаройиб ҳодиса ақлини шоширганча кўз ўнгида рўй бермоқда, сокин шовуллайётган якка дарахтни кузатгани сайин савдойидек ўзини ҳар ёнга ташлайтир, ҳатто чорбоғни қачон тарк этиб, устахонага қачон қайтгани ёдига йўқ, ачишаётган кўзларини инқиллаб очган пайтда, маймоқ диванда иситмалаб ётарди...

Кўргилиқдан беҳабар Мерган, яна итдек тўйиб ичгани ва ўлардай наяки торганини тахмин қилган шекилли, туянинг думи ерга тегса тегар, аммо сен галварс икки дунёда ҳам одам бўлмайсан тарзида тўнғиллаб, ҳўл латта босаётир қайноқ пешонасига, қани энди қулоғига гап кўрса, нуқул димоғини Санам сочлари бўйига ўхшаш олмурут иси қитиқлаётир, бот-бот кўз ўнгида қулоч етмас танасига тумор ва ханжар шакли нозик ўйилган ҳайбатли якка дарахт гавдаланади, ҳамон у тўқай жонзотлари қисмати хусусида ҳикоят сўйлаганча нотинч кўнгли иқлимида юксалиб турарди.

Ажиб ҳол тоқайгача давом этаркин, ҳайтовур эндиликда амаллаб ғалати туш, тўқай ва якка дарахт ҳақидаги барча телба-тескари тушунчадан қутулиши керак, йўқса яна тоғдек улкан армон орттириши мумкин, бунга зигирча тобу тоқати бор эканми, шахсий кўргазма муаммосини кечиктирмай ҳал этиш учун ҳозироқ оёққа қалқиши зарур, фақат яна падар қусур хумор ғавғо солиб ором бермаётир, наяки сўргиси келиб тамшанар экан, ёндариси қийшайган эшиқдан биров аста томоқ қириб мўралади.

Беихтиёр анқайиб ёқа ушлади, наҳот қорин қўйишда Тарвуз домла билан бемалол беллашадиган Семизвой қадам ранжида қилмиш, қуриб кетгур кўзидан учиб турган эдими, хўш, бемаврид қичқирган хўроздек энсасини қотириб яна нима истади, бе-

зиллаётгани ва шошиб турганини пайқади чоғи, тавозени келиштириб ўрнига қўйгандан кейин бирдан ҳовлиқиб Кўкантой мавзусига кўчди, иштаҳаси жуда зўрга ўхшайди, воҳей!..

Семизвой гўё бутун малоҳати ва сеҳрини намоён этаётган Кўкантой қаршисида тек қотганди, ҳозироқ у ўзиники бўлагидандек, кўзлари чақнаб антикарди, сўнг туйқус биққи эт ва жир қоплаган баланд кўксига гурс-гурс урди-да, нима, ўша савилни пишириб ермидинг, қизганиб ўтирмай каминага сотсанг яхшигина барака топасан-ку, кўрқмай оғзинга сиққанини сўрайвер тарзида дўрдоқ лабларини ялаб ғудранди.

Семизвой тунов куни санъат музейини титратган, барчани ҳайрат ва таҳликага солган воқеани эшитибди, шаҳарда ҳамон турли ғаройиб овозалар суваракдай ўрмалаб юргани боис, сира иккиланмай устахонаси сари оёғини қўлига олиб чопибди, энди айни шу картинани қўлга киритмаса ва табиати ҳар хил одамлар узилмайдиган данғиллама уйи айвонида гулчамбарга ўраб илиб қўймаса тинчимайди, сабабики, тоабад у оиласи ва молу мулкани кўзикишдан асрашига имони комил...

Семизвой диди ва мақсади эътиборга лойиқ туюлди, фақат масалага шошилмай жиддийроқ қараш керак, аслида у санъатга ишқибозлик ва ҳомийлик қилиш бобида Тўра Охун ёки Носир Охун каби бурнига хода билан тезак етказиш қийин зотлардан кам эмаслиги, ҳатто ҳар жиҳатдан зиёда эканини исботлаш пайида эмасми, ёруғ дунёда шунчаки нафсини қондириб, кекириб ва кариллаб юришдан бошқа каттароқ муроди ҳам борлигини алдаму қалдам билан исботламоқчи шекилли, мана шу жиҳати иззат-нафсига оғир ботаётир-да...

Илгари Семизвой бир неча марта сазаси ўлиб ва тавбасига таяниб қайтганини наҳот унутди, агар ростдан шундай бўлса, мушти билан танқайган тумшуғини мажақлаб, барисини ёдига тушириб қўяди, бас, туркумга тегишли бирон картина ҳозирча сотилмайди, бу борада виждони ва орини ўртага тикиб қасам ичган, шахсий кўргазмаси фаложат бошлагач, мусаввир қадри, мўйқалам ва бўёқ қудратини теран ҳис этадиган мижоз топилса эрийди ва олди-сотди бобида жиддийроқ ўйлаб кўради.

Тутақиб бўғилаётган ва ҳадеб пулни аямаслигини айта-айта чўнтагини ковлаётган Семизвойни алдаб-сулдаб жўнатгунча шаксиз бир неча тола сочи оқарди, хумор эса ҳамон бўғзига ёпишиб олганди, охири хумдек оғирлашган калласини кўтаролмай тутақди, ҳоли-руҳини сезгандай ғойибда Санам хандон ташлаб кулган чоғда бўлари бўлганди. Сўнг устахонада қандайдир кўланкалар изғиб, элас-элас мастона товушлар янграй бошлади ва гулқоғози сарғайиб йиртилган девор кунжагида айлана туйнук очилди, туйнук тоқчасини эгаллаган сирти гулдор чилимга ишонқирамай тикиларди, исқот қолгур эса жами наҳот менда маъносида кўкиш тутун таратиб қошига чорламоқда.

Кейинги пайтларда боши узра мунтазам назорат калтагини дўлғаётган Мерган йўқлигидан фойдаланиб қолсин, фақат аввалгидек жиловни ортиқча бўшатмайди, бир-икки марта мириқиб тортса ва сал-пал овунса кифоя-да, мана бўлди, ажиб сурур аввал қонини жўштирди, сўнг руҳи ва дилини чулғанганча илҳом завқини кўзгади, энди қувнаб мўйқалам юритиши мумкин, вақти жуда тиғиз бўлса ҳам туркумни бойитадиган яна бирон асар чизади, ишқилиб худо мададини дариғ тутмасин.

Навбатдаги картинада алданган ва белигача яланғоч Санам қошида чексиз надомат ичра нафрат ва ғазаб билан боқиб турган Вали бахши қиёфаси акс этажагини ўйлар экан, андак хиралашган кўзлари ногоҳ бир-бирига тутшиб турган Ғунча ва Ҳомилага тушди, бугун улар дилдан тўкилган дўлу жалалар тошқинга эврилган хавфу хатарга тўла суронли онларни эслатиб янада сирли порлаётганди.

Ҳадемай ўзаро майин қовушган бўёқлар бийрон дўмбири тили билан сўйлана бошлади ва борлиқни маҳзун оҳанглар қоплади, муסיқий нидолар замирида мужассам сирли оҳанрабо кўкимтир тутун нашидаси каби афсунгар туюларди, сўнг тағин наёки сўргандан кейин янада жунбишга келган руҳи тан қафасини кўтариб учди ва тезда ўзини ҳар бир қаричини турфа ранглар қучган воҳада кўрди...

Рўпарасида жимжит далаю дашт салтанати ястаниб мудрарди, ажралиб кўзга ташланаётган бўзлоқ ва сайҳон жойларда тизилган беҳисоб кигиз ўтов ва омонат чайлалар узра мезон ипларига ўхшаш тарам-тарам оқиш ва қизғимтир шуълалар осуда сузади, найзасимон ходачалар ва букрайган бужир тошларга қўнволган бойқушлар тангри бунёд этган бу қадимий мулк тоабад бизники маъносида тинмай ғув-ғувлаб сайрашади, бир гала очофат зағчаю чуғурчуқ арпа ва буғдой уюмларига ёпирилган дамда, ёқалари сарғайган ўйдим-чуқур йўлда чангу тўзон кўтарилди, билқ-билқ тупроғи

тўпиққа чиқадиған йўл бўйлаб қартайған икки зиёли гупчагию шотилари чириб ёрилган бўм-бўш эски аравани аранг судраб келарди.

Толу тераклар соясини тарк этган сочу соқоли ғовлаган бўйчан йигит ёрдам беришга шошилди ва устида атиги бир тутам хас ёки бир ҳовуч кепак йўғу нечун савил қолгур бу қадар зилу замбил дея ийманиб сўради, қора терга ботган кекса йўловчилар қулоқлари том босган ва тиллари кесилгандек аввал чурқ этмай оғир хўрсинишди, савол яна айтилгач, бир-бирига навбат бермай ҳасрат қила кетишди.

Қайси устахонада ясалгани номаълум аравага етти пуштиларига етиб ортадиған айбу уволлари ортилган экан, ҳайҳот, бундай дарди бедаво эски улов ва нигоҳ илғамас оғир юк билан тангри иродасига кўра бунёд бўлган шафқатсиз пули сиротдан қандай ўтишади, имкон борида бу жабҳада жиддий ва оқилона тадбир чекмаслик муқаррар кўргиликка гирифтор этишини ғишт қолипдан кўчгандан кейин англашди, мана энди ҳар бирининг ночору нотавон кўнгли ёруғ дунёга келиб лойига билмай бота қолдим⁹ дебон тинмай оху фиғон чекиб йиғлайди-ю, лекин кечиккан пушаймон сут айларми ёки сийнада ўрнашган кемтикларни битирарми?!

Пули сиротда майдалаб ўлчанадиған айбу увол залвари остида майишган эски арава ортик юришга тариқча мадори ва тоқати қолмаган аламзада махлуқ каби имиллаб илгариларди, охири пишқириб оқаётган кўприксиз улкан дарё бўйида тақдирдан зорлангандай ғичирлаб тўхтади, дарҳол атрофини кечувдан ўтолмай чувиллашаётган ёшу қари ўради, сурма тусли япалоқ қоя гирдида кўкрак керган ва гардиши заррин қора ойнак таққан Тарвуз домла лабларини қимтиганча тез-тез бош чайқарди, сўнг силлиқ ҳассасини туйқус илгарига чўзиб ҳайқирди: эй мардум, ёвни дўсту дўстни ёв билган Тўра Охун билан Носир Охунни дўппослаш савоби азим эзур!..

Мириқиб чилп-чилп шоколад шимийтган Тарвуз домла даъватидан аввало издиҳом ўртасида тўрсайиб хаёл сураётган ва текис ёноқлари лип-лип учаётган Зокир Ғиёсий билан Азлар Ниёз руҳланди, нуқул улар дағдаға билан йўғон таёқ ўқталиб, кекирдак чўзганча ҳалиги сўзларни такрор қилишарди. Кўп ўтмай барча ёппасига ҳужум қилиб, ур калтагу сур калтак авжига минди, қора қонига бўялган ака-укалар сулайиб қолишди, сочу соқоли ғовлаган йигит, бировдан иримига ёрдам сўрамай, амаллаб уларни арава устида чўзилтириб, бафуржа ярғоқ кучанни бўйнига кийди, белига чарм қайиш боғлаб, худога таваккал қилиб илдам олға босди...

32

Тебраниб ва шалдираб оҳиста елаётган арава кўринмай қолгандан кейин тушунуксиз иштибоҳга чулғанди ва сочу соқоли патаклаган куйинчак йигитни илгари қайдадир кўргандек бўлаверди, вақт кечгани сайин дилини тахмин тобора кучлироқ чирмаб борарди, фақат уни қайда ва қачон учратганини сира эслолмади, ногоҳ шунда ғойибдан биров ғофил эканини бетига солди ва наҳот ўзингни танимадинг мазмунида кесатди, олисда янграган дағал овоз кўксига қайта-қайта акс садо бергач, эсанкираб югура кетди.

Шалоқ аравани ҳадемай қувиб етишига заррача шубҳа қилмай жайрондек еларди, аммо куёш азалий ва абадий ошёнига жўнаб, пурвиқор чўққилар узра нозиккина кумуш ҳалқа янглиғ ҳилол ялтираса ҳам нияти ушалмади, ўлардай чарчаб ва ҳафсалари пир бўлиб ортига қайтаётиб, кўройдинда чирик кундага тўқишиб йиқилди-да, оёқлари чўрт сингандай алам-ангиз ингради, сўнг оғриқ исканжасида аста киприкларини кўтарди, ёпирай, ҳовуч-ҳовуч чўғ сачратаётган Ғунча ва Ҳомила ёнида наякисидан қўланса тун бурқираётган чилимни кучоқлаб ўтирарди,

Сал нарида сукут сақлаб ўксинаётган Мерган нигоҳи ўқдек дийдасини тешиб ўтаёзди, энди галдаги қилмиши, яъни лафзини бузганини қай йўсин оқлайди, ҳартугур нафсини тиймай ҳаддидан ошгани ярашмади, миясидан бир мурватча тушиб қолганини яна ношудлик билан исботлади, бу кунидан ўлгани яхши, энди қаҳру ғазабини аранг ютаётган ошнаси атрофида пашшаҳўрда бўлмай турсин, баҳона эса тап-тайёр, ҳозироқ лўкиллаб санъат литсейи томон бориши ва маросимлар залида шахсий кўргазмаси фаолиятини йўлга қўйиш масаласи бўйича аҳдлашмоғи лозим.

Бир омад юришмаса кўп қийин-да, туя устида ҳам ит қопади, ўпкасини қўлтиқлаб борганига яраша қурмагур мудир топилмай куйдирди, тўсатдан ичбуруғми ёки

⁹ Бобораҳим Машраб.

кўксовгами чалиниб, шифохонада егану ичгани оғзи-бурнидан келиб хирқираб ётган эмиш, тузалишини кутишга тоқат қайда, кетидан қувиб шифохона сари боради, эналари ўлсин, бунинг учун майда-чуйда харид қилиш лозим-да, ҳозир беш-ўн сўм ақча топишдан кўра ер шарини айланиб чиқиш осон эмасми, шундай экан, биргина картина учун бир дунё пул ваъда айлаган Семизвойни нима учун саёқ итдан баттар беҳурмат қилиб ҳайдади?!

Хаёлан Семизвой билан тортишиб анча юргандан кейин пешин қуёши ҳавони беҳад димиқтириб юборди, ҳарорат тобора ошгани сайин бутун борлиқ жунбишга келиб тўлғанарди, фақат темир панжаралари учига алвон лента ўралган Садаф чорбоғи баҳор ҳавосига ўхшаш салқин ва ёқимли ҳаво кўйнида яйраб нафас олаётгани сезилди. Чатнаб қизиган ўрта кўча тиқинига парво қилмай, анча бўйчан йигит бир чеккадан шалдиратиб эски арава судраб одимларди, ҳайҳотки, бўйнига илинган ямоқи кучан ва ғовлаган сочу соқол шўрликни ўтар дунёда омад ва умид нима эканини билмаган мискин гумаштага ўхшатиб қўйганди, баъзан паришон ҳолда қайрилиб, арава устида ёнма-ён ётган жасадларга нигоҳ ташлайди-да, бағримни зангдек емирган армонни тушунар валломат топилурми маъносида хўрсиниб қўяди.

Ғижм сурп чойшаб гирдидан чиқиб турган томирлари бўртиқ, терилари пуфаклаб шилинган оёқлар кўприги йўқ дарё бўйидаги можарони эслатди, сўнг наҳот анови йигит ўзим деган мулоҳаза миясини банд қилди-ю, тутақиб мушт дўлғади ҳавога, арава илғаш маҳол нуқтага сингиб йўқолгач, ҳарчанд кўнгли тиламаса-да, ўрдагу ғоз, қуёну кўзичоқ солинган хивчин сават кўтарган, улкан қийғир қиёфасида учиб келадиган арвоҳ тўғрисида бидирлаб тортишаётган халойиқ ортидан Садаф чорбоғи сари шошилди...

Дарҳол пайқамай ўлибдими, шаҳар кўрки ҳисобланган макон еру осмон оралиғида тангри амри билан бунёд бўлган мўъжаз жаннатий даргоҳ сингари яшнаб киши суқини кўзғарди, ҳар бир қаричида ҳайрату ҳавас уйғотувчи айрича тароват ҳукм сураётир, баланд пештоқи ва икки ёнига сиркорий қошин билан алвон бинафша зарбланган ёғоч дарвоза олдида шотирлар тавозе сақлаб тек қотишган, хушқомат чолғусозлар ижро этаётган шўхчан куй ажиб сурур ифода этиб жаранглайди ва дилларда акс садо беради.

Қўлдан қўлга ўтавериб қадру қиммати янада ошган ва жозибасига жозоба қўшилган чорбоғ заминиди, бўлакча ғаму ташвишлари борлигини сездирмай осуда мудраётган алвон бинафшалар чаманзориди, чуқур илдиз отган ва кўкни болиш айлаган якка дарахт ҳамон савлат тўкиб оҳиста шовуллайди, эндиликда ҳар бир япроғи ва бутохидан тортиб то бутун жисмига қадар афсонавий макон тақдири билан тоабод боғланиб қолганини англагандек, саховатли қуёш сари тағин ҳам чексиз иштиёқ билан интилади, гоҳо тунлари шарпадек йўқолиб аллақайларга, самовий ўлчамлар бағри ёки етти қават ер остигами жадал бориб келади, балки жаннат ёки дўзахда бўлиб қайтар – тағин ким билсин, субҳидам арафасида яна жойига бемалол кўниб, боримда ҳеч вақо йўғу йўғимда ҳамма унсур муҳайё маъносида сирли шивирлашга киришади...

Қўқдан ёғилаётган илиқ ҳовурга беланган чаманзордан анча олисда хомушланиб тўхтар экан, қулоғига элас-элас ўша товуш чалинди, тасаввурида эса бутун вужудини алғов-далғов айлаган ғаройиб туш ва бағридаги бир дунё ғам-андуҳ билан қўшилиб лов-лов ёнаётган тўқай жонланди, сўнг якка дарахт танасини беаган тумор ва ханжар шаклига мароқ билан қизиқиб боқаётган кимсалар сари жилди, сокин товланаётган икки тимсол замирида қандай ҳикмат ёки ғурбат пинҳон эканини билишмаса ҳам улар ниманидир ўзаро қизишиб муҳокама қилишарди.

Куч-ғайратга тўлган ва кўзлари чақнаётган паҳлавон келбатли йигитлар ва қошлари камон сулув-сулув дуркун қизлар териларига сиғмай қувониб бўсағада рақс тушишади, нақшинкор ёғоч дарвозадан мўралашган заҳоти якка дарахт айрисига сакраб минишади-да, янада шодон қийқириб ва қўшиқ хиргойи қилган қўйи чайир қўлларини ишга солишади, тинимсиз шитирлаб силкина бошлаган шохлардан, иштахани карнай қилиб, йирик-йирик тилла тусли сариқ мевалар узлуксиз дувиллаб тўкилади, камайиш ўрнига урчиб кўпаяди-да, бутун чорбоғ ва ҳатто борлиқни кўммоқчидай ола-тасир тўкилаверади. Чаманзорда хирмон каби уйилган муаттар бўйли мевалар ҳар қанча талаш бўлгани билан тугамасди, айна шу ҳолга қайта эътибор бериб янада ажабланган заҳоти ўзини тушида куйиб кулга айланган тўқайда кўрди, сўнг ердан эзилган нашвотини олиб ҳидлади-ю, ногоҳ кўнгли ағдарилди, ақлу ҳушини бир оз ўнглагач, йўлида беҳисоб жумбоқни кўндаланг қилаётган ва идрокига тобора чуқур ўрнашаётган тушни лаънатлади.

Худди шу пайт кимдир қуёш бугун фақат Азлар Ниёз шарафига порлаб нур сочаётганини орага қистирди, сўнг баҳс бошланиб, лилипут тахлит кимса бир зарбда Тарғилни йўқлик оламига суриб ташлаган Дўлвор ҳайкали Азлар Ниёзни ҳалига қадар бирон азаматга буюрмаган шуҳрат оламига етаклаб кирганини таърифлай кетди, шаклан ва мазмунан янги асар Садаф чорбоғи ва ҳатто бутун шаҳар чиройига холдек ярашибди, бунақа мукамал хилқат ҳар доим ҳам яратилмас экан...

Лилипут нотик оғзига бир бўлак тахта шоколад солганини кўриб бирдан елкаси тиришди, дилидан бу сайроқи тўти Тарвуз домла қафасида донлаб улғайгани шубҳасиз тарзидаги ўй кечди-да, аста ён-верига аланглади, ёғоч дарвоза рўпарасида, илгари Тарғил ўрнашган жойда, улкан Дўлвор ҳайкали мени вақтида илғамаганинг учун айбдорсан маъносида ўмров кERGанди.

Дўлвор атрофини ўраган, тиззалаб пойини тавоф қилаётган айрим каслар хуфтон сояси тахлит ғивирларди, наздида, барчани назарга илмай кузатаётган Дўлвор тобора шишиниб боради, сўнг думини ликиллатганча дунёни бошига кўтариб вовуллаб юборади, бўғзидан таралаётган дағал овоз чаманзор ўртасида бўйлаган ва халойиқ мўру маляхдек ёпишган якка дарахт шивирлаши билан кўшилиб тобора кучлироқ жаранглайди...

Аслида Дўлвор недир рутубат қоплаб оҳорини йўқотган ва охири букилиб мажақланган мувозанат синиқлари воситасида тикланган омонат ҳамда арзон матоҳга менгзарди, ҳатто шаклу шамойили мудом ҳакалак отиб турадиган нафс ва тама нафасидан ҳомила орттирадиган, хушомад ва бўҳтон ҳомийлиги остида кўзи ёрийдиган хиёнатдан иборатдек туюларди, бутун ҳайкал важоҳати намоён этган виқорда зуҳур бўлган сохталик шундоқ ҳам турли қисмлар ичра яширинган хиёнатни пардадек тўсиб турарди ва шу боис ҳайкал қиёфасида қиёфасизлик ҳукмрон...

Барчани тўзониди қолдириб кетганига шубҳа қилмай кўйган Азлар Ниёз буни икки дунёда ҳам сезиши гумон, аслида у учиб-кўниб бадга тегадиган хира бир чивин, аммо ўзини ҳайқириб оқаётган муаззам дарёда улкан қайиқни жасуруна бошқариб бораётган қайиқчи¹⁰ каби тутади, охири бир кун тўлқин бору йўғини парчалаб ташлагач, кўзлари мошдек очилса керак.

Ҳозир ҳамон ёқа бўғишгудек алфозда қизишиб тортишаётган мухлислар даврасида барисини қойил-мақом қилдим маъносида қошларини чимириб хаёлга толганди, сўнг якка дарахт пастки шохидан бир неча дона хил-хил пишган нашвати узиб сумка-сига солди-да, бир тутаб, бир тутамай ёнаётган Камрон Вали сари шошилди, пинжиги тирғалиб сен пандавоқидан аммамнинг бузоғи яхшироқ маъносида ўқрайди, баҳонада ҳамма маҳоратим хусусида холисона эҳтиром сўзлари айтаётган дамда сен не боис тилингни тишлаганча безрайиб қолдинг демоқчи бўлди. Якка дарахт сари қарай-қарай беҳад катта туюфот пули ажратган Тўра Охунни Дўлвор тақрори йўқ дурдона эканига ишонтирган Тарвуз домлани қувониб эслади, кўп қизик, Кўкантой томонида кўзлари ўйилган ва кўчага кам чиқадиган устоз Дўлвор шаклу шамойилини нимага суяниб баҳолади экан...

Сархушдек чайқалаётган Азлар Ниёз на қошиқ, на чўмичда турадиган турли миш-мишлар кўзгаётган Кўкантой бобида атай чурқ этмади, кўлидаги тилла тусли йирик наш-вотини ғарчча тишлади-да, Садаф чорбоғида Тўра Охун ва Санам чинакам ҳайратга молик эзгулик дарахтини парвариш этаётгани ва унинг тотли меваларидан тўйиб-тўйиб тановул қилаётгани туфайли тобора илиги тўлишаётгани, кучига куч кўшилиб, илҳоми қайнаётганини бафуржа таърифлай бошлади.

Омади чопаётганидан боши осмонда, фақат оромини бузаётган бир дардни тўкмаса чидолмайди, буни қаранг-а, сабру тоқат, кунт ва қатъият билан муттасил самарали изланиб, мусаффо иқбол осмонида, мангу сўнмас юлдузлар даврасида, умидли ёруғ юлдуз бўлиб порлай бошлагани, аттанги, тумшуғи остидан сал нарини кўролмайд ховликувчи фаҳми пўстак ғаламислар кетини кўйдирмоқда, ҳей дариг!

Кўҳна дунё чиндан кажфеъл эзур, йўқса ҳатто қачондан буён кўзи мойини еб келган, қанча-қанча қарз олиб бир мири қайтармаган, ҳатто узоқ бир қариндоши қизини хотинликка олиб берган Зокир Ғиёсий ҳам бетига чарм қоплаб оёғига чил урмасди, мияси қатиғи ачиган баччағар фақат панадан ё томорқасига тош отади, ёки оёғига чил уради, яқинда нуфузли даврада охири кўзларингни ўзим ўяман деворди, қапа калланг узилгур бир оқшом тўйиб ичган-да, ўйламай-нетмай эндигина жойига кўндирилган Дўлвор ҳайкалини мўлжаллаб чоптирган, энди бу ёғини фақат ўзидан кўрсин, Нуқра ғорида

¹⁰ Мавлоно Жалолиддин Румий.

илону чаёнга таланиб ётибди, ёру ошнани пашшача билмай ҳаволаниш ва тузлуққа тупуриш оқибати шу-да...

Ҳалолинг бўлгур Азлар Ниёз илгари ҳам беданадек сайрарди, эндиликда эса тилини янаям қайрабди, ҳар бир сўзни ўқдай бемалол нишонга аниқ отиб маза қилаётир, ҳатто уялмай ўзидан бошқа жами рассому ҳайкалтарош зотини ҳажикизга чиқарди, ана шуни-си айниқса жуда ортиқча туюлди ва пичоқ суягига қадалди, лаънати билан ёқавайрон ҳолда тебалашмай, иззати борида жуфтак ростлаши керак, ичбуруғми ёки кўксов бўлган литсей мудирини топиши ва шахсий кўргазмаси тақдирини ҳал қилиши зарур.

Жуда муҳим масалани унутгани ва боқибегам одамдай Садаф чорбоғида ўраллашиб юргани аянчли эмасми, ахир, ғанимат вақти ва ўзини қадрлаши жоиз эканини беш қўлдек яхши билади-ку, охири Азлар Ниёзни кўрмай ҳам, куймай ҳам деган ўйда ташқарига ошиқди, тез орада ҳали тузалмаган мудир билан шифохонада кечадиган суҳбат чоғидаёқ маслаҳат пишитишига ишониб лўк-лўк хансираб чопарди, фақат ҳовлиқиб яна тескари томонга бурилибди, бир пайт офтоб нурида осуда товланаётган кўп қаватли марказий кўрғон қаршисидан чиқди ва нима қиларини билмай эсанкираб қолди...

33

Оврупоча лойиҳа асосида қурилган марказий кўрғон шарқона меъморий услубда бутунлай қайта таъмир қилинибди, пўст ташлагани ва қиёфаси тамом ўзгарганини сезгандек виқорли сукутга толганди, турли қавариқ шакллар чекилган бақувват деворлар орқали нафратомуз ва қайғули товуш бир маромда элас-элас сизиб ўтарди, кенг дунё ва ўзига сиғмай қолган Тўра Охун бўғилиб минғирлаётир, кечаси тушида Кўкантой безовта қилган бўлса керак ёки сал муқаддам дереза орқали таҳдидли мўралаб ўтакасани ёрган...

Буюртмасини адо этиш, танловда қатнашишдан бўйин товлагани ва айниқса санъат музейида рўй берган ғаройиб воқеа Тўра Охун қонини қайнатиб юборганидан яхши хабардор, ҳозир бариси учун инжиқланиб жавоб сўраса ва қонини ичса керак, хаёли пардек тўзғиб остона ҳатлади-ю, нозик дид билан безатилган кўркем хонада, хориж диванида ястаниб чилим сўраётган Тўра Охун билан юзлашгач, бунга тағин имон ўгирди.

Анчайин сархуш Тўра Охун соппа-соғ отасини кутилмаганда қора тупроқ бағрига топширган ўғилдек мотамга кўмилганди, нозу ишвалари келишган сарв қоматига ярашган Санам билан қанот боғлаб учгудек бўлаётган Азлар Ниёз етаклашиб кирганда ҳам қовоғи очилмади, ора-чорада қалин парда тутилган дереза сари кўз ташлаб ғудраниб кўяди, сарғиш бармоқларини турли муқомда кимирлатиб, қоранг ўчгур Кўкантой шу яқинда арвоҳдек пойлаётир деган маънода имо-ишоралар қилади.

Заҳира эшиқдан пахмоқ думини ликиллашиб Дўлвор чопқиллаб киргандан кейин Тўра Охун дилидаги чигил ечилгандай хиёл илжайди, хожаси аламзада ва дилгир эканини сезган бўрибосар асабий ғингшиларди, искаланиб ва мўлтираб патли гиламда чўнқайган маҳалда, хипчабел оқсоч бутунича пиширилган ғозу ўрдак кўйилган кумуш патнис кўтариб келди, патнисни бафуржа олдиға ўрнатгач, майин табассум ҳада этиб изига бурилди...

Шинам хонани иштаҳа қитиқловчи ёқимли ҳид қоплади, Комрон Вали оғзида сўлакай йиғилиб тез-тез ютинарди, худди шуни кутаётгандек, Дўлвор мамнун ҳурганча бирдан хужумга ўтди-да, юмшоқ эту имирға суякларни ҳаял орасида ғажиб ташлади, сўнг лаб-лунжини ялаб, тўғарак столни тўқирлатиб черта-черта ўткир май сипқораётган хожаси атрофида ирғишлай бошлади.

Қани энди мавриди бўлса-ю, думчаси сувлаб худосини танимай қолган Носир Охун билан бирга, Санам чилдирмасига ўйнагани оқибатида, дийдалар чоку чок ситилиб эзилгани ва пора-пора диллардан тўкилган дўлу жалалар тошқинга дўниб қадрдон қишлоғини бир ҳовуч тупроқдек супуриб кетганини ҳайқириб айтса бетига, офат арафасида босар-тусарини билмай кўпларни тиканзорда эмаклатган укаси илқидан Нафисани тортиб олгани, дунё пасту баландини таниб улгурмаган шўрлик қизгина кўнглини вайрону умрини хазон айлаганини дангал шарҳласа, қисқаси, ичида узоқ вақт мобайнида қатра-қатра йиғилган беадад аламу армонни тўкиб ташласа ва енгил тортса, афсуски иложи йўқ-да, авзойига қараганда Кўкантой қайта-қайта ёдига тушаётир, товонидан то бошига қадар сим-сим тутамай ёнмоқда, бу аҳволида чурқ этишга сира имкон бер-

майди, Санам момик кафтида күйиб узатган навбатдаги қадахни бир зарбда бўшатиб, газигига пишиллаб ғалати ишшайгач, ҳолига маймунлар йиғлашини чуқурроқ англади.

Кайфи ошган кезларда, суҳбатдошини эрмак қилиб бирров тиши оқини кўрсатарди-да, илкис бозиллаб даҳанаки жангга киришарди, ҳозир эса негадир шошилмай, диван ёнида чўзилиб гингший бошлаган Дўлвор билан ўйнашганча ниманидир мўлжаллади, сўнг дароз шишадан нозланиб май сузаётган Санамга сиркаси сув кўтармас думбулхўжа пайини қирқиш фурсати етди маъносида кўз қисгач, бирдан чакаги очилди...

Чиндан ҳам танлов якунланган кундан буён балонинг ўқига ўхшайдиган Кўкантой дастидан еган-ичгани захар, уйқуси азоб бўлаётган экан, тушида бир неча марта қичқириб қоқ тепаси ва бўғзига чангал ботирган, бир гал бехосдан миясини чўқилаб еган, ҳадемай ўнгида ҳам шунақа кулфат рўй бермаслиги учун ким кафил?!

Бугун ёки эрта иблис нафаси теккан, бўёғига жодугарлар қони аралашган картина оловга ташланмаса ўзига қийин, унақа дарди бедаво матоҳ тирик жонлар хаёлини пароканда қилишу ёруғ дунёни ваҳима ва кўркув чодирига буркашдан бошқасига ярамай-ди, ваҳоланки, фақат эзгулик манфаати йўлида хизмат қилувчи баркамол асарларга ташнамиз, махсус лойиҳа бўйича чорбоғда кўндирилган ва ихлосу маҳорат уйғунлиги заминиди туғилган Дўлвор ҳайкали шундай асарлар сирасига киради, хусусий коллекцияси айниқса ҳақиқий жозиба рамзи саналур, келгусига мерос бўлиб қоладиган мулкни бойитишда иштирок этмагани гуноҳи азим эмасми?!

Диван ёнидан жилиб тўрда бемалол чўнқайган ва баъзан Санам қадду бастига ошиқона боқаётган Дўлвор бариси рост дегандек, тумшуғини чўзиб узоқ хурди, бўлиқ сочлари елкасида тўзиган Санам эса Комрон Вали юрагига аллатовур ғулу солганча гиламда пириллаб айланарди, сўнг жилмайиб қия қараш қиларкан, шуурига сиёҳи ёлқин кўчди-ю, вақтли матбуотда ҳам кўқларга кўтариб мақталган коллекцияни кўргиси келди, кутилмаган фикри нимагадир яқдиллик билан маъқулланди ва тезда чорбоғ тўрида бўйлаган тўқ мовий гумбазли бино билан юзлашди.

Мармар увоғи билан гул чиқариб сувалган қўш ошённали иморат салобат бобида марказий кўрғон билан бемалол беллашарди, гирдларини нурланувчи шиша безаклар зийнатлаган пештоқни қарийб тўла эгаллаган, мозаика усулида ишланган ва ажиб дабдабага мойил Тўра Охун портрети салобатини янада ошириб юборганди, тош нигоҳда кўҳна дунёдаги ҳар неки неъмат камина маҳрига тушган маъноси жамлигини сезди-да, чурқ этмай бўйинини ҳам қилиб олға босди, ёп-ёруғ ойнаванд фойе ва бошқа каттаю кичик хоналарда биров қиммат буюминини тортиб олгандай баттар ғашланди, ахир, Кўкантой тажовузига учрамасдан бурун Тарвуз домла оғзидан бол томиб юқори баҳо берган такрори йўқ жозиба ва ҳайрат олами эмас, дилни хуфтон айлагувчи хашаки силсила қошида турарди.

Бехисоб захмат ва маблағ эвазига тўпланган, асосан Азлар Ниёз ҳамда Зокир Ғиёсий мўйқаламига тегишли картиналар тугмача орқали бошқариб туриладиган, ўту сув ёки қуму тупроқни фарқлама ягона дастурли темиртан конвейерида шошилинч тайёрланган, бир хил йўналишли ҳаракат, бўйруқ ва вазифани англатадиган сўзларни такрорловчи кўғирчоқлар мисол бир-бирига ўхшарди.

Нақшу нигори бежирим чорчўпга тортилган ҳар бир асар қурилмаси меҳрибон худойим ёрлақан тийран нигоҳли Тўра Охун, оқила маслаҳатгўй Санам ва қобил кўриқчи Дўлвор кўмагида, мисли йўқ шижоат ва илму амалга суяниб, юксак заковат чўққиси сари муттасил интилаётир тарзидаги тушунчага бўйсунганди; шакл билан мазмун орасида ястанган ҳаётий мантиқ ва сурурдан маҳрум бўшлиқ ўша тушунчани ютиб юборибди, беҳад тор туюладиган бўшлиқ аро иссиғу совуқ ранглар қалби ва йўлини йўқотиб қўйганди, безовта дил тафти билан омихта истиробу санчикларни четлаб ўтган ранглар меъёрий тамойилдан жудо бўлганди.

Бир гуруҳ картинада сохта зўриқиш қурбонига айланган бўёқлар ҳарбу зарб қирраларини зиддиятли ҳамда мураккаб жараёнлар орқали талқин этишни истамаганга ўхшайди, натижада улар юраги фалаж, ўйлаш ёки фикрлаш даражаси юзаки кимсадек ноумид ва ҳоргин боқишади, бошқа хил бир тоифа картинада сайқал топмаган дағал ифодалар тилу забондан жудолиги, холислик мезонидан йироқлашиб, хушомад ва қаллоблик минтақаси сари оғиб кетишгани айниқса таассуфга молик, анчайин бесўнақай белгилар баланд қоя кифтида қилт этмай қотган ва изғирин эсганда роҳат қиладиган муз парчалари янглиғ совуқ йилтирарди...

Қайта-қайта нигоҳи Санам билан Дўлвор ёнида ўзини эмин-эркин сезиб кулаётган, кўкрак кериб нутқ сўзлаётган, Қора тулпорда саёҳатга отланган ёки шодланиб совға-

салом улашаётган Тўра Охун суратларига тушавергани боис сабр косаси тўлди, бура-латиб эркакча сўкиниси келди, ҳар замонда боши ари инидек ғувиллаб, юраги сим-сим санчиб кўярди, ахир, бир жойда тахласа улкан чўққи баробар хирмон бўладиган бунча хом-хатала асарни Тўра Охун газагига дори қилар эканми, тангри ҳақиға қасамки, ҳар ким ҳар нима деб атаётган Кўкантой эмас, сариқ чақаға қиммат мана шу нарсаларни ёппасига оловда куйдириш керак.

Кўнглида турфа шубҳа ва гина-гидир нишлаганини сезган Тўра Охун яна лабларини буриб тўрсайди, сўнг томдан тараша тушгандек қилиб ғалати таклиф айтди, худойим тўзим бергил, бугундан эътиборан коллекция ҳолатини назорат қилиш ва ҳар жиҳатдан манзур асарлар билан бойитиш вазифаси гарданида эмиш, бирламчи навбатда, иблис ва жодугар нафас уриб тилсим айлаган Кўкантой орадан кўтарилгач, бир неча хил вариант бўйича, барчани бирдек мафтун этадиган Тўра Охун портретини чизиши ва коллекцияга тақдим этиши керак, шу тариқа истеъдоди вояға етганини исботлаган кунда бошидан беҳисоб ақча сочилади, агар яна димоғу фироғ қилиб думини буриб кетса ўзидан кўрсин, ҳеч бир шикоятга ўрин қолдирилмай, Садаф чорбоғи доврўғига доврўк қўшган якка дарахтга оёқ-қўлларида михлаб ташланади, азиз жонинг озгина керак бўлса, қани олға, жайдари Винсент Ван Гог!..

Санамга зимдан қараб қўяётган Тўра Охун ўша мудҳиш ниятини ҳозироқ амалга оширадигандек бўшашди, сўнг ўзини қўлга олди-да, ҳар қанақа жазо парвойимга парсир келмас маъносида соқолидан бир тола юлиб пуфлаб юборди ва бафуржа ташқарига ошиқди, беш-олти қадам босмай, ногоҳ қулоқ-чаккасида шовла қайнади, сўнг қаҳру ғазаб аралаш тўнгиллаш эшитилди, анчайин шанғи овоз илгари чекига тушган жазоларни эслатаётганига ажабсиниб, камина учун барисидан кўнгли фуқароси бўлиш афзал деб ҳайқирди.

Бўсағада филдек икки нафар шотир арқон ва қатрон шимдирилган қоп ушлаб ёғочдек тек қотганди, оҳиста шитирлаётган қопни зимдан кузатиб истеҳзоли илжайди, сўнг хусусий кўргазма очиш буюрмас экан-да деган ўйда афсусу надомат чекар экан, томирлари бўйлаб иситма югуриб, ҳорғин руҳида таърифга сизмас нафрат билан қоришиқ, барча дардини ифода этувчи оғриқ кўзғалди.

Аста-секин ақлу идрокини гирмон дағдаға қилиб турган мотамсаро олис кунлар залвари босди, тасаввури ойнасидан пурвиқор Зарбанд тоғ тизмалари пойида, Санам макру ҳийлалари остида, дилгир ва зада бўлиб нажот кутаётган қишлоқ, гулпопукли жонон дўмбирасини черта-черта ширали товушда берилиб жирлаётган Вали бахши, дўмбоққина чақалоғини бағрига босиб эркалаётган Роҳила отин, энтикиб жарлик сари шошаётган ва ёноқларини дувиллаб ёш юваётган Нафиса элас-элас липиллаб ўтарди.

Эсанкираб Тўра Охун ва Санамга ўгирилган ҳамона безовта кўнглида ногоҳ қалдироқ акс садо бериб, тизгинини узиб ҳамлага ўтган ёввойи тошқин пишқирди, сал кейин алам-ангиз хўрсиниқлар билан жўрлашиб янграган эзгин тарона жону жаҳонини ўртаб юборди-ю, коллекция жойлашган маҳобатли панел иморат қобурғалари қисирлаб синган туя мисол ўкраб юборди ва шинам хона саройдан қолишмас маҳобатли бўлмаға эврилди, баланд шифтга тиралган ўнлаб забардаст устун нақшу нигорлари кўз қамаштириб ярақларди.

Ҳар доимгидек хаёлини остин-устин қилиб ташлайдиган ғаройиб туш кўраётир чамаси ёки бирон эртақ оламида адашиб қолдими, ҳамон тўлқин кифтидаги кемадек чайқалаётган бинода, эни ва бўйига кенгайиб бораётган жозибатор бўлмада, сезимларни айрича тирнайдиган сурурбахш ҳолат ҳукм сураётганди, ингичка ганч безаклар берилган, нимасидир афсонавий химоя тўсинларини эслатувчи бақувват деворлар мозийга алоқадор қандайдир тилсим остидан чиққанга ўхшарди ва, ёпирай, уларни минг йилларга чўзилган уқубатли изланишлари самараси, яъни кўнгли орқали ўтган поёнсиз йўл бўйлаб ўзи сари сафар қилишга ундаган туркум эгаллаганди ва бу ҳам худойим кароматларидан бири бўлса керак.

Тобора тинчи бузилиб қисирлаётган бўлма қуйироғида, қайси бир устунга суяниб, анчайин норғул кимса бафуржа ўй сураётганди, кўпдан бери қайчи тегмаган патак соқолини силай-силаи мийғида қулиб қўяётган банда Мерган эканини билиб севинди, ҳатто у билан бирга, сирли йўсинда энг кейин туғилган ва туркум хотимасига ўхшаб кетадиган Карвон сари ошиқди ва ўзини қутлаб қўйишни лозим топди. Илгари тикилавериби тўйганига қарамай, Карвонни илк маротаба кўриб тургандек, ҳайрати тошиб елка қисарди, ҳатто чексиз ғурур ва завқу шавқдан руҳи юксалди, охири мундоғ ўгирилсаки,

сурмали қийиқ кўзлари олма-кесак тераётган Санам пинжига суқилганча Тўра Охун ҳам уни қизиқсиниб кузатаётган экан, сўнг ўпкасини босолмай депсинди ва ҳатто тишларини ғичирлатди.

Қора тулпор соҳибини илгари бу қадар мискин ва афтодаҳол алфозда кўрмаганди, мудом отдан тушса ҳам эгардан тушмаган одам Карвон қаршисида қартайган ва оғир дардга чалинган кимсадек букрайиб қолганди, картина қурилмасига сирлилик бағишлаган улкан тошбақага, олис ёки яқин масофани фақат имиллаб босиб ўтадиган бу махлуқ косасида ўрнатилган шоҳона кўшқда бемалол кўр тўкиб ўтирган ва говрони ни ўйнатганча кўшиқ хиргойи қилаётган қиёфадошига бўзариб тикилгани сайин афту ангори туршак янглиғ буришиб борарди.

Фақат у кўнгли ва ҳар неки кирдикорини тафтиш қилишга ундаётган Карвон ташиётган маънони чуқур илғагани даргумон, аммо суяк-суягига қадар қақшаб оғриётгани, ичида нимадир қирс синганини кўкариб кўпчиган рафтори бемалол ошкор этаётганди, охири аранг ўзини қўлга олиб илгари юрди-да, аста Хулқар рўпарасида тўхтади, бўғзига пичоқ тортилаётган бедовга қарагани тобу тоқати етмай, қақраган лабларини қимтиган ҳолда Калхат ва Кўкантой сари йўналди.

Тошқин сабаблари ва оқибатлари хусусида яхлит манзара ҳосил қилган тўркум ўзагига алоҳида қувват ва сурур бағишлаган ҳар иккала картина жодуси Тўра Охун борлиғини чирмовуқдай ўраганди, баҳонада бирин-сирин даҳшатли хотиралари кўзғалгани шубҳасиз, Кўкантойда акс этган шохлашаётган жангари кўчқорлар маъраши эшитилгач, бўйнига чўқмор тушгандек титраб-қақшаб афтини ўгирди, сўнг анча муддат сабру бардош олам ва айниқса кўнгил меҳварига қувват эканини исбот этаётган Чумолига маҳлиё бўлди, охири ботинида сўнгсиз оғриқ ва изтироб, ҳасрат ва надомат жамланган Фунча билан Ҳомила рўпарасида лолу гирён бўзариб қолди...

Илгари тошқин олдидан бўлганидек, мусаффо осмон ногоҳ қарсиллатиб пўстагини қоққан заҳоти, бутун бўлмани ёввойи тўлқин пишқириғи, таҳлика аралаш ёлборув, ҳайқириқ ва ингроклар қоплади, орада бот-бот эмизикли гўдак чириллаб йиғларди, гўдак нафаси ўчгандан кейин ярадор қайчиғайдек Роҳила отин бағрини тиглаб бўзлади, ҳаял ўтмай Нафиса нидо чекди, шўрлик худодан умри ва бахтини паймол айлаган зотларни дўзагга гирифтор этишни ёлбориб сўраётганди.

Ўпқонга қулагандек типирчилаётган Тўра Охун бўёқлар оламида исён бошланганига имон ўгираётган Комрон Вали сари ўқрайди, сўнг сен нобакорни ялмоғиз энанг камина қасдига тувган экан деди-ёв, кетидан танангни якка дарахт танасига михлатмасам отимни бошқа кўяман қабилда оғзидан тупук сочиб тўнғиллади, кескин ҳукм бемаврид янраганди, аммо қовоғи солинган Санам ва энсаси қотиб ижирғанаётган Азлар Ниёз мамнун бўлишди ҳамда бундан ортиқроқ одиллик ва қатъият бўлмас маъносида басма-бас чапак чалишди...

Энди олисда майин янграб ёвуқлашаётган дўмбира нолиши бир маромда Комрон Вали дилига қуйиларди, эзгин оҳанглар аллатовур афсунга кўшилиб баралла янгарди, яна бутун бино денгизда довулга учраган кемадек лорсиллаб оғир-оғир чайқала бошлади, бўлма эса кучли шамолга кўксини тутган омонат чайладек шовдираб силкинарди, мустаҳкам девору устунлар илкис юқорига сапчилаб, шарсимон қандиллар бир ўчиб ёнди-да, бутун туркум камалақдай бир ярқираб товланди.

Ёнма-ён илинган Калхат билан Кўкантой картиналари қирмизи ҳамда нопормон тусли чўғ оғушида чўпчилаб ҳансираётганди, ҳадемай нафис бўёқлар шамол тебратган япроқлар мисол шивирлаб қимирлади ва ифодалар учун хос даҳлсиз чегарани ғайрату шижоати танига сиғмаган йиртқич қушлар потираб ёриб чиқишди, сўнг ғалати чақчайиб ва таҳдидли қичқириб, оғизлари каррақдай очилган Тўра Охун билан Азлар Ниёз устига отилишди.

Зумда қиёмат-қойимни бошдан кечирган нобакорлар асабий додлаб ва ҳиқиллаб азиз жонларини мислсиз мусибатга гирифтор этган ушбу лаҳзаларни лаънатлай кетишди, ҳалигина порлаб турган кўзлари ўрнини эгаллаган ва тақдири азал ҳукмидан қочиб қутулиш амри маҳол эканини англаётган қонталаш ўймоқчаларни титраётган кафтлари билан ёпиб зир-зир чопишарди наридан-берига, охири гандираклаб юзтубан йиқилишди ва мурдадек узала тушиб ётишди.

Комрон Вали ғолиблик нашидасини суриб янада баландроқ пардада қичқираётган, ҳатто ўзаро суйканиб умбалоқ ошаётган йиртқич қушларни қутламоқчи бўлиб бир неча марта қўл силкиди, Тўра Охун билан Азлар Ниёз кўкракларини саҳнга бериб беҳолу

бемажол ингранишар экан, тепада улар сирли рақс ижро этаётгандек, шитоб чарх уриб учишарди, сўнг чуғурлашиб нимадир хусусда маслаҳат қилишгач, жадал суръатда қуйига шўнғиб, барисини бепарво кузатаётган Санам жуссаси ва рухсорига чангал уришди, кошки бир ҳамладаёқ уни ҳам адои тамом қилиб ер тишлатишса!..

Нақадар ҳайратга молик, қонсираган найзадек қаттол панжалар икки тарафлама берган аёвсиз зарб синиқ суяк тароқ билан хотиржам соч тараётган Санам учун чивин чаққанча бўлмади, ночор қолган қушлар яна ҳужум қилгани ботинмай, ранглар оламига қайтишгач, Санам қийиқ кўзларини афсус ичра бош чайқаётган Комрон Валига тикандек қадади ва якка дарахт танасига миҳланиш ёки тоабод Нуқра ғори тутқуни бўлиш барибир пешонанга битилган ёзуқ маъносида ишвали сузилди, сўнг мен ёруғ дунёни букиш, тиз чўктириш ва ағдар-тўнтар қилиш вазифасини зиммамга олган, ҳар бир қадамимда фитна тикани унадиган дахлсиз фариштаман ва галдаги тошқин янада даҳшатли бўлмагунча тинчимайман қабилда булбулдек сайради-ю, Тўра Охун билан Азлар Ниёз жасадлари атрофида йўрғалаб қаҳқаҳа отди.

Комрон Вали гап мағзини чақди, тасавурида мушфиқ замин осудалик беланчагида мудраётган мусарфо кунда рўй берган офат талотумлари қайта жонланди ва нигоҳи қайси бир картинага тушган заҳоти жисму жони ва руҳида гувиллаб мисли йўқ бўрон кўтарилди, нилий тусли поёнсиз осмон дафъатан пўстагини қоқди, сўнг қуйида нелар кечаётганини билмоқчи бўлгандай бирдан ошиғич энкайди, бутун иморат қобурғалари синган туядек яна алам-ангиз ўкраб юборди, муттасил кенгаяётган бўлма эса тагин турфа нидоларга тўлди, тошқин суронларини ёдга солувчи кучли ҳайқириқ ажралиб янграрди, энкайган осмон бир парчаси ниҳоят дераза оша мўралагач, аввал Ғунча, кейин эса Ҳомила қўшалоқ нафис ёқутдек ловуллаб яллиғланди ва бўёқлар ҳаракати исёнга эврила борди.

Комрон Вали жонон дўмбира нолиши эшила-эшила *Оҳима маҳшаринг била ҳам етти дўзахинг куяр* сатри заминда пинҳон жўшқин ва маҳзун оҳангларни етаклаб келганини яққол туйди, энди чексиз армонга йўғрилган тавалло ва ёлборув, бўзлаш ва оҳу зорлар ўша оҳанглар билан ўзаро жўрлашиб янграрди. Сурурбахш мусиқий тарона қиёмига етган ва бутун борлиқни чулғаган дамда матодан ғуссали ва умидвор боқаётган Роҳила отин ва Нафиса кўзлари тим қизил шафақ тусига кирди, қорачиқлар тубидан ларзон-ларзон сачраган олов қандайдир сирли доира ичра учрашди-ю, ногоҳ ҳайбатли чақмоқ бўлиб чақнади.

Комрон Вали чақмоқ ҳозироқ вужудини ўраб-чирмаб парчалаши ва ёқиб юборишини тахминлади, чақмоқ эса кўзларини қамаштириб бўшлиқда бир дам осуда қотгач, бир шохи ўйноқлаб баланд шифт безакларини кўпориб ташлади, иккинчи шохи эса Тўра Охун ва Азлар Ниёздан йигирма қадамча нарида қиялатиб бепарво қараб турган, эҳтимол навбатдаги тошқинга замин яратувчи омилларни ўйлаётган Санам сийнасига санчилди.

Комрон Вали ноумидлик билан ичи сидирилиб хўрсинди, нуқул миясида ҳеч бало урмайди тарзидаги фикр ғимирларди, аммо Санам зумда маҳобатли оташга чулғанганини кўриб сергақланди, бир қошиқ сув билан ютгудек нозик қадду қомат саробдай ному нишонсиз йўқолгани, ҳатто ундан ёдгорлик бўлиб атиги бир ҳовуч кул қолмаганини билгач, ўзинга шукур, мурувватли ва меҳрибон эгам деб шивирлади, сўнг қизарган ёноқларини дувиллаб юваётган ёшларини тийолмай, хаёлга толиб синиқ кулаётган Мерганни астойдил кучиб ўпди-да, тезгина одимлай бориб ҳамон лов-лов товланаётган Ғунча ва Ҳомила қошида тиззалади...

Тамом

Тошкент
2007 – 2012 йиллар

Ғазал бўстони

**Зикрилло
НЕЪМАТ**

1961 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини ҳамда Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясини тугатган. Ўзбекистон Республикаси ИИВ “Постда”, “На посту” газеталари ва “Қалқон, “Ўқит” журналлари Бирлашган таҳририятининг Бош муҳаррири. Шоирнинг “Иккимизнинг ёниқ ишқимиз”, “Қайтар дунё” (ҳикоялар), “Остонадан бошланар Ватан”, “Спитаменнинг сўнмас кўшиги”, “Эзгулик ўлкаси” тўпламлари ва “Онам эккан райҳонлар”, сайланмаси чоп этилган.

Толем понгин кутиб

Ишқинг деб

*Бир булбули сайрона бўлдим, сани ишқинг, деб,
Ҳар гўшада ҳайрона бўлдим, сани ишқинг, деб.*

*Йироқ кетолмай бир дам, ёр, шамъи жамолингдан,
Парвонадек гирёна бўлдим, сани ишқинг, деб.*

*Кезиб жунун саҳросин, чекиб Лайлим жафосин,
Мажнун каби мастона бўлдим, сани ишқинг, деб.*

*Излаб Ширин дудогинг, емирдим ҳижрон тогин,
Фарҳоддайин мардона бўлдим, сани ишқинг, деб.*

*Ўт ичра Самандардек, ҳақ излаб қаландардек,
Бир Маираби девона бўлдим, сани ишқинг, деб.*

*Май ичмай гулкосангдан, кетмам, деб, дарвозангдан,
Охир пойи остона бўлдим, сани ишқинг, деб.*

*Ҳажрингда, эй жонона, Зикрилло ёна-ёна,
Ишқ аҳлига афсона бўлдим, сани ишқинг, деб.*

Жоним бўлинг

*Эй нигор, сайр айласам, ёнимда сайроним бўлинг,
Ишқ аро лутф айласам, ширин сухандоним бўлинг.*

*Мен садоқат гулианин кўзлаб йўл олсам, жонгинам,
Бир умрлик менга йўлдош, нозли жононим бўлинг.*

*Даҳр аро неча ганим, гамларга бўлсам гар дучор,
Барчасини бартараф этмоққа имконим бўлинг.*

*Чиқса жоним ногаҳон бу ишқ йўлида, эй нигор,
Сиз мани жисмим аро, жоним бўлинг, жоним бўлинг.*

*Топсаму Зикрий камол, бошимга қўнса бахт қуши,
Сиз мени бағримдаги энг бахтли инсоним бўлинг.*

ФИҒОН

*Етолмай ёр висолига дилим афтода оҳ чеккай,
Чидолмай гам-фирогига куйиб, гамбода оҳ чеккай.*

*Азалдан ошиқ аҳлининг аламли қисмати шулким:
Нигорим, ёри жоним, деб, ики дунёда оҳ чеккай.*

*Бири Лайлим, бири Зухром, дебон, ёр ҳажрида бўзлар,
Ки, Мажнун даштда ўртанса, Тоҳир дарёда оҳ чеккай.*

*Менам Лайли наҳоримни соғиниб волалар қилсам,
Мени оху фиғонимдан куйиб шаббода оҳ чеккай.*

*Бўлиб қон таҳ-батаҳ қалбим, майи ноб ихтиёр этсам,
Менам ток қонидурман, деб, қўлимда бода оҳ чеккай.*

*Менга майу гулобингдан қуй энди, чархи кажрафтор,
Умид, орзуларим буткул бўлиб барбод-а, оҳ чеккай.*

*Соғиниб ёри жонимни, не тонг, Зикрилло ёш тўксам,
Кўзим маржонлари титраб, шодаю шода оҳ чеккай.*

Келмасмусан?

*Соғиниб ёнгай дилим, оҳ, дилбарим, келмасмусан,
Ёритиб кўнглим уйин, моҳ пайкарим, келмасмусан?*

*Неча йилким келмайин, бағримни кўп қон айладинг,
Бағритошим, эй шўхи сийминбарим, келмасмусан?*

*Кечалар уйқумда ҳам номинг тилимдан тушмагай,
Эй лаби болу сўзи қанд, шаккарим, келмасмусан?*

*Тобакай қонимни тўккай наштарин киприкларинг,
Кўзлари жаллод ўшал, шўх ахтарим, келмасмусан?*

*Зулфлари – қалбга ўйилган ўтли ишиқим нақшидай,
Сочлари сунбулгинам, мушк-анбарим, келмасмусан?*

*Келмасанг жонон агар, тандин чиқиб кетгай бу жон,
Раҳм этиб жонимга, эй жонпарварим, келмасмусан?*

*Йўлларингга термулиб, Зикрилло зор кутгай сени,
Хусн мулкига хоқону қайсарим келмасмусан?*

Дилрабонинг дастидан

*Оҳким, девонаман бир дилрабонинг дастидан,
Ишиқ аро тўлғонаман шўх маҳлиқонинг дастидан.*

*Кипригин ўқлаб отар икки ҳилолин ёй этиб,
Дилгинам бўлди яро, ул икки ёнинг дастидан.*

*Зулфлари бир жуфт илондек жон қушимни овлагай,
Энди бул қуш жон берар, зулфи дутонинг дастидан.*

*Толеим тонггин кутиб, васлин умид эттим, ва, лек,
Кунларим бўлди қаро қоши қаронинг дастидан.*

*Кўрмадим кўнгил бериб, ул бағритошдан бир меҳр,
Тун-кун чекдим жафо ул бевафонинг дастидан.*

*Дўст-ёрлардин кечиб, танҳо ўзига дил бериб,
Қолдим ошносиз, нетай, ноошнонинг дастидан?*

*Бағри қон бир лола янглиғ қовжирар қалбим мени,
Ўртаниб ҳижрон деган дарду балонинг дастидан.*

*Зикри Оллоҳ айлаб-айлаб қолмади танда мажол,
Энди мен қайга борай жавру жафонинг дастидан?*

* * *

Дедим: “Ишқингда куйдим, эй маҳваши жонона”.

Деди: “Отаида куймас, шам узра қай парвона?”

Дедим: “Ақлу хушимни олдинг-ку, эй париваи”.

Деди: “Билмасмисан, Қайс нечун бўлган девона?”

Дедим: “Ўтли ишқимни изҳор этай, севар ёр”.

Деди: “Садаф ичра дур сақланмасму пинҳона?”

Дедимки: “Висолингсиз жисмимни тарк этар жон”.

Дедики: “Аҳли ошиқ экан бермасму мардона?”

Дедим: “Келгил, эй гўзал, ишқимга вафо айла”.

Деди: “Хусн аҳлига аҳду вафо бегона”.

Дедим: “Ғунча дудогинг ҳажрида ёндим, эй гул”.

Деди: “Булбул бўлурсан, ишқимда ёна-ёна”.

Дедим: “Сенсиз, нигорим, менга дунё керакмас”.

Деди: “Сенсиз, эй ёр, мен-да, нетгум жаҳона?”

Бир дарахт новдалари

Олланазар АБДИЕВ

1963 йилда туғилган.
Нукус Давлат
университети
филология
факультетини
битирган. Филология
фанлари номзоди.
“Маданият ва спорт”
газетасининг бош
муҳаррири. “Биз
бахтли бўламиз”
(1992), “Қизил
Қошантой” (1995),
“Олтин балиқ”
(2006), “Эльзахоним”
(2008), “Оққушлар”
(2011) каби ҳикоялар
тўплавлари ва
романлари чоп этилган.
“Шухрат” медали
соҳиби.

ЙИРТИҚ ЭТИК**Ҳикоя**

Овқат кириб, овқатдан кейин бир-икки пиёла чойни қайноқ-қайноқ ичганиданми, асаблари жойига тушгандай бўлди. Чарчоғи ёзилди. Отасининг чехраси ёришишини кутиб турганмиди, ёки бўлмаса, эрталабки бўлхо-бўлда гаплашиб ололмаслигига кўзи етганми, катта ўғил отанинг ёнбошига келиб жойлашди-да, паст овозда секин шипшиди:

– Оға¹, ўқишимнинг тўлов пули... қалай бўляпти экан?

– Бир иложи бўлар, болам. Фирма раҳбаримизга инсоф бериб қолса, икки-уч маошимни олдиндан берар. Эсига солиб турибман.

– Оға, мен калта куртқада совқотиб юрибман, – деди дастурхонини йиғиштираётган қизи. “Шу арзимни неча айтдим ўзи” дегандай ийманиб, ерга қаради. – Олиб бера оласизми, оға?

– Оға, менинг этигим йўқ, ҳалиям ёзги туфлида юрибман, – деди қаёқдандир етиб келган кичкинтойи йиғламсираб.

– Айтгандай, сен кассага бориб, маҳаллакўмнинг ёрдам пулини олмадингми? – деди Сатмурод хотинига ялт этиб қараб.

– Олдим. Рўзғорда ҳеч нарса қолмаган, чой, тузгача тугаган эди, оғаси, шуларга харж қилдим, – хотини айб иш қилган одамдай ерга қаради. – Эртага нариги кўчадаги ўртоғингиз Маден келин туширяпти, шанбада овулдаги қариндошимиз Қурбонниёз ўғлини уйлаяпти... Оғаси, уларга ҳам қуруқ қўл боролмаймиз...

– Тўйга товукларнинг бир-икковини сотиб, тухумларини пуллаб, ўзинг бориб қайтасан. Биласан-ку, менинг тўйга унчалик хушим йўқ... Қўранинг ичи иссиқ шекилли, макиёнлар тухумлаб юришгандир, ахир?! – деди Сатмурод қизишиб.

– Тухумлаб юрибди, бироқ ҳар куни пишириб, дастурхонга чиқараяпман-ку, оғаси, бола-чақанинг оғзидан ортармикан? – инқиллади хотини.

– Уч-тўрт кун тухум емасдан турармиз. Тўйларингни эплаб ўтказиб ол, – деди-ю, бошини чангаллаганича ҳовлига чиқиб кетди. Қон босими хуруж қилиб қолди.

Ташқарига чиқди-ю, кўз курғур бир нуқтада турадимми, уйнинг икки тарафидаги икки қўшнисининг саройдай-саройдай ҳовлиларига тикилиб-тикилиб қаради. Хаёлга сиғмайдиган даражада ҳашаматли, ваҳимали ҳовлилар орасида ўзининг уйи товукнинг катагидай кичкиналигини кўриб, юраги қақшади. “Бу икковининг ўртасида кўзга ботган ярадай ярашмай турар экан, аввалроқ сотиб юборганимда яхши бўларди-я” – кўнглидан ўтказди у. Ростдан ҳам, мана шу қўшнилари бундан беш-олти йил аввал бир-бири билан уришиб-жанжаллашиб қолган, “мен оламан-а, йўқ, мен оламан”лаб, кўчага чиқишган, сўнг икковиям Сатмуроднинг уйига калондимоғлик билан кириб келишган эди.

¹ Оға – қорақалпоқларда “ота” сўзи ўрнида ишлатилади.

“Менга сотасан-а уйингни!” деб, бир-бирига сўз бермай, анча талашиди.

– Нима гап ўзи? – деганди ўшанда Сатмурод.

– Уйингни сотмоқчи экансан-ку, менга сотиб қўяқол! Ўзим оламан! – деган биринчи кўшни.

– Қайси уйни айтаяпсан?

– Мана шу уйингни-да, сотадиган бўлсанг менга сот, икки ҳисса кўп пул бераман! – чиранган иккинчи кўшни.

– Менга сотсанг, уч баробарига оламан! Ҳовлимни кенгайтиришим керак. Бўлмаса сенинг манави кулбанга кўзим учиб тургани йўқ. Менга сотсанг, текислатиб, ҳовлимга кўшиб юбораман...

Ўшанда ҳам Сатмуроднинг боши оғриб, йиқилиб тушишига бир баҳя қолган эди. “Нега мен беҳабарман-у, сизлар менинг уйимни талашиб юрибсизлар! Мен сизларга уй сотаман дедимми?” деб кўшниларига бақирмоқчи бўлган, бироқ уларнинг ҳайбатларидан қўрққан. Қасдлашиб юришмасин, буларнинг қўлидан ҳар бало келади, деган.

– Уйимни сотмоқчи эмасман. Туғилиб-ўсган жойим, ахир! Мени кечирасизлар, – деб қутилган. Пул ҳавоси одамни бир гангитса қанақа бўлишини кўшнилари тимсолида кўриб тавбалар қилган эди ўшанда Сатмурод.

“Болаларимни ўқитаяпман. Худо хоҳласа, беш-олти йил ичида улғайишиб, ишли бўлиб, кўп пул топиб, хўжалигимиз ҳам оёққа туриб қолар...” – деб ўзини юпатганлари ҳозир яна эсига тушди. Ҳаммамиз ҳам шундай деймиз-у, бироқ ҳозир, айни шу лаҳзаларда Сатмуродга (ўзига эмас, болаларига!) фалон-фалондан пул керак эди. Ўқиш учун тўлов пули, йўл ҳақи учун пул, пальто, этик учун пул, озиқ-овқат учун пул керак. Ҳар гал ёмғир ёққанда уйнинг шифтидан чакка ўтади, қор суви ўтади – демак, таъмирлаш учун пул керак. Шифер қоқтираман деса, эҳ-ҳе, неча сўм кетади? Шуларнинг барига пул керак, пул, пул, пул... “Эски этигимни яматиб кийишга ҳам рози эдим, бироқ шунинг ўзига пул керак. Бунча пулни қаердан топаман? Ким беради?! Ҳай, Оллоҳ-худойим, Ўзинг ёрлақа! Қатордан кам қилма!

Кузнинг кечки изғирини таъсир этдими, Сатмурод юрагининг зирқираганини сизди, тавба, худди нимадир бўладигандай. Нимаям бўлсин, ахир...

Шу пайт кўчадан физиллаб ўтаётган бир машина ғийқиллаб тормоз босиб келиб, нақ Сатмуроднинг паҳса девори тагида тўхтади. Машина эшигининг қарсиллаб очилгани, ҳайдовчи йигитнинг машина тепасига сакраб чиқиб, кўча томондан Сатмуроднинг ҳовлисига аланг-жаланг қараётгани кўринди. Кейин йигит Сатмуродга кўзи тушди-ю, қўлидаги каттагина қопчани ҳовли ичига отиб юборди. Воқеа шу қадар тезлик билан рўй бердики, нима бўлганини Сатмурод англаёлмай ҳам қолди. Қопча учиб келиб, аввал Сатмуроднинг бошига теги, кейин оёқлари остига гурсиллаб тушди. Нотаниш йигитнинг овози эшитилди.

– Шошиб турибман! Изимдан қувиб келишяпти, оға! Пулни тез яшир, бу сенга омонат! Бир-икки кундан кейин келаман. Келмасам, ишлатаверинглар. Машина катта тезлик билан йўлга тушди. Шунинг орасида қувишиб-ҳайдашиб келаётган икки-уч машина ҳам кўчанинг бурилиш жойида бир секинлаб, кейин зўриққан овозда ғувиллаб ўтиб кетди. Сатмурод нималар юз берганини англаб етмаса ҳам, оёғи остига тушган қопчанинг ичи тўла пул эканлигини сизди. “Тавба, худди эртақдагидай бўлди-ку!” деб анчагача анграйиб турди-да, қопчани қўлига олиб, уйга кириб кетди.

Неча чақиримдан югуриб келгандай, ҳарсиллаганича тўрдаги хонага ўзини урди. Қопча оғзидаги ипни бўшатиб, ичидагиларни ерга тўкиб ташлади. Бари – бели букилмаган банкнотлар. Санаб охирига етолмайсан. Жуда кўп!

– “Чин кўнгилдан йиғласа, сўқир кўздан ёш келар”, деганлари рост келдими, ёки Сатмурод оққўкрак-поққўкрак бўлиб кўкка ёлворганининг натижасими, бунисини бир Яратганининг ўзи билади, лекин воқеанинг бўлиб ўтгани аниқ эди. Ишонмай деса, мана даста-даста саноксиз пуллар сочилиб ётибди. Ишонай деса... Тавба-е, тавба! Сатмурод ҳам, хотини ҳам туш эмасмикан, дегандай ёнбошларини чимчилаб-чимчилаб кўришди, кафтларини тишлаб кўришди. Охири, шуларнинг бари рост эканига ишонишди. Ва...

Оиланинг биринчи навбатдаги эҳтиёжларига, институтнинг тўлов пулига, янги пальто ва этикка, ўзининг йиртиқ этигини тиктиришга, тўёнага деб, осмондан тушган пулдан қарзга деб олиб, ишлатишди. Қолган пулга тегишмади. Пул жуда кўп эди, тугайдиган эмас, шунда ҳам Сатмурод нафсига ҳай бериб, сабр қилди.

Орадан кунлар ўтаверди. Қопчани ташлаб кетган йигит қорасини кўрсатмади. Ё бировни юбормади. Ўн кун, йигирма кун, бир ой... икки ой... ўн ой, бир йил ўтиб кетди. Йигитдан хабар бўлмади. Сувга чўқдими, қумга ботдими, гум бўлди.

“Тирик бўлганида, шунча пулни излаб-суриштириб бир келарди. Ўша куни машинада қочаман деб офатга учраб, қайтиш қилдимикан? Бироқ, қазо топган бўлса ҳам, шунчалик

кўп пулни сўраб-суриштириб кимдир, қачондир шу кўчадан ўтиши керак эди, ахир. Сўроқсиз, хабар-ўчарсиз ирғиб тушаверадиган пул – қанақа пул экан у? Балки, ким билади дейсиз, ўша йигит тирикдир? Яна бир йил кутайин-чи, шунгачаям келмаса, илож йўқ, ҳукуматга топшириб юбораман-да”, деган фикрга келди у.

Номаълум йигитнинг ким эканлигини Сатмурад жуда билгиси келди. Ўғрими, каззобми, йўл тўсарми, поражўрми? Балки уйини ёки машинасини сотиб, каттакон пулга эга бўлган-у, бироқ ўша лаҳзанинг ўзида қароқчиларга учраган бир пешонаси шўр одамдир, ким билсин?!

“Қаёқдан тўпланган пул бўлса ҳам, бироқ шу пуллар мен учун ҳалол эканлиги аниқ, сабаби, менинг олдимга бу пуллар ўз оёғи билан келиб тушди...”

Хотини билан неча маротаба машварат курди. Охири бир қарорга келдилар: йигит келиб, бу пулнинг қандай пул эканлигини айтмагунча, ҳазина топиб олганлари ҳақида ҳеч кимга чурқ этиб оғиз очмаслик керак. Яқин кунлар ичида қурилиш фирмаси ташкил қилиб, Сатмурад оилавий тадбиркорлики йўлга қўйди, манави пулларни шунга қўшади – айлан-тиради, ўргилтиради, топган фойдаси билан қопчадаги пулни тиклайди, агар фойда ошиб кетаверса, ана ўша фойданигина харж қилади.

У ана шундай “тактика” билан режа тузиб, қопдаги пулдан яна “қарз”га деб пул олди. Шундай қилиб, белига қувват эниб, “бисмиллоҳ” деб енгни шимариб ишга киришди.

Сатмурад чаққон, саводли, ишнинг кўзини биладиган тадбиркор чиқиб қолди. Бунинг устига меҳнаткашлиги ҳам қўл келиб, сал кун ичида ишлари юришиб, чўнтақларига пул кира бошлади. Ҳозир ким кўп – уй қураман, ҳовли тиклайман, офис безатаман деб яхши уста излаб юрганлар кўп. Сатмурад мана шундай қурилиш-безакловчи фирма очиб, ёш-ёш, қобилиятли йигитлардан гуруҳлар тузиб, уларни иш билан таъминлашни йўлга қўйди. Пул оқиб кела бошлади. Уч-тўрт йилнинг ичида каталақдайгина уйининг ўрнида замонавий кўринишда тикланган, қўшнилариникидан ҳам ҳашаматли қилиб ҳовли тиклади. Кейин антиқа бир иш қилди: пулт билан очилиб-ёпиладиган каттакон дарвозасининг устига йиртиқ этигини осиб қўйди, қизиги, бу этикларнинг бир пойи кўча томонда бўлса, иккинчиси уй тарафда эди. Албатта, чиройли қилиб тикланган евроманзарали уйнинг бежирим дарвозасига қаққайган бир пой этик ярашибгина тургани йўқ. Уйни томоша қилгани келганлар, қўшнилари, қариндош-уруғлар қулишиб, “Сатмурад оға, манови этигингни олиб ташласангчи, сира ярашмаяпти” деса, Сатмурад ҳам дарров жавоб қилади:

– Э, тураверсин. Ҳеч бўлмаса, мен тирик вақтимда кўзим тушиб тургани маъқул. Сўнг, майли, ўзлари билади. “Аёзхон, ҳолингни бил, қумурсқа, йўлингни бил” деган гап бор-ку, ахир. Эрталаб ўғилларим, келинларим, қизларим машинада ишларига кетаётиб, албатта этикка кўзи тушади. Шунда менинг рўзгор тебратаман деб қандай аҳволларга тушганимни ҳам эсларига олар, ахир. Одамзод қизиқ, йигитлар-ов, одамзод қизиқ, чўнтаги сал қаппайиб, пули кўпая бошласа, кечаги кунини унутади, қўшнилари олдидан кеккайиб ўтадиган бўлиб қолди. Шундай пайтда дарвоза олдида осилиб турган этикка кўзи тушса, кўнглига шайтон солган ҳовур босилиб, кечмиш кунларини эслай бошлайди. Кўзини босаётган ёғни артиб олади...

Бу этикнинг данғара¹сининг эшитган одамлар қизиқсиниб, Сатмураднинг кўчасидан машинасини ҳайдаб ўтадиган бўлишди. Баъзилар кула-кула бош чайқаб кетса, баъзилар машинадан тушиб, ўйланиб ҳам қолишади. Сатмураднинг эски этигини кўриб, тавба қилгандай, ғалати бир тусда машиналарини секин ҳайдаб кетишади. Ишқилиб, этикка кўзи тушганларнинг ҳеч бири аввалгидай манмансираб, босар-тусарини билмай қолаётгани йўқ. Мендан ўтадиган бой борми?! деганлар этикни кўргач, сал дами босилиб, ўзларига келиб олишяпти.

Қайсидир бир йили ноябрнинг изғиринли кунларидан бирида Сатмураднинг дарвозасидаги кўнғироқ жириглади. Сатмурад бир қарашданоқ келган меҳмонни таниди.

– Уйга кир, иним! – деди у салом-алиқдан сўнг. Чой ичгач, Сатмурад гавдали йигитнинг олдида икки қопчада пул қўйди.

– Менинг пулларим бир қопчада эди-ку, оға! – деди йигит.

– Иним-ай, “қозонинг қозон туғди”, деган гап бор-ку, ахир. Сенинг пулларинг ҳам пул туғди, олавер, бу пуллар ҳаммаси сеники!

**Қорақалпоқчадан
Музаффар Аҳмад таржимаси**

¹ Данғара – овоза, шов-шув деган маъноларда.

Ижод лабораторияси

ШЕЪР ЗАҲМАТИ

Бадий адабиёт инсоннинг бутун борлигини, руҳияти ва қалбини тўлалигича акс эттиради. Шеърият юракнинг энг ички дарди, изтироб ёки қувончини туйғулар ранггида бергани учун ҳам ўқувчи қалбига тез етиб боради. Шеъриятнинг қалбга тез етиб борувчи кучи бадийлик билан ўлчанади. Ҳар қандай сўз, дилга ўт солавермагани каби, ҳар қандай сўзлар тизмаси ҳам шеър бўлавермайди.

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов адабиётнинг азалий қондасига қатъий амал қилади, яъни, ҳар бир сўз, ҳар бир мисра устида соатлаб, кунлаб фикр юртади, шеърни қайта-қайта ишлайди. Абдулла Орипов, эндигина, ижод оламига кириб келаётган кезларида, устоз шоир Мақсуд Шайхзода ёнига чорлаб: “Абдулла Ориф ўғли, ижодингиз дуруст. Шу ўринда, бир гап доим ёдингизда турсин, шеър ёзганда асосий эътиборни сўнги мисрага қаратинг. Бутун шеър давомида бермоқчи бўлган фикр ёки кайфият охириги мисрада мухтасар акс этсин, шеърнинг охириги мисраси гўёки унга қадалган олтин миҳ каби бўлсин”, деган экан.

Масалан, Абдулла Ориповнинг “Чала иморат” номли шеърини олайлик. Бу шеърнинг ёзилиш тарихини ўрганишда шоирнинг кечмиш кунлари, воқеликнинг шеър ҳолатига кўчиш сабаб-оқибатларини ўрганиш биографик методга таянади. Айнан бу метод ижодкор руҳиятидаги чегарасиз импрессионизм “ички мен”нинг очилишига, адабиётшунос Узок Жўрақулов таъкидлагандек: “ижодкор биографиясидан фақат ахборот сифатида фойдаланмай, балки бунда ижодкор биографияси бир бутун тизим ўлароқ ижод моҳиятини очишга хизмат қилади”.

Бу борада Абдулла Орипов шундай дейди: “Рух ритми шеърда мужассам бўлиши лозим. Шеърларнинг ҳаммасини йиққанда ҳаёт мозаикаси пайдо бўлади”.

“Ҳаёт мозаикаси” – ҳаёт йўли, шоир ижодида тўлиқ акс этади.

Ўз юртингда, ўз бошпананга эга бўлиш учун “ўзгалар муруватини” кутиб яшашдан оғирроқ иш бўлмаса керак. Бу ҳолат тасвирини Абдулла Ориповнинг “Уй” шеърида учратамиз:

*Ижрокўм уй бермиш,
Кўзларингда ёш...
Шунчалар кўпмиди дилингда дардинг?
Етар, таъзим билан эгаверма бош,
Етар, юрагимни эзиб юбординг.*

Шоирнинг лирик қаҳрамонга бераётган далдасида, ўша даврнинг оғриқли нуқталарига бир уй баҳонасида назар ташлаётганига гувоҳ бўласиз. Бунда, маълум маънода,

**Рухсора
ОРИПОВА**

*1986 йилда тузилган.
2003-2007 йилларда
Ўзбекистон Миллий
университетининг
ўзбек филологияси
факультетида ба-
калавр босқичида,
2007-2009 йилларда
эса магистратурада
ўқиган.*

*2010 йилда аспиран-
турага қабул қилиниб,
“Лирикада биографик
асос ва унинг бадий
талқини (Абдул-
ла Орипов ижоди
мисолида)” мавзу-
ида илмий иш олиб
бормоқда.*

шоирнинг биографияси ҳам акс этган дейиш мумкин. Талабалик йилларида ижарада яшаган шоир, уйланиб, фарзандлик бўлгунга қадар ижара уйларда саргардон бўлгани, шундай таъсирли мисралар яралишига сабаб бўлган бўлса, ажабмас. Унинг таъкид тарзидаги саволлари кейинги мисраларда лирик қаҳрамонга далда беради. Аммо, бу далда билан шоир кифояланмай, бу умид ижодкор қалбида бир неча қайсар саволлар пайдо қилади. Аслида, шу Ватаннинг фарзанди бўлсангу шу юрт, шу борлиқ ҳаммаси ўз мулкинг бўлса-ю, сен уни бировлар қулидан йиллаб кутиб олсанг.

*Ижроқўм уй бермиш,
Бағоят савоб,
Лекин кўрмай сени муте шаклида.
Ҳақиқатнинг тагин изласанг шу тоб
Мутлақ сеникидир уйлар, аслида.*

Ушбу шеър фақат шоиргагина тегишли дард эмас, балки шоир ҳам ўша уй кутган миллионларнинг биттаси бўлганини кўрсатиши учун аҳамиятлидир. Шеърда ўша кечинмалар ва ҳолатлар тасвири акс этганини таъкидламоқчимиз.

2002 йилнинг август ойида шоир “Чала иморат” номли шеър ёзади.

Шеър неча йиллар давомида битмай, қаровсиз, кимсасиз ҳолда ётган, худуди ўраю тошлардан иборат, каламушлару қушларга макон бўлиб қолган чала иморат ҳақида ёзилган. Ушбу шеър уй қурилиши тарихи билан боғлиқ. Уй қурилиши учун ўн йил вақт кетган, ҳали битмай туриб, емирилиб бораётган чала иморатни бутун қилгунча неча ёзу қишларни ўтганидан “сўз очадиган” бу шеър шоирнинг биографияси билан узвий боғлиқдир. Уй қурилгунча шоирнинг қанчадан-қанча асаб толалари емирилгани, қурилишни неча марта лаб тўхтатиб қўйилганию уйнинг тайёр бўлишига на моддий, на маънавий томондан имкон ва ишонч бўлмаганига ўзимиз гувоҳимиз. Шеърни чуқур ўрганиш жараёнида, унинг хомаки ва тайёр нусхалари билан танишиб чиқдик. Шеър уч вариантдан иборат. Мавжуд бўлган сатрлар кейинги вариантда учрамаслиги, ҳар бир сатр, жумла неча маротаба қайта ишланганлигини мисоллар ёрдамида кўрсатишга ҳаракат қиламиз. Шеърнинг хомаки қўлёзмасида:

*Оғзин очиб ётар чала иморат,
Атрофи ўраю гўнедан иборат, – деган мисралар бор.*

Кейинги ишланган вариантда иккинчи сатрдаги “гўндан” сўзи ўрнига “тошдан” сўзи қўлланилган, негаки, шеърда мужассам бўлган ҳар бир сўз ўз бадийлигини йўқотмаслиги лозим.

*Тунда йўловчилар четлаб ўтгайлар,
Инсу жинсдан ёқа тутгайлар.*

Ушбу сатрлар ҳам қайта ишланиб, “йўловчилар” ўрнини “қўшниллар”, “инсу жинсдан” сўзи эса “калима қайтариб” тарзида ўзгартирилади. Аммо шоирнинг ушбу таҳрири шеър эълон қилинган китобда йўқ. Аввалги ҳолат ўз ҳолида қолган. Чала иморатнинг харобалигини тасвирлашда шоир, уни реалликдан узоқлаштирмасликка ҳаракат қилади ва юқоридаги сатрлар ўрнини қуйидаги сатрлар билан бойитади:

*Ҳар ён чакалакзор, бурган ва янтоқ,
Остона ўйилган, узилган равоқ.
Хотирами, дейсан, у қаттол жангдан,
Ё ёдгор асрлар қолдирган чангдан?*

Биринчи вариантда шеърнинг навбатдаги мисраси шу шаклда бўлса:

*Қора туйнуклардан увиллар шамол,
Ғижирлар омонат, том ҳам бемажол.*

Юқоридаги сатрлар иккинчи вариантга келиб, бирмунча ўзгартирилади. Яъни:

*Қора туйнуклардан увиллар шамол,
Қамиш том ғижирлар маҳзун, бемажол.*

Кўриниб турибдики, бу ерда шоир “маҳзун” сўзи ўрнига, “ўксик” сўзини қўлламоқчи бўлади, лекин бу фикридан қайтган ҳолда, “маҳзун” сўзини ўз ўрнида қолдиради. Кейинги сатрларни таҳрир қилиш жараёнида, шоир қофияларни ҳам қайта ишлаганини кўришимиз мумкин.

Илк вариантда:

Баҳор, ёз ўтади чала иморат.

Аҳвол ўша-ўша ҳолдан иборат, – каби тасвирланган бўлса, кейинги вариантда:

Баҳор ёз ўтади ҳамон у чала.

Қушлар уй қурмишдир гала ва гала, – тарзида ўзгартирилади. Бундан қоникмаган шоир: “*Қушлар уй қурмишдир гала ва гала*” сатрини “*Каламушлар тўп-тўп, қушлар ҳам гала*” сатрига алмаштиради. Шеърнинг равон ўқилиши учун ҳар бир сатрдаги сўзлар кетма-кетлиги нафақат моҳирона тузилиши, балки мазмунни бойитиши билан ҳам бадиий мукамаллик касб этади.

Дастлабки вариантда шеърнинг навбатдаги сатрлари бундай ёзилган:

*Ташландиқ бу уйнинг соҳиби кимдир,
Ё фалак, бу савол жавобин билдир?
Бойқуш ярим тунда беради садо,
Саволга бир жавоб айтгандек гўё.*

Шеърнинг ишланган вариантларида сатрлардаги айрим сўзлар таҳрир қилиниб, ўзгартирилганининг гувоҳи бўламиз. “Ё фалак, бу савол жавобин билдир” мисрасини шоир: “Ё фалак! Бу ҳолнинг сабабин билдир” дея таҳрир қилади. Бундан англаш мумкин, бу ҳолат фақатгина саволга жавоб эмас, балки ушбу ҳолатнинг пайдо бўлишига сабабчи омилларга чуқурроқ эътибор беришга ундайди. Кейинги сатрдаги: “Бойқуш” сўзи ўрнини “Бир қуш” эгаллайди, бунда ноаниқлик даркор бўлиб, “Бойқуш” аниқ бир образни тасвирлаб бериб, ўқувчи тасаввурини чегаралаб қўйиши мумкин эди. Шоир кейинги сатрдаги “савол” сўзига эгалик қўшимчаси -имни қўшиб, “айтгандек” сўзи ўрнига “қилгандек” сўзини қўллайди:

Шеър сўнггида шоир қуш тилидан муаммонинг ечимини беради, шеър:

Шарт эмас саволнинг нечун, негаси,

Ё шоир, ё марҳум бунинг эгаси? – деб ниҳояланса, ишланган вариантида:

Не керак гапининг нега, негаси,

Ё шоир, ё марҳум бунинг эгаси? – тарзида яқунланади. Бунда нафақат сатрдаги сўзлар, балки муносабатни ҳам бирмунча ўзгарганини кўраемиз. Шу мақсадда тугалланган шеърни тўлалигича келтираемиз:

*Оғзин очиб ётар чала иморат,
Атрофи ўраю тошдан иборат.
Ҳар ён чакалакзор, бурган ва янтоқ,
Остона ўйилган, узилган равоқ.
Баҳор, ёз ўтади, ҳануз у чала,
Каламушлар ғуж-ғуж, қушлар ҳам гала.
Ташландиқ бу уйнинг соҳиби кимдир?
Ё фалак! Бу ҳолнинг сабабин билдир?
Бир қуш ярим тунда беради садо,
Саволимга жавоб қилгандай гўё:
– Не керак, гапининг нега, негаси,
Ё шоир, ё марҳум бунинг эгаси?!*

Бу шеърнинг ёзилиш жараёни ҳақида тўхталар эканмиз, Абдулла Ориповнинг ижодий лабораториясига назар ташлаш баҳонасида, шоирнинг сўз устида ишлаш принциплари, унинг сўзга бўлган талаб ва масъулиятини ҳис қиламиз. Зеро, ҳақиқий шоир сўзнинг, каломнинг қадрига етади. Ҳазрат Алишер Навоий ҳам сўз таърифида кўп ва ҳўб тўхталиб, уни “гўҳари шариф” деб улуғлайди, ҳақиқий, бадиий етук, оҳорли шеърнинг яратилиши, ижодқордан қанчалар заҳмат, улкан меҳнат талаб қилади.

Болалар дунёси

Ориф ТЎХТАШ

1976 йилда
туғилган. 1993-1998
йиллар давомида
Самарқанд Давлат
университетида
журналистика
ихтисослиги бўйича
таҳсил олган.

Унинг “Ғунчалар
табассуми”, “Қуёш
йўли” ҳамда “Кўнгилга
ташириф” деб
номланган шеърий
тўпламлари чоп
қилинган.

*Шундай деган экан***Шафтолининг дегани:**

– Мени, дерлар, шафтоли,
Кўп мевалар қатори
Мазалиман, тотлиман,
Нархи баланд отлиман.

Мақтаниш бўлар, десам,
Минг бир дардга дориман.
Ўзирлаган сиз бўлиб,
Яна мендан нолиманг.

Мақсадим – хурсанд қилмоқ
Сиз хўранда дўстимни.
Бирон-бир сўз айтдимми,
Шилсангиз ҳам нўстимни?!.

Рубобнинг дегани:

– Одамлардай
Бошим бор.
Лек, иккита
Шохим бор.

Торимни
Сайратаман,
Дилларни
Яйратаман.

Мен куйлайман:
“Тинг-тинг-тинг”.
Қани –
Даврага тушинг.

Кўзиқориннинг дегани:

Ўзим ялпоқ,
Бошида “қалпоқ”,
Ёмғир ёғса
Ўсаман.

Сариёгда
Пиширсангиз,
Ширин бўлгум
Роса ман.

Қулоқнинг дегани:

– Қулоқ деган бир номга
Эгаман, биласизлар.
Мен орқали кўп гапни
Эшитиб, қуласизлар.

Фахрлидир вазифам,
Бундан жуда розиман.
Лек баъзан “икки” олган
Боладан норозиман.

Чунки барча муаллим,
Жазо йўлини топшиган.
Қўллари фақат менга
Ёпишгани-ёпишган.

Мени бошга кўтариб,
Кўча-кўйни кезасиз.
Куннинг совуқлигин ҳам
Каминадан сезасиз.

Яхши эшитмайди, деб,
Доғ суркаманг шаънимга.
...Бирор гап айтдингизми,
Тушунмадим, а, нима?!.

Олманинг дегани:

– Танишайлик, мен – олма,
Номимга қулоқ солма.
Олавер, иккиланмай,
Иштаҳанг бўлсин карнай.

Рекламага ҳожат йўқ,
Таъмин роса ёқимли.
Ортганини қуритсанг,
Қишида ейсан қоқимни.

Арининг дегани:

Мен ариман, ариман,
Мендан хафа Наримон.

У билмай асабимни,
Кўзгади газабимни.

Ҳозир хафа ишимдан,
Чунки еди нишимдан.

Нуқтанинг дегани:

– Мен нуқтаман,
Мен нуқта.
Ўрган аввал
Сен нуқта.

Гапларнинг
Ҳар бирида,
Шай тургум
Охирида.

Бўлса агар
Гап сўроқ,
Бошимда
Турар ўроқ.

Гап ундов
Бўлганда боқ,
Тепамда турар
Таёқ.

Вергулларда
Думим бор,
Бошқа дўстим,
Кимим бор?!.

Адабий жараён минтақалари

**Муҳаммадҷон
ХОЛБЕКОВ**

1950 йилда туғилган. Самарқанд Давлат университетининг роман-герман филологияси факультетини тугатган. Филология фанлари доктори, профессор. Унинг “Ўзбек адабиёти Францияда”, “Амир Темурнинг Европа қироллари билан ёзишмалари”, “Уильям Шекспир”, “XX аср модерн адабиёти манзаралари” каби рисоалари илм аҳлига маълум. Шунингдек, “Француз адибларининг эртаклари”, Вольтернинг “Задик” қиссаси, Мериме, Мопассан, Моруа новеллалари унинг таржимасида chop этилган. Ҳозирда Жиззах ДПИ инглиз тили ва адабиёти кафедраси мудири ва профессор лавозимида фаолият кўрсатиб келяпти.

ЛОТИН АМЕРИКАСИ РОМАНИ

(Габриэль Гарсиа Маркес ижодига чизгилар)

Лотин Америкаси адабиётининг йирик вакили, “сеҳрли реализм” адабий оқимининг асосчиларидан бири, колумбиялик машҳур адиб Габриэль Гарсиа Маркес номи тилга олинганда, замонавий китобхон тасаввурида, аввало, унинг қиёфаси ва ижоди гавдаланади.

Габриэль Гарсиа Маркес (1927) Кариб денгизининг сўлим қирғоғида жойлашган Аракатака шаҳарчасида дунёга келган. Иш топиш илинжида катта шаҳарга йўл олган ота-онаси, эндигина туғилган Габриэлни бобоси – истеъфога чиққан полковник ва меҳрибон бувиси тарбиясига қолдириб кетишади. Болалигидан эркин ўсган, атрофдаги оламга “кўзини катта очиб қараган” Габриэль, ўтмиш ва ҳозирги кун ҳақида тасаввурга йўғрилган сеҳрли хаёлларга чўмган бобоси, уйнинг муҳитига, шоирона қилиб айтганда, “худди до-нишманд мўйсафиддек мудраб қолган” эски уйда эшитган эртақ ва чўпчаклар, афсона ва қизиқарли ҳикоялар оламига бутунлай шўнғиб кетган эди. Табиийки, бу муҳит ёзувчининг ижодига таъсир этмасдан қолмади. Габриэль, айниқса, бувиси билан жуда иноқ эди. Неварасини жону дилидан яхши кўрган бувиси кичкина Габриэлга жуда кўп қадим афсона ва ривоятларни сўзлаб берарди. Улар эса, ўз ўрнида, боланинг хотирасида муҳрланиб, бўлажак ёзувчининг кўпгина асарлари негизини ташкил этди. Телеграфда ишлаган калтабин отаси, уй-рўзғор ташвишидан бошини кўтаролмаган муштипар онаси бир вақтнинг ўзида ўн олти фарзандни тарбиялаш билан овора эди. 1936 йил кичкинтой Габриэлни Аракатакадан олиб кетишган ота-она унга жўяли тарбия ва таълим беролмадилар. Дастлаб, уни Барранкилья шаҳридаги Сан-Хосе интернатига топширадилар, бу ерда у ёлғизликнинг “неъмат”ларини кўзёшлари билан “татиб” кўрди. Сўнгра, уни Сипакира шаҳридаги коллежга ўқишга беришади. У ерда Габриэль шеъриятга қизиқиб қолади ва коллежда чиқадиган газетада фаол қатнашади. Бахтли тасодиф туфайли дўстининг онаси шаҳар кутубхонасида ишларди ва Габриэлни мутолаа учун кутубхонага бепул киритарди. Макондо образи, айнан, кутубхонанинг жимжит ва чанг босган муҳитида туғилган бўлса, ажаб эмас. 1947 йил ёш Габриэль Колумбия пойтахти, осмонўпар тоғлар орасида жойлашган, рутубатли об-ҳаво қоплаган Санта Фе де Боготанинг кўркига кўрк солувчи, колониал услубда қурилган

ва “инқилобий ғоялар ўчоғи” деб аталган Миллий университетнинг ҳуқуқшунослик факультетига ўқишга кириди.

“Ҳаёт ҳақида сўзлаб бериш учун яшаш” номли охириги ҳужжатли романида Гарсиа Маркес Богота ҳақида шундай ёзади: “Богота ўша пайтлари зулмат босган, одам қадами етмас беномнишон шаҳар эди. Шаҳарга XVI асрда конкистадорлар зулмидан қочган ҳиндулар асос солган эдилар. Менимча, ўша пайтлардан бери осмонни қоплаган булутлар тарқалмас, шивалаб ёққан ёмғир эса бир кунга ҳам тинмасди. Шаҳарнинг савдо маркази атрофида жойлашган сон-саноксиз қаҳвахоналарга кириш таъқиқлаб қўйилганди”.

Ушбу ғамгин кайфиятдаги сўзлар дард-алам, ташлаб кетилганликни, ёлғизликни англамасди, асло. Аксинча, ёш Габриэль уддабурон, ташаббускор, хушмуомалали, одамлар билан тез кириша оладиган, тил топиша биладиган некбинлар сирасидан эди. У ижод қилишни давом эттириб, Боготада чиқадиган “El Espectador” газетасида ўз мақола ва ҳикояларини эълон қилиб борди.

Дарвоқе, Гарсиа Маркес қаламига мансуб илк “Учинчи итоаткорлик” (1947) номли ҳикоянинг яратилиш тарихи Аракатака реаллигига чуқур сингиб, ушбу ҳаётбахш чашмадан ҳовучлаб илҳом сувини ичади: “...Хира фонуси билан йўлни аранг ёритиб келаётган охириги трамвайга Чапинеро бекатида ҳақиқий чалишоёқ фавн кириб, бўш жойга ўтириб олди. Трамвайда мудраб ўтирган тўртта-бешта йўловчилардан ҳеч ким уни кўриб таажжубланмаганлигига эътибор бердим. Шунинг учун бўлса керак, уни яқшанба кунлари болалар боғида ҳар хил майда-чуйдаларни сотиб юрган ва атайлаб ясаниб олган савдогарга ўхшатдим. Бироқ фавннинг ҳақиқатан мавжудлиги, қўл чўзса ушлаб кўриш мумкинлиги ҳеч қандай шубҳага ўрин қолдирмасди: унинг чиройликини шохчалари ва текисланган соқолчаси аниқ эчкинигига ўхшарди. Трамвайга кириб келганида эса, туёқчалари тақиллаганини ўз қулоғим билан эшитган эдим. Унинг олдидан ўтаётиб, терисидан таралаётган ўткир бадбўй ҳидни ҳам сездим”.

Бу ҳикояда Франц Кафканинг таъсири сезилиб туради, чунки ўша йиллари Гарсиа Маркес Ғарбий Европа модернизм адабиёти, хусусан, унинг Лотин Америкаси адабиётига кўрсатган таъсирига бағишланган жиддий тадқиқот устида иш олиб боргани маълум. Ёш қаламкашга ғамхўрлик кўрсатган газета билан ижодий ҳамкорлик узоқ давом этди ва икки тарафга, сўзсиз, катта фойда келтирди. 1955 йилда газетада унинг “Бир ўлимдан омон қолган ҳарбий денгизчининг ҳикояларига асосланган саргузаштлар ҳақида менинг ҳақиқатим”, деб номланган ўн тўртта очерки босилиб чиқади. Уларда колумбиялик ҳарбий кемаларда контрабанда ўтказиш фактлари фош этилгани боис, ҳукумат ва ҳарбий доираларда катта сиёсий можаро кўтарилди. Кўплаб ҳарбий ва сиёсий арбоблар истеъфога чиқарилди. Бу очерклар, бир оз вақт ўтиб, аниқроғи, ўнг қанот муҳолифотчилари – ҳарбийлар гуруҳи етакчиси Рохас Пинилья ҳукуматни ағдариб, ҳокимиятни ўз қўлига олганда, газета ёпилишининг сабабларидан бирига айланди. Бироқ унганча ҳали анча вақт бор эди.

Марказий ва Жанубий Америка мустамлакаларида мустақиллик учун кураш боётган йиллари Колумбияда фуқаролик уруши бошланади. 1948 йил қирғинбарот тўқнашувлардан ўзини олиб қочган Гарсиа Маркес Картаген-де-лас-Индиас шаҳарчасида кўним топади ва у ердаги институтда ҳуқуқшунослик таълимини олишни давом эттиради. Айти пайтда, “Universal” газетасида ҳам ишлайди. Қудратли давлатларнинг таъсирига тушиб қолган ҳамда сиёсий, молиявий-иқтисодий манфаатлар тўқнашув майдонига айланган Колумбияда Гарсиа Маркес ижодий фаолият билан бирга ижтимоий-сиёсий фаолият ҳам олиб боради. Ўқишини муддатдан олдин тугатишга мажбур бўлиб, ўзини адабиёт ва журналистикага бағишлашга қарор қилади. 1950 йилда Барранкилья шаҳрига бораркан, “El Heraldo” газетасининг муҳбири сифатида тўқнашувлар марказига тушиб қолади. Бир вақтнинг ўзида “Сроника” ҳафталигида сиёсий-ижтимоий мавзуларга бағишланган рукни (бўлимни) ҳам бошқаради. Бир неча марта унинг ҳаёти қил устида бўлган эди. Шунга қарамасдан, у ўзи танлаган йўлдан тоймади, захмат чекаётган оддий халқ билан ҳамнафас яшади. Айнани, шу пайтлари адиб “Уй” деб номланган катта асарга қўл уради. Эҳтимол, ушбу хомаки чизгилар, бетартиб қайдлар ва ёзувлар машхур (у ҳақда қуйида фикр юритамиз) романнинг пойдевори-

ни ташкил этгандир. Кураш олиб борган томонлар вақтинчалик сулҳ тузиб, давлатда омонат тинчлик ўрнатилган пайтида Гарсиа Маркес билимини тўлдириш, таълимини охирига етказиш билан овора бўлиб, жуда кўп китоб ўқийди. Илмий ишида белгиланган йўналишдан четга чиқмасдан Эрнест Хемингуэй ва Уильям Фолкнер, Жеймс Жойс ва Виржиния Вулф, Франц Кафка ва Марсель Пруст ижодини пухта ўрганди. Айтиш мумкинки, ушбу машҳур адибларнинг ижоди унинг дунёқарашига, дунёни ҳис этишига, қолаверса, бадиий тафаккурига, услубининг шаклланишига катта таъсир кўрсатади.

1950 йилларда у махсус мухбир сифатида Италия ва Францияга боради, маълум вақт у ерда яшайди, ижод қилади. Қайтиш чоғи эса, Колумбияда вазият кескинлашгани боис Венесуэлла пойтахти Каракасда тўхташга мажбур бўлади ва шу тариқа ватанига қайтиши узоқ йилларга чўзилиб кетади. 1955 йили дўстлари кўмагида Гарсиа Маркеснинг “Хазон барглар” номли қиссаси нашрдан чиқади. Бу асарда у ўзини жиддий насрнависдек кўрсата олди. Қиссанинг мазмуни ҳам ўзгача эди. Аслида, “хазон барглар” деб, ёзувчининг қадрдон шахрида ишлаб пул топиш ва қоринни тўйдириш, кенг маънода, ҳаётда ўз жойини топиш илинжида шахарма-шаҳар кезиб юрган дарбадар мусофирларни аташарди. Бу асарда илк бора Макондо шахарчаси тилга олинади. Ёзувчи кўлидан чиққан роман ва қиссаларда тасвирланган воқеа-ҳодисалар, айнан, шу шахарда рўй беришини унинг ижодидан хабардор бўлган ўқувчи яхши билади. Шунингдек, бу асарда Гарсиа Маркес ижодида марказий ўрин тутувчи – ёлғизлик мавзуси аниқ-равшан кўрина бошлайди.

Юқорида айтилганидек, 1955 йилдан бошлаб, “El Espectador” газетаси мухбири сифатида ишлаган Гарсиа Маркес Европанинг кўплаб давлатларига боради. 1957 йилда у Москвада ўтказилган Ёшлар ва талабалар халқаро фестивалида қатнашади. Дунёда тинчлик ўрнатиш, қитъаларда яшаётган турли элат ва миллатларни бирлаштириш, маданий алоқаларни боғлаш йўлида босилган катта қадамдек намоён бўлган ушбу муҳим воқеадан олган таассуротларини Маркес бир қатор очерклариде тасвирлайди. Римда яшаган пайтлари эса “Экспериментал кинематография маркази”даги режиссёрлик курсларида ўқиб, маълум кўникмага эга бўлади ва бир нечта хужжатли фильмни суратга олади. Иш юзасидан Парижда юрганида, Колумбияда навбатдаги тўнтариш содир бўлиб, “El Espectador” газетасининг ёпилгани, ўзи билан бирга ишлаган дўст ва ҳамкасбларининг сиёсий таъқибга олингани ёхуд ватанини тарк этганига ҳақида хабар топади. Шундан сўнг, у Парижда қолиб бир қатор газеталарда фаолият олиб боради. Бу йиллар адиб ўз ижодий изланиш, ўз услубига сайқал бериш борасида тинимсиз меҳнат қилади. Ёзувчи, мукамал даражадаги бадиий ифодалилиikka эришиш мақсадида, ўша пайтлари бошланган “Полковникка ҳеч ким ёзмайди” қиссасини сал кам ўн бир марта қайтадан ёзади. Ушбу изланишлар самараси ўлароқ, 1957 йилда кўлёзма оққа кўчирилади.

1957 йилда Гарсиа Маркес озодлик ҳавосидан енгил нафас олган Каракасда яшаркан, “Momento” журнали билан ҳамкорлик қилади. Унинг ҳаётида тинч ва сокин дамлар ҳукм сура бошлайди. У ҳали 1946 йилда, талабалик даврида танишган ва умрбод бирга бўлишга аҳду паймон қилган Мерседес Барча Пардо билан 1958 йилга келиб оила қуради. Адиб қисқа вақт Мексикада яшайди. У ерда фильмлар учун сценарийлар, журналлар учун мақолалар ёзиб, бир амаллаб кун ўтказади. 1959 йилда Нью-Йоркда ишлаб юрган кезлари унинг бирин-кетин икки ўғли дунёга келади. 1961 йил Мексикада чиқадиган “Mito” журналида адибнинг “Полковникка ҳеч ким ёзмайди” қиссаси, бир йил ўтиб эса, “Гранде Онанинг дафн маросимлари” номли ҳикоялар тўплами босилиб чиқади.

1959 йил Гарсиа Маркес Куба ҳукумати тасарруфидаги “Пренса Латина” информацион агентлиги билан ҳамкорлик қилади, унинг мухбири сифатида кўпгина мамлакатларда хизмат сафарларида бўлади. Гарсиа Маркеснинг бетиним ҳаёти, узоқ ва яқин мамлакатларда бўлиши, сафарлардан олган таассуротлари адиб дунёқарашини янада кенгайтирган бўлса, ажаб эмас.

Тан олиш керак, Буэнос-Айресда илк нашр этилган “Ёлғизликнинг юз йили” (1966) романи ўз муаллифига оламшумул шухрат билан бирга, тижорат йўлида ҳам мўмайгина даромад келтирди.

“Ёлғизликнинг юз йили” романи жаҳон адабий жараёнида муаллиф кутганидан ҳам ортиқ довруғ ва ном таратди.

Романнинг яратилиши ўзига хос тарихга эга. Унинг охири режаси 1965 йилда, узоқ фикр-мулоҳазалардан сўнг тўлиқ шаклланган эди. Шундан сўнг, ёзувчи автомобилни сотади-да, оила боқишни турмуш ўртоғининг зиммасига юклаб, ўзи деярли ўн саккиз ой кабинетига “қамалиб олади”. Эҳтимол, у ўзини Вальтер Скотт, Виктор Гюго ёки Эрнест Хемингуэйга менгзагандир. Ким билсин. Номини улғу бу ёзувчилар машҳур асарларини яратганларида, айнан, шундай йўл тутган эдилар.

“Esquire” (“Эсквайр”) журналига берган интервьюсида адиб шундай дейди: “...Қарамоғимда хотиним ва жажжи икки ўғлим бор эди. Ўзим PR-менежер бўлиб ишлардим ва онда-сонда киносценарийларни таҳрир қилиб турардим. Китобни ёзиш учун эса ишдан воз кечиш лозим эди. Мен машинамни гаровга қўйдим ва пулларни Мерседесга топширдим. Ҳар куни у қандай бўлмасин менга қоғоз, сигарет, умуман, ишлаш учун зарур бўлган нарсаларни етказиб турарди. Китоб ёзиб бўлинганда биз ёр-биродарларимиздан 5000 песо қарз бўлиб қолганлигимиз маълум бўлди. Бу катта пул эди. Айти пайтда, менинг жуда муҳим китоб ёзаётганим ҳақида овоза тарқалган бўлиб, атрофдаги дўкондорлар бу ишда баҳоли қудрат кўмак бериб, ўз ҳиссаларини қўшмоқчи бўлганликларини маълум қилишди. Чучварани хом санашибди! Қўлёмани ноширга жўнатиш учун 160 песо керак бўлиб турганида ихтиёримизда бор-йўғи 80 песо қолувди. Ўшанда, мен Мерседеснинг хамир қориштиргичи ва соч қуритадиган фенини гаровга қўйдим. Бу ҳақда хабар топган хотиним: “Роман ёмон чиқмаса майлига эди”, деб мени юпатган эди. Ўшанда, роман жаҳон адабиёти сара асарлари қаторидан ўрин олишини ким ҳам билибди, дейсиз”.

Аурелиано Буэндиа оиласининг олти авлоди ҳаётида содир бўлган ғайриодатий, ғайриахлоқий, ғайритабиий, ақл бовар қилмас, қонунга зид воқеа ва ҳодисаларни тасвирларкан, Гарсиа Маркес юксак бадиий маҳорат билан Буэндиа оиласига у ёки бу даражада мансуб кишилар ҳаётга умид-ишонч билан қарайдиган шодмон ва сабрбардошли кашшоф (жаннат боғидек сўлим гўша Макондони Аурелиано Буэндиа биринчи бўлиб топган)лардан борган сари насли айниётган разиллар, ерда бесаранжом-бесаришта ҳаёт кечираётган, аранг кун кўраётган девоналарга айланаётганини кўрса-тади. Романда Аурелиано Буэндиа сулоласи тарихида замонавий маданият замирида ётган индивидуализмнинг гуркираб яшнаши, тараққий этиши ва завол топиши жараёни кузатилади. Бу асослими, йўқми деган саволга жавобни ахтариш айти пайтда вақтни зое кетказишдир. Асарни ўқиган ҳар бир ўқувчи ўзича хулоса чиқаради. Айтмоқчимизки, Гарсиа Маркеснинг аксар асарларида кўтарилаётган ёлғизлик ҲАЁТ деб номланган машаққатли йўлда инсонни муқаррар кутиб турган охири, ҳазонрезга ўхшаш ҳаёт палласи, унинг хотимасидир. Аурелиано Буэндиа сулоласининг сўнгги вакили ҳаёт билан видолашгач, бирпасда кўтарилган тўполон шамол қурт-қумурсқа ва чумолилар кемириб, кукунга айлантириб ташлаган Макондони ер юзидан учуриб кетди.

1967 йилда босилиб чиққан романнинг биринчи нашри ҳақида Чили шоири Пабло Неруда: “Эҳтимол, бу роман “Дон Кихот” давридан кейинги испан тилидаги улкан ғалаба, кутилмаган янгиликдир”, дея ўзининг ижобий фикрини билдиради. Муаллиф эса мутлақо бошқа фикрда эди. Интервьюда мухбирнинг: “Агар сиз меҳр-мурувватли, саховатпеша сеҳргар бўлганингизда нима қилган бўлар эдингиз?”, деган саволига, у тўғридан-тўғри, виждонан: “Ёзганларимнинг ичидан “Ёлғизликнинг юз йили” романини чиқариб, ёқиб ташлаган бўлардим. Мен бу китобни ёзганимдан уяламан, чунки менга маълум сабабларга кўра уни яхшилаб ёзишга вақт етмади”, деб жавоб беради. Адиб, ўз фикрини давом эттираркан, жумладан, шундай дейди: “Ақл-идрок нуқтаи назаридан қараганда, “Бузрукнинг кузи” романимнинг бадиий савияси анча юқори. Ҳар ҳолда аминманки, “Бузрукнинг кузи” – мени тоабат унутулишдан сақлагувчи асардир. Полковник Аурелиано Буэндиа ким бўлган – тарихий шахс ёхуд кўчанинг номими, деган саволга бош қотирилмайдиган, умуман, эсга олинмайдиган пайти “Бузрукнинг кузи” мени қутқаради. Маъсума Гўзал Ремедиос оппоқ, шаҳват доғи тегмаган чойшабда кўкка кўтарилиши ёки бир-бирига яқин қариндош ота-онада бутун авлод бошига тушган лаънатнинг аломати ризо – манхус калтакесак туғилгани ҳақида ҳикоя қилувчи роман “адабий зилзила” деб аталиши мутлақ нотўғридир”.

Нима бўлганда ҳам, ёзувчи олифтагарчилик биланми ёки дилидагини яширмай, очиқчасига гапираяптими, йўқми, билмаймиз. Бу муҳим эмас. Танқидчилар миф яратиш санъати, афсоналар ижодиёти ва “сеҳрли реализм” бадиияти хусусида баҳс-мунозара юритган бир пайтда Гарсиа Маркес ўзи ёзган китобларда ҳамма нарса ҳаётдан “кўчириб” олинган, деб таъкидлашдан чарчамайди.

Дарҳақиқат, “Ёлғизликнинг юз йили” романининг дастлабки 8000 донаси бир ҳафта ичида тарқаб кетди. Унга нисбатан “адабий зилзила” иборасини ишлатган перулик адиб Марио Варгас Льюса сўзларига қараганда, ушбу романда бадиий тўқима маҳсули – дастлаб қишлоқ, кейинчалик шаҳарга айланган Макондо – Лотин Америкаси, унинг асосчиси Аурелиано Буэндиа ўз авлодлари билан эса – дунё тимсолига айланди. “Ёлғизликнинг юз йили” – бу ҳақиқий адабий чангалзор, сеҳр-жоду, мажоз ва афсонадан иборат фантастик махлуқот”, деб ёзганди америкалик танқидчи Уильям Макферсон. У Лотин Америкаси адабиётининг дурдона асари, “сеҳрли реализм бадиий йўналишининг ёрқин давоми”, дея эътироф этилди.

Дарҳақиқат, “сеҳрли реализм” деб аталмиш бадиий йўналишнинг ўзига хос хусусиятлари – бу ғайриоддий характер ва ғайритабиий, таъбир жоиз бўлса, “мўъжизавий” воқеа-ҳодисаларни аслига монанд, “реалистик”, то майда тафсилотига тўғри, ҳеч бир хаспўшлаш ёки бўрттиришга йўл қўймаган тарзда тасвирлашдир. Гарсиа Маркеснинг икром бўлишича, “реал ва фантастик бўлиб кўринган нарсалар ўртасида ўтказилган аниқ чегарани бузишга қарор қилдим, чунки мен гавдалантириб кўрсатмоқчи бўлган дунёда бундай ғов-тўсиқ йўқ эди”. Унинг қаҳрамонлари учун “насроний одоб-ахлоқ”, “жумҳурият анъаналари”, “чет эл валютаси етишмовчилиги”, “ижтимоий тараққиёт” каби тушунчалар замонавий ақл, онг ва “яратувчанлик қобилият”ининг маҳсулидир. Уларга эса инсу жинс, “ёмон ва яхши” арвоҳларга ишониш, афсунгар жодулари ва ёмон одамларнинг “кўз тегиш”и каби тушунчалар анча яқин, чунки улар шундай “сеҳр”лардан иборат дунёда яшайдилар.

Романда юз йил ёлғизликка маҳкум этилган Буэндиа сулоласининг тарихи муфассал ҳикоя қилинади. Муаллиф ҳар доим ҳар хил – машҳур денгиз қароқчиси Френсис Дрейк¹ давридан бошлаб, турли тарихий даврларга мурожаат қилади. Роман сюжети қизиқарли воқеалар билан шунчалик тўйинтирилганки, амалда фабула (тасвирланган воқеалар силсиласи)ни қисмларга ажратиш имкони йўқ, романнинг ҳар бир саҳифасида муҳим воқеалар юз беради.

“Ёлғизликнинг юз йили” романини идрок қилиш, “мағзини чақиш” бошқа модернист ёзувчиларнинг интеллектуал романларига қараганда, анча осон ва мароқли. Гарсиа Маркес ўз вақтида телесериаллар учун сценарийлар ёзгани шунчаки кўнгилхушлик, вақтчоғлик машғулоти бўлмаган, балки унинг ижоди учун маҳорат мактаби вази-фасини ўтаган. У тўлиқ англаган ҳолда “сара жамият” вакилларига эмас, балки оддий ўқувчиларга мақбул қилиб матн яратади. Шу сабаб роман оммабоп китобга айланди. Аслида, сценарийнавислик нуқтаи назаридан қараганда, Гарсиа Маркесни ҳақиқий постмодернист ёзувчи, десак бўлади. 1969 йил америкалик танқидчи Лесли Фидлер қаламига мансуб постмодернизм манифестидек янграган “Чегараларни босиб ўтинглар, жарликларни кўмиб ташланглар” мақоласидаги асосий фикр сифатида “оммавий” ва “элитар” санъат ўртасида чегараларни йўқ қилиш талаби кўтариб чиқилган эди.

Бу жиҳатдан қараганда, Гарсиа Маркеснинг “сеҳрли реализми”, мифология ва диний хурофотларига асосланган онги ва тафаккурига йўғрилган бадиий методи оммавий китобхонга қаратилганлиги билан алоҳида ажралиб туради. Ижодкорнинг фикрича, китобхонга дунёни, айнан, шу тарзда тасвирлаш тушунарли бўлган. Масалан, Хосе Аркадио тунларни бедор ўтказиб, аллақачон ўлиб кетган лўли Мелхиседек (Маликсидқ) билан гаплашиб чиқиши ўқувчини ажаблантиради. Бироқ “сеҳрли реализм”нинг оддий реализмдан фарқи шундаки, унда қандайдир бир ғалати, реал ҳаётда мумкин бўлмаган воқеа-ҳодислар рўй берганлигида эмас, қолаверса, улар оддий, ҳар куни бўлиб турадиган воқеа-ҳодисаларга айланганлигида, яна – темир

¹ Френсис Дрейк (1540-1596) – машҳур денгиз қароқчиси, Елизавета саройида катта эътибор қозонган, инглиз флотилиясига қўмондонлик қилиб 1588 йил Испаниянинг “Енгилмас Армада” флоти устидан ғалаба қозонган, адмирал унвонига сазовор бўлган.

буюмларни ўзига тортувчи магнит кучи, майда нарсаларни катталаштириб кўрсатувчи лупа, “замонамизнинг буюк кашфиёти”дек тақдим этилган муз, сув ва овқат орқали юқувчи уйқусизлик дарди, хуллас, шу ва шунга ўхшаш бошқа нарсалар қандайдир сеҳрли нарсадек анланганлигидадир.

Бу аснода, Гарсиа Маркеснинг ўз холаси ҳақидаги хотиралари диққатимизни тортади: “...У аломат аёл эди. Кунлардан бир кун у очик айвонда кашта тикиб ўтирганида, битта ажина-жиннига ўхшаш жувон каттакон тухумни кўтариб келди. Тухумда ўсимтаси бор экан. Бу нарса жувонни, дастлаб, ҳайратга, сўнгра, кўркувга солди: “Муқаддас Биби Марьям ўз паноҳига олсину, бу ўсимтада шайтоннинг қўли бўлса-чи?! Бу тухум инсу жинсларнинг иши бўлгани турган гап”, деди у. Нима сабабдан билмадим, лекин холамнинг уйи қишлоқда сеҳр-жоду ишлари бўйича ўзига хос маслаҳатхонага айланган эди. Ҳар сафар фавқуллодда нарсага дуч келиб ёки ғалати воқеага учраб, жавобини тополмасдан, одамлар бизниқига келиб сўрашар эди. Холамнинг бу чигал масалаларни осонликча, ортиқча куч ишлатмасдан ҳал этишидан ҳангу манг бўлиб қолар эдим. Кўз ўнгимда бўлаётган сеҳр-жодудан азбаройи кўрқиб, қаерга яширинишни билмасдим. Нимаси биландир бу сирли ва мўъжизакор маросимлар мени ўзига тортарди. Тухум кўтариб келган жувонга қайтайлик. Жувон холамдан сўради: “Қаранг, нима учун тухумда бундай катта ўсимта бор? Холам жувонга сирли боқиб, кўзларини юмиб, бўғиқ оҳангда: “Бу қонхўр аждаҳонинг тухуми. Қўрада олов ёқинлар”, деб буйруқ бердилар. Холам, алланималарни пичирлаб, тухумни оловга ташлаб юборди ва тухум куйиб, палағда сасиб, бир пасда йўқ бўлиб кетди”. Ушбу табиийлик, софдиллик, соддалик “Ёлғизликнинг юз йили” романига калит берган бўлса, ажаб эмас. Бу романда ҳам даҳшатли воқеалар ва мудҳиш манзаралар тасвирланади, бир вақтнинг ўзиде афсонавий ва ҳайратомуз, ғалати уйдирмалар ҳикоя қилинади.

1982 йилда Гарсиа Маркес адабиёт соҳасида Нобель мукофотиға сазовор бўлди. Нобель кўмитасининг расмий баёнотида: “...фантазия ва реаллик қоришиб бутун бошли қитъанинг ҳаёти ва муаммоларини ўзиде акс эттирган роман ва ҳикоялари учун”, дегувчи сўзлар бор. Нуфузли мукофотни топшириш маросимида Швеция Фанлар академияси вакили Ларс Йюлленстен ўз нутқида: “Кўп йиллар мобайнида, Лотин Америкаси адабиёти шундай куч-қудратни кўрсатдики, уни бошқа адабиётларда учратиш амримаҳол. Гарсиа Маркес асарларида... испанча барокко, европача сюрреализм ва бошқа модернистик оқимларнинг таъсири аралашиб кетган... нафис услубни юзага чиқарган, энг муҳими, оптимистик руҳда янграйди... Гарсиа Маркес ўз сиёсий қарашларини яширмайди, у иложсиз, бенасиб қолганлар тарафида туриб, уларга жабр-зулм ўтказиш ва улардан иқтисодий фойдаланишга қарши чиқади”, дейилган.

Жавобан сўзланган нутқида эса, Марказий ва Жанубий Америка ҳаёти, шарт-шароити хусусида тўхталаркан, Гарсиа Маркес туб ва кўчириб келинган халқларни эксплуатация қилиш мавзусига ҳам жиддий эътибор қаратди. “Ўйлайманки, – дейди у, – нафақат Лотин Америкаси ҳаётининг адабий ифодаси, балки объектив воқелиги ҳам Швеция Фанлар академиясининг диққат-эътиборига лойиқдир”. Фикрини давом эттираркан, Гарсиа Маркес: “Ҳеч ким биров учун ўлиш ёки яшаш қарорини қабул қилмайдиган, муҳаббати ҳақиқий, бахти эса – амалга ошадиган, юз йил ёлғизликка маҳкум этилганлар эса, охир-оқибат, бахтли яшаш ҳуқуқини ўз қўлларига олган утопия яратгани учун жавобгарликни ёзувчи ўз зиммасига олади”, деб, ҳақиқатга қанчалик яқин эканлигини яна бир карра исботлайди.

Кўпгина тадқиқотчилар Гарсиа Маркес ижодиға Франц Кафка, Жон Дос Пассос, Виржиния Вулф, Альбер Камю, Эрнест Хемингуэй ва, айниқса, Уильям Фолкнер таъсири алоҳида таъкидлайдилар.

Ҳақиқатдан ҳам, Гарсиа Маркес ўз ижодида уларнинг услуб ва бадий тажрибаларидан моҳирона фойдаланади. Унинг ижодида XX аср ўрталарида майдонга келган ва инсон ҳаётининг фалсафий тушунча ва категориялар тилида ифодалаб бўлмас мутлақ ноёблигини биринчи планга чиқарган фалсафий йўналиш – экзистенциализм руҳидаги оҳангда – “ташлаб кетилган”дек ҳис этилаётган ёлғизлик, шахсий қадр-қимматни, инсонийлик хислатларни сақлаб ёки кундалик турмушнинг икир-чикирларига бутунлай шўнғиб, унга бардош беришда яққол кўринади.

Айрим тадқиқотчилар Гарсиа Маркесни буюк ёзувчи, унинг шоҳ асари – “Ёлғизликнинг юз йили” романини эса – жаҳон адабиёти зарварақларида мангу қолажак асар деган фикрга асосли шубҳа билдиришади. Масалан, 1983 йилда америкалик мунаққид Жозеф Эпстайн “Изоҳлар” (“Commentary”) номли адабий-бадиий, ижтимоий-публицистик журналдаги “Шундай ҳам зўрмисиз, Габриэль Гарсиа Маркес?” номли мақоласида романнависнинг композицияни тузиш маҳоратига тан беради, аммо “унинг тийиқсиз фантазияси, “санъаткорона” услуби охир-оқибат меъдага уради”, деб мухтасар хулоса қилади. “Ижтимоий-сиёсий аҳамиятидан холи олиб қараганда, – давом этади Жозеф Эпстайн, – Гарсиа Маркес ҳикоялари ва романлари маънавий-маърифий соҳасида аҳамиятини йўқотади, одоб-ахлоқ меъёрларидан чиқиб кетади. “Буюк колумбиялик” ўз болалигининг жумбоғини ечиш мақсадида, бутун ҳаёти давомида изланади”. Ҳа, аҳён-аҳёнда шундай бетакаллуф фикрлар ҳам учраб туради.

Тўғриси айтганда, Гарсиа Маркес яратган адабий маконда ҳукм сураётган одоб-ахлоқ хусусида жиддий фикр-мулоҳаза юриштининг ҳолати борми, йўқми, деган савол туғилади. Илк йирик асари “Хазон барглар” қиссасидан тортиб, то “Ҳаёт ҳақида сўзлаб бериш учун яшаш” (2002) деб номланган охириги ҳужжатли романигача бўлган давр мобайнида, Гарсиа Маркес ҳеч қачон маънавият, одоб-ахлоқ мезонлари хусусида фикр-мулоҳаза юриштига жазм қилмаган эди. Шунга қарамасдан, унинг асарларида очикдан-очик беҳаёлик, ахлоқсизлик ҳам йўқ эмас.

Ўзининг сон-саноксиз интервьюларида ушбу адабий ҳодиса хусусида саволдан қочиб қутулолмаслигини яхши билган Гарсиа Маркес ярим чин, ярим ҳазил тарзда жавоб беради: “Ўйлашимча, Карпентьер “сеҳрли реализм” деб, аслида, реаллик дегувчи мўъжизани, айни, Лотин Америкаси, хусусан, Кариб денгизи мамлакатлари реаллигини шундай номлайди... У – сеҳрли... Ҳа, ишонинг менга... Бу ерда шунақаси бўлиб туради...”

Оддий қилиб айтганда, Гарсиа Маркес бадиий тўқиманинг унга кераги йўқлигига ишонтирмоқчи бўлади. 1979 йилда Гаванада яшаган пайтлари, “Bohemia” журнали муҳбири Мануель Перейра билан суҳбатда Гарсиа Маркес шундай дейди: “Фантазия – бу Уолт Дисней. Мени эса бу нарса умуман қизиқтирмайди. Агар менинг асарларимда бир грамм фантазия тополсалар, мен хижолат чеккан бўлардим. Бирорта китобимда фантазия йўқ. Масалан, “Ёлғизликнинг юз йили” романидаги Маурисио Бабилоньянинг сариқ капалаклари билан боғлиқ бўлган машҳур саҳнани олайлик. У ҳақида: “О, нақадар гўзал фантазия!” дейишади. Жин урсин, у ерда ҳеч қандай фантазия йўқ! Бўлмаган гап! Аракатакадаги уйимизга ҳар замонда бир уста келиб турганини жуда яхши эслайман... Бувим қўлига латтани ушлаб, оқ капалакни ҳайдаганини эслайман. Жаҳллари чиққан бувим: “Жин урсин! Мен бу капалакни ҳайдаб кўчага чиқаролмаяпман. Бу уста ҳар сафар келганида капалак уйга учиб киради...”

...Таъкидлаш лозимки, Гарсиа Маркес ижоди Колумбия ва Венесуэлла минтақасида етакчи мавқе тутган адабий аънаналар билан узвий боғлиқ, айни пайтда, муҳолифлари ҳам бор. Бир томондан, унинг машҳур ўтмишдоши, “ям-яшил жаҳаннам” адабиёти асосчиларидан бири Хосе Эустасио Ривера ҳамда Лотин Америкаси адабиётида етакчи мавқе тутган “бадавийлик – цивилизация” қабилдаги аънавий мифологемани кўтариб чиққан Ромуло Гальегосларнинг бадиий тажрибаси Гарсиа Маркесга фойда келтиргани аниқ. Бошқа томондан эса, унинг услуби ҳам, бадиий тўқимаси маҳсули бўлмиш Макондо образи ҳам Эрнест Хемингуэй ва Уильям Фолкнер таъсиридан холи деб бўлмайди. Юқорида таъкидланганидек, Гарсиа Маркес ҳеч қачон “Шимолий америкалик марди калон”ларнинг ижобий таъсирини инкор этишга журъат этолмаган. Лекин Уильям Фолкнернинг Йокнапатофаси билан у таниш бўлмаганида ҳам, Макондо шаҳарчаси, барибир, унинг тасаввурида туғилар эди. Ахир, бахтли тасодиф туфайли, Хуан Карлос Онеттининг тасаввурида, бир вақтнинг ўзида ҳам хаёлий, ҳам жўшқин ҳаётга монанд Санта-Мария шаҳарчаси пайдо бўлди-ку. Бошқача айтганда, Макондо – тор маънода, экватор иқлимида яшаётган, тропик чангалзорлар қоплаган, бирварақайига икки – Атлантика ва Тинч океанлари пўртана тўлқинларида, енгил шабадада мавжланиб қуйилаётган садоларига чўмилган Колумбия, кенг маънода эса, иқдорли тоғ, серсув дарё, жазирама саҳро, ям-яшил дашту биёбонларнинг сеҳрли

диёри – Лотин Америкасининг тимсолига айланган шаҳарчадир. Макондо кўп жиҳатдан Гарсиа Маркес туғилиб ўсган Аракатака, қолаверса, у тақдир тақозоси билан бир неча вақт яшашга мажбур бўлган, ишлаган ва ўз кўзи билан кўрган кўплаб катта ва кичик шаҳарларга ўхшайди. Ўша жойларнинг иқлими, муҳити, табиати, яшаш тарзи унинг 1950 йилларда яратилган ҳикоя ва қиссаларда ўз аксини топган ва Гарсиа Маркеснинг энг машҳур романига ўзига хос дебоча бўлган десак муболаға бўлмайди.

Қалин чангалзорларнинг одам қадами етмас ичкарисига бориб Макондо шаҳрига асос соларканлар, “Ёлғизликнинг юз йили” романи персонажлари, қайсидир бир маънода Х.Э.Риверанинг “Гирдоб” номли роман қаҳрамонлари босиб ўтган йўлни тақорлайдилар. Бироқ ўз қаҳрамонларини “ям-яшил жаҳаннам” чакалакзорларига ғарқ этаркан, Гарсиа Маркес вақти-соати келгунча табиатнинг қарши ҳаракатини ҳис этиб кўришга имкон бермайди. Аурелиано Буэндиа сулоласининг биринчи вакили ва унинг содиқ ҳамроҳлари “бадавийлик”нинг “цивилизация” билан тўқнашувидан вужудга келиши эҳтимоли – хавф-хатарни сезмайдилар. Қалбларида индивидуализм деб аталмиш иллатнинг уруғини олиб юрганларини хаёлларига ҳам келтирмайдилар. Макондода, дастлаб, ҳамма ўзаро тенг, тўкин-сочин дастурхон атрофида фаровон ҳаёт кечиришади... Бироқ бундай хотиржам ва сокин, роҳат-фароғат ҳаёт узоққа бормайди. Макондони, нафақат, нафс балосига йўлиқиш, балки шаҳватпарастлик, тийиб бўлмас ҳирс, бадахлоқлик, риё, золимон ҳокимиятчилик, амри фармонлик каби иллатлар зулматга айлантиради. “Ердаги Боғи Эрам”дан ҳеч кимни ёқасидан олиб қувмайдилар – у ердан ўз ихтиёри билан кетишади. “Жаннатдан ташқарида”ги беҳад катта дунёда яшаб кўриш иштиёқи шу қадар кучлики, уни тўхтатиб, йўлини тўсиб бўлмайди. Роман давомида “нариги дунё чопарлари”, “цивилизация нишонлари” Макондони тўлқинга ўхшаб босиб олаверади. Цивилизацияга яқинлашиб, туташ нуқталарни, ўхшаш жиҳатлар борлигини аниқлаш, унинг заҳарли ҳавосидан нафас олиш, ҳалокатга етакловчи меваларидан татиб кўриб Макондо ҳамма нарсани: қонли урушларни, сиёсий фитналарни, қирғин келтирувчи эпидемияларни, “банан ширкати” ўрнатган адолатсиз, шафқатсиз тузумнинг оқибатларини ҳам бошидан кечиради.

Демак, дастлаб, Макондо – Боғи Эрам, жаннатмакон юрт. Лекин бу сўлим гўша, тўкин-сочин ўлка, ҳаётбахш заминда яшовчилардан айримлари катта дунёга қочишни, озодликка чиқишни орзу қилишади. Бундай “гуноҳ”нинг, аниқроғи Одам Ато ва Момо Ҳаво инъом этган нозу неъматлардан юз ўгиришдан бош тортиш, итоатсизликни намоиш этишнинг оқибати – муқаррар ёлғизликдир.

Бу ҳаёт прозаси. Уни тийиб бўлмайди. У “санъаткорона”, юксак маҳорат билан ишлов берилган, сайқаллаштирилган. Эҳтимол, у, америкалик танқидчи Жозеф Эпстайн таъбири билан айтганда, ахлоқсизлиги билан меъдага тегар, лекин қўшиқдан сўзларни олиб ташлаб бўлмайди. Қайсидир бир маънода, Колумбия реаллиги аллақачон Гарсиа Маркесни “ёзиб” бўлди. У Колумбиянинг сеҳрли, фусункор кунларининг ширинсухан, ҳушовоз қуйчиси бўлиб қолаверади.

Наср

БАҲОР

*(Гулбаҳор Таваккалова)
1972 йилда туғилган.*

1996 йил

*Фарғона Давлат
университетини
тамомлаган.*

Ҳозирги кунда

Марҳамат

туманидаги

18-умумтаълим

мактабида она тили

ва адабиёт фани

муаллимаси.

ИШҚ МАНЗАРЛАРИ**Бадиа**

*Аё сиз, жон чекиб, ҳар лаҳза изларсиз Илоҳийни,
Ани излашга ҳожат йўқ, Илоҳий – сиз, Илоҳий – сиз!*

Жалолиддин Румий

БИРИНЧИ МАНЗАРА**Ҳақиқат**

Йигит дайди итнинг ёнига ўзидаги охирги бурда нонни қўйди. Танида устихони чизилган ит нонни ютоқиб нафас олган каби шошиб еди, ушоқларини-да ялади. Кўзларида яна илтижо аксланди. Йигит эса унинг пойига чўқди, ориқ оёқларини қўлларига олди. Ит ўзини ортга ташлаб, нари кетди. Йигит унинг тупроқдаги изларини кафтларига олиб кўзларига суртди, елкалари учиб-учиб йиғлади.

– Ҳой йигит, нонни итга берадирми! Боз устига, унинг изларини кўзга суртиб йиғламоқдасен! Эсингни еб қўйганмисан ёким? – дея танбеҳ бердилар одамлар.

Йигит сас бермади.

– Ақлдан озибди бечора, – хулосага келишди эси бутунлар ва итни ҳайдаб юборишди.

– Уни ҳайдамангиз! Урмангиз! Майли, мени савалангиз! Ахир, у... Оҳ, ахир у Лайли кўчасининг ити!..

Мажнуннинг оҳидан осмонлар титроққа келди...

ИККИНЧИ МАНЗАРА**Маърифат**

Уни Ошиқ дедилар. Аммо, доно кишилар унинг ишқини инкор этдилар: бу қандай ишқдирки, ундан лаззат топилмаса! Яккаш ҳижрон азоби, ғойибона васл умиди... Мумкин эмас! Нечун жонни қийнамоқ! Ёшликни, умрни совурмоқ!.. Мушк ифори таралган гул бадан, ширин нафаслар, ақлдан оздиргувчи олов дудоқлар, ёқимли эпкиндай нозлар, ишвалар – мана бу ишқ! Инонмасмен ўзгасига. Бу ўзни алдамоқ, эҳтимол, риё. Ўзгалардан ўзни устун қўймоқ – буюклик даъвоси. Оллоҳга сиғинмоқлик рост. Бунинг боиси жаннат умиди, азобли дўзахдан қўрқув. Қолгани бекор! Ёруғ дунёда аёл деган Фирдавс бордурки, ундан ҳеч ким воз кечмас. Бу кеч ошиқ даргоҳига шундай бир малакни киритинг, токи, такаб-бур ошиқ ақлдан озсин, ишқни ишқ десин, хаёлни хаёл...

* * *

*Кеча келгумдир дебон, ул сарви гулрӯ келмади,
Кўзларимга кеча тонг отқунча уйқу келмади...*

Ошиқнинг маъюс нигоҳи шам олови беланчагида тебранди. Соғинчу фироқ азо-бида эриб бораётган жисму жони шам ҳолига қиёс эди. Шу дам эшик табақаси аста очилиб, хона ёқимли эпкинга тўлди. Остонада нафис ним пушти либосда узун олтин зираклари рақс этиб турган малак пайдо бўлди. Малак юзини ярим тўсиб турган ҳарир рўмолини илгақдан бўшатиб, ипак қўлларини кўксига босганча салом берди. Унинг ҳусни таърифиға сўз ожиз эди. Новраста алиф қадди, бору йўқлик миёнасидаги нозик бели, учишга шайланган қўш кабутардек... Малакки, бу ёруғ дунёга доир эмас-дек эди гўё. Ошиқ ҳайрат тўла кўзларини ундан узолмасди. Пари унга яқин борди:

– Ҳазратим, бу кеч кўнглингиз хобгоҳида тунасам, ҳайдамассиз? Кўпдинки, сизнинг ғойибона ишқингизда ўзимни-да унутибмен.

– Сенга ошиқдирмен, – деди Алишер. Қизнинг кўзлари ёнди, лаблари қанот ёйди. – Сенинг қулингдирмен, сенингсиз нафасим ҳам малол. Биргина ижодинг шунчалар беназир ўлса, сенинг ҳуснинг мени не кўйга соладир!..

Парининг нигоҳида ҳозиргина жилваланган ҳузур бир зумда таажжуб ила алмашди. Ошиқ қўлларига қаламдан эшак тутди, оппоқ денгизда сузаркан, даргоҳидаги пари билан бирга бутун оламни унутган кўйи сўзлар мавжида висол соҳили томон оқиб борарди...

УЧИНЧИ МАНЗАРА

Тариқат

Тонг шафақни артди. Оламнинг бир чети қорадан аста сиёҳ рангга эврилди. Китобини бағрига босганча кўзларини уйқу элтган йигит сесканиб уйғонди. “Тонг отмоқда! Нечун ухлаб қолдим! Ғафлатда қолибмен! Устоз ҳозир чиқиб келадирлар. Қандоқ қилиб таҳоратга совуқ сув тутадирмен!” У шошганча қумғон тагига шох-шаббаларни синдирди-да, олов ёқмоққа тутинди. Аксига тунда ёмғирдан намиққан новдалар ёнмоққа эринди. Тонг шошади. “Кечирингиз, пирим, кечирингиз, устоз!” – йигит ўз-ўзига сўзлаган кўйи қўллари ҳаяжон ва аламдан титради. У ҳозир устози кўзига қарамаслик учун бу даргоҳдан қочмоққа-да тайёр. Аммо бундан кетмоқлик ҳам гўё нафас олмаслик каби мушкул эди. Қумғонни бағрига босганча чорасиз йиғлади. Зум ўтмай устози ҳужраси эшигининг “ғи-иқ” этган товуши унинг гуноҳига ҳукм ўқиди гўё. Зинадан пастлаётган пирнинг ҳар бир қадам товуши йигитни ер қадар чўктира борди. У ориқ қўллари билан қумғонни бағрига қаттиқроқ босаркан, кўксидаги бир нима гўё шармисорлик оловида ловиллаб куйди. Ниҳоят, ёнига келган улғу зот унга томон қўл узатди. Йигитнинг ҳолини сезгандек жилмайди, меҳр тўла нигоҳлари билан гўё унинг киртайган кўзларидан ўпиб, бошини силади. Бир сўзга-да ожиз қолган Маҳмуд¹, ночор ҳолда қумғонни устозига узатди. Пири комил таҳорат оларкан, сувдан иссиқ ҳовур кўтарилди...

ТҮРТИНЧИ МАНЗАРА

Шариат

Аёл қалби меҳр, садоқатга лиммо-лим эди. Ишонч – унинг борлиғи, қалбида ўн саккиз минг олам қудрати бор эди. Бир замон унинг кўнгили минораси қулади. Эссиз, беназир, мумтоз минорадан синиқ парчаларгина қолди. Аёл лабларини маҳкам тишлади. Аммо ожизлик имтиёзи боис ингради, чўккалаб қалбининг синиқларини тераркан, Яратгандан ранжиб унсиз йиғлади. Чехраси саҳродек сарғарди. Йиллар жаранг-журинг кўнгироқли карвондек ўтиб борди. Кўксидаги қум барханлари аро маъносиз шамоллар узоқ кезинди. Аёл ҳатто йиғламай қўйди. Худони-да эсламади. Аммо бир кун кўксининг овлоқ четида нимжонгина майсага кўзи тушди. Яшил рангни унутаёзган нигоҳлари қайта нурланди. Бу мўъжиза эди. Аёл ҳайқириб юбормади, севинчини ошкор этиб тошмади, фақат жимгина ютиниб-ютиниб йиғлади... ва қайта ЯШАЙ бошлади. Энди яшамоққа нажот бор! Аёл зоти гўзал туйғуларсиз яшолмайди, яшаса-да гул эмас, тиканли янтоқдай

¹ Маҳмуд Худойи – тасаввуф намояндаси.

яшайди. Унинг кўнгил водийсида яна баҳор эпкилари эсди. Бу ёқимли, аммо хатарли ҳам эди. Кун сайин аёлнинг қалби лиммо-лим тўла бошлади. Шунда акаси АҚЛ билан кенгашиди. Ақл уни китоб оламига олиб кирди, ундан замонлар оша мозийга олиб кетди. Аёл Румий, Навоий, Машраб, Нақшбандий каби улуғ зотлар даргоҳида оқсочлик қилди. Мўтабар зотлар суҳбатидан қулоғига тушиб қолган маънолар унинг қалбини силтаб ташлади, тиззаларидан жонни олди. Неча юз йиллардан буён уларга боқий ҳаёт бахш этиб келаётган ҲАҚИҚАТни пайқагандек эди. Аёл учун энди замон ва макон чегаралари ғойиб бўлди. Илк бор ўзини ожиза – аёлгина эмас, ИНСОН эканини англади. ҲАЁТ, ҚАЛБ, МУҲАББАТ ҳақидаги қарашлари ўзгарди. Ўтмишдаги изтироблар яраси оғримай қўйди. Аммо энди тинчи йўқолди. Ўша мозийдаги улуғ зотлар каби ўзининг ҳам инсон эканлиги қалбида қуяндек уйғониб келарди. Уларга ўхшамоқ истагидан ҳаёт этсада, қайсар қалби ИНСОН деган ёрлиғи билан ўз истакларини асосламоқчи бўларди. Ақл – улуғлик, қалб – гўзаллик талабида. Иккисининг уйғунлиги эса ИШҚИ ОЛИЙ эди.

Унинг кўзларидан нимадир кўтарилди. Қай томон қарамасин, улуғ бир мусаввирнинг асарларини кўрди: боши узра эгилган дарахтнинг биргина яшил япроғида улкан дарахт акси ёки узун дарёга қуйилаётган сонсиз ирмоқлар тасвири... яна ҳар бир япроқ чизгилари қайтариқсиз эди... Ҳайратдан нафасини ичга ютган кўйи яшил суратнинг ортига қарамоққа ўзида куч топди. Япроқ ортида эса... бутун бошли дарахт турарди... “ОЛЛОҲ УЛУҒДИР!” – дея олди у. Жаҳонда гўё бундан бошқа бирон сўз қолмаган эди. Шу ондан ўша улуғ зотни излади, уни ўз қалбида кўрмоқ истади. Одамови каби сукутга чўқди. Танҳоликдан ором излади. Мусофирдек жавдираб яқин кимнидир соғинди. Уни оятлардан, ҳадислардан излади. Жойнамоз устида ҳам Уни кутди. Йиллар ўтди. У эса ҳар замон қалбига интиқ қулоқ тутаркан, “тиқ” этган товушни ҳам илғамоқ учун нафасни-да секинроқ олди. Жим-жит... тунда юлдуззор коинотдан кўз узмади, кундуз булутлар ортидан излади. Қани у?!. Ичдами ё ташда?!. Хабар йўқ... Ҳўрсинди. “Мен ҳеч ким эмасман... менинг қалбим “жаранг” этгувчи чинни эмас, арзон сопол – лой... У менга назар этмас. Унинг не-не ошиқлари бор”. У ўз ҳолидан гоҳ кулди, гоҳ йиғлади... Паришон ҳолда ишга борди. Уй юмушларини ҳам кўнгилсиз ҳолда бажарди. Ҳатто энди жойнамоз узра ҳам мургилай бошлади... Вақтлар ўтди. Борган сари лаззатли таомлар, бежирим либослар, қимматбаҳо зебу зийнат, темир улов орзуси кўнглида рақс этди... Ҳушни ўғирлагувчи рақс эди бу. У ҳамон асов тулпордек кўкка сапчиётган руҳини занжирлар билан боғлаб ташлади. Оҳларига қулоқ солмади. Уқийш лозимлиги учун намоз ўқиди. Тутиш кераклиги учун рўза тутди – вассалом. Бир кун сўнгги урфдаги кўйлакни кийди, қўш-қатор олтинларни тақди, пардоз-андозни-да унутмади. Бугун курсдош дугоналари билан учрашади. Йўлда кетиб бораркан, бежирим туфлисининг “тақ-туқ”идан ҳузурланди. Кечга қолмаслик учун тезлади. Ўзидан олдинда оғир, кир бозорхалта кўтариб олган кекса аёл қийшайганча базўр кетиб борарди. Унинг олдидан енгил қадамлар ила тез ўтиб, бир зумда илгарилаб кетди. Аммо кўксида таниш бир ғашлик айланди. Сабабсиз аччиқланди. Беихтиёр тўхтади. Кўнглида яшириниб ётган қайсар бир туйғу уни ортга қайтишга зўрлади. Шу дамда у кескин иккига ажралди: бир бўлаги ортда қолиб кетган кекса аёл томон судраса, иккинчи бўлак аксига ундарди. Қийин ҳол эди бу. Аммо негадир у... ортга қайтди. Кекса аёл юкини ерга қўйиб нафас ростларди. Қасмоқ бозорхалта эса, эгасидан-да абгор эди. Унинг қадами султалашди “наҳот, мен шундай туришда анави халтани кўтарсам?... Ярашмас... Ҳозиргина ҳавас билан қараб қолган ҳу, анави қизлар кулсалар-чи... ўша абгор аёл билан ёнма-ён кетаманми? У менга ким ўзи? Бир томондан кеч қоляпман-ку... “У тўхтади. Кибр унинг қўлларидан тутди. Аммо шу пайт кўксида кўпдан буён сабр этиб келаётган, “миқ” этмай қўйган гунг кўнгил “дод” деб йиғлаб юборди, занжирларни узиб улоқтирди, исён кўтарди. У кўксидаги бундай тўполондан даҳшатга тушиб яна йўлида жадаллади. Кекса, абгор аёлнинг қасмоқ халтасини тез қўлига олди-да, манзил томон юрди. Юк оғир эди. У-да бир томон қийшайган ҳолда илдамларкан, ўйлаганидек атрофдаги одамларнинг истеҳзоли нигоҳлари оралаб кетиб борарди. Аммо энди бу нигоҳлар ўзининг аввалги маъносини йўқотган, гўё йўлда ётган кесаклар сингари аҳамиятсиз эди. Бирдан унинг кўз олдида дунё кўёш нуридан-да ёрқинроқ нур билан ёришгандек бўлди. Кекса онахон манзилга етиб қўлларини дуога очди. Абгор аёлнинг кўзларида эса... бу кўзларда улуғ бир ЗОТ унга миннатдор қараб турарди. Бу ЗОТ у неча замонлар кидирган, сарсону интизор этган, бетимсол гўзал – ҲАЛЛОҚИ ОЛАМ эди...

Ён дафтардан

ЛИБОС ХОС БЎЛСА

Либос хос бўлса

Адабиёт янги ва яхши ғояларни куйламоғи керак. Шундагина у қалбларда, онгларида эзгу ҳис-туйғулар, фикрлар уйғотиб, кишини ром этади. Бад ниятни минг бадиият билан ифодаласанг ҳам худди гўзал либос кийган ялмоғиз кампирдай хунуклигича қолади.

Бухоро кўчалари

Бухоронинг ҳар қарич ерига олиму уламолар пойи теккан. Унинг кичик, тор кўчаларида ҳам бир олам тариху ҳикмат бор. Буюк ва боқий обидалари-ку ноёб ва нодир мозийнинг, илму санъатнинг муаззам ва муҳташам мужассама (ҳайкал) ларидир. Шу тор кўчаларни кезган, ёдгорликлар сиру сеҳрини дилдан сезган, ҳис этган одам, Бухорони бир айланиб чиқса, ўзи ҳам ярим алломага айланиши ҳеч гап эмас.

Нур ва соя

Табиатда нур ва соя, оқ ва қора, тун ва кун каби зидликлар бор ва бу табиий. Инсон ҳамиша нур ва зиё сари бориши керак. Зеро, қуёшга юзма-юз юрган одамнинг юзи нурли, сояси эса орқада қолади. Олдига соя тушмайди. Шу каби, яхшилиқ, эзгуликка юзланган одамдан ҳам ёмон нарсалар соядек ортда қолади. Табиийки, бундай кишиларнинг доимо юзи ёруғ бўлади.

Сақланинг

Оғизга ёмон ва ҳаром нарсалар киришидан сақланамиз. Шу каби, оғиздан ёмон ва ҳаром нарсалар – сўзу жумлалар чиқишидан ҳам сақланмоқ керак. Зеро, оғизга кирган ёмон нарса жисмоний саломатликка зиён қилса, чиққани ўзга кишининг таъбини хуфтон ва дилини вайрон этади.

Самимий тилак

Ҳозиржавоб ва зукко дўстим Эргаш Очилга мен кейинги пайтда китобхўрлик касалига чалиндим, шекилли, китоб ўқимай туролмаяпман десам, у “Бу ажойиб касаллик, асло тузалманг”, деди.

Кўзимиз гавҳари

Матбуотда (“Даракчи” 16.04.2009й) “Йиғлаётган бола” деб номланган сурат ҳақида ёзилган. Чет эллик бир rassom чизган

Дилшод РАЖАБ

1964 йилда туғилган.
Низомий номидаги
Тошкент Давлат
педагогика
институтини ўқиган.
Журналистика
соҳасида “Олтин
қалам” халқаро
танлови совриндори
(2011 йил). Шоир,
филология фанлари
номзоди. Унинг
“Қорқиз совға
келтирди” (1989 йил,
ҳаммуаллифликда),
“Ҳазилкашлар
даврасида” (1991,
ҳаммуаллифликда)
китоблари ҳамда
кўплаб илмий ва илмий-
оммабоп мақолалари
чоп этилган.

бу сурат кўп нусхаларда бўлиб, ким уни сотиб олиб, уйига осиб қўйган бўлса, ёнғин бўларкану сурат ёнмай қоларкан. Бу ҳолни кўплар атайин синаб кўриб, ишонч ҳосил қилган экан. Бундай сирли, ғайри табиий ҳодисалар бўлиб туради. Назаримда, суратни мусаввир бор қалб ҳароратини бериб, ёниб-қуйиб яратган. Ҳа, аслида, кўзимиз гавҳари бўлган болажонлар йиғласа, жабр-зулм чекса нафақат уй, бу дунёга ўт кетади-я...

Собитлик

Японияда каратати деган дарахт ўсаркан. Унга қайси дарахтни пайванд қилишса ҳам, барибир, каратати япроғини чиқараркан. Қизиқ. Бу ҳар қандай таъсир, ҳолат ва вазиятда ҳам ўзлигини унутмайдиган собит инсонларга ўхшайди.

Қараш

Ҳамма вақт эмас-у, баъзан нарса-ҳодисага бир томонлама қараб баҳо, таъриф берамиз. Натижада, хато қилиб қўйиш мумкин. Ҳолбуки, унга ҳар томонлама эътибор қилинса, бутунлай бошқа, ҳатто аввалгисидан тамоман фарқли, зид фикр-хулосага келиш мумкин. “Талқин” деган бир битигим бор эди:

*Дединки: бу чорраҳа —
Уруш-ажралиш жойи.
Тўртта йўл тўрт тарафга
Кетгандир бошин олиб.*

*Озгина ўйлаб сўйла,
Қара, қандай чиройли:
Тўрт ёқдан келган йўллар
Боши бириккан жой бу!*

Бандилик

Боғлиқлик, бандилик нақадар хунук! Бироқ боғланган бир даста гул дилларни яйратиб юборади. Инсоннинг Яратганга бандилиги ҳам шундай гўзалдир.

Тилчининг лутфи

Баъзилар тош агар ойнага тегса, уни синдириб чил-чил қилади, дейди. Рост. Лекин бундай қилиш нодонлик. Нодоннинг иши. Ҳар бир ишни асталигу усталик билан бажариш керак. Ўша “тош”ни секин “ойна” ёнига олиб келинса, “тошойна” бўлади. Лекин нодон (тескари ўқисангиз ҳам), барибир, “нодон”да. Унинг қўлига ҳеч вақт тош бериб қўйиш керак эмас.

Узоқни кўзлаб

Ўқ узоқ-узоққа учиши учун камон таранг тортилиб, кўпроқ эгилади. Худди шу каби узоқни, катта мақсадни кўзлаган киши кўпроқ меҳнат қилиши керак.

*Дилшодман, гар ранги сомондирман мен,
Ким айтди: эгилдим, тамомдирман мен.
Узоқни кўзлаган ўқ бор кўксимда,
Эгилган эсам гар, камондирман мен!*

Ҳаёт

Қиз бола – палахмон тоши, дейдилар. Қайга отсанг, бориб тушади. Яна “борган жойида тошдай қотсин” деган гап ҳам бор. Бу – қиз ҳаётининг “тош даври”. Кейин “темир даври” бошланади: рўзғор озорларига, баъзи қайноналарнинг “қайнаш”ларига чидаш, эриб-уваланиб кетмаслик учун темир ирода керак-да.

Ҳа, жоним қизим, “олтин давр”га етгунча анча меҳнат, машаққат чекишга тўғри келади.

Баъзан...

Эргаш Очилга “одамнинг ёмони йўқ” десам, у “баъзан одамдан ёмони ҳам йўқ” дейди.

Ўтда ёнмас, сувда ботмас

Халқимиз бошидан не кунлар кечмаган. Ўз ибораси билан айтганда ўт балоси, сув балосига ҳам дуч келган. Босқинчилар дастидан Бухорою Самарқанд ёнган, Хоразм сувга бостирилган...

Лекин халқ кучли иродаси, эътиқоди, сабр-тоқати ва матонати боис бу офатлардан омон чиқиб келди. Эртақ-афсоналарда ўтда ёнмас, сувда ботмас ботир-баҳодирлар таърифланади. Бу – чинакам халқимиз тимсоли. Энди бу баҳодир муроду мақсадига етди. Мустақил бўлиб, фаровон ҳаёт кечирмоқда. Шукрки, бу эртақ эмас, чин ҳақиқат.

Ҳолат

Бухоролик авлиё-алломалар ҳақида ўйласам, улар Бухоронинг тор, жин кўчаларидан чиқиб, кенг дунёни “забт” этганига қойил қоламан. Шоирлигимга бориб, бу жин кўчаларни “авлиё кўчалар” дегим келади.

Соябон

Куз кунларининг бири. Тўсатдан кучли шамол туриб, чунонам жала қуйди-ки... Гўё еру кўкда Нуҳ тўфони бошлангандай. Ҳамма жонҳолатда ўзини панага урган. Мен ҳам бекатда паналаб, кўнглимни алланечук ҳадик-хавотир чулғади: тўфон босса-я.

Бир пайт кўл телефоним чақириб қолди. Уйдан, қизчам боғчадан келиб менга телефон қилаётган экан. Кўнғироқдай овози дилимдаги хираликни бирдан тарқатиб юборди: “Дадажон, кўчадамисиз? Зонтигингиз борми?”

Кўнглим ёришиб, хавотирим ўрнини ёруғ умид эгаллади: шу меҳр бор экан, асло тўфон бўлмайди, ҳаёт тугамайди.

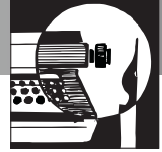
“Зонтигингиз борми?” Меҳр тўла самимий сўзлар менга энг зўр соябон бўлди, гўё. Бу соябон не-не ёғинларда менга паноҳ бўлғуси.

Китоб – Офтоб

“Қуёш нури кирмаган хонадонга тез-тез табиб кириб туради”, деган гап бор. Бу қуёшнинг инсон саломатлиги учун нечоғли муҳим ва аҳмиятли эканини билдиради.

Китоб – офтоб деган гап ҳам бор. Китоб кирмаган хонадонга ҳам жаҳолат қадам қўяди, ин қуради. Маънавий жиҳатдан носоғлом бўлган бу муҳитга эса кейин тез-тез ташвиш ва кулфатлар “ташриф” буюради.

Дилмурод ҚУРУНОВ

1960 йилда туғилган.
Филология фанлари
доктори, профессор.
1987 йилда Андижон
Давлат тиллар пе-
дагогика институ-
тини тамомлаган.
Олимнинг “Рухий
дунё таҳлили”,
“Истиқлол дарди”,
“Адабиётшунослик-
ка кириш”, “Чўлпон
наصري поэтикаси”,
“Адабиёт надир?”,
“Ғарб адабий
танқидий тафаккури
тарихи очерклари”
(ҳаммуаллифликда),
“Адабий жараён-
да мом синдроми”,
“Адабиётшу-
нослик лугати”
(ҳаммуаллифликда)
каби китоблари нашр
этилган.

ЗАВҚИМДАН БИР ШИНГИЛ

Таниқли адиб Аҳмад Аъзамнинг ижодий изланишлари каминани ҳамиша, нима десам экан, ҳайратга солиб, аниқроғи, шошириб келган. Мундай қарасанг, ёзганлари оддий нарсалар-у, нимасидир биз кўнкан нарсаларга ўхшамайдигандек, онггимизда муқимлашган назарий қоидаларга кўпам мос келмайдигандек туюлаверади. Ҳозир, ёзувчининг “Ҳали ҳаёт бор” китобини ўқиб туриб, шу туйғу яна янгиланди...

(...адашмасам, бу туйғу дастлаб “Одамнинг олеси” ҳикоясини ўқиш асносида пайдо бўлганди, шекилли. Сабаби, унда мазмун янгича эди: оддий бир одамнинг оддий бир куни, қаҳрамони ҳам ғалатиноқми-ей... мақтайин десанг, биз мақтаб ўрганган қаҳрамонларнинг ҳақи кетиб қолади, ёмонлай десанг – бунинг. Ҳаммадан ҳам унинг ўша чоғлар биз асири бўлиб юрган севги ҳақида айтганлари: аввал хўп ғашинга тегади-ю, китобий-стереотип қарашларингни бирдан парчалаб юборганини сезмай қоласан... бир кулгинг, бир йиғлагинг келади. Ўйлаб қарасам, ўшанда, Шерқўзининг гапларини беихтиёр “ўғил бўлиб” эшитганман, чоғи: “Ҳе, содда болам! Хотин деб ўлиб-тирилиб пул йиғасан, тушириб ҳам оласан. Тўйдан кейин уч-тўрт ҳафта, чилланг чиққунча яшинмачоқ ўйнаб, қувлашиб ҳам юрасан. Кейин... бошланади – рўзгорнинг унис кам, буниси кам. Бир вақт қарабсанки, севги дегани донга қўнган чумчуқдек пир-р этиб учиб кетибди...” Қизиқ, ҳозир “Одамнинг олеси”га бугуннинг назари билан қарай олмаяпман, ҳарчанд уринмай, ўттиз йил наридаги таассурот босиб кетаётгандек... афсуски, ўша таассурот энди яхлит эмас, парчаланиб кетган – уни ўртоқлашиш имкондан ташқарида. Илож қанча, бошқача айтолмаганим боис “ёзувчининг маҳорати шундаки, ўқувчи тасвирланаётган воқеага бефарқ қарай олмайди, беихтиёр унинг иштирокчисига айланади” қабилдаги навбатчи, навбатчи бўлсам рост гаплар билан чекланаман, маъзур тутинг.

...ёдингиздадир, 80-йилларнинг охирларида кўп қатори Аҳмад Аъзам ҳам ғоят фаоллашди: “Бу куннинг давоми”, “Аскартоғ томонларда”, “Ўзим билан ўзим” – бари шунинг маҳсули. Шу ўринда муҳим бир нуқтани айрича таъкидламоқ керак: кўпчиликдан фарқли, Аҳмад Аъзамда публицистиклик эмас, таҳлилий нигоҳ кучайди ва у жамиятда мавжуд ҳолат моҳиятига қаратилди. Муҳими – турли ракурслардан: “Бу куннинг давоми”да ўқувчи исмсиз қаҳрамон – У(н)га четдан назар солди, “Аскартоғ томонларда”да воқеликни Маҳдининг нигоҳи орқали кузатди, ниҳоят, “Ўзим билан ўзим”да беихтиёр “мен” мавқеидан туриб қарай бошлади. Яъни, ёзувчи гўё “том усти-

га том босиб” боради: қаламга олинган ижтимоий дардга ўқувчини босқичма-босқич яқинлаштириб, ўзига сездирмайгина шахсий дардига айлантиради.

Балки, айтганларимдан “нуқтаи назар билан боғлиқ мазкур усуллар атайин, муайян мақсадни кўзлаб қўлланган, бу эса ёзувчининг маҳоратидан дарак”, деган фикр келиб чиқар. Албатта, шундай дейишга асос етарли. Лекин мен буни маҳоратдан кўра бошқа нарсага – самимиятга йўйган бўлардим. Зеро, бу асарлар, улардаги образлар ёзувчи фикрларини ифодалаш учун иллюстрация эмас, йўқ, унинг учун шуларни яратиш жараёнининг ўзи – изланиш, моҳиятга яқинлашишдир. Айни шу нарса – ёзувчининг ижод онларидаги маънавий-руҳий изланишлари жараён сифатида акс эттирилади, натижада, ўқувчи сабоқ олувчи эмас, балки изланишларнинг бевосита иштирокчиси айланади – икки ўртада ҳамфикрлик, ҳамдардлик асосидаги самимий мулоқот, кўнгил ошнолиги юзага келади. Дарвоқе, ушбу асарлар яратилган 80-йилларнинг адоғи фикр аҳли учун чинакам маънавий-руҳий изланишлар даври эди. Ҳаммасидан ҳам қандайдир беш-олти йил давомида тафаккуримизда юз берган ўзгаришлар шиддатини айтинг! Назаримда, Аҳмад Аъзам шу учала асарда ўзгаришлар шиддати ва моҳиятини муҳрлаб қўйишга улгургандек:

биринчисида, У: “*бундай яшаб бўлмайти*” деган қарорга келади;

иккинчисида, Маҳди: “*одам бир нарсани тубдан ўйлаб олса-ю, ҳеч нарсани ўзгартирмаса, яна шундай яшайверса... Йўқ, мумкин эмас*”, дея эртадан ҳаракат бошлашга чоғланади;

учинчисида эса, ўзгаришни ўзидан бошлаган: “*кўнглини худди уй кўтаргандек*” саришта қилиб, “*кўнглимнинг тубидан шунақа туйғуларим топилаёттирки!.. Шунчалар бадавлат эканимни ўзим билмай, қашшоқ-бенаво юраверган эканман*”, дея ҳайрон турган, энди, ўзини дунёни кўнглига мувофиқ ўзгартиришга қодир ҳис қилаётган одамни кўрамин... Эҳтимол, жоиз эмас кўринар, шундай бўлса ҳам айтгим келди: мазкур фикрлар Аҳмад Аъзам асарлари эълон қилиниши билан пешма-пеш ўқилганда тўғилган. Ўшанда, “Бу кун... ва унинг давоми” номли бир мақола ёзган ва унда *учала асарда аслида бир одамнинг ижтимоий тафаккурда шиддатли ўзгаришлар кечган қисқа бир даврдаги маънавий-руҳий тадрижи кузатилган*, деган фикрни ўтказишга ҳаракат қилгандим. У пайт таассуротларим ҳали оҳорли бўлганига ё қаҳрамонларнинг маънавий-руҳий изланишлари кўнглимга ёт эмаслигига, ҳар тугул, наздимда, дурустгина мақола чиққан ва юқоридаги фикр етарли асослангандек эди. Лекин, таҳриратлар фикри ўзгачароқ бўлди, чоғи, умид билан жўнатган қўлёмалар бедарак кетди, аксига олиб, ўзимда нухаси сақланмаган... “Йўқолган пичоқнинг сопи олтин”, дейдилар, шунданми, ўша мақолам ҳануз жуда бўлакча ёзилгандек туюлаверади-да...)

...энди, оҳорли таассуротларга келсак. “Ҳали ҳаёт бор” қиссасини ўқиркан беихтиёр Гоголнинг “Ревизор”и ёдга келади. Унда ҳам ҳамма гап битта воқеа – нашриётнинг оддий бир ходими Аъламнинг марказқўмдан йўқланиши атрофида айланади. Шу биргина воқеа ва ўша воқеага нашриёт ходимларининг муносабати... “Ахир, қисса дегани бундай бўлмасди-да! – беихтиёр назарий бисотимни титкилай бошлайман. – Қиссада бир-бирига боғлиқ воқеалар занжирдек тизилгучи... бу воқеаларнинг бари асосий қаҳрамон билан боғлиқ... улар ўша қаҳрамон характери очиби беришга хизмат қилгучи... яъни, қиссадаги воқеалар восита, пировард мақсад қаҳрамон бўлгучи эди...” Хуллас, назарий қоидалардан келиб чиқсак, бу қисса эмасдек. Лекин... маза қилиб ўқиганимни ҳам инкор қилолмайсан-да, одам! Э-э, шу, адабиётшунос деган номинг бор, ўрганиб қоларкан одам, маза қилиб ўқиганимни бир ён суриб, йўл излайверасан экан: Ҳикоями? Қиссами?.. Яна, ҳақиқатдан узоқроқ бўлсам эҳтимоли йўқ эмас, эртами-индин: “Қисса дегани мундоқ бўлур...”, дея ҳижжалаб тушунтирганимда, бирон талабанинг: “Фалон қисса-чи?” деб қолиши ҳам бор...

(Фаҳмлагандирсиз, ҳануз танқидий асарни кенг омма ўқийди деб ўйлаб юрганымдан бўлса керак, буларни: “Олимона гаплар кимга керак, асар ҳақидаги гапингни айта қўймайсанми?!” деган эътироз дафъига, узрхоҳлик мақсадида айтаётиман.)

...ҳолат шундайки, жанрни белгилаб олиш чиндан ҳам зарур экан. Фикримча, “Ҳали ҳаёт бор” асари – қиссанинг насримиздаги янги бир кўриниши, унда ҳикоя ва драмага хос поэтик хусусиятлар уйғунлашгани ҳолда қисса проблематикаси етакчилик қилади. Ҳикоядаги каби унда битта воқеа қаламга олинган, воқеа ўз ҳолича эстетик қиммат касб этади (яъни, қиссадан фарқ қилароқ, воқеа қаҳрамонга нисбатан восита эмас).

Драмадаги каби унда битта воқеа – Аъламнинг марказкўмдан йўқланиши драматик конфликтли ҳолатни юзага келтиради: барча персонажларнинг хатти-ҳаракатлари шу билан боғлиқ, воқеанинг изчил ривожидан кўра, у юзага келтирган ҳолат муҳимроқ. Яъни воқеанинг изчил ривожи эмас, ҳолатнинг ички ривожи устувор. Шунга кўра, сюжет эпизодлар – драмадаги каби алмашилиб турувчи кўринишлардан таркиб топган. Ҳар бир кўринишда муайян персонажлар иштирок этади, уларнинг қиёфаси драматик ҳолат билан бевосита боғлиқ ҳолда очилиб боради. Тўғри, ушбу эпизодларни қаҳрамон – Аълам билан боғлиқ сюжет чизиғи бирлаштиради. Бироқ, гарчи сюжет ўзагини ташкил қилса-да, Аълам чизиғи ғоят ихчам: ҳовлисида кўмир ташиётганида хабарчи боради – ишга келиб нима гаплигини аниқлайди – ариза бериб ишдан кетади. Яъни, асар структурасида бу чизикнинг ёрдамчи функцияда экани атайин таъкидлангандек. Ҳолбуки, мабодо бадиий ният ижросида, муаллиф концепциясини ифодалашда шу чизик доминантлик қилганида, назарий қоидаларга тўла мувофиқ ҳикоя яратилган бўлур эди. Ният эса бошқа, яъни, бутун бошли бир жамоа – жамиятнинг бир ҳалқаси қиёфасини, маънавий қиёфасини чизиш, худди шу нарса асарни ҳикоя жанри доирасидан чиқаради. Зеро, асар қаҳрамони Аълам деганимиз билан, у фақат структура нуқтаи назаридангина ушбу мавқени эгаллаган, концепция нуқтаи назаридан эса ЖАМОА қаҳрамон бўлиб чиқади. Айни шу жиҳатлар “Ҳали ҳаёт бор”ни қиссанинг ўзига хос янги бир кўриниши дейишимизга асос беради.

Аслида-ку, қисса асосида оддийгина воқеа этади, ҳаётда бунга ўхшаш воқеаларга кўплаб дуч келинади ва кейинча, шунчаки латифа мисоли эслаб, кулиб юрилади. Дейлик, агар нашриёт раҳбарига сим қоққан Гулимоҳ Юлдузовна: “Камолов Аълам ҳали ҳам сизда ишлаяптими?” деб сўраган маҳал, столидаги бошқа телефон жиринглаб қолмаганида (шундай бўлиши мумкин ва табиий, ахир, балки унга ҳам юқоридан сим қоқишгандир, балки уйдан, балки бошқа – аҳамияти йўқ), нашриёт ари уясидек тўзиб кетмаган, қиссада ўқиганимиз машмашалар ҳам йўқ эди. Мантиқан қараганда, Гулимоҳ Юлдузовна муддаосини айтмасдан: “Кейин гаплашамиз!” дея гўшакни қўйган экан, бунчалик ҳавотирга ўрин бўлмаслиги керак эди. Бироқ, қиссада тасвирланган муҳит (давр) шундайки, ундан доим ҳам мантиққа ростликни излаш бефойда. Зеро, бу муҳитда “юқори – ҳаммавақт ҳақ”, у қуйидагиларни хоҳлаган қўйга солиши мумкин. Қуйи: “ўйнашмагин арбоб билан...” нақлини дастуруламал билади, юқори қаршисида “қўл боғлаб” туриш одат, мутелик ҳамманинг қон-қонига сингиб кетган. Шу боис ҳам нашриёт директори учун йўқлов табиий ҳол эмас, шўрлик: “бир иши бордир, сўрагандир, ҳали айтар”, деб қўяқолишга ожиз, калтакнинг бир учи ўзига тегишидан хавотирда. Ажабланишга ҳеч ўрин йўқ: муте инсон ўзини ҳамиша айбдор ҳис қилади (исталган вақтда айбдор қилиниши мумкин-да), чунки у юқори қаршисида гўё онадан туғилгандек бир алпозда – иштонсиз, чўпдан ҳадик олиб яшашга мажбур. Шу жиҳатдан қаралса, директор ва озми-кўпми “масъул”лиги бор бошқа ходимларнинг ўзларини муҳофаза қилишга қаратилган (ва бизга нотабиий кўринган) ҳаракатлари улар учун табиий зарурат бўлиб чиқади. Демак, шу ҳолни келтириб чиқарган муҳитнинг ўзи норасо. Афсус, нашриёт (муҳит)да ҳамма шунга кўнган: бирлари кўнгангина эмас, мавжуд ҳолат ва ундаги ўз ўрнини сақлаб қолиш учун андишани бир четга суриб қўйиб, жон-жаҳди билан тиришади; бошқа бирлари лоқайд томошабин бўлиб туради. Таъкидлаш жоиз, ёзувчи персонажларнинг хатти-ҳаракатлари, гап-сўзларини четдан туриб, гўё бетараф тасвирласа-да, уларнинг руҳияти ўқувчи кўз олдига шаффоф ҳолда намоён бўлади. Шу боис ҳам ёзувчининг айтиши шарт эмас, ўқувчи: “*бундай яшаб бўлмайди, бундай яшаш инсонлик шаънига нораво!*” деган фикрни уқиб олаверади. Сираси, бу Аҳмад Аъзамга хос маҳорат қирраси... (Дарвоқе, биргина одам, кўнглида эркинлик туйғуси ўлмаган Аъламгина мавжуд аҳволга кўнмайди – ариза ёзиб ишдан кетади. Тўғри, бу қаҳрамонлик эмас, муҳими, ёзувчи ҳам буни *қаҳрамонлик* дея талқин қилиш фикридан йироқ. Зеро, ҳақиқатда бу ўзини инсон ўлароқ ҳис этган, тириклик маъноси тирикчиликка эмаслигини англаган киши борки қилишга бурчли ҳаракатдир. Фикримча, қисса қаҳрамонининг орқа планда қолдирилиши ҳам шу фикрни таъкидлашга хизмат қилади) ...айтмасданоқ ифодалаш маҳорати.

“Қатағон йили” ҳикоясини ўқиб: “Аъламнинг ҳаракати қаҳрамонлик эмас”, дея ҳукм чиқарганда, бироз шошмадиммикан, деган андиша туғилади кишида. Ҳикояни ўқиркан, беихтиёр яқин ўтмишдаги “пахта компания”лари эсга келади: қулф осилган идораю

муассаса эшикларидоги “ҳамма пахтада” ёзувлари... ёпилган бозорлар... тўхтатиб қўйилган автобус йўловчиларининг “йўл ҳақи” учун пахтазорга ёйилиши... шанба-бозор кунларидаги кўчаларни тўлдирган автобус карвонлари... – айтиб нима қилдик, булар кўпчиликнинг ёдида ҳали. Хуллас, 1982 йил ноябрь ойидаги зарбдор кунлардан бири, “Далаларда яккам-дуккам бирчигит қолган, совхоз октябрь ойи ўрталарида планни дўндириб бажарган-у, элу юрт ҳали-ҳамон шу бажариқни тўлдиролмай жон-ҳалак, бўл-ҳа-бўл ҳиқилдоққа келган”. Асаблар таранг, бунинг устига кеч куз изғирини ачитиб турган бир пайт оиласи билан уйига – Тошкентга қайтиш учун улов пойлаб турган ҳикоячи билан милиционер ўртасидаги даҳанаки жанги қаламга олинган ҳикояда, шу холос.

Юқоридан “одамлар юрмасин кўчада” деган топшириқ берилган – ҳамма пахта ҳосили учун курашиши шарт! Яхши эслайсиз: шўро даврида “план”дан кейин “мажбурият” дегани бўларди. Ушанда “мажбурият” деб юраверган эканмиз-у, сўзнинг моҳиятга нақадар мослигига эътибор қилмас эканмизми-ей?! Чинданам “мажбурият” дегани кўпроқ турли даражадаги “бюро” ва “штаб”лардаги дўқ-пўписалар, раису бир-гитларнинг зуғумлари, мелисанинг ҳайбати билан бажарилмасмиди?! Ё ҳар қадамда илинган қизил матодаги шиорлар, радио-телевидениедан янграган чорловлар шунчалар кучли... Ҳай, майли, бу бошқа масала. Хуллас, мелисага “одамларнинг кўчада эмас, далада бўлиши”ни таъминлаш юклатилган. Шўрлик қуюшқондан чиқилаётганини билади, лекин ўзига юклатилган вазифани сўзсиз бажаради: “Энди... ишимиз шу-да. Бажар, деса – бажарамиз. Топшириқ қаттиқ”. Мундай қарасанг, мелиса юқорининг топшириғини оғишмай бажаради, пахта сиёсати ҳаммага тенг дея барчадан итоат талаб қилади, дағдағалари кўрқулик; одамлар ҳам унинг талабини бажараётгандек, айна чоғда, у билан сичқон-мушук ўйнаётган мисоли эвини қилиб тирикчилик юмушига ҳам унайдилар. Сираси, Саид бово “эшонбовомизнинг уллари” билан кўришишга жаҳд қилмаганида, ўз навбатида, “таваррик одамнинг боласи” ҳам чолнинг гапига кулмай кўяқолса, олам гулистон эди – ҳаётнинг “сичқон-мушук” ўйинига монанд оқими давом этаверарди. Лекин бундай бўлмади: Саид бово ниятидан қайтмади, ҳикоячимиз эса кулиб юборди-да! Худди шу нуқтада мелиса йигитнинг битта қиёфаси кўз олдимизда мукамал суратланади:

“Бу ерда мен рухсат берсам куласиз!”

Кўряпсизми, қаршимизда, энди, шунчаки бир милиция нозири эмас, балки нақ ҳокими мутлақ турибди: қўйиб берсанг: “Мен рухсат берсам нафас оласан!” дейишдан ҳам тоймайдиган алпозид бор. Шўро замони ҳақида гапира туриб “мустабид тузум-мустабид тузум” дея нолиймиз-у, асли тузум дегани шунчаки мавҳумот эканлигини кўпда ўйламаймиз. Ҳолбуки, мустабид тузум ҳам мен, сен ва у – биздан ташкил топади. Унда яшаган ҳар биримиз қай даражада муте бўлсак, шу даражада мустабид ҳам эдик, зеро, мутелик билан мустабидлик бир-бирини тақозо этувчи эгизак тушунчалардир. Қаранг, мелиса йигит марказий газета муҳбири (яъни, ўз тушунчасида юқорининг вакили) билан гаплашаётганини англаши биланоқ, вужудидаги мустабид изсиз йўқолди: “*Бошдан шуни айтмайсизми?*” дея ўзини оқлашга, узрхоҳлик қилишга ўтади. Ана энди унинг додини тингланг: “*Мана, кечаги бозор, қор уриб турибди. Одамлар инсофинг борми, қартишка-партишка олиб олайлик, бир соатгина оч, деб чуввос ёпишишди менга. Қорку, э-рталаб бўлса, шу ҳавода ким ҳам далага чиқарди, дебман. Майли, ярим соат муҳлат, бозорларингизни қилиб олинглар, лекин хафачилик йўқ, дедим.*” Ҳа, мелиса йигит бир лаҳзагина ҳамқишлоқларига юқорининг вакили эканлигини унутиб муносабатда бўлди ва... балога қолди: “*Одамлар энди дарвозадан кириб, савдони бошлаган эди, бабиллаб қора “Волга” кепқолди. Одамларга ҳеч нарса дегани йўқ. Менга қараб: “Онайнни фалон сани! Санга шапка кийдирганни онасини!” деб ке-етди!..*” Эндигина ҳаммани бир оғиз “рухсат” дейишига маҳтал қилиб турган мелиса йигитни бу қадар тўзатиб сўкаётган райком бува бўладилар. Ким билсин, бундан сал илгарироқ бошқа бирови, дейлик, пахта топшириш графиги бажарилмагани учун унинг-да онасини айбдор қилганми? Эҳтимоли асло йўқ эмас, зеро, мустабид тузумда “мушт кетди” қондаси амал қилади: қуйи поғонадаги шўрлик аввал “Энангни қози...” дея аламини ютади, сўнг... ўзидан қуйидагига сочади. Эҳ-хе, қурғур алам сочган билан тугай қолсайкан, кўнгилга тошдай чўкавергани ёмон. Мелиса йигитнинг алами ҳали янги, кўнгли ҳануз йиғлаб

турибди: “*Майли, шу одамларни деб сўкиш эшитаман*” дея ўзини овутомқоқа ҳаракат қилади, лекин: “*биронтаси, эй инсон, сўксанг, ўзини сўк, онасида нима айб, демагани ботиб кетади*”. Кейин ҳамқишлоқларидан гина қилишга ҳаққи йўқлигини ҳис қилиб, алами бир баҳя кўтарилади: “*Э-э, бечораларга нима ҳам дейман, ҳаммамиз шундай*”. Қаранг, мелиса йигит хўрлик кўргач, ўзини ҳамқишлоқлари билан битта қайиқда ҳис қилади, лекин кўнглида йилт этган исён учқунини дарҳол сўндириб, ўзини шу қисматга кўнишга чоғлайди: “*Кетворай десам – иш бу, тирикчилик деган нарса бор. Ҳе, майли-да, биз бир кичкина одам, мелисаликни ҳам қилиш керак, барибир. Бетни қалин қилиб юрибмиз-да...*” Мана, кўз олдимизда мелиса йигитнинг иккинчи қиёфаси ҳам суратланди: у ҳам бошқалар каби муте бир одам... (боя “ҳар биримиз қай даражада муте бўлсак, шу даражада мустабид ҳам эдик”, дегандим, шу фикрга яна қайтгим келди. Можаро муросага дўнғач, ҳикоячи “ҳалидан бери кўнглини босган бир ғашлик, ўжар бир гуноҳорлик туйғуси” ҳақида сўзлайди, гувоҳномасини кўрсатганига уялиб кетганини айтади. Тўғри, ҳикоячи ўзини ҳимоя қилди, лекин бунга гувоҳномани кўрсатиб, мелиса йигитга унинг ўзи каби, яъни, мустабидаларга хос муомала қилибгина эришди. Кўнглини нохуш кайфият чулғгани, уят ҳисси, аслида, шундан эмасми?!.) Энди, юқоридаги андишага келсак, тан олақолай, “Аъламнинг ҳаракати қаҳрамонлик эмас”, деганим хато: ўша шароитда ҳам ички эркинлигини сақлаб, инсонлик шаънини баланд тутиб яшашнинг ўзи қаҳрамонлик бўлмасдан нима, ахир?!.

Машғулотларда, сингадиган давраларда бир қарашда оддийгина ҳаётий ҳолатда ҳикмат кўришу моҳиятига теран назар солган ҳолда унга бадиий-фалсафий қиммат бағишлаш Аҳмад Аъзам ижодий манерасига хослигини таъкидлаб келаман. Янги китобини ўқиб, бир жиҳат назаримдан четда қолганини сездим. Мен ёзувчи ҳаёлотни билан боғлиқ, чамаси, “Ўзим билан ўзим”да ниш берган ва, кейинча, иккита шох чиқариб ривожланган жиҳатни назарда тутаман. Бу шохларнинг бири – лириклик, яъни, воқеликни тасвирлаш эмас, муносабат ифодалашнинг олдинги планга чиқиши... (Ҳа-я, “Ўзим билан ўзим” эълон қилинган пайтлар шапалоқдай бир нарса ёзиб, унинг лирик асар эканлигини исботлашга уринган, ўзимни янги гап айтолган санаб, қувониб юрганам бор. У пайтлари рус адабиётидан дарс берганимгами ё рус тилида ёзиш урф бўлганигами, мақолани русча ёзиб: “Жанровое своеобразие поэмы А.Агзама “Наедине с самим собой” деб атаман. Номни қаранг! Давомини ёзмаса ҳам бўлаверадигандек эди-ёв...) Китобга новелла деб киритилган “Гул кўтариб кетаётган эркак”да худди шундай: унда эпик асарга хос воқеабандлик, баски, ҳикоячи йўқ, унда кўзи тушиб турган ҳолатни мушоҳада этаётган муаллиф – лирик субъект бор, яъни, у моҳиятан лирик асар. Шохларнинг иккинчиси – ҳаёлда яралган воқеанинг қаламга олиниши: “Соясини йўқотган одам”, “Нотўғри туш” ҳикояларида шундай. Албатта, улар шунчаки ҳаёлот маҳсули эмас, балки шу воқелик таъсирида, у ҳақдаги ўй-қарашларни, ЎЗни ифодалаш воситаси ўлароқ яратилгандир. Аҳмад Аъзам янги китоби муқовасига: “Кўп ишни қилиб кўрдим, турли юмушга қўл урдим. Лекин ҳеч бири ёзишга, ёзиш берадиган машаққатли завққа тенг келмайди...” деган изҳорини ёздириб қўйибди. Ҳақиқатан ҳам китобга ёзувчи, назаримизда, адабий жараёндан бироз четлашиб қолгандек, “турли юмушга қўл уриб” юрган вақтлари ёзилган асарлари киритилибди. Муаллиф “ёзиш берадиган завқ” ҳақида айтибди, илло, ўқиш берадиган завқ ҳам бундан кам эмас. Шуни ўйлаб, китобга кирган асарларнинг айримларига, шунда ҳам мухтасар тўхталдим – ўқиб оладиган завқингиз ўзингизники бўлсин, дедим-да.

ДАРБАДАРЛИКНИНГ БЕДОР ТАЛҚИНИ

Исажон Султон яратган романи ўқирканман, ҳазрат Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонидаги бир муҳим эпизод қайта-қайта ёдимга тушаверди. Ҳозирга қадар кўрган илмий-ижодий тадқиқотларда негадир алоҳида тўхталмаган (балки биз билмаган манбаларда бордир) бу лавҳа маъно-мақсадини англаш йўлидаги ҳаракатларимдан ўзим учун қониқарли натижа чиқавермагани туйғайли ҳам шу ҳол юз берган бўлса, ажаб эмас. Бошқача айтганда, “Фарҳод ва Ширин”даги бош қаҳрамон Фарҳоднинг ўлими эпизоди шахсан мен учун ҳамон жумбоқлигича – англашилмай қолмоқда. Бир-бирига туташ икки мақсад – Ширин ишқи ва комиллик йўлида не ранжу синовларни бошдан ўтказган Фарҳод умрининг сўнггида ўзи бағрини босиб юргани саҳролардан, метини ва тешаси билан жисмини ёргани тоғлардан, юрганда юзини чанга булғгани осмондан, ариқ қазишдек ҳунарини намойиш этишда уқубат торттиргани метини ва тешасидан, ғарибликда қийналган кунларида унга кўрдок бўлган дарранда ва паррандалардан, хулласи, бутун жумлаи жаҳондан узр сўраб тазарру қилар экан, “сўзлари шу ерга етганда, яна аччиқ-аччиқ йиғлаб” тонг елига бундай дейди (кўпчилик ўқувчиларга тўлароқ тушунарли бўлиши учун мазкур лавҳани профессор Ваҳоб Раҳмонов таъдидида беришни маъқул топамиз):

“ – Эй, тонг ели, тур, Чин ва Хито мамлакатига етиб бориб, ер ўп. Мен сенга хоқон қошига унинг ўғли номидан бор демайман, балки ғарибликда ўлган бир хаста қул номидан бор, хоқоннинг бошидан куюндек айланиб, ўзингни садқа қил. Сўнг мана бу сўзларни айт: “Сенинг ул овораи бехонумонинг, бағриндан пайдо бўлган бир қатра қонинг оламдан кетиб, умидсизлик билан, юзингни кўрмай, армон билан ўтди. Унинг бағридан қонлар кўзёшига қўшилиб оқди. Бошига фалақдан кўп оғир ишлар тушди...”

Менинг тўғримдаги хабарни эшитиб, онам изтиробга тушиб, менинг қайғумдан тошларга бош уриб, ғавғоси дунёга ўт солгудай, оху вовайлоси ҳар томонга етгудай бўлиб, мен – ёввойига хитобан “Кўзим!” деб, ҳеч кими йўқни “Ёлғизим!” деб, соғинса, ғам ва ташвишлари ошиб, юзидаги тутган пардаси юзидан учиб кетса, ғам билан парвариш топган ўғлини эслаб, тўққиз қават парданинг ичидан югуриб чиқса, “Жоним ипига боғланганим!” деб, юзларини тилим-тилим қилса, юла-юла сочларидан айрилса, бундан Чин ўлкасига қора мушук ўрнига ҳидли кофур сочилгандай бўлса, шунда сен, эй, тонг ели, менинг нафасимни тутун қилиб олиб бориб, халойиқ кўзидан уни яшириш учун уни парда қил! Унга менинг номимдан шундай дегин:

“ – Эй, юзинг жонимнинг қуввати. Изининг гарди кўзимга сурма бўлган, она! Тангри менинг вужудимни йўқликдан бор қилган экан, менга бу дард ва ҳасратлар ўзи етарли эди. Сен орқамдан эргашиб юрсин деб, ажойиб бир фарзанд кўришни

Раҳмон ҚўЧҚОР

1961 йилда туғилган.
Ўзбекистон Миллий
университети
филология
факультетини
тамомлаган.
Филология фанлари
номзоди.
“Истеъдод қадри”,
“Мен билан
мунозара қилсангиз”,
“Қарз берилган
нур”, “Мафкура
полигонларидаги
олишув” сингари
китоблар
муаллифи. Ҳозирги
кунда Тошкент
Давлат юридик
институтининг
доценти.

жуда ҳам қаттиқ орзу қилдинг. Мендай бир фарзанднинг ташвиши билан бўлиб, бир нафас ҳам кўнглинг севинмади. Ҳамиша интизорликда ва доғда бўлдинг. Бошқа болалар майсазор ва боғларда ўйнаб юрса, менга кичик ёшимданоқ дарду доғ насиб бўлди. Озғин танинг менинг дардимни тортгани-тортган, сен эса менинг доғимда ўртанишни ўзингга шиор қилиб олган эдинг. Ёқут тилаган эдинг, бир парча тош топдинг. Қуёш сўраган эдинг, бир бўлак ўтга эга бўлдинг. Мен қанча улғайсам, шунча бечора бўлдим, диёримдан, мулкимдан ажралиб овора бўлдим. Менга бу овораликни фалак ўзи берган экан, сенинг ишинг фироқимдан ўртаниш бўлди. Сенга бир умр куйишнинг ўзи етмагандай, ташвишимдан қуя-қуя хасга айландинг, кул бўлдинг. Менинг сенга келтирган шунча азобларим сойлари етмагандай, кўзёшларим сели билан ўз каъбамни буздим. Мен кимман? Менга ўлим ҳам ҳайф. Мен халқнинг менга куйиши, куйинишига ҳам арзимайман...”

Балки, билган одамнинг оддийгина, жўнгина жавоби бордир, бироқ биз учун ҳамон жумбоқ бўлиб турган бу ҳолни қандай изоҳлаймиз? Фарҳоднинг бу тазаррусини ҳам унинг комиллигига, ўлимга тик қарай оладиган мардонаворлигига, ота-онасига меҳрибон ўғилу табиатга шафқатли инсон бўлганига йўйиб қўя қолиш мумкинмикин? Бу манзарани ўлим талвасасига тушган, ўзлигидан айрилаёзган ҳар бир банда қисматида бор табиий ҳолатнинг бадиий инъикоси, деб талқин этиш шоир дарду дунёси миқёсларини торайтиришга олиб келмайдими? Навоийдек мутафаккирнинг “Хамса”дек эпик полотно марказига жойлаган достонини шугина маъно-муддаолар билан яқунлаши мумкинмиди? Агар бу саволларга “йўқ” деб жавоб берсак, унда Фарҳод қайғусининг илдизи қаерда? Шоир Иқбол Мирзо тили билан айтганда: “Қайдан келаётир уюр-уюр ғам, Қайдан кўчаётир пахлаха ҳасрат?..”

Айни ўринда, Навоийнинг ўзидан ўқиганимиз қуйидаги эътироф ёрдамга келмасмикин:

*Кўзни ўқуш саъй ила забт этгамен,
Етса кўнгили забтига иш, нетгамен?*

Бу ерда гап забт этилмоғи, ҳайратга тўлдирилмоғи лозим бўлган фақат ўқувчи-мухлиснинг кўнгли ҳақида эмас, балки эпик асар қаҳрамонининг, демакки, ғоят чигал, мураккаб УМУМИНСОНИЙ КЎНГИЛнинг забти – талқини тўғрисида ҳам бормоқда, десак, қаттиқ адашишга йўл қўймасмиз, балки.

Навоийнинг Фарҳоди – илму маърифатда, ҳунару фазилатда комиллик касб этган инсон умр шомидаги сўнги нафасларида “Мен кимман?” деган аччиқ саволни бермоқда.

XXI аср ўзбек ёзувчиси Исажон Султоннинг “Боқий дарбадар” романида, Гобидаги Инсон такомилли маркази томонидан юқори технологияларни қўллаш орқали сунъий бино қилинган барҳаёт одамнинг ўзини яратган инсониятга қарата айтган биринчи саволи ҳам худди шундай янграйди: “Мен кимман?”

Ҳолбуки...

Ҳолбуки, юзаки қараганда, ҳаммаси оддий нарсадан, оқибатини ўйлаб ўтиришга-да эриниб қилинган ҳаракатдан бошлангандек:

“Маҳкум бир дамгина нафас ростлаш учун этикдўзнинг деворига суянди.

– *Ҳали сен менинг деворимга суянадиган бўлдингми? Имиллама!* – деб қичқирди этикдўз **ҳам** ва шиддат билан олға интилиб, уни икки қўллаб итариб юборди. Муборак Киши ерга йиқилиб тушди, аммо лом-мим демай келаётган Ўлим лашкарининг жаллодларидан икитаси уни яна оёққа турғизишди.

Этикдўз ўзининг қилган ишидан мамнун, тиржайиб турар эди.

Шунда... Шунда Муборак Киши қуйи эгилган бошини кўтарди, унинг тиниқ ва нурафшон нигоҳи билан этикдўзнинг олазарақ кўзлари тўқнашди.

Ва у этикдўзга қараб шундай деди:

– *Тургин ва равона бўлгин!*

(“Мен-ку имилламайман, аммо сен маҳшар куни келишини узоқ кутасан...”, – дейилди унга.

“...Энди сен то қиёматга қадар ер юзида бетиним дайдишга маҳкум этилдинг”, – дейилди унга.

“Ҳамда сенинг қиладиган ишинг – ҳеч нарса, ҳеч нарса, фақат ҳеч нарса”, – дейилди унга”.)

Киши, агар истаса, этикдўзни оқламоққа керагидан кўпроқ сабаб, бошқаларнинг оғзини ёпиб ташлайдиган қат-қат далилларни бемалол топади. (Зеро, одамзод пайдо бўлибдики, бу сингари кирдикорларни оқлаш ёхуд “тушунтириш” учун сабаб ва далиллар топилган, яна топилаверади.) Тўғри-да, ахир, этикдўз ўша Муборак Кишини бор-йўғи деворидан итариб юборди, холос. Уни этикдўзнинг кўчасига келгунга қадар кимлар хўрламади, кимлар мазахламади-я. Умуман, уни хўрлашга, мазахлашга нишон қилиб қўйган ҳукми бечора этикдўз эмас, жуда “улуғ зот”лар эълон қилди-ку! Қолаверса, ҳали Муборак Кишининг қўл-оёқ суякларини синдириб, ҳар бири бармоқдек келадиган миҳлар қоқишни ният қилиб турган кимсалар ишга киришмаган. Муборак Кишини Тангрининг зурриёти деб сиғингучи миллионлар, миллиардлар ҳали туғилмаган. Яна, қолаверса, асарнинг ўзидаёқ, этикдўзнинг ичидаёқ турибди ўша “ҳалоскор сабаб” – “Менда ҳам айб йўқ. Ҳамма ёқда айғоқчилар изғияпти... уларнинг назарига тушмаслик учун номига бўлса-да койиб қўйишим керак. Аслида... бошқаларни хавф остига қўйиб мужда олиб келадиган киши муборак бўлармиди?! Амалдорлар қилмишимни кўришди, эрта-индин суриштирувлар бошланади, жосуслар барча воқеаларни оқизмай-томизмай етказишади... ва ҳеч ким менга тегмайди...”

Ҳа, энди, унга ҳеч ким тегмайди. Бандаси не, энди, ҳатто ажал ҳам унга яқинлашмайди, энди, унинг лаблари то қиёмат қадар ўлим шарбатини ҳўплотмайди...

Шундай асарлар бўладики, уларда акс эттирилган воқеалар, уюштирилган интригалар, яратилган қаҳрамонларнинг фикру ўйи ва ҳаракати – буларнинг барча-барчаси недир бир ҳақиқатни, муаллиф ўқувчига етказмоқчи бўлган муайян бир мақсадни англатишга, изоҳлашга, юқтиришга хизмат қилади. Бундай асарларнинг “анатомияси” юзлаб деталлардан териб чиқилган буюмни, асбобни эслатади. Мана шу буюм, асбоб фойдаланишга, ишга яроқли бўлиши учун у ёхуд бу деталь ўйлаб топилмоғи, уларнинг қаеридандир ўз жойини эгалламоғи шарт бўлгани сингари, бояги асарнинг бош ғояси – айтилмоқчи бўлган муҳим фикр тўла-тўқис ўқувчига етиб бориши учун ҳам турли воқеалар, интригалар, конфликтлар, қаҳрамонлар уюштирилади, “териб чиқилади”.

“Боқий дарбадар” романи тўғрисида эса бундай деб бўлмайди. Бу романда, айнан, тескари манзарага дуч келамиз. Яъни, унинг муаллифи (яна ҳам аниқроғи – муаллиф ижодий тафаккури) ҳозирга қадар кўрган умри давомида йиғиб-тергани, ўзига оғирлик қилган шунчалик кўп савол, зиддият, ҳикмат, ибрат, фикр, ўй-мулоҳаза, иштибоҳ, гумон, тажмин, кўрқув, ваҳм ва яна бошқа инсоният ақли, онги, туйғуси, ҳиссиётига доир кечинмалар қатламини яратадики, уларнинг ҳар бири тўғрисида алоҳида китоб битмоқ, кунлаб мунозара олиб бормоқ мумкин.

Бу ўринда, асарнинг биргина эпизодик образи – Тиёншон бағридаги ғорда истиқомат қилувчи Авлиёнинг ўз ҳузурига мўъжиза кўрсатишини талаб қилиб келган, агар кўрсатмаса ўлдиражагини айтиб таҳдид қилган одамга очган мана бу ҳикматини мисол келтириш мумкин:

“ – Сен ўзинг дунёда нима ишташингни билмасанг, мен бечора банди қаердан ҳам билайин... Қара, оламда ҳамма нарса мукамал бир тартиб билан ҳаракатланиб турибди. Баҳорда бу ердан турли-туман наботот униб чиқади. Саноғини Тангридан бошқа ҳеч ким билмайди. Шунча набототнинг униши учун керак бўлган сувни томчи-томчисигача ўлчови билан булутлар олиб келиб ёғдирса, ҳатто сен қудратини кўриб ҳайратланишинг ёки эски тупроқларнинг ичидаги бор-йўқ жасадлари билан ювиб, бошқа жойларга озуқа бўлиши учун олиб кетадиган ёхуд ҳар иккаласи учун ҳам бўронлар эсса, селлар оқса... Қуёш керагича қиздирса, дов-дарахту ўт-ўланнинг чангланиши учун қанча асалари ва ҳашарот керак бўлса, шунчаси яратилса-ю, гулларни чанглантеришидан ташқари яна бол ҳам тўпласа ва ўзининг мавжудлиги ва ҳаёти билан яна унинг қудратидан хабар бериб турса... Сен айтаётган мўъжиза мана шу низомга қарши равишда, шу тартибни бузиб пайдо бўладиган ҳодисадир. Айт-чи, эй Тангримнинг бандаси, биргина менинг авлиё эканимга ишонишинг мана шу низомнинг бузилишига арзийдимми?.. Ҳаётингнинг бошидан охиригача, гўдаклигингдан то кексайгининггача ҳаёт ҳикматини, унинг марҳаматини англолмасдан, унинг пардалари ортидаги сирларига бир марта боқолмасдан *дарбадар* кезсанг-у, сенинг бу тутуминг мўъжиза талаб қилишингга ҳуқуқ бера оладими?”

Асардан келтирилган шу биргина парчадан ҳам англашиладики, Исажон Султон ўқувчи – инсоният билан рамзлар тилида сўзлашмоқни, дарду дунёсини унга юқтирмоқни истайди... ва тўғри қилади. У яратган ҳикоя ва қиссалар мисолида айта оламизки, асли-

да, ёзувчи анъанавий усулларда ҳам бемалол бадиий дунё ярата билади, бу юмуш унга ортиқча оғирлик туғдирмайди. (Қолаверса, айни, романнинг ўзида ҳам шундай деталлаштирилган тасвир намуналари борки, улар бу фикримизни тўла тасдиқлаб турибди.) Бироқ “Боқий дарбадар” орқали юктирилмоқчи бўлган ўй, ташвиш, дардлар бадиий иншонинг, айнан, шу йўсинини талаб қилади. Зеро, устоз адабиётшунос Иброҳим Ғафуров суҳбатларнинг бирида тагдор-маъноли ишора қилганидек: “Энди, мусича ҳақида ёзиб, дунёни қойил қолдириб бўлмайти”.

Нега?

Негаки, дунё, одамзод, худди шу Иброҳим Ғафуров яна бир суҳбатда лутф этганидек, гўзаллик, эзулик олдидан мутлақо бепарво, беписанд ўтиб кетишни ўзининг ҳаётий аъмоли қилиб олганига анча бўлди. Ҳолбуки... ҳолбуки, тўхташ керак! Ўйни жамламоқ, қаёққа кетилаётгани, бу йўл не манзилларга олиб бориши хусусида жиддий ўйламоқ мавриди аллақачон келган.

“Йўл” дедик. Ёдингизда бўлса, машҳур гуржи режиссёри Тенгиз Абуладзе яратган “Тавба” (“Покаяние”) фильмининг охириги эпизодиде кекса йўловчи аёл билан деразаси йўлга қараган ёш жувон ўртасида қисқагина шундай суҳбат кечади:

– Бу йўл ибодатхонага олиб борадимиз?

– Йўқ, хоним.

– Агар олиб бормаса, бундай йўлнинг нима кераги бор?..”

Раъзий маънога тўла бу савол ҳозирги пайтда бутун инсоният бошида қуюндек айланаётганини англамаслик мумкин эмас. “Боқий дарбадар” романидан ибтидода танланган, яна ҳам тўғрироғи, Яратган томонидан белгилаб берилган саодат йўлидан одамзод улоқиб кетгани бир қавм тақдири тимсолида кўрсатилган эпизод ҳам ўрин олган:

– Бизлар кўп йиллар аввал йўлга чиққанимизни биласан, – деди Чол, тунги йўловчига. – Сен туғилмасингдан икки минг йил аввал бошланган бу *дарбадарлик*. Сафар манзилни биладиганлар ўша маҳалларда дунёдан ўтиб кетдилар. Тахмин қила оладиганлар ҳам аллақачон тупроққа айланганлар, балки уларнинг зарралари ҳозир шамолга кўшилиб учиб юрган бўлса, не ажаб?!”

Баъзан одамни шундай хомхаёл олиб қочади: қанийди, худди бир оилада бўлгани сингари барча миллат ва элатларнинг ишонган вакиллари бир жойга жамланса-да, инсониятнинг ҳозирга қадар босиб ўтган йўли, эришилган натижалар ва йўл қўйилган хатоларни бирма-бир муҳокама қилишса. Шу ачиқ сабоқлардан келиб чиқиб, бугун қаёққа йўл тутилганига хушёр қараб, бу йўл инсониятни саодатга олиб бормаслиги аниқлигини эътироф этиб, кейинги наслларнинг ҳаққи-ҳурмати йўлни бошқа томонга – чинакам бахтиқбол манзилига буриш, бунинг учун ким нима қилмоғи, қачон ва қандай қилмоғи лозимлиги келишиб олинса. Шундан кейин ҳамма лафзида туриб, бир-бирига ишониб, елкамаелка олдинда хатарли жар кутмайдиган ёруғ манзил сари юрилса...

Айтганимиздек, бу бор-йўғи бир хомхаёл эканига ақлимиз етади. Бироқ хомхаёл бўлмаган реал тақдир қани? Одамзод не фикру ўйлар, истак ва хоҳишлар етовига тушиб қолган бугун? Нафс кутқуси, оламга эгалик даъвоси, мутлақ (ҳатто Яратган ҳукмидан ҳам) эркинлик замзамаси, ҳеч нарсадан парҳез қилмаслик аъмоли, дунёпарастликка муккасидадан кетиш... буларнинг барчаси инсон зотини яна қандай айнишларга – деградацияга дучор этади? Дунё миқёсидаги маънавий *дарбадарликдан*, ўзи ўтирган шохни енг шимариб арралашдек беҳосият талвасадан бир нафас тўхташнинг, ўша нафасни ростлаб атрофга боқмоқнинг, яна сал ортиқча ҳаракатданоқ йирилиб кетиши тайин бўлган тириклик шохининг остида одамзодни туби кўринмас жарлик кутаётганидан огоҳ бўлмоқнинг имкони, фурсати қолдими? Инсоният тақдирига дахлдор бирор-бир масалада чин қаёқда-ю, ёлғон қайда, у ёхуд бу ҳодисанинг асл сабаби, келиб чиқиш илдизи қаерда, дунё миқёсида бўлаётган адолатсизликлар, хунрезликлар, босқин ва таловлардан кимлар манфаат кўради-ю, ким оғзини очиб томошабин бўлганига-да хурсанд... – аниқ жавоб қолмаган, бу жавобни аниқлаштириш имкони ҳам йўқ қилиб юборилган бу замон унинг эгаларимиз деб юрган ва келажак зурриётларни қандай фалокатлар сари улоқтиради?

Мутолааси фикру ўйимизга оғир тош бойлаб, худди шундай оғир саволлар гирдобига ташлаган “Боқий дарбадар” романи, айтилганидек, диққатимизни бирор ҳаётий воқеанинг, у ёхуд бу қаҳрамон тақдирининг эпик бадиий талқинига эмас, балки қисмати қил устига келиб қолган одамзод наслининг кечаги ибратли, бугунги бошбошдоқ ва эртанги билиб бўлмас тақдирига шахсан дахдорлик масаласига қаратади.

Бироқ фақат дахлдорликни ҳис қилмоқнинг ўзи етарли бўлганда-ку, масала бу қадар чигаллашиб кетмас эди. Ҳамма гап инсоният аталмиш яхлит организмни ташкил этган, бир қараганда, бу гигант организм миқёсида мутлақо кўзга кўринмас зарра ҳисобланмиш ҳар бир одамнинг ўша азалий савол қаршисидан кўз юмиб қочмаслигида, тирикчилик номини олган одамхўр агрегатга бош-оёқни жуфтлаб шўнғиш мажбуриятини бир муддат энгиб, “Мен кимман?” деган сўроққа бошни тик тутиб жавоб беришида қолган. Бу миллиард жавоблар эса оғриқсиз, хижлатпазликсиз, армонсиз, вовайлосиз кечмаслиги тайин. Худди шу туфайли ҳам ўша миллиард бош бир жойда қовушмайди, азалий савол ёнидан силлиққина сирпаниб ўтишга, яхшиси бояги агрегат домига бош-кет билан шўнғиб ўзни чалғитишга ҳаракат қилинаверади.

Мана шу шароитда, ўзбек ёзувчиси ўзга қитъадаги дарддоши – Габриэл Гарсиа Маркес тилидан нажотнинг бир толасига ишора қилмоқчи бўлади:

“Ўзинга яқин инсонларни қўллаб-қувватла, қулоқларига сенга қанчалар керак эканликларини шивирлаб айт, уларни эҳтиёт қил, “афсус”, “мени кечир”, “раҳмат” ва “марҳамат” деган сўзларни ва ўзинг билган ҳамма хуш каломларни айтиш учун вақт топ. *Ҳеч ким сени фикрларинг боисгина эслаб ўтирмайди.* Парвардигори Оламга, ҳиссиётларингни тилинга чиқара олишинг учун донолик ва куч-қувват сўраб илтижо қил...”

Исажон Султоннинг “Боқий дарбадар” романи бир мақола доирасида таҳлилу талқин этиш мушкул бўлган асарлар сирасига кириши аниқ. Ҳозирча фақат шу нарсани айтиш лозимки, дунё, одамзод тақдири борасида жиддий ўй суришга қуввати етадиган бу ёзувчи ўз тафаккурида, кўнглида тўлиб-тошаётган фикрларини, ҳиссиётларини тилига чиқаришда донолик ва куч-қувват касб этиб бормоқда. Миллий адабиётимиз учун энг муҳими, бизнингча, мана шу жиҳатдир.

Дарвоқе, суҳбатимизни ҳазрат Навоийнинг талқину таҳлили ниҳоятда мураккаб бадиий олами тўғрисидаги мулоҳаза билан бошлаган эдик. Унинг ниҳоясида ҳам мутафаккир бобомиз мисраларини ёдга ола қолайлик:

*Сўзим хўб эрса раҳмат айла ҳамроҳ,
Ва гар дедим ёмон: Астағфируллоҳ...*

* * *

*Биз майда ўғриларни осамиз, катта
ўғриларни эса жамоат ишларига
бош қиламиз.*

Эзон

**Зулхумор
МИРЗАЕВА**

1976 йилда туғилган.
1999 йили Тошкент
Давлат университети
(ҳозирги
Ўзбекистон Миллий
университети)
ўзбек филологияси
факультетини
имтиёзли
тамомлаган.
Филология фанлари
номзоди. Зулхумор
Мирзаеванинг “Оппоқ
тун”, “Денгиз-у
уммон оша”, “XX аср
ўзбек адабиётининг
Америкада
ўрганилиши”
китоблари, етмишдан
ортиқ мақолалари
нашр этилган. Айни
пайтда, Ўзбекистон
Республикаси Фанлар
академиясининг
Тил ва адабиёт
институтининг
катта илмий ходим
лавозимида фаолият
кўрсатмоқда.

XX АСР ЎЗБЕК АДАБИЁТИДАГИ АЙРИМ РАМЗИЙ ИФОДАЛАРГА ДОИР

(Хорижий ўзбекшўнослар тадқиқотлари мисолида)

Маълумки, XX аср ўзбек адабиётида қаҳрамон фожиаси – ўлими тасвирини ифода этувчи кўплаб асарлар яратилган. Айрим ўринларда ўлим мотиви миллий озодлик йўлидаги ички ва ташқи курашларни акс эттиришда, муаллиф концепцияси-ни ҳаракатлантиришда энг муҳим йўналишлардан бири бўлиб хизмат қилган.

Миллий адабиётимиз намуналаридаги шахс фожиаси, фожилик тасвиридаги символик моҳият масалалари тадқиқда эътиборли кузатишлар олиб борган, хорижлик янги авлод ўзбекшўнослари, америкалик Роберта Мария ва Аҳмет Оғирлардир. Улар муайян бадиий асар тадқиқида унинг ижтимоий-сиёсий, эстетик тушунчалари моҳиятини англашга хизмат қиладиган масалаларни вазифа қилиб қўяди. Шундай вазифалардан бири – ўзбек жадид адабиётидаги **ёлғиз фарзанд** (асосан ўғил) ва унинг **ўлими** ёки **пароканда** бўлиши билан боғлиқ тасвирлардаги ички моҳиятни тафтиш этиш масаласидир. Роберта Мариянинг фикрича, XX аср биринчи чорагида яратилган ўзбек адабиёти намуналарида, хусусан: “*Ўткан кунлар*” (Отабек, Кумуш), “*Кеча ва кундуз*” (Зеби, Мингбошининг тўрт хотинидан ягона фарзанди, Мирёкубнинг ягона ўғил зурриёти) каби асарларда “*ёлғиз фарзанд*”нинг ифодаланиши ва унинг тақдири фожиа билан якун топиши талқин этилади.

Дарҳақиқат, XX аср миллий адабиёт намуналарига эътибор қаратсак, уларнинг аксариятида, “*ёлғиз фарзанд*” ва унинг фожиага юз тутиши билан боғлиқ масала ижодий анъана даражасига кўтарилганлиги кузатилади. Роберта Мария эътиборидан четда қолган “*Падаркуш*” (Тошмурод), “*Бахтсиз кувё*” (Баҳром), “*Заҳарли ҳаёт*” (Марямхон ва Маҳмудхон) каби асарларда ҳам сюжет “*ёлғиз фарзанд*” тақдири асосига қурилганлигини кузатиш мумкин.

Шу ўринда, “*ёлғиз фарзанд*” муаммоси ўзбек мумтоз адабиёти, жумладан: “*Фарҳод ва Ширин*”, “*Лайли ва Мажнун*” ва халқ оғзаки ижоди намуналари (масалан, “*Тоҳир ва Зухра*”)да ҳам анъанавий мотив даражасига кўтарилганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Кўзунинг иккинчи томонидаги образли тафаккур тушунчаси эса, Роберта Мария кўйган муаммо воситасида тиниқлашиб, анъанавий услубда китобхон ақлини кўзгатади. Адабиётшўнос олим Дилмурод Қуронов бадиий асарнинг актуал ва туб эстетик қатламлари хусусида тўхталиб, актуал қатлам асарнинг ижтимоий-сиёсий моҳиятини акс эттириб, у бевосита асар яратилган даврнинг ижтимоий-сиёсий мақсадларига қаратилиши, актуал қатламнинг юзадагиси “*қизил кўзойнакли*” китобхон учун, тубандагиси хос ўқувчи учун мўлжалланган, деган фикрни айтган. Демак, муайян асарлардаги “*ёлғиз фарзанд*” муаммоси ва унинг ҳалок ёки пароканда бўлиши тасвирида акс

этган образли тафаккур тушунчаси актуал қатламнинг тубандагисига хос бўлиб, анъанавий китобхонлар эмас, балки махсус аудитория учун мўлжаллангандир.

Албатта, хориж олимларининг асосий ўрганиш объектлари ҳисобланган: *“Падаркуш”*, *“Чин севиш”*, *“Ҳинд ихтилочилари”*, *“Заҳарли ҳаёт”*, *“Бахтсиз кувё”*, *“Ўткан кунлар”*, *“Доктор Муҳаммадиёр”*, *“Кеча ва кундуз”*, *“Қутлуғ қон”*, *“Тушда кечган умрлар”* каби асарларда ўлим мавзусининг анъана даражасига кўтарилиши турли хил сабабларга асосланади. Шунингдек, бадий асардаги барча қаҳрамонлар тақдири ўлим билан яқун топсада, ҳар бир асардаги ўлимни келтириб чиқарган сабаблар, унинг оқибатлари, вазият-ҳолатлар ифодасидан кўзланган эстетик мақсад, қаҳрамонлар маънавий-руҳий олами каби факторларга кўра, фожиа сабаблари (ёки сабабчилари)ни ҳам турли хил нуқтаи назар билан изоҳлаш мумкин. Жумладан, Беҳбудийнинг *“Падаркуш”*, Абдулла Қодирийнинг *“Бахтсиз кувё”*, Ҳамзанин *“Заҳарли ҳаёт”*, Чўлпоннинг *“Доктор Муҳаммадиёр”* драма ва ҳикояларида маънавий инқироз, саводсизлик, ақидапарастлик оқибатида ўлимга юз тутган қаҳрамонлар тақдири жамият ва одамларнинг муайян кесими мисолида қаламга олинган. Умуман, XX аср ўзбек адабиёти, хусусан, жадид адабиётининг айрим намуналарида ўлим мотивининг сюжет марказига кўтарилишида ўша давр ижтимоий-маънавий инқирозининг даҳшатли оқибатларини халққа воситали тарзда кўрсатиш орқали миллат онгини уйғотиш, мустамлакачиликка қарши кураш ғояси ётади. Бу асарларда қаҳрамонларни руҳий таҳлил қилишдан кўра, воқеа баёни устуворлик қилади.

Шу жиҳатдан, илк фожиавий драма муаллифи Беҳбудийдан тортиб, Фитрат, Ҳамза, Қодирий, Чўлпонгача бўлган муаллифларнинг трагик мавзуларда ижод қилиши мутлақо тасодифий эмасди. Мазкур асарлар ўша давр ва жамият учун жуда муҳим ижтимоий-маърифий огоҳнома эди. Муаллифларнинг ижтимоий-эстетик мақсад-муддаолари ўз асарлари воситасида, инсоннинг юрагига етиб борадиган, кўзини очишга, ўзлигини англашга, энг муҳими, яқин келажақда уларни кутаётган изтиробли фожиаларнинг даҳшатли оқибатларини кўрсатиб беришдан иборат бўлган. Образли қилиб айтганда, бирон-бир жиддий фожиа сабаб бўлмагунча муайян *“кўрғон”* нинг мустаҳкам девори ўпирилмайди. Аслида, ўша фожиа симптомлари ички факторлардан изланса, моҳиятни ойдинлаштириш осон кечади. Шунинг учун ҳам жадид адабиётининг айрим намуналари сюжети марказида экстремал вазиятлар таҳлили, яъни, ўлим турган. Қолаверса, Аристотель қайд этганидек: *“фожиавий асар изтироб билан инсон руҳини покловчи муҳим ва тугал воқеа тасвиридир”*.

Қолаверса, муаллифлар муайян бадий асардаги қаҳрамон ўлими воситасида зиддиятларга тўла ҳаёт моҳиятини акс эттириш, *“ўлим”* жудолик, айрилиқ ва реал хавфдан иборат ёқимсиз ҳодиса эканлигини намоён этишни ҳам мақсад қилганлар. Бунга Абдулла Қодирийнинг *“Ўткан кунлар”*, Чўлпоннинг *“Кеча ва кундуз”*, Ойбекнинг *“Қутлуғ қон”*, Ўткир Ҳошимовнинг *“Тушда кечган умрлар”* романларини мисол қилиш мумкин.

Америка ўзбекшуноси Аҳмет Оғир Ойбекнинг *“Қутлуғ қон”* романидаги бош қаҳрамон – Йўлчи ўлими хусусида қизиқарли кузатишлар олиб борган. Олимнинг таъкидлашича, романдаги бош қаҳрамон ўлими тасвирида икки хил рамзий ифодани кўриш мумкин: олим дастлабки рамзий моҳиятни бадий асар матнида акс этган, исломдаги *“ғазом”* (мусулмонларнинг кофирларга қарши жангги) тушунчаси воситасида очишга ҳаракат қилади ҳамда фикрларини Шокир ота ва Йўлчи орасида бўлиб ўтган суҳбат асосида исботлайди. Олим даҳрийликка қарши курашнинг муқаддаслиги ва мазкур жангда қурбон бўлган мусулмоннинг шахид кетиши каби бадий матнда акс этган қарашларга таяниб, қуйидаги хулосага келади: “Бош қаҳрамон ўлими шахидлик моҳияти ҳақида ҳали тўла тушунчага эга бўлмаган аммо ўзларини мусулмон сифатида ҳимоя қилаётган одамлар (эътиқод кишилари З.М.) орасида шахидлик ҳиссини уйғотишга ёки мазкур йўлда муайян қарор қабул қилишига сабаб бўлади. Шу жиҳатдан одамлар Йўлчи ўлимида ўзига хос (сирли) диний моҳият (диний мотив) мавжуд, деб қарайдилар. Шокир ота таъкидлаган: *“Қутлуғ қон, уни юзга, кўзга суриш керак... бу ҳикматли қон, қутлуғ қон. Унда сир кўп”* каби *“ҳикматли”* ва *“сир”* сўзларида жуда кучли диний коннотация (ички моҳият) мавжуд”.

Маълум бўляптики, адабий қаҳрамон ўлимида акс этган рамзий моҳият тафтишида матн ва унга боғлиқ бўлган воқеа-ҳодисалар Аҳмет Оғир учун муҳим методологик аҳамият касб этмоқда. У ташқи матн асосида реал воқеликнинг ички мазмунидаги яширин моҳиятни очишга ҳаракат қилган. Бироқ, диний эътиқодда қон тўкилиши мутлақо

тақиқланиши, бирор-бир кишининг ноҳақ ўлдирилиши бутун бир жамият инқироzi сифатида баҳоланишига етарлича диққат қаратмайди. Ойбекнинг жаҳолатни куч билан маҳв этиш концепциясида шўроча синфий кураш ғоясининг таъсири кучли эканлигини назардан қочиради. Аммо, шу ўринда, таъкидлаш лозимки, Аҳмет Оғир символик образлар ҳаракати нафақат бадиий асар матни, балки ички хусусиятларга эга бўлган яна кўплаб бадиий чизгилар, бадиий ғоя ҳамда асардаги умумий эмоционаллик билан ҳам боғлиқ эканлигини тўғри англаган.

“Озод туйғу”ни ёқлаган олим: “Аммо, бош қаҳрамон ўзининг ўлими заминида “шундай сир, чуқур мазмун ёки рамзий функция бор”, деб ўйлашларини истамаса ҳам, ушбу воқелик одамлар орасида чиндан ҳам мана шундай сифатга (туйғуга) эгаллигини кўрсатади. Ушбу озод туйғулар йўли китобхонга бош қаҳрамон моҳиятини осонроқ тушуниш учун кўмак ёки стимул беради. Яна шуни алоҳида айтиш керакки, Йўлчи ўз ўлими рамзий ишора бўлиб хизмат қилганлигини тасдиқламайди, аммо айтиш жоизки, бу рамзий тасвир одамларга мазкур курашда иштирок этиш имконини беради”.

Шубҳасиз, Йўлчи адабий қаҳрамон ўлароқ, китобхон ўйларига дахл қилиш имконидан мутлақо маҳрум. Аммо, ижодкор етакчи концепциясининг китобхон фикр-ўйларини ҳаракатга келтирувчи стимул вазифасини ўташи масаласида олим мантиқли мулоҳаза юритган.

Аҳмет Оғир ушбу ўлим концепциясининг иккинчи символик моҳиятини Катерина Клакнинг бир-бирига қарама-қарши концепцияларда юзага чиқадиган “Қандай” (*What is*) ва қандай бўлиши керак (*What ought to be?*) формуласи асосида англашга ҳаракат қилади. Олимнинг фикрича, мазкур романда Ойбек ушбу концепция воситасида, рус маданияти ва социалистик реализм анъаналарида мавжуд “ўлиш” ва “қайта тирилиш” фалсафасининг романдаги ўрнига алоҳида эътибор қаратади. “Ўлим ва ажралиш, ўлиш ва қайта тирилиш – ўзини қурбон қилиш орқали бошқаларга янги ҳаёт ҳады этиш – шўро даври адабиёти намуналарида мистик вазифани бажарган. Қаҳрамон матнда ўзини қурбон қилса, у жамоа учун яна қайта туғилиши вазифасини бажаради. Йўлчи ўлими ҳам романда мана шундай коллектив функцияга эга. Йўлчи ўзини келажак учун, озод келажак учун қурбон қилди”. Тўғри, шўро даври адабиётида бош қаҳрамоннинг умумий ғоя йўлида ўз жонини қурбон қилиши ифодаси кўп. Лекин, озод келажак ғояси шўро адабиёти учун “инқилобий ғалаба”ларга афғор оммани эргаштириш мақсадини кўзлайди. Бинобарин, дин “афғон” саналган адабий-мафкуравий сиёсат ва унинг бадиий инъикоси бўлган шўро даври романи, хусусан, Йўлчи ўлимидан мистик мазмун излаш унчалик ўзини оқламайди. Қолаверса, Йўлчининг стихияли исёни моҳиятида коллектив манфаатларидан кўра, шахсий нафрат симптомлари кучлироқ. Ойбек эстетик идеалида ўз ифодасини топган тонг (озод ва эркин ҳаёт) золимлар жазосини олиб, адолат барқарор бўладиган кун, қайсидир маънода, янгиликлар ваъда қилаётган тўнтаришлардир. Демакки, у “жамоа учун яна қайта туғилиш” фикридан йироқдир. Шундай экан, адабий қаҳрамонни ижодкор эстетик идеали ва қаламга олинган тарихий даврдан узиб талқин қилиш дуруст эмас.

Кўринадики, Аҳмет Оғир Йўлчининг ўлими билан боғлиқ рамзий мазмун талқинида даврнинг оғир ижтимоий-психологик, муаммоли вазиятлари акс этганлигини тўғри белгиллагани ҳолда, тарихийлик принципига тўла таянмайди. Йўлчини реал заминдан узиб, идеал шахсга айлантормоқчи, давр сиёсий-ижтимоий, гуманистик конфликтларини ташувчи воситачи тарзида тушунтирмоқчи бўлади. Унинг жонли бир инсон ўлароқ, ўз тийнати, ҳаёт тарзи, муҳаббат ва нафрати мавжудлиги, ижтимоий муаммолар моҳиятини теран англаб, муайян ғоя йўлида қурбон бўлиш ва одамларни эргаштириш даражасида идеаллашмаганлигини назардан қочиради. Зотан, Йўлчини идеаллаштиришдаги сунъийлик муаллиф етакчи концепциясига зид равишда амалга оширилган эди.

XX аср ўзбек адабиёти намуналарида акс этган қаҳрамон ўлими муаммоси Роберта Мария тадқиқотларида яна бир ўзига хос услубда ечилади. Адабий қаҳрамоннинг ўз ажали билан ҳалок бўлмаслиги масаласига диққат қаратган Роберта Мария тадқиқотларида фожиа тасвирида жонли ҳаёт картиналарини кўришга мойиллик кузатилади. Унинг таъкидлашича: “бадиий асарларда акс этган образларнинг ўз ажали билан ҳалок бўлмасликлари (ёки фожиага юз тутмасликлари)ни тасвирлашда жонли йўналишлардан фойдаланилган ва Марказий Осиёдаги оилаларни мажозий йўл билан тасвирлаш орқали муаллифлар ўша йиллардаги ўлим даҳшатини ҳам бадиий

асарларга сингдириб юборган. Аммо, бу мажозга йўғрилган ижтимоий-бадиий мақсад муаллифларга ёрдам бермади”.

Роберта Мария Марказий Осиё халқлари адабиётида ижтимоий-бадиий мақсад акс этганига диққат қаратади. Рамзий ифода моҳиятида реал фожиа тасвири мужассам деб билади. У адабиёт реал ҳаётга тезкор амалий таъсир қилади, деб ҳисоблайди. Шу боис ҳам, давр фожиаларининг поэтик ифодаси на ҳаёт ўзанини ўзгартирди, на муаллифларни қатағонлар чангалидан асрай олди, демоқчи бўлади. Бироқ, унинг адабий қаҳрамонлар фожиасига сабабчи бўлувчи (“Ўткан кунлар” романидаги Зайнаб, Хушрўйбиби ва “Бой ила хизматчи” драмасидаги кундош Пошшаой каби) “катализатор образлар”га диққат қаратиши аҳамиятлидир. Чиндан ҳам Шарқ адабиётида “рақиб”, “кундош”, “садоқатли ёр”, “фидойи ошиқ” каби образлар воситасида фожиани тезлаштириш ҳоллари мавжуд. Бироқ, улар муқаррар фожианинг ягона омили саналмайди.

Бироқ, олиманинг адабий қаҳрамон қисматини тўғридан-тўғри давр ва ижодкор қисматига боғлаши ўзини тўла оқламайди. Чунки бадиий матн ҳамиша ҳам ўз ижодкори истагига бўйсунмайдиган, ички ривожланиш қонуниятларига эга ҳодисадир. Масалан, Абдулла Қодирий Кумушни ўлдиришдан ўзга чора топа олмаган, ўзи ижод қилган қаҳрамон қисматига ачиниб кўзёш тўкишдан тийила олмаган эди. Қолаверса, қатағон сиёсати Марказий Осиё ҳудудларидан анча четга чиқади. У ҳатто ўз ижодкорларини ҳам маҳв этади. Демак, адабий восита талқини муаллиф қисмати ёхуд муайян давр ғоявий интилишлари доирасидан кенроқ миқёсларда изоҳлашни талаб этади. Зотан, Кумуш ёки Ғофир фожиасини Беҳбудий, Ҳамза, Фитрат, Қодирий, Чўлпонлар аянчли қисматига боғлаш ўзини тўла оқламайди. Бундай хулоса муаллиф ва адабий қаҳрамон ўртасига тенглик аломати қўйишдек бир томонлама ёндашув оқибатида келиб чиққан.

Аҳмет Оғир Ўткир Ҳошимовнинг “Тушда кечган умрлар” романи қаҳрамони – Рустамнинг фожиасини куйидагича баҳолайди: “Ёзувчи романнинг дастлабки қисмларини асосий қаҳрамоннинг ўлими билан бошлайди. Демак, романнинг бошқа қисмлари тўғридан-тўғри асосий қаҳрамон ҳақида эмас, балки унинг бахтсиз тарихи ёки оғриқли, азобли ўтмиш ҳаёти хусусидадир. Бошқача қилиб айтганда, асосий қаҳрамон романда ҳикоянинг фаол иштирокчиси эмас. Назаримизда, Аҳмет Оғир бу ўринда, ҳикоячи (баёнчи) шахсининг реал вақтга муносабати масаласига эътибор қаратган кўринади. Олим Рустам фожиасига дахлдор ички симптомлар хусусида тўхталаркан, у қаҳрамон ўлими сабабларини шўро даври ваъда қилган “замонавийлаштириш”, “модернлаштириш” лойиҳаси, Ғарб дунёсига қўйилган қадамнинг фожиавий оқибатларида кўради.

Аҳмет Оғирнинг қаҳрамон ўлими тадқиқида, романда акс этган даврни қиёсий йўсинда таҳлилга тортиши ва мустамлакачилик табиатидаги муштараклик ҳақидаги фикрлари асосли. Аммо, у, айни ўринда, бадиий ҳақиқат ва ижтимоий-сиёсий реалликни айнанлаштириб қўяди. Натижада, дунё кўрган, тафаккурида фикрий силжиш содир бўлган ва илгаригича яшашни истамаётган миллат кишиси образи ҳаракат-интилишлари замиридаги маъноларни илғай олмайди. Рустам образи моҳиятини чуқурроқ англаш учун унинг тутумларидаги оммавийликдан фарқланувчи жиҳатларга диққат қаратиш, бунинг сабабларини излаш лозим эди. Бизнингча, асл рамзийлик ҳам, шафқатсиз реализм ҳам ўша давр сиёсати малайлари уйғонган миллий тафаккурни, эндиликда, жиловлашни эпловмаётгани билан боғлиқ собиқ империя инқироzi жараёнини кўрсатишда ўз аксини топган. Афсуски, бу империя сўнгги талвасаси олдида Рустамни зурриётсиз қолдириш, яъни, миллат келажига болта уришга уриниш даражасида тубанлашди. Макон ва замондан бегоналашган, истиқболдан умидсизланган Рустамнинг стихияли исёнида ҳам унинг шахсий норозилиги ўз ифодасини топган. Демакки, миллат вакиллари индивидуаллашганлиги билан боғлиқ ишора мужассам.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, америкалик олимлар XX аср ўзбек адабиётидаги қаҳрамон ўлими, унинг фожиага юз тутиши билан боғлиқ талқинларида асосий эътиборни ғоя ифодасига қаратадилар. Аммо, муайян воқелик ёки тасвир усулларини янгилаш йўлларда талқин қилишдаги изланишлари, муайян бадиий асардаги яширин санъатни ошкор қилиш имкониятини кенгайтиради. Ўзбек сўз санъати намуналарининг миллий адабиётшунослигимизда нисбатан кам тадқиқ қилинган назариялар асосида тадқиқ қилиниши, хориж тадқиқотларидаги индивидуал концепциялар қийматини белгилайди.

**Мухайё
ХАМРОЕВА**

*1974 йилда тузилган.
Термиз Давлат
университети
филология
факультетини
тамомлаган.
Филология фанлари
номзоди.
“Меҳрнинг ранггин
лаҳзалари” китоби
нашр этилган.*

АМИР ТЕМУР ОБРАЗИ ЯРАТИЛГАН ҲИКОЯЛАР ХУСУСИДА

Тарихий шахслар характеридаги ибратли қирраларни ўрганиш, тарихий воқеалар ҳамда буюк шахслар ҳаётидаги даврлар синовидан ўтган, машҳур тарихий сиймоларнинг бадиий адабиётдаги образини тадқиқ этиш адабиётшунослик фанининг долзарб вазибаларидан саналади. Бинобарин, Амир Темуր образини тарихий ҳақиқат нуқтаи назаридан ўрганиб, уни бадиий талқин этишда ижодкорлар эришган ютуқларни таҳлил қилиш ҳам адабий жараён ривожини билан боғлиқ муҳим хулосалар беради.

Мустақиллик берган имкониятлар туфайли, ўзбек адабиётида Амир Темуր образини яратишга алоҳида эътибор билан қаралмоқда. Хусусан, бу борада, ҳикоя жанрида ёзилган асарлар ҳам бунга ёрқин далилдир. Мисол тарзида мурожаат қиладиган бўлсак, атоқли адиб Асқад Мухторнинг “Инсонга қуллуқ қиладурмен” ҳикоясининг композицияси жаҳонгир Амир Темуր ва оддий нағмасоз Айри Қўбуз ўртасидаги мувоҳасага асосланади. Албатта, бу кичкинагина асарда Амир Темуր характерининг барча қирралари ёрқин ва тиниқ очилиши қийин. Аммо ёзувчи Амир Темуր характерини катта маҳорат билан яратади. Ёзувчи талқинидаги Амир Темур сиймоси тарихий ҳақиқатга, ниҳоятда, яқин. Ижодкор Амир Темур ҳаётининг ҳар бир лаҳзасини китобхон кўз ўнгинида намоён этиш учун шундай рамзий белгилар топадики, улар асносида, яъни, Айри Қўбуз наволаридан рамзий белгилар орқали ўз қахрамонлари тимсолини акс эттиради. Белгилар орқали қахрамонлар дунёсида пайдо бўладиган образлар мантисини мажозий равишда тасвирлаб қўяди.

Амир Темур билан Айри Қўбуз ўртасидаги мувоҳасадан кўзда тутилган мақсад шуки, бунда, Амир Темурнинг тарих олдидаги хизматлари, марказлашган давлат тузганлиги, гўдаклиги ҳақидаги афсоналарга бўлган муносабат ярқ этиб кўзга ташланади. Таҳлил учун суҳбатдош Айри Қўбузнинг куйидаги доно фикрларига эътибор қаратдик: “Барибир, эл, Амир Темур Аллоҳ таолонинг барғузидасидур, дерлар. Зеро, Зуҳал ила Муштарий буржида таваллуд топибсенким, Аллоҳи муборак еру кўни шул соатда яратмишдир. Нужумотнинг бу ҳолати ҳар саккиз юз йилликда бир келурким, аларнинг чехрасида нури илоҳий зуҳур ўлғай. Аввало, Искандари Зулқарнайн, андин сўнгра, Муҳаммад Алайҳиссаломувасаллам ва дағи сен, қиблагох”.

Оддий нағмасоз билан Амир Темур суҳбати орқали ёзувчи ҳаёт фалсафасини кўрсатмоқчи бўлган. Айри Қўбуз оламда барча нарса омихта, дейди. Амир Темур қарашларида бурилиш ясаган тунги наволар ҳам олам сеҳрига омихта, дейилади. Амир Темурни бир вақтлар шафқатсиз, тошюрақ, жаллод, қонхўр, деб, жар солганларга, жавоб тариқасида, ёзувчи куйидаги ишонарли деталдан моҳирона фойдаланган: “Мана, сен жанг олдида Куръони масжиддан варақ очиб, оят ўқурсен, – деб давом этди Айри Қўбуз, – менинг ҳаётим сени тааммулга солур. Қариялар сўзидин бу ҳолга тушдинг. Инчунин, бағритош эмассен. Менга шу керак. Бир умр жони ҳузур-ҳаловат кўрмай, жангу жадал, қонли қиронлардан дийдаю бағри тош қотган бу инсоннинг кунглини сал бўлса ҳам юмшатиш ният эди бу девонаға. Жаҳонгирларга бош эгмадим, инсонга қуллуқ қилурмен, деди, шоир”.

Ёзувчи Амир Темур характерига бермоқчи бўлган тавсифни

Айри Қўбуз ўз тили билан ифода қилади. Айри Қўбуз ҳатто ўз ўлимини Амир Темурни бир гуноҳдан асраб қолди, дейди. Бу билан Амир Темур шахсининг буюклигини келажак авлодга кўрсатмоқчи бўлади. Бахши ички дунёси билан ҳикоядаги Амир Темур характери орасидаги тафовут унчалик катта эмас. Айри Қўбузнинг сўнги сўзларидан: “Кўп жаҳонгирларни кўрдим, аммо мен уларга бўйсунмайман. Қайга борсам, ўзимдан иложи борича яхши ном қолдиришга ҳаракат қиламан. Жаҳонгирга эмас, инсонга қуллуқ қиладурмен”, деган маъно англашилади. Воқеалар ривожидан аввалда Айри Қўбуз характерида кўрқинч, хайрат, шаддодлик хислатлари намоён бўлади. Айри Қўбузнинг сўнги сўзларини эслаган Амир Темур ундан хаёлан нимани яшириб кетдинг, деб сўрайди. Айри Қўбуз олдинда уни ажал кутаётганлигини каромат қила олмаганини сезади. Бу билан ёзувчи охир-оқибат улуғлар, даҳолар жойи ҳам бир сиқим тупроқ бўлажагини, шу боис, умрни бекор ўтказмай, инсонни ўзидан бирон-бир из қолдиришга чақирмоқчи бўлади.

Амир Темур образи яратилган ҳикоялар орасида Урфон Отажоннинг “Ҳумоюн қабул” ҳикояси ҳам алоҳида ўрнини эгаллайди. Айниқса, асарда Ҳофиз билан Амир Темур учрашуви назокат билан чизилган:

– Сиз мадҳ этмиш Самарқанд мевалари Шероз мевалари каби бағоят тотлидир, – дея сўз бошлади Амир Темур Ҳофизга қараб. – Мавлоно, мен икки кун шаҳарни сайр қилдим, аммо ғазалларингизда васф қилинмиш Шерозни кўрмадим.

– Амирим! Ул ғазал ёзилган даврда Шероз дилкушо эрди, бунга кўп йиллар бўлди, – маънос жавоб берди Ҳофиз”.

Сўхбат асосида, Амир Темур Ҳофиз ғазалларидаги айрим куфр ўринларга урғу беради, буюк шоир уларни тасаввуфий мазмунда эканини айтиб, ўз талқинини баён қилади. Ниҳоят, сўз Ҳофизнинг машҳур ғазалидаги Самарқанду Бухорога кўчади:

– Мавлоно, – Ҳофизга мурожаат қилди Соҳибқирон. – Сизнинг бул ғазалда ёдга олганингиз Самарқанду Бухорога таклиф қилурман. У ерларнинг гўзал боғлари, олий иморатларини ўз кўзингиз ила кўрурсиз...

– Ташаккур, амирим! Қариб қолдим, хастаҳолмен. Узоқ сафарга чиқмоғим мушкулдур. Йигитлик чоғларимда Бухоро ва Самарқандни, Шошни кўрмоқ орзуим бор эди. Афсус, болмадим. Энди эса қарилик оёқларимга кишан бўлмиш.

– Пирим Зайниддин Тойободий Сизни Шоҳ Шужоъ таъқибидан қутқармишлар. Аммо ашъорингиз мафтункор ва шириндур, мавлоно. На илож ихтиёр Сизда, – деди Амир Темур”.

Ҳофиз Амир Темурнинг ранжиганини сезади ва ўзи китобат қилган Хусрав Деҳлавий “Хамса”сини унга совға қилади.

Амир Темур ғоят лутфорлик билан Ҳофизга унинг янглишганини эслатади. Урфон Отажон томонидан акс эттирилган ушбу тасвирда инглиз адибаси Хильда Ҳеқхэм келтирган истеҳзо йўқ.

Лекин инглиз адибаси Хильда Ҳеқхэмнинг “Етти иқлим султони” асарида, айнан, шу тасвир юқорида айтганимиздек, бошқача йўсинда акс эттирилади. Муаллиф икки машҳур тарихий шахс ўртасидаги ривоятларга айланган мулоқотни айнан келтирган: “Айтишларига қараганда, Темур шоирни ўз ҳузурига чақиртирибди-да, ғазаб билан дебди: “Мен дориссалтанат Самарқанд билан Бухорони обод қилмоқ учун Ер куррасининг талайгина қисмини фатҳ қилдим, минглаб шаҳарларни ва ўлкаларни вайронага айланттирдим, сен нобакор бўлсанг, ўшал Шерозлик жононнинг биттагина холига бу шаҳарларни бахш этадиган бўлдингми?”

Хильда Ҳеқхэм Амир Темурнинг кечиримли бўлишлигини, айна, Ҳофиз билан бўлган сўхбатида эмас, балки, Тўхтамиш билан боғлиқ муносабатларида кўрсатади: “Соҳибқирон Ўрусхонга қарши курашда ўз тарафида Оқ Ўрда аслзодаларидан иттифоқчи пайдо бўлганидан фақат қувонди, албатта. Зеро, Ўрусхон сиёсий муҳолиф бўлишдан ташқари ўз ҳузурига қочиб борган исёнчи жалойирларга ҳам бошпана берган эди. Темур Тўхтамишни худди ўз ўғлидай кутиб олди. У шахзодага олтин буюмлар, қимматбаҳо совғалар, отлар, қурол-аслаҳа, фахрли либослар, заррин камарлар, бебаҳо тақинчоқлар, туялар, ўтов ва чодирлар, қуллар инъом этди. Мовароуннахрнинг Оқ Ўрдага туташган сарҳадидаги Ўтрор ва Сиғноқ Тўхтамишга ҳада этилиб, унинг ихтиёрига лашкар ҳам берилди. Тўхтамиш бир неча бор Ўрусхонга хужум қилиб кўрди, аммо ҳар гал мағлубиятга учради. Лекин Темур ҳар бир муваффақиятсизликдан сўнг, бу тутинган ўғли ихтиёрига яна янги-янги лашкар берар ва янада кўпроқ совға-саломлар инъом этарди”.

Кўринадик, адабиётда энг кичик жанрлардан бири саналмиш ҳикояда Амир Темур образининг бутун қирраларини ёритиб бериш мушкул. Юқорида қайд этилган ҳикояларда Амир Темур образининг маълум бир жиҳати ёритилганлиги муҳим. Ва, бу жиҳат мазкур жанрда давом этиши, табиий.

Ёднома

**Рахматулла
БАРАКАЕВ**

1954 йилда туғилган.
Низомий номидаги
Тошкент Давлат
педагогика
институтини
тугатган.
Унинг “Боболардан
болаларга”,
“Жонажоним,
шеърият”, “Абдулла
Авлоний ва ўзбек
болалар адабиёти”
ҳаммуаллифликдаги,
“Тошкент шоирлари”
номли монография ва
рисолалари чоп этилган.
Ҳозирда ЎзФА Алишер
Навоий номидаги Тил ва
адабиёт институтида
ишламоқда. Филология
фанлари номзоди.

ЗАФАР ДИЁРНИНГ ЗАФАРЛИ ИЖОДИ

Умумадабиётнинг ажралмас қисми бўлган болалар адабиёти оналарнинг болаларига айтган аллаларидан, болаларнинг ақл-заковатини шакллантиришга хизмат қиладиган тез айтишлару топишмоқлардан бошлаб, оғзаки ижод намуналаридан ўзига хос ёзма адабиёт сифатида шоёнлик топди. Ўтган асрнинг ўттизинчи йиллари эса болалар адабиётимизнинг том маънодаги шаклланиш даври бўлди.

Зафар Диёр ана шу давр болалар адабиётининг ўзига хос саҳифаларини яратган ижодкор эди. У бор-йўғи ўттиз тўрт йил умр кўрган, йигирма йилга етар-етмас ижод қилган бўлса-да, шу қисқа давр мобайнида истеъдодли шоир, носир, драматург сифатида болалар адабиётимизда ўз ўрнига эга бўлди.

Зафар Диёрнинг ижодий йўли ўтган асрнинг ўттизинчи-қирқинчи йилларига тўғри келади. Бу давр адабиёти ҳақида фикр юритганда, аввало, бадиий адабиёт тўлалигича шўро сиёсати манфаатларига бўйсундирилганини қайд этиш жоиз. Ижодкорлар хоҳиш-истакларидан қатъий назар, халқ ҳўжалигининг барча соҳаларидаги ютуқлар, илм-фан, маданият ва маърифат соҳаларидаги ижобий натижаларни шўролар тузумининг афзалликлари сифатида мадҳ этишга мажбур эдилар. Зафар Диёр ижоди ҳам бундан мустасно эмас. Бироқ, ҳар бир ижодкор асарлари орасида том маънодаги бадиияти, самимияти, бадиий адабиётнинг эстетик-маърифий моҳияти биринчи ўринга қўйилганлиги билан ажралиб турадиган асарлар бўладикки, улар даврлар бўҳронидан ўтиб, китобхонларни инсоний фазилатлар руҳида тарбиялашга, умрбоқий қадриятларни куйлашга хизмат қилаверади. Зафар Диёр ижодида ҳам шундай асарлар оз эмас. Уларда ота-боболаримизнинг яратувчилик меҳнатини мадҳ этиш, ёш авлодни оталар ишига садоқат руҳида тарбиялаш манфаатлари етакчи мавқе қасб этади. Жумладан, “Пўлат қанотлар”, “Лола”, “Парвознома”, “Қаҳрамоннинг ўлими” шеърлари қаҳрамонлик ҳақидаги энг яхши, ғоявий-бадиий пухта шеърлардан ҳисобланса, “Китоб, менинг дўстимсан!”, “Биринчи қадам”, “Лагерь кўшиғи”, “Боғчамиз”, “Сентябрь кўшиғи” шеърлари ёш авлодни илм-маърифат нуридан баҳраманд бўлиш сари етаклашга хизмат қилади.

“Боғчамиз”, “Биринчи сентябрь”, “Сентябрь кўшиғи”, “Биринчи қадам” шеърлари боғчадан илк бора мактаб сари йўл олаётган болалар тилидан ёзилган. Уларда мактаб ва ўқув қуролларига муҳаббат, савод ўрганиш қувончи ва бир ёш улғайиш масъулияти ўз аксини топган. “Лагерь кўшиғи” ва “Каникул кунлари” шеърларида эса ёзги таътилда оромгоҳлар қучоғида ўйнаб-кулиб дам олган, янги куч-ғайратга тўлиб, қадрдон мактаби сари ошиқётган ўқувчиларнинг қувончлари акс этган.

Ўша шеърлардан бирига сиз ҳам назар солинг:

*Яшна, Ватан,
Жон Ватан,
Сенга шараф-шон Ватан!
Сенсан –
Бизнинг онамиз,
Ҳада сенга жон ва тан!*

Шоирнинг “Ватан” деб номланган ушбу шеъри Иккинчи жаҳон уруши йилларида ёзилган. Маълумки, ҳар бир даврнинг ўз етакчи мавзулари бўлади. Бу мавзуларда яратилган асарлар қиммати эса, аввало, конкрет давр воқелигини қай даражада жонлантира олганлиги билан ўлчанади. Шу маънода, Иккинчи жаҳон уруши даврининг асосий мавзуси Ватан мадҳидир. Инчунин, шу даврда яратилган Ватан мавзусидаги ёзувларда вояга етаётган ёш авлодни туғилиб-ўсган, киндик қони тўкилган она тупроққа садоқат руҳида тарбиялаш, унинг ҳар бир қаричини қадрлашга ўргатиш руҳи устуворлик қилади.

Бироқ, Ватан мавзуси Зафар Диёр ижодига уруш муносабати билангина кириб келган тасодифий мавзу эмас. Унинг “Серқуёш ўлка”, “Ўзбекистон” сингари шеърлари ҳам юртимизнинг умумлашма поэтик тимсолини яратишга бағишланган. Бундан ташқари, шоирнинг ўттизинчи йилларда битилган бир қатор шеърларида диёримиз гўзалликларини бутун оламга кўз-кўз қилган, ёш авлодни Ватани янада яшнатиш учун яратувчилик меҳнати сари чорлаган йил фасллари Ватан гўзаллиги билан ҳамоҳанг тасвирланади. Табиат ва ҳайвонот дунёси тасвирида ҳам ўзгача бир меҳр барқ уриб туради. “Январда”, “Арча кўшиғи”, “Баҳор келди, ўртоқлар”, “Гунафша”, “Қушлар кўшиғи”, “Қанотли дўстлар” сингари шеър ва кўшиқлар шулар жумласидандир.

Шоирнинг “Арча кўшиғи” шеърида янги йил арчаси атрофида қувнаб ўйнаётган болалар шодлиги, хурсандчилиги тараннум этилади. Шунинг ҳам айтиш жоизки, мазкур шеър ўзбек адабиётидаги арча байрами, янги йил арчаси тасвирига бағишланган илк асарлардандир. Шеър болалар тилидан ёзилган бўлиб, уларнинг бахт, қувонч кўшиғи каби янграйди:

*Чаман-чаман боғларнинг,
Бизлар жамбил, райҳони.
Бизнинг қувноқ кўшиқлар,
Жаранглатар ҳар ённи.*

Дарҳақиқат, фарзандларимиз “чаман боғ”нинг обод Ватанимизнинг энг гўзал ва сўлмас гуллари “жамбил, райҳон”ларидирлар. Фақат уларгина “қувноқ кўшиқлар” айтиб, “ҳар ённи жаранглатиб”, бахтли ёшликни мадҳ этишлари мумкин. Ушбу фахриянинг болалар тилидан айтилиши ва “жамбил, райҳон” сингари тақдорланмас ўхшатишлар эса шеърнинг самимияти ва ғоявий-эстетик аҳамиятини янада оширган, ёш китобхонга тўла етиб боришини таъминлаган. Бу фикр “Баҳор” шеърида янада ёрқинлаштирилган. Гул Ватан, гулзор Ватан баҳорда янада кўрк очиши, унинг фарзандлари гулу булбуллари эркинликни, бахт-саодатни қуйлаши шеърнинг бошидан охиригача қизил ип бўлиб ўтади:

*Яна гулга
Тўлгай Ватан,
Биз қўйнида яйраймиз;
Гул новдага
Қўниб турган
Булбул каби сайраймиз...
Биз шу кўрка
Гулбаҳорнинг
Гўзал асл гуллари!*

Шу руҳ табиат гўзалликларини Ватан гўзаллиги билан боғлаб тасвирлаш шоирнинг ушбу мавзудаги деярли барча шеърларига хос бўлган хусусиятлардир. Мазкур шеърда ҳам ёш боланинг ўсиб-униб келаётган беғубор гулга, Ватаннинг ушбу гуллар билан янада чирой очган гулзорга, фарзандларимизнинг Ватан гўзалликларини қуйлашдан чарчамайдиган

булбулга ўхшатилиши тўла маънода ўзини оқлаган, шеър бадииятини оширишга хизмат қилган.

Шунингдек, Зафар Диёрнинг ҳайвон ва паррандаларга бағишланган шеърларида ҳам шунга ўхшаш икки мақсад кўзга ташланади. Уларнинг биринчиси, болаларга ҳайвон ёхуд паррандаларнинг ўзига хосликлари ҳақида маълумот бериш бўлса; иккинчиси, болаларни табиат ва ҳайвонот дунёсига меҳрибонликка, уларни авайлаб-асраш ва кўпайтириш ҳамда кадрдонлашишга ундашдир. Ҳар иккала мақсад ҳам аслида тарбияга бориб тақалади. Тарбиянинг қуруқдан-қуруқ панд-насихат тарзида эмас, балки гўзал бадиий шаклга солинган шеър тарзида берилиши мақсадга тезроқ етказишини ва ёш китобхоннинг бадиий дидини ҳам чархлашини истеъдодли санъаткор тўғри англаган ва асарларида буни акс эттирган.

Болалар адабиёти бир вақтнинг ўзида ҳам эстетик, ҳам маърифий аҳамият касб этар экан, у ёш авлодни илм-фан нуридан баҳраманд қилиш орқали маънавий камолотга етказиш сираларига ҳам масъулдир. Болалар шеърятимизда ушбу мавзудаги асарлар етакчилик қилиши ҳам шу боисдандир. Бу асарларда илм-маърифат таърифланади, унга эҳтиромлар билдирилади. Улар орасида Зафар Диёрнинг “Китоб, менинг дўстимсан!” номли шеъри алоҳида ўрин тутаяди. Шеър бола тилидан ҳикоя қилиниши, чуқур самимияти ва ўйноқчилиги, раванлиги ва мусиқийлиги билан ажралиб туради. Зеро:

*Гулшан аро мен ила
Сухбатларинг чиройлик,
Катта-кичик эл аро*

Улфатларинг чиройлик, – дейиш, фақат китобга ўртоқ бўла олган болагагина хосдир. Ҳар бир тўртликдан сўнг такрорланувчи:

Шунинг учун дейманки,

Китоб, менинг дўстимсан! – нақароти эса шеър оҳангини янада мусиқийлаштирган, китоб яхши сифатлар жамулжами эканлиги таъкидини мантиқий асослаган. Ушбу шеърдаги жонлантириш санъати (китоб билан сухбат) шеър бадииятига кўрк бўлиб тушганки, бу бадиият унсурлари бирлашиб, шоир ижодиётини гўзал гуллардан сараланган сархил гулдастага ўхшатишга асос бўлади.

Зафар Диёрнинг ўттизинчи йиллар ижодиётида ҳажвий ва аллегорик тарздаги дидактик асарлар ҳам алоҳида ўрин тутаяди. Бунда, аввало, юмор ва мажозийликда болалар адабиётининг баъзи ўзига хосликлари намён бўлишининг таъсири кўринади. Шунингдек, ҳажвнинг тарбияда катта ўрин тутиши ҳам ижодкорларни улардан унумли фойдаланишга ундаган бўлиши табиий бир ҳолдир. Шоирнинг “Зарар эмасми?” шеъри бу мавзудаги ёзувлар орасида ажралиб туради. Унда болалар қувноқ кулги билан тоза-озода юришга, шахсий гигиенага амал қилишга ўргатилади ва ўз камчиликларини тузатишга ундалади.

Иккинчи жаҳон уруши даврида шеърят болалар адабиётининг етакчи жанри сифатида болалар руҳий дунёсини чуқур ифодалай олди. Зафар Диёр бу йилларда “Бизнинг қуролимиз” (1941), “Бизнинг оила” (1942), “Совға” (1944) сингари шеърый тўпламларни яратди. Бу тўпламлардаги келажакка ишонч руҳи билан суғорилган қатор шеърларда тасвирдаги лиризм кучайиб, бола қалбининг катта воқеаларга муносабатини аниқ акс эттира олиш даражасига кўтарилди. Бу давр шоир ижодининг юлдузли, энг сермахсул ва камолотга эришган даври бўлди.

Зафар Диёр қисқа умр кўрган бўлса-да, унинг ёш авлод шахсиятини шакллантиришга хизмат қиладиган аксарият ёзувлари бугунги кунда ҳам ўзбек болалар адабиётининг энг гўзал саҳифаларини ташкил қиладди.

Истиқлол шарофати билан миллий, маданий, адабий қадриятларимиз тикланаётган, ёш авлодни ота-боболаримизнинг энг яхши фазилатлари руҳида тарбиялаш имкониятларига кенг йўл очилган бугунги кунда, ўзининг самимий ва беғубор шеъру дostonлари билан халқимиз қалбидан жой олган шоир – Зафар Диёрнинг ижод йўлига яна бир қарра назар ташлаш “яхши қўшнидан сўрагандан кўра, ёмон уйимиздан ахтариш”нинг ўзига хос моҳият касб этишини тасдиқлайди. Шу маънода, Зафар Диёр асарлари бугунги кунда ҳам, эртага ҳам фарзандларимизни, шоирнинг ўзи бир шеърда таъкидлаганидай: “ўзбек ўғли эр ўғли, асл ботир шер ўғли”, бўлиш руҳида тарбиялашга астойдил хизмат қилаверади.

АБАДИЯТГА АЙЛАНГАН ЛАҲЗА

Эссе

***

“Вақт жуда шафқатсиз. Унинг ўз қонунлари бор. Тарих тарозисига бир солиб кўринг-чи, инсон умри бир киприк қоққудек лаҳзага тўғри келармикин? Лекин ҳикмат шундаки, инсон ўша бир киприк қоққудек лаҳза – умрни абадиятга айлантира олади...” Бу фикрлар эгасининг номи ортиқча изоҳга муҳтож эмас. Жуссаси ихчам бўлишига қарамай, ҳайбати, салобати кучли эди унинг. Қошларини чимирганда, шогирдлари тугул, ҳамкасблари ҳам ботиниб сўз дейиши маҳол бўлган бу олимни Тошкентдан Қозонгача, ундан олис Оврупогача адабиёт билан шуғулланган ҳар бир мутахассис яхши билар эди ва бугун ҳам яқдил эътироф этадилар. Асарлари дунёнинг уч қитъасидаги ўн бир мамлакатда чоп этилганию бир неча халқаро академиялар аъзоси бўлгани ҳам бунинг далилидир.

Устоз адабиётшунос Бегали Қосимов чин маънода ватанпарвар эди – танпарварлик билан мураса қилаолмас эди. Ҳақиқий миллатпарвар эди – миллий адабиёт ривожига борлигини бағишлаганинг сабаби шунда. Бу фазилатлар унга бутун интеллектуал салоҳиятини бахшида этгани – маърифатпарвар жадидлардан юққан бўлса, ажаб эмас. Бинобарин, у зоҳирда ҳам, ботинда ҳам ўтган аср аввалида фаолият кўрсатган маърифатпарварларга ўхшаб кетарди. Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов уни: “Сўнги жадид”, деб атагани бежизмас.

***

Ватанга муҳаббат киндик қони тўкилган жойга муҳаббатдан бошланади. Қашқадарё воҳасининг Денов қишлоғида вояга етган Бегали Қосимов ўзи туғилиб, ўсган юрт тарихини жуда чуқур билар эди. Бу ерлардан Касбавий, Паздавий тахаллусли ўнлаб, юзлаб олиму уламолар, шоиру удаболар етишиб чиққанидан фахрланарди. Болалиқдаги орзуси улар сингари олим бўлмоқ эди. “Бир вақтлар, Касби – бу нима дегани экан, деб қизиққан эдим, – дея хотирлайди олим. – Машҳур маърифатпарвар аллома Заки Валидийнинг ёзишича, касбийлар Ўрта Осиёда яшаган энг қадимги халқлардан бирининг номи экан. Қизиқ, наҳотки, Ўрта Осиёнинг дунёга маълум бўлган илк қавмларидан бирининг номи шу ер билан боғлиқ бўлса? Шулардан чамалаб айтаманки, атрофимиздаги тепаларда сир-синоат кўп... Европа олимлари ҳам, Шарқ олимлари ҳам Касби ўз даврида Қаршидан катта бўлганини айтадилар. Масалан, академик Бартольднинг ёзишича, бу жойлар сувнинг энг қуйи оқимида жойлашгани учун ҳам обод, овга бой эди. Бобур мирзо ўзининг “Бобурнома” асарида бу атрофда “мурғаки Қарши” деб аталган қушлар кўплигини айтади”.

**Нурбой
ЖАББОРОВ**

*1966 йилда туғилган.
1990 йили Тошкент
Давлат университети
ўзбек филологияси
факультетини
битирган. Филология
фанлари доктори,
профессор. “Шуҳрат”
медали билан
тақдирланган. Ҳозирги
кунда Ўзбекистон
Миллий университети
ўзбек филологияси
факультети декани.*

Бегали Қосимов киндик қони томган юрт ўтмиши, бу ерда яшаган эл кечмиши ҳақида чуқур билимга эга эди. Қисматини шу замин, унинг бугуни ва эртаси билан чамбарчас боғлиқ деб ҳисоблаган, элдошлари қувончини ўз қувончи, улар ғамини ўз ғами дея ҳис этган ватанпарвар зиёли эди у. Мозийга бу қадар қизиққани сабабини, назаримда, шунинг билан изоҳлаш мумкин. Устоз Озод Шарафиддиновнинг мана бу эътирофи ҳам фикримизни тасдиқлайди: “Сухбатдошимга яна бир бор қойил қолдим – мен унинг билимдонлигини билар эдим, аммо ўз қишлоғини, унинг тарихини, қадриятларини бу қадар эъзозлашини билмас эдим. Демак, унинг ёшлик йиллари шунчаки ўйинқароқлик билан ўтмаган экан. Бегали болалик кезлариданоқ синчков, ҳар нарсага қизиқадиған, ҳар нарсани тағ-туғи билан чуқур билиб олишга интиладиган одам бўлиб ўсган экан”.

Отаси – Абулқосим Муҳаммадмурод ўғли ҳам эскичадан, ҳам янгичадан хабардор, мадраса кўрган, ўқимишли киши бўлган. Олимнинг хотирлашича, касб-ҳунарга лаёқати баланд бўлиб, чорвачилик, деҳқончилик, ҳатто дурадгорлик бобида ҳам ушбу касб-кор эгаларидан қолишмаган. Шеърятни, сўзни, сўз маъносини чақишни яхши кўрган. Шеър машқ қилган. 30-йилларнинг касри билан икки маротаба қамалган. Олим отасининг қамокда ёзган шеърларини ҳозирги имлога кўчириб, укаларига тарқатгани ҳақида ёзган эди. Маълум бўладики, адабиётга, сўз санъатига меҳр Бегали акага қондан ўтган.

Онаси – Ҳимматой ая, устознинг таърифича, битмас-туганмас хазина бўлган. Эртақлари кўшиқларни яхши билган. Ҳаддан ташқари кўнгилчан, фарзандларига беҳад меҳрибон бўлган. “Кўнгиллари титраган симобдай қалқиб турар эди”, деб эслайди олим.

Бегали Қосимов ана шундай оилавий муҳитда вояга етган. Бу муҳитдаги тарбия унинг илмдаги камолотида бош омил бўлганини тасаввур этиш мумкин.

***

Курсдошлари, тенгдошларининг эътирофича, Бегали ака талабалик йилларида ҳам вақтни қадрлаган. Вақтни беҳуда юмушларга сарфламаган, исроф қилмаган.

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов мана бундай хотирлайди: “Биз бирга ўқидик. Илм-ижод бобида баҳоли қудрат хизмат қилдик. Кечагидай ёдимда: биз у билан бирга олис Қашқадарёдан Тошкентга дорилфунунга ўқишга келдик. Кириш имтиҳонларини топшириб талаба бўлдик. Ҳеч эсимдан чиқмайди, Бегали билан иккаламыз ҳам жуссамиз кичик, нозик қадди-қоматли ўспиринлар эдик. Университетнинг ўша маҳалдаги ректори, улуғ олим, академик Обид Содиков бизларга: “Болаларим, тагин бир йил ўзларингни жисмоний чиниқтириб келсаларинг яхши бўларди, ҳали жудаям кичкина экансизлар”, деганлари ҳамон ёдимда. Биз эса: “Йўқ, домла, биз ўқигани келдик, ўқишга қурбимиз, қувватимиз етади”, деб туриб олганмиз. Хуллас, мана шу тарзда Тошкентдай шаҳри азимда ижара уйларда туриб, иссиқ-совуқ кунларни биргаликда бошдан кечириб ўқидик, таълим олдик... Бегали курсимиздаги энг пешқадам, энг зийрак, зеҳни ўткир талабалардан эди”.

Барча фанлардан намунали ўқиган Бегали Қосимов адабиёт тарихига, айниқса, қизиқиши катта эканини намоен этади. Профессор Фулом Каримовдай талабчан устознинг назарига тушиб, талабалик йиллариёқ, унинг яқин шогирдига айланади. Миллатимиз тарихидаги ёрқин ҳаракатчилик бўлган жадидчиликни ўрганиш у кезлари бениҳоя хатарли бўлган. Шунга қарамай, устоз Фулом Каримов ёш шогирдини ана шу мураккаб мавзунини ўрганишга йўналтирди.

Бу ҳаракат ўша давр Туркистон ижтимоий турмушининг барча жабҳаларини қамраб олган эди. Мазкур даврда юзага чиққан на сиёсий, на маданий бирор ҳодиса

йўқки, жадидчиликнинг таъсир доирасидан четда қолган бўлсин. Табиийки, бундай кенг миқёс касб этган, Ватан ва миллатнинг нурли истиқболи учун курашни бош мақсади қилиб олган ҳаракатни шўролар замонида ўз номи билан ҳаққоний ўрганиш имконсиз эди. Шу боис, жадидчиликни ўрганиш мураккаб ва зиддиятли жараёни бошдан кечирди. Ўша замонда, ўз даврининг энг пешқадам ҳодисаси деб баҳоланган жадидчилик, ўтган аср 20-йиллари иккинчи ярмидан буржуа идеологияси сифатида қораланди, бу ҳаракат ва унинг намоёндаларини авлодлар қалбидан ўчиришга зўр берилди. Бироқ миллат фидойи фарзандларини унутмади. 1956 йили ижтимоий ҳаётда озгина илиқлик пайдо бўлиши биланоқ, зоҳирда қоралаб бўлса-да, жадидчилик ўрганила бошланди. 1985-1991 йиллари бу ҳаракатни холис ва ҳаққоний ўрганиш масаласи кун тартибига қатъий қўйилган бўлса, миллатнинг мустақилликка эришиши уни ўрганишни янги босқичга кўтарди. Бунда бутун интеллектуал салоҳиятини, иқтидорини жадидчилик ва жадид адабиётини тадқиқ этишга сафарбар қилган фидойи олим Бегали Қосимовнинг ўрни алоҳида.

* * *

Бугун мамлакатимиз ва хориждаги бу соҳа мутахассислари яқдил эътироф этадилар: жадидчилик ва жадид адабиётини ўрганиш бўйича илмий мактаб Ўзбекистон Миллий университетига яратилди ва унинг асосчиси Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор Бегали Қосимовдир. Устоз Озод Шарафиддинов таъбири билан айтганда: “Бутун Ўзбекистондаги миллий уйғониш даврини, унинг адабиётини ўрганишни истаган ёшлар Бегали атрофида уюша бошлади, бутун бир илмий мактаб шаклланди”.

Бу илмий мактаб жадидчилик ва жадид адабиётини ўрганиш бўйича ўзига хос тадқиқот тамойилларига, анъаналарига эга. Жадидчилик ва жадид адабиёти илмий мактаби ўзбек адабиёти тарихини тадқиқ этиш бўйича профессор Ғулом Каримов асос солган илмий мактаб негизида шаклланди. Бегали Қосимов устози Ғулом Каримов раҳбарлигида шўролар замонидаги чекловларга қарамай, жадидчиликнинг етук намоёнчаси – Мирмуҳсин Шермухамедов ҳаёти ва ижоди бўйича номзодлик диссертациясини ёқлади. Ўша кезлари, табиийки, жадид адабиётини ўз номи билан, асл ҳолича ўрганиш имкони йўқ эди. Бироқ фидойилик, мақсад йўлида қатъият бўлса, имкон топилар экан. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти “инқилобий адабиёт” истилоҳи билан тадқиқ қилина бошлади. Зеро, замон беҳад мураккаб ва зиддиятли эди. Миллатнинг неки фазилати бўлса, унинг ҳаётидаги нимаики ёруғ нарса бўлса, инқилоб шарофатига йўйилар эди. Бу истилоҳ эса, жадид адабиётини ўрганишда янгидан-янги имкониятлар эшигини очди.

Бегали Қосимов ана шу ном остида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди, “Излай-излай тоғганим” монографиясини яратди. Бу монография жадидчиликни ўрганишда янги босқични бошлаб берди дейилса, асло, муболага бўлмас. Шўролар замонида XX аср бошлари ўзбек адабиёти атиги тўрт ижодқордан – Ҳамза, Айний, Завкий ва Аваз Ўтардангина иборат қилиб қўйилгани эътиборга олинса, мазкур монографияда юзга яқин ижодкор номи тиклангани, улар ҳақидаги илмий ҳақиқатлар юзага чиққани нечоғлиқ аҳамиятли экани аён бўлади.

Миллий истиқлол жадидчилик ва жадид адабиётини, наинки, ўз номи билан ўрганиш имконини берди, бу соҳада илмий мактаб яратилиши учун ҳам мустаҳкам замин ҳозирлади. Натижада, профессор Бегали Қосимов раҳбарлигидаги бу илмий мактаб куйидаги муҳим натижаларни қўлга киритди:

Биринчидан, “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” истилоҳи илмий муомалага олиб кирилди. Бу давр адабиёти миллий маданиятимиз тараққиётининг ўзига хос даври экани ҳужжатлар асосида далилланди. XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари ижтимоий ва адабий ҳаракатчилиги ҳар бир босқичининг хос хусусиятларидан келиб чиқиб даврлаштирилди.

Иккинчидан, 1993 йили профессор Бегали Қосимов ташаббуси билан Тошкент Давлат университетида “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” кафедраси ташкил этилди. Кафедра қисқа муддатда, шу давр адабиётини тадқиқ этиш бўйича, наинки, мамлакатимизда, ҳатто хорижда ҳам эътироф этилган илмий марказга айланди. Хориждаги кўплаб фан ва таълим муассасалари билан, жумладан, Германиянинг

Хумбольдтлар университети билан яқиндан алоқа ўрнатилди. Профессор Бегали Қосимов Хумбольдтлар университетиди, немис олимаси Ингеборг Балдауф Миллий университет ўзбек филологияси факультетиди дарс ўтдилар. Туркия Араштира маркази ва Отатурк Култур маркази билан ҳамкорлик самараси ўлароқ, олимларимиз томонидан Туркияда нашр этилган 33 жилдлик “Турк дунёси адабиёти” қомусиди ўзбек адабиёти ҳақида 1000 дан ортиқ илмий мақолалар чоп этилди. Мазкур қомуснинг таҳрир ҳайъати аъзоси ва ўзбек адабиёти бўйича мутасаддиси, профессор Бегали Қосимов Араштира марказининг мухбир аъзоси, Отатурк Култур марказининг фахрий аъзоси этиб сайланган.

Олим раҳбарлигидаги кафедра, бундан ташқари, АҚШ, Франция, Япония, Россия, Қозоғистондаги жаҳид адабиёти билан шуғулланувчи олимлар ва илмий марказлар билан ҳамкорликда фаолият олиб борди. Профессорлар Бегали Қосимов, Шариф Юсупов, Улуғбек Долимов ва бошқа кафедра аъзоларининг илмий мақолалари мазкур мамлакатларнинг нуфузли нашрларида чоп этилди.

Бу илмий мактаб вакилларининг саъй-ҳаракати билан миллий уйғониш даври ўзбек адабиётининг Мирмуҳсин Шермуҳамедов, Абдулла Авлоний, Бехбудий, Фитрат, Чўлпон, Сиддиқий-Ажзий, Сидқий-Хондайлиқий, Мустафо Чўқай ўғли, Каримбек Камий, Тавалло, Ибрат, Ажзий, Сўфизода, Абдулҳамид Мажидий, Ҳожи Муъин, Вадуд Маҳмуд каби йигирмага яқин йирик намояндалари асарларини тадқиқ этиш, нашр қилиш ва ом-малаштириш бўйича катта ишлар амалга оширилди. Бу ижодкорлар ҳаёти ва ижодий мероси бўйича номзодлик, докторлик диссертациялари ҳимоя қилинди.

Бегали Қосимов раҳбарлигидаги жаҳидшунослик ва жаҳид адабиёти илмий мактаби вакиллари ўзбек миллий уйғониш адабиётининг йирик намояндалари асарларини омалаштириш билангина чекланмади. Бу адиблар мероси ўрта ва олий мактаб дастурларига, дарсликларига киритилди. Профессор Бегали Қосимов “Миллий уйғониш” монографиясини яратди. Олим раҳбарлигида олий ўқув юртлари учун “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” дарслиги, бир қанча ўқув қўлланмалар чоп қилинди. “Ўзбек миллий уйғониш адабиёти материаллари” сериясининг нашри йўлга қўйилди.

Ҳар қандай илмий мактаб аънаналари давом этган тақдирдагина чинакам илмий мактаб мақомини олиши мумкин. Бу илмий мактаб адабиётшунослик ва ёндош соҳаларда янги илмий йўналишларга ҳам замин вазифасини ўтади. Жаҳид адабиётшунослиги (Ҳ.Болтабоев, Б.Каримов, И.Ғаниев, У.Жўрақулов), жаҳид драмаси (Ш.Ризаев, У.Саидов), жаҳид педагогикаси (У.Долимов), жаҳид матбуоти (Б.Дўстқораев, Ҳ.Саидов), янгича маърифатпарварлик ва жаҳидчилик (Н.Жабборов), жаҳид тарихшунослиги (С.Холбоев) сингари илмий йўналишлар шулар жумласидандир.

Жаҳид адабиёти бўйича чет мамлакатлар учун ҳам мутахассислар тайёрлаб берилгани олим асос солган илмий мактабнинг халқаро эътирофига яна бир далилдир. 2002 йили туркиялик тадқиқотчи Фатма Ачиқ, 2008 йили хитойлик Турсун Қурбон мазкур давр адабиёти муаммолари юзасидан диссертация ҳимоя қилдилар.

Мазкур далилларнинг ўзиёқ кўрсатиб турибдики, жаҳидчилик ва жаҳид адабиётини ўрганиш бўйича профессор Бегали Қосимов асос солган илмий мактаб аънаналари муносиб давом эттирилмоқда.

***

Бегали Қосимовнинг ёш олимлар ўрнак олиши зарур бўлган фазилатлари кўп эди. Илмий ҳалоллик унинг учун эътиқод даражасига кўтарилганди. Асарларида, ҳатто ўзининг раҳбарлигида ёқланган диплом ишига ҳам ҳаволалар берилгани бунинг исботидир. Ваҳоланки, шогирдларининг ишини ўзлаштиришдан тап тортмайдиган, бу ҳам етмагандек, бошқаларнинг фикрини ҳам ўғирлайдиган “олим”лар камми? Устоз Бегали Қосимов бундан парҳез қиларди.

Ўзининг илмий қарашларига зид бўлган фикрни, асосли бўлган тақдирда ҳам, қабул қила олиш – чинакам улуғ олимларгагина хос фазилат. Фақат илм майдонининг шери шогирднинг ана шундай хулосаларини эътироф этмоғи мумкин. Бегали Қосимов ана шундай олим эди. Биргина мисол. 1999 йили камина университет ўзбек филологияси факультетиди домла раҳбарлик қилаётган “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” кафедраси доценти сифатида иш бошладим. Факультет олимларининг аъ-

анавий йиллик илмий конференцияси ўтказиладиган бўлди. Каминанинг “Зокиржон Фурқат ижодида мустамлака сиёсатига муросасиз муносабат талқини” мавзуида маъруза қилишим режалаштирилди. Ростини айтсам, катта ҳаяжон билан келдим конференцияга. Гарчи анча-мунча янги маълумотлар аниқлаган, улар Фурқат ижоди ҳақидаги мавжуд қарашларни ўзгартириши мумкинлигини ҳис этсам ҳам, кўнгилда бир андиша бор эди. Бу фикрларимни устоз Бегали Қосимов қандай қабул қилади? Ваҳоланки, ўша кезлари чоп этилган 10-синфлар учун “Ўзбек адабиёти” дарслигида домла Фурқат чор Россиясининг илм-фан ва техника ривожига эришган ютуқларига маҳлиё бўлиб, унинг мустамлака сиёсати моҳиятига етмаганини афсус билан таъкидлаб ёзган эди. Энди эса, бир шогирди бу фикрларнинг зиддини исботламоққа чоғланса-я?! Буни қабул қилиб бўладими?

Конференцияга келар эканман, хаёлим ана шундай ўйлар билан банд эди. Ниҳоят, маъруза учун каминани сўз берилди. Минг истиҳола билан фикрларимни баён этишга киришдим. Фурқатнинг “Муножоти мусаддас” асаридagi “куффор банди ичра сонсиз тугунда қолган” юртга ачиниби, “Бечоралар на қилсун бўлса сиёсати Рус”, тарзидаги исён руҳи билан суғорилган мисралари, “Бегим” радиодфи ғазалида “Келди зоғу қолди булбуллар навосидан, бегим” сингари изтироблари, “Бўлди” радиодфи мухаммасида “Ҳамани эмди кўз тутғони бир соҳибқирон бўлди” дея миллатни озодликка, ҳурриятга олиб чиқувчи йўлбошчи зарурлиги ҳақидаги орзулари талқини хусусида сўзладим. Сўзлар эканман, устознинг “Бўлди, тўхтатинг энди”, дейишини кутаман. Бироқ...

Бироқ маъруза ниҳоясига етган сари, устознинг юзи ёришиб бораётганини сездим. Конференция сўнггида музокарада Бегали Қосимов: “Бугунги маърузалар ичида менга энг ёққани Фурқат ҳақидагиси бўлди. Мумтоз адабиётимиздан энг йирик беш ижодкорни ажратиш зарурати туғилса, шубҳасиз, улардан бири Фурқат бўлади. Узоқ йиллардан буён мутахассис сифатида мени бир фикр изтиробга солиб келар эди: “Наҳотки, шундай улкан ижодкор мустамлака сиёсатининг моҳиятини англаб етмаган бўлса?” Шу боис яқин-яқингача шоир ҳақида худди шундай мулоҳазаларни ёзиб келдик. Бугун мендаги ана шу иштибоҳ тарқади. Бу гапларни секин айтиб бўлмайди. Бу фикрларни бонг уриб айтиш керак. Токи, шоир ҳақидаги асл ҳақиқат юзага чиқсин”.

Тўғриси, ҳайратда қолдим. Жўссаси унчалик катта бўлмаган Бегали Қосимовнинг салобати менинг кўз ўнгимда беқиёс даражада катталашгандек туюлди. Унинг учун илмий ҳақиқат ҳамма нарсадан устун эканини билиб, устозга бўлган ҳурматим аввалгидан ҳам юз карра ошди. Одамнинг ҳаётида юлдузли онлар кўп ҳам бўлавермайди. Мен учун ўша кун ҳаётимнинг ана шундай нодир саҳифаларидан бўлиб қолди.

* * *

2004 йил 25 сентябрь. Саҳар соат учлар эди чамамда. Кечқурун нима сабабдандир ўчиб қолган телефонимиз бирданига ишлаб қолди – совуқ жиринглади. Уйғониб кетдим: устоз Улуғбек Долимовнинг овози... Нима бўлганини англаёлмай, довдираб қолдим... Кейин эса машинаси бор танишларимдан бирига телефон қилиб, Бегали Қосимов вафот этганини, Қорақамишга боришимиз зарурлигини айтдим. Нозик бир жойга ошга боришини айтиб, узр сўради. Ҳайронлар қолдим. Наҳотки, Бегали Қосимовдай олим вафот этсаю бемалол ош ейиш мумкин бўлса-я?! Бошқа бир дўстимга телефон қилдим, унинг машинасида йўлга тушдик. Шу қадар изтироб ичидаманки, дод солиб йиғлагим келади...

Устознинг жасадини васиятига кўра, яқин дўсти, машҳур шифокор Жуманазар Бекназаровнинг машинасида Қашқадарёга кузатдик. Зудлик билан адабиёт ва ижод аҳлига имкон даражасида хабар берган бўлдик. Ўзимиз ҳам тилшунос Зиёдулла Ҳамидовнинг машинасида йўлга тушдик...

...Бегали Қосимов улғайган ҳовлига тупроқ йўл орқали борилар экан. Тупроқ йўл бошланган жойдан то устознинг уйига қадар бир неча чақирим йўлга сероб қилиб сув сепилган. Сув ерга сингиб, чанг кўтарилмас даражага келган. Бу қишлоқ аҳлининг ўзларидан етишиб чиққан олимга бўлган эҳтироми эди...

Жанозага тумонат одам йиғилди. Жаноза ўқилишидан аввал олимнинг ибратли ҳаёт йўли эсланди. Айниқса, Абдулла Ориповнинг сўзлари юракларни сел қилиб юборди. Бу одатдаги айриликлардан эмаслиги аён эди.

*Кунларим тийрадур, оқшомлар пурғам,
Бир-бир кетаётур жўраларим ҳам, – деган мисраларини тинглаганда, ичимдан келган ўкирикни аранг босдим... Шу тарзда, устозни чин дунёга кузатдик...*

* * *

...Бегали Қосимовнинг табъи назми ҳам бор эди. Ҳеч қачон шоирликни даъво қилмаган, бирор марта ҳам шеърларини матбуотда чоп эттирмаган бўлса-да, шеърый иқтидори унча-мунча шоирдан кам эмас эди. Балки, бу хусусият унга отадан ўтгандир. Ҳар ҳолда, устознинг ёзган шеърлари теран маъноси, бетакрор бадиияти билан ажралиб туради. Мана, умрларининг охирларида ёзган шеърларининг айрим бандлари:

*Биламан, ҳар кимга бу он келади,
Сўнги сўз айтурга имкон келади,
Виждон-ла юзма-юз иймон келади,
Қувончлар чекиниб, армон келади,
Комида яширин аламли нидо,
Ул виро онидир, виро, алвиро!*

*Зангор хаёлларга тўлганда дунё,
Нозли келинчақдай тўнганда дунё,
Жаннатдан бир тимсол бўлганда дунё,
Ўз-ўзига мафтун қолганда дунё,
Оҳиста қалбимга кирди бир нидо,
Ул виро онидир, виро, алвиро!*

*Боғимда қулади азамат чинор,
Чинорки, мен учун ҳам номус, ҳам ор.
Фарзандлар толбарғдай, кўзёш шашқатор,
Бундан аламлироқ қандайин дард бор?..
Бехосдан тилимга кўчди бир нидо,
Ул нидо – вироидир, виро, алвиро!*

* * *

Инсон умри чексизликка нисбатан қийосланганда, лаҳзанинг ҳам неча миллиарддан бирига тенгдир, эҳтимол. Лекин, бошқа яралмишлардан фарқи шундаки, у ана шу беҳад оз муҳлатда оламга татирли ишларни бажаришга улгуриши, ўз номини абадиятга муҳрлаши мумкин. Бегали Қосимов қисқа умри давомида, катта илмий мерос қолдирди.

Олимнинг қабристондаги хоки устига ўрнатилган мўъжаз лавҳада мана бундай сўзлар битилган: “Унинг азиз вужуди Ватан тупроғига, муқаддас руҳи эса миллат қалбига кўчди”. Бегали Қосимовнинг энг катта орзуси ҳам шу эди. Гарчи, фоний дунёдан бақо оламига кўчган бўлса-да, устознинг асарлари, уларда илгари сурилган ғоялар миллат қалбида доимо яшаб қолади.

Гулқайчи

ОИЛАНГ ФАРИШТАСИ

Гоҳида эр-хотин уйда ёлғиз қолсанг, нима қилишингни билмайсан. Хотининг минғиллаб уй супуради, кир ювади, сен эса креслога чўкиб, мириқиб журнал ўқийсан ва шу маҳал жиддий иш ҳам топилиб қолади:

- Ҳой хотин, нега радиони ўйнайсан?
- Ёш боламанми ўйнаб? “Машъал”га оляпман!
- Ўзи “Машъал”да турибди-ку!
- Вой-бў, наmunча бақирасиз, олинг матоҳингизни!

Журнални улоқтириб, сакраб турасан.

– Зарда қилма, бузасан!
– Сиз ойим олиб берган телевизорни ҳар минутда мушт-ласангиз майли-а!

– Ия, ҳали сеники-меникига бориб қолдингми?

– Рост-да, сиз нима опсиз, ҳаммасини менинг уйимдагилар қилишган.

– Ҳали шунақами, радиони-чи, кир машинани-чи?!

– Сервантни отам қилганлар!

– Оёғинг остидаги гиламни ҳам меники дерсан?! Пиле-сосни аканг обергандир-а?

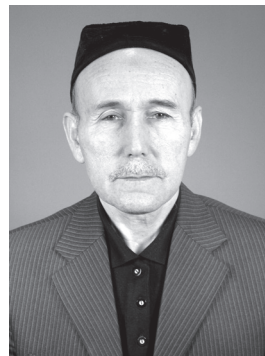
– Ҳа, бўлмасам-чи, туғилган кунимда...

– Э, уни қаранглар, туғилган кунда эмиш!.. Ахир, у пиле-сос аллақачон запчастга айланиб кетди-ку! Славик...

– Ҳа, ўша Славик берган пулга Янгиобод бозоридан арзон-гаровини сотиб олгандингиз. Ўзингиздан қўшмагансиз ҳам...

– Қўшганман!..

Бошланди! Гўё аёвсиз олишаётган икки душман томон пулемётлари тўхтовсиз отишма бошлади. Гоҳ у томон устун келади, гоҳ бу томон кучланиб кетади. Ярим соатлар давом этган “отишма”дан сўнг сен ҳам чарчайсан, хотининг ҳам андак толиққандай бўлиб бир чеккада тумшаяди. Шип-шийдам хонанинг бир бурчагига сенга тегишли, иккинчи томонига аёлингга тегишли ашқол-дашқоллар уюми пайдо бўлган. Манглай терингни сидирасан-да, дераза олдида турган журнални қўлингга олсан. Креслога чўкмоқчи бўласан. Ие, қизиқ бўлди-ку, кресло нариги уюм ашқол-дашқол, қақур-қуқирлар остида қопти-ку! Тўғри-да, креслоям у томонга тегишли. Аёлингнинг аммасими, амакисими, ишқилиб биттаси совға қилганди-да!.. Индамай бориб, ўзингга тегишли уюм устига чўкасан.

**Абдурахмон
ИБРОҲИМОВ**

1950 йилда туғилган. Тошкент Давлат университети кимё факультетини тамомлаган. Айни пайтда Ўзбекистон Фанлар Академияси қошидаги Биоорганик кимё институтида катта илмий ходим бўлиб ишлаб келмоқда.

Унинг “Уйингга бугдой тўлгур” ҳажвиялар тўплами (2011), “Жийда гули” (2012) номли қисса ва ҳикоялар китоби чоп этилган.

Хотининг кутилмаганда дик этиб ўрнидан туради-да, устинга бостириб келади. Ҳали нима гаплигини тушуниб етмасингдан қўлингдаги журнал юлқиб олинади.

– Ҳа?

– Журнал меники, унга мен ёзилганман!

– Шунақами!

– Шунақа!

– Еч бўлмаса!

– Вой, нимани ечаман?

– Оёгингдагини, шиппакни! Мен олиб берганман!

– Вой, ордона қолсин! Олинг шиппакларингизни!..

Уч йил муқаддам олиб берган шиппакларинг ҳавода кетма-кет учиб, деворга урилади-да, тап-тап этиб паркет устига тушади.

– Пайпоқларниям сиз обергандингиз чамаси... Э, йўқ, буни саккизинчи мартда Зарина қизим совға қилганди!

– Заринангдан сўра-чи, пулини ким берган экан?

– Қурумсоқ, ҳали пайпоқни пулиниям миннат қиляпсизми?!

– Қурумсоқ сенсан, ўзинг бошламасанг, менам миннат қилмасдим. Хўш, яна нима қолди бўлишмаганимиз...

Худди шу аснода хонага қийқириб дўмбоқ ўғилчанг югуриб киради. Ва кирган ерида таққа тўхтайтиди. Икки уюм қақур-қуқир, ашқол-дашқолга қараб қолади-да, бирданига “урре!” дея чапак чалиб юборади. Икковинг ҳам унга анграйиб қарайсанлар.

– Дада, ойи, кўчиб кетамизми? – Сен ҳам, аёлинг ҳам жимсизлар. – Дада, бувимни ҳам олиб кетамизми? Ойи, янги уйимиз қаёқда?

Эр-хотин бир-бирингга ялт этиб қарайсанлар. Эшикда оқ дока рўмол ёпинган нуроний кампирни кўриб, ўрнингдан сакраб турасан. Хонага нурли, файзли бир нима оқиб киради.

– Ҳа, болаларим, тинчликми?

– Ҳа, шу... озроқ... уйни... – чайналади хотининг.

– Келинг, ойижон... Уйни бир... – дейсан гарданингни қашлаб.

– Вой, тотув бўлган бўйларингга қоқиндиқ-а! Байрамга уй кўтаряпсизларми?..

Эр-хотин бир-бирингга қараб олиб, баравар бош ирғайсанлар. Хотининг чеҳрасидаги яширин кулимсирашни илғаб, дадилланиб кетасан.

– Ойижон, келинингизни кўрмайсизми, бир кунлик дам олишимдаям тинч қўймайди.

Қаранг, оёқяланг бўлиб олганини кўринг уни!..

Хотининг пиқ этиб кулади.

– Индамасам, креслодан тургилари келмайди!

– Амманг оберган креслодан!

– Аммаммас, амаким!..

– Адашибман, узр!

– Уззукун журналдан бош кўтармайдилар ўзларига қўйиб берсам...

– Ёмонми ўқисам, ахир унга сенинг пулинг кетган, азза-базза обуна бўлгансан!

Хотининг шарақлаб кулиб юборади. Ажабланиб қарайсан.

– Ҳа?

– Обунага ойижонимни нафақа пулларидадан ишлатганман. Ўзлари берганлар, – дейди кула-кула.

– Э, хайрияте! Ойижоним омон бўлсинлар менинг бахтимга!

– Ҳаммамизнинг бахтимизга денг!

Аёлингнинг нимкосали гапини дарров илғаб, мот бўлганингни англайсан. Тезгина бориб қақир-қуқирлар остидан ҳалиги креслони ажратиб оласан-да, дераза тагига кўясан.

– Ойижон, сиз дам олиб туринг.

– Биз ўғлингиз билан бир пасда...

– Йўқ, сен ошхонанга чиққин, мен ўзим эплайман.

– Мен дадамга ёрдам бераман, – дейди ўғилчанг ғайратланиб.

Чеҳрасидан шукрона нур ёғилиб турган онажонинг дуога қўл очади.

– Илоё, бахтинглар бекам бўлсин. Уйинглардан фаришта аримасин, болажонларим!..